M. Berberoğlu

batı'nın iki yüzü

DOĞAN YAYINLARI : 33
ÖZEL DİZİ : 6

Birinci Bası : Ekim 1977

DOĞAN YAYINEVİ

P.K :120 Cebeci- ANKARA

Cemal Gürsel Caddesi No: 51/B
Cebeci-ANKARA

Telefon: 19 27 72

MAURICE DUVERGER

BATI'NIN İKİ YÜZÜ

Çevirenler

Doç. Dr. Cem Eroğul Dr. Fazıl Sağlam

Not : Dr. Eroğul, Başlangıç ve Sonuç bölümlerinden başka, I. II. IV. ve VI. bölümleri çevirmiştir. Giriş bölümü ile III. ve V. bölümlerin çevirisi Dr. Sağlam'a aittir.

1977
DOĞAN YAYINEVİ
ANKARA

Doğan Basımevi Ankara — 1977

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1

BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜ: Batı Sisteminin Meydana Gelişi ... 11

1. İngiliz Parlamentosu:
Batı Sisteminin Truva Atı 13
Burjuvazinin İki Yolu 14
İngiltere'de Parlamento'nun Gelişimi 19

2. Liberal İdeolojinin Gelişimi ve
Yeni Meşruiyet 27
Liberal İdeolojinin İlk Unsurları 28
XVIII. Yüzyılın Kültür Devrimi 32

3. Direnişler, Devrimler, Sınıf Mücadeleleri ... 37
Aristomonarşik Sistemin Savunucularına
Karşı Savaş 38
Halk Hareketlerine ve Doğmakta Olan
Sosyalizme Karşı Savaş 42

Birinci Kısım

LİBERAL DEMOKRASİ (1870 - 1939)

I. BÖLÜM: Siyasal Örgütlenme 53

1. Kurumlar 55
Parlamenter Yürütme ile Başkanlı

Yürütme 55
Parlamentolar 59

2. Siyasal Partiler 65
Avrupa Partileri 65
Amerika Partileri 69

II. BÖLÜM: İktisadî Oligarşi 77

1. Oligarşik İktidarın Araçları 79
«Ara Sınıf» 80
Baskı Grupları 84

2. Oligarşi ve Yığınlar 89
Oligarşinin Yığınlara Karşı Korunması ... 90
Yığınların Kazanılması ve
Uyuşum (Consensus) 95

III. BÖLÜM: Liberal Demokrasinin Bunalımı (1918-1939) 99

1. Toplum Bunalımları 101
Kapitalizmdeki Köklü Değişim 101
Düzencilerin Büyük Korkusu 105

2. Siyasal Kurumlardaki Bunalım 111
Bunalımın Biçimleri 112
Bunalımın Anlamı 117

İkinci Kısım

TEKNODEMOKRASİ (1945 - ?)

IV. BÖLÜM: Yeni Oligarşi 125

1. Yeni Oligarşinin Yapısı 126
«Teknostrüktür» 126
Yeni Oligarşi ve Devlet 131

2. Halk Üzerindeki Denetim 138
Toplumsal Uyuşumun Gelişmesi 138
Yeni Denetim Araçları 143

V. BÖLÜM: Yeni Siyasal Örgütlenme 150

1. Yeni Örgütlenmenin Ana Hatları 152
Yürütmenin Gelişmesi ve Parlamentonun

Gerilemesi 153
Katı Partiler (Disiplinli Partiler) 157
Siyasal Teknostrüktür 163

2. Siyasal Örgütlerin Tipleri 170
Çoğunluk Parlamentarizmi ve
Yarı - Başkanlık Sistemi 170
Çoğulculuğun Yelpazesi 180

VI. BÖLÜM: Sisteme Karşı Çıkış 188

1. Kenarda Kalanların İsyanı 190
Öğrenci Hareketleri 191
Ayaklanan Diğer Azınlıklar 195

2. Devrim mi? Ayarlama mı? 201
Devrim Hayali 201
Karşı Çıkış ve Ayarlama 205

SONUÇ: Temel Çelişme 211

1. **Catoblépas**'ın Zenginliği 213
Sis Perdeleri 213
Kâr Düsturu 217

2. Batı Sisteminin Geleceği 221
1. Roma İmparatorluğu'nun Son Devrinin
Günümüze Uydurulmuş Bir Şekli 221
Sosyalizm ve Batı 223

G İ R İ Ş

Yunanistan, İspanya ve Portekiz dışında kalan Batı Avrupa ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda, aynı siyasal kurumlara sahip, iktisadî yapıları birbirine uygun, gelişim düzeyleri karşılaştırmaya elverişli, ahlâkî ve dinî inançları benzer, ve kültürel gelenekleri yakın ülkelerdir. Amerikan başkanlık sistemiyle Avrupa parlamentarizmi, İngiliz iki parti sistemi ile Kara Avrupasmın çok parti sistemi, İskandinav hükümet biçimi ile İtalyan hükümet biçimi, (Fransız kapitalizmi ile Amerikan kapitalizmi), bir İtalyan'la bir İsveçli'nin ortalama gelirleri, Katolik Kilisesi ile çeşitli Protestan tarikatları, Kuzey'in ahlâk anlayışı ile Latin ülkelerin ahlâk anlayışları, Paris kültürü ile New-York kültürü arasında muhakkak ki büyük farklılıklar vardır. Ancak bu farklılıklar, bütüne fizyonomisini veren ve kolayca göze çarpan temel ortak çizgiler karşısında ikinci planda kalırlar. İşte Batı sistemi derken, bu siyasal kurumların, iktisadî yapıların, gelişim düzeyinin, dinî ve ahlâkî inançların, kültürel geleneklerin çeşitli unsurlarla birbirine bağlandığı bir bütünü kastediyoruz. Batı sistemi, İsrail, Lübnan, Hindistan, Japonya ve Seylan gibi ülkelerce de benimsenmiştir; ne var ki, buralarda, yapısını az ya da çok değiştiren özel unsurlarla birleşmiş durumdadır.

Batı sistemini öncelikle belirleyen şey, çok sayıda adayın karşı karşıya bulunduğu ve yurttaşların bunlar arasında serbest tercihlerini yapabilecekleri özgür seçimlerin varlığıdır. Gerçi malî kaynakların farklılığı ve hükümetlerce yapılan yardımlar sonucu, propaganda olanakları herkes için eşit değildir, ama her aday kendini dinletebilir ve her seçmen, büyük baskılara maruz kalmaksızın oyunu kullanabilir. Yönetenler, belli aralıklarla (ortalama 4-7 yıl) halk tarafından onaylanmak ve bu arada iktidardan uzaklaşmayı hesaba katmak zorundadırlar. Bu da onları, iktidarın belli bir süre ile sınırlı olmadığı ve bu yüzden varlıkları bir seçim kararı ile tartışma konusu yapılamayan rejimlere oranla, yönetilenlerin düşüncelerine daha çok saygı göstermeye zorlar.

Seçimlerde dile gelen yarışma (rekabet) ilkesi, toplumsal hayatın tümüne yayılmıştır. Düşünceler, inanç ve ideolojiler, basın, kitap, tiyatro, sinema, radyo, televizyon vs. gibi çeşitli ifade ve haberleşme araçları kanalıyla karşı karşıya gelerek birbirleriyle tartışırlar. Özgürlük hiç bir zaman mutlak değildir. Kamusal ya da özel, bir çeşit sansür her zaman vardır ve tartışma alanı bazen ağır bir sınırlamaya uğrar. Örneğin sosyalizmin Birleşik Amerika'daki şansı azdır; komünizm ise, Fransa, İtalya, Finlandiya, Lüksemburg ve İzlanda dışında hemen her yerde az bir umut taşır. Ama tartışma yine de olur. Bu noktada, çeşitli diktatörlüklerdeki yekpare rejimlere oranla ölçüsüz bir fark meydana gelir.

Seçimler ve çoğulculuk, iktidarın sınırlanmasına yol açar ki bu da sistemin diğer bir unsurunu ortaya koyar. 1930 yıllarında modern otokratik rejimler, totaliter olarak nitelendiriliyordu. Bununla anlatılmak istenen şey, egemen güçlerin, sanat, düşünce, din, sevgi, eğlence ve oyun da dahil olmak üzere, kamusal ve özel hayat ayrımına izin vermeksizin, insan faaliyetinin tümünü düzenlemek hakkını kendilerinde bulmalarıydı. Bu rejimlerin aksine Batı sisteminde iktidar sınırlıdır. Yönetenler, insan faaliyetinin sadece belli alanlarını düzenler, bunun dışında kalan alanlarda yurttaşların özgür iradeleriyle hareket etmelerine karışmazlar. Şüphesiz kamusal alanın kapsamı, tekniğin geliştiği bütün devletlerde genişleme eğilimindedir. Buna rağmen özel hayatın geniş bir kesimi, iktidarın müdahalesi dışında kalır. Belli aralıklarla yapılan seçimler ve çoğulculuk ötesinde, yürütmenin parlamentodan ayrılması bağımsız mahkemelerin varlığı, yasallık ilkesi, tüm siyasal işlemlerin anayasaya uygunluğunun denetimi, yerinden yönetim, vs. gibi birçok kurum, yönetenlerin sınırlanmasını sağlar.

Bu kurumlar, kendilerini haklı gösteren ve destekleyen bir ideoloji ve değer sistemine dayanırlar ki bu da liberalizmdir. Liberalizm, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin 1. maddesindeki ünlü formül ile özetlenebilir: «İnsanlar özgür ve eşit haklarla doğar ve yaşarlar.» Bunun anlamı, hiç kimsenin, kendisini yurttaşları üzerine çıkaracak ayrıcalıklar üzerinde hak ileri sürememesi ve herkesin istediği gibi düşünüp konuşması ve hareket edebilmesidir. Herkes için özgürlük sınırı, sadece başkalarının özgürlüğüdür. Kişi özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, haberleşmenin gizliliği, seyahat özgürlüğü, evlenme ve boşanma özgürlüğü, çocuklarını kendi vicdanına göre yetiştirme özgürlüğü, toplantı, gösteri yürüyüşü ve dernek kurma özgürlüğü, özel mülkiyete dayalı

iktisadî özgürlükler, serbest iktisat düzeni, «**Laissez faire, laissez passer**» ilkesi ... bütün bunlar birbiriyle bağlantılı bir bütün teşkil ederler. Bu bütün içinde toplum bireyin altında yer alır; daha tam bir deyişle bu bütün, toplumu, her bireyin kendi arzusuna göre hareket ettiği ve kendi kendini belirlediği bir bireyler birliği haline dönüştürür. Demek ki, liberal ideolojinin gönlünde insanın doğa gereği iyi olduğuna güvenen iyimser bir felsefe yatar.

Batı sisteminin iktisadî ve toplumsal bakış açısı, siyasal ve ideolojik bakış açısından ayrılamaz. İktisadî özgürlükler, liberallerin «hür iktisat düzeni» ya da sosyalistlerin «kapitalizm» adını verdikleri şeyin başka bir biçimde ifade edilmesidir. Üretim araçları (emlâk ve toprak, aletler, fabrikalar, ticarethaneler, vs.) bir küme insanın özel mülkiyetindedir. Diğerleri ise sadece bir işgücüne sahip olup, bunu da üretim araçları sahiplerinin hizmetine sunmak zorunda kalırlar. Böylece kurulmuş olan bu iki sınıf arasında XIX. yüzyılda daha da ağır olan eşitsizlik, XX. yüzyılda büyük sendika örgütlerinin varlığı sayesinde azalmıştır, ama, yine de eski önemini korumakta devam eder. Sosyalistler, kapitalizmin bu karanlık yüzünü her an yeniden çizmekte ısrar ederken, kapitalizm taraftarları da onun, yenilik ve değişim yeteneği, etkinlik ve verimlilik gibi parlak çizgilerini ileri sürerler. «Liberal devletler iktisadî gelişmenin en yüksek derecesine ulaşmadılar mı?» diye sorarlar.

Bu iki fenomen arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığı çözümlenmemiş bir sorudur. Örneğin Batı Avrupa'nın Doğu Avrupa'ya oranla teknolojik alanda daha ileri oluşu, belki de kapitalist sistemin sosyalist sisteme karşı üstünlüğünden çok, coğrafî başlangıç avantajları ve daha elverişli bir tarihsel gelişimin sonucudur. Demek ki bu nokta henüz ispata muhtaçtır. Ama herhalde iktisadî ve toplumsal gelişme düzeyi, Batı sisteminin, yalnız teknik alanda ilerlemiş ülkelerde işleyen bir unsurunu teşkil eder. Batı sistemi zengin ulusların siyasal sistemidir. Bazıları -başkalarının kapitalizme ilişkin olarak düşündükleri gibi- her iki unsur arasında zorunlu bir bağlantı bulunduğunu düşünürler. Bunlara göre, serbest seçimler, çoğulculuk ve yurttaş özgürlükleri, ancak sınıf savaşları ve toplumsal gerilimler azaldığı ve bütün halk yığınları, haklarını yurttaş olarak etkin bir biçimde kullanabilmelerini sağlayacak bir kültür düzeyine ulaştıkları takdirde gelişebilir. Batı sisteminin bu unsurları, gerçekten, yüksek bir iktisadî gelişme düzeyini şart kılarlar.

Bir diğer unsur da gözden kaçırılmamalıdır. Batı sistemi her ne kadar akılcı temellere dayanıyorsa da, pratikte sadece Hristiyanlığa mensup ülkelerde işlemektedir. Liberal ideoloji, Katolik uluslarda Kilise ile oldukça uzun süren bir uyuşmazlık içine girmişti. Bu uyuşmazlık bugün bile Vatikan Ruhanî Meclisi'yle (Concile) tam olarak giderilmiş değildir. Buna rağmen liberaralizm, Hristiyan ahlâkının temel unsurlarını, layikleştirmek suretiyle değişikliğe uğratmıştır. Protestan uluslarda ise genellikle liberal ideolojinin dinle uyuşumu kendi içinden ortaya çıkmıştır. Bu uluslarda din, liberal sistemin oluşumuna yardım etmiş, az ya da çok başkalaşmasına yol açmıştır. Büyük Britanya gibi birkaç Protestan ülkede iktidara sahip olanlar, aynı zamanda en yüksek dinsel makamların da resmî sahibidirler. Bu özellik bazı ilginç durumlara yol açabilmektedir: yirmi yıl kadar önce Norveç Parlamentosu nerdeyse Cehennem'in mevcut olup olmadığı sorusunu bir yasa ile çözümlemek durumunda bırakılacaktı. Amerika Birleşik Devletleri'nde devlet gerçi tam olarak layikleşmiş ve Kilise'den ayrılmıştır, ama din toplumsal hayatta önemli bir rol oynamakta devam eder.

Nihayet Batı sistemi, kaynağını eskiçağın Yunan Uygarlığı'nda bulan hümanist bir kültüre dayanır. Bu kültür Roma İmparatorluğu tarafından geliştirilmiş ve halka mal edilmiştir. Roma, Yunan kültürünü Akdeniz ve Batı Avrupa'ya yaymıştır. Bu kültür, yayıldığı bölgeye göre değişik derecede olmak üzere yerli unsurlarla karışmıştır. İskandinavya, Cermen ülkeleri ve Britanya adaları, Yunan ve Roma kültürü tarafından, Fransa, İtalya ve İspanya'ya göre daha az etkilenmişlerdir. Kuzey kültürü ile Güney kültürü, tarih boyunca devamlı olarak karşı karşıya gelmiş ve birbirleriyle hesaplaşma zorunda kalmışlardır; bunun izleri çağımıza kadar uzanmaktadır. Bu hesaplaşma, farklı siyasal tavırlar ve çeşitli toplumsal davranışlar içinde belirmektedir. Rönesans, eskiçağın sanat ve düşüncesini yeniden canlandırarak, taze fikirlerin çıkış noktası yapmıştır. Ondan beri Yunanca, Latince ve klasik yazarlar, Batı Avrupa egemen sınıflarının zamanımıza kadar uzanan eğitim temelini teşkil etmişlerdir. Bu tür bir eğitimin yerindeliği üzerinde yürütülen tartışma, günümüzde de sürdürülmektedir. Avrupalı göçmenlerce kurulmuş olan Amerika Birleşik Devletleri de Batı Avrupa'nın kültürel temellerine dayanır. Ancak son iki yüzyılın özerk gelişimi, Amerika Birleşik Devletleri'ni bir pragmatizme ve kapsamlı düşüncelere karşı bir güvensizliğe doğru itmiş ve böylece klasik geleneklerle olan bağlarını daha çabuk ve temelden koparmasına yol açmıştır.

Batı sistemi bugün, tıpkı 22 yüzyıl önce, resmî Roma paralarını süsleyen çift yüzlü tanrı **Janus** gibi, birbirine zıt, ama yine de birbirini tamamlayan iki ayrı yüze sahiptir. Ve Batı sisteminin özünü belirleyen şey de bu «ikilik»ten başkası değildir. Bir açıdan, çoğulculuk, yurttaş özgürlükleri ve seçimler, yönetenlere karşı, yurttaşlara başka rejimlerden çok daha geniş hareket imkânları sağlar. Her ne kadar yönetilenlerin bu imkânları, uzun bir süre, hatta bir dereceye kadar bugün bile, gerçek olmaktan çok, görünüşten ibaret kalmışsa da, son elli yıldan bu yana artık ciddî olarak tartışılamayacak ölçüde bir gerçeklik kazanmıştır. Artık Marx'ın kuram ve tahlilini geliştirdiği 19. yüzyıldaki biçimsel demokrasi değil, saf ve gerçek bir demokrasi söz konusudur. Buna rağmen bu demokrasi yine de eksiktir. Çünkü Batılı sistemlerde siyasal iktidarın sahibi, yalnızca yurttaşlar ve onların örgütleri değildir; bunlar siyasal iktidarı, ister birey, ister büyük ticaret, sanayi ya da banka girişimi biçiminde olsun, sermaye sahipleriyle paylaşmak zorundadırlar. İşte bu da **Janus**'ün öteki yüzüdür. Gerçi, milletvekilleri, bakanlar, hükümet başkanları, oldukça basitleştirilmiş bir propagandanın ileri sürdüğü kadar ipleri kapitalistlerin elinde basit kuklalar değildir. İktisadî güçlere karşı seçmenlerine dayanarak direnmeleri mümkündür. Ne var ki, bu yönden gelen baskı güçlüdür ve yurttaşları da etki altına aldığı ölçüde daha da güç kazanır. Siyasal kararlar, bu etkenlerin bileşiminden oluşan bir güçler-paralelkenarı çerçevesinde alınır.

Öte yandan Batılı ulusların iktisadî gelişimi -ve bunun sonucu olarak içinde bulundukları toplumsal denge, yaşama düzeyi, kültürel ve insanî gelişme- bir ölçüde azgelişmiş ülkelerle olan eşitsiz ilişkilerinin bir sonucudur. Sömürgeci ya da yeni sömürgeci yöntemlerde ifadesini bulan dolaysız emperyalizm (Amerika Birleşik Devletleri'nin Latin Amerika ile olan ilişkisi bunun en iyi örneğidir), bu noktada dolaylı emperyalizme oranla belki de daha az önem taşır. François Perroux'nun belirttiği gibi, bu emperyalizm, yapısal bir dayanağa sahiptir, yani en güçlü iktisadî sistemin kudreti ile belirlenir. İster kendi başına, ister diğer siyasal sistemlerle olan ilişkisi içinde ele alınsın, Batı sistemleri ancak bir ölçüde demokratiktir. Buna plutodemokrasi (*) demek daha yerinde olur, çünkü bu sistemlerde iktidar, hem halka (**demos**), hem de zenginliğe (**plutos**) dayanmaktadır.

(*) «Plutodemokrasi»yi «Servet demokrasisi» olarak çevirmek mümkündür. Ama teknik bir terim olması nedeniyle, Prof. Duverger'nin ifadesini aynen aktarmayı uygun bulduk. -ç.

Plutodemokrasi kavramının üstünlüğü, sadece tam olmasında değil, aynı zamanda olumlu bir niteliği olumsuz bir nitelikle birleştirmesi sonucu, değerden arınmış olmasındadır. Siyaset biliminin önemli bir güçlüğü, kullandığı kavramların nesnel olmayıp, hemen her zaman olumlu ya da olumsuz bir değer taşımasıdır. Liberal sistem, diktatörlükle karşılaştırıldığı zaman, siyasal sistemin yalnız iki somut tipi tanımlanmış olmaz, aynı zamanda iyi bir rejim bir kötüsü ile karşılaştırılmış olur, çünkü liberallik, hemen bütün çağdaş değer sistemlerinde iyi, diktatörlük ise kötü sayılır. Aynı şekilde plutokrasi kötü bir rejimi, demokrasi ise iyi bir rejimi niteler. Her iki kavramı birbirine bağlamak, bizi kavram teşkilinde belli bir nesnelliğe ulaştırır.

Bu terimdeki yenilik, temelindeki aleladelik üzerinde bir yanılgı yaratmalıdır. Tanımladığımız biçimiyle plutodemokrasinin hiç bir unsuru yeni sayılmaz. Birlikte oluşları da yeni değildir. Seçimler, parlamentolar, kamu özgürlükleri ile kapitalizm ve özgür piyasa düzeni, liberal ideoloji ile Hristiyan dini, kültürel geleneklerle hümanizm arasındaki ilişkiler çoktan beri bilinmekte ve uzun yıllardan beri tahlil edilmektedir. Çoğu kalburüstü birçok yazar, Batı'nın çağdaş kurumlarını ana çizgileriyle ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bizim denememiz, yukarıda belirtilen unsurların kelimenin tam anlamıyla bir sistem teşkil ettiği ve bu açıdan da incelenmesi gerektiği görüşünden hareket ettiği için, onlarınkinden ilke olarak ayrılmaktadır.

Sistem kavramından anladığımız şey, münferit unsurların birbiriyle bağlantılı ve yapılaşmış bir bütün gibi ele alınması, bütünün parçalarının birbirine bağlı olması ve bir bütün olarak çevresinden gelen etkilere canlı bir organizma ya da sibernetik bir makina gibi tepki göstermesidir. Bu kitabın amacı, plutodemokrasinin bir sistem olarak tahlilidir. Görünüş aldatsa bile, böyle bir girişim, öteden beri hükümet biçimleri üzerinde yapılan mukayeseli incelemelerden herhalde farklıdır. Mevcut sistemlerdeki benzerlik ve ayrılıkları tam olarak kavrayabilmek için, bunları temel birimler olarak ele alan şimdiye kadarki yöntemlerin aksine, biz, Batı sisteminin kendisini bir temel birim sayıyor ve her somut rejimde, genel sistemin özel koşullara intibakını görüyoruz. Sistemin temel işleyişini ve günümüzde uğradığı değişimleri anlamamız, ancak sistemin meydana gelişini ve dış etkilerin baskısı altında gösterdiği gelişmeyi bu bakış açısı altında tahlil etmekle mümkün olur.

Bu kitapta kullandığımız sistem kavramı özgün (orijinal) değildir. Az çok Parsons'un ünlü tanımına uygundur: «Eğer birbirine bağlı fenomenler arasındaki bağlantı, yeter derecede belirli bir çerçeveye ve belli bir sürekliliğe sahipse, denilebilir ki bu bağlantının bir yapısı vardır ve bu nedenle onu bir sistem olarak ele almak anlamlıdır.» (*)

Bizim sistem kavramımız, belki de Piaget (**) tarafından işlenmiş olan yapı kavramına daha çok uymaktadır. Buna rağmen sistem kavramını üstün tutmamızın nedeni, bu kavramın, Fransız yapısalcılığı yüzünden günümüzde oldukça donuklaşmış olan yapı kavramına göre, gerek meydana geliş ve gerekse evrim tahlilleri açısından daha elverişli olmasıdır. Fakat üzerinde durduğumuz sistem düşüncesi, kanımızca olgulara daha yakın kalır ve bugün sistem analizi denilen şeyde kullanılan kuramsal modellerden daha az biçimsel ve daha az soyuttur.

Buna rağmen sistem kavramı, gerçeğin bütün unsurlarını kapsayamaz, yalnız bunların içinden önemli bulduğumuz için bilinçli olarak ayırdığımız unsurları içerir. Böyle tanımlanmış bir sistem ise, artık varsayımdan öte bir şey ortaya koymaz. Batı kurumlarının bu biçimde yorumlanması, münferit rejimlerden hareket eden yorumlardan daha gerçek değildir; işlevci, (fonksiyonalist) davranışçı («behaviorist») ya da diğer yorum çeşitlerinden de daha gerçek değildir. Yalnız daha işlemsel (operasyonel) olduğunu, yani bu yöntemle plutodemokrasinin bütünü ile daha iyi anlaşılabileceğini umuyoruz. Bu doğru ise, yorumumuz da olaylara belli bir biçimde uyuyor demektir. Buna rağmen yine de bu olayların -kısmî de olsa- bir yorumu olarak kalır.

Çok kısa ses dalgalarını algılayan bir köpek kulağının işitme konusundaki izlenimi, bu türlü sesleri duyamayan insan kulağı ile aynı değildir. Böceklerin çeşitli yüzeydeki gözleri, dünyayı bizim gördüğümüz biçimde göremez. Bunun gibi bireşimci (sentetik) bir düşünce, toplumsal bağlantıları, tahlilî, bir düşüncenin kavradığı biçimde kavrayamaz. Herkes fikrî yapısına uygun olarak algıladığı unsurları seçer, tıpkı gözler ve kulaklar gibi. «Gerçek», algılanmış imge ya da düşünceleri geniş ölçüde -denilebilir ki sonsuza kadar- aşar ve bunlar da ancak gerçeğin yorumların-

---

(*) In T. Parsons, E. Shils, K.D. Naegde, J.P. Pitts, Theories of Society, vol. I, Glencoe, 1961.

(**) J. Piaget, Le Structuralisme, Paris, 1968 ilk bölüm.

dan ibarettir. Şu var ki, bu örneklerde gözlemcinin duyu organı ya da fikrî yeteneği ile bağlantılı bilinçsiz ve zorunlu bir seçim söz konusudur. Ama biz Batı kurumlarını yukarıda belirtilen anlamda bir sistem olarak kavrarsak, bilinçli bir seçim yapmış olacağız.

Siyasal sistemlerin gelişimi, iktisadî tekniklerin evrimi ile belirlenir. Bu gerçek, marksist çözümleme ile aydınlatıldıktan beri ciddî bir itiraza uğramamıştır. Batı düşüncesi ile sosyalist düşünce arasında bu noktada artık büyük düşünce ayrılıkları mevcut değildir. Gerek Amerika Birleşik Devletleri'nde ve gerekse Batı Avrupa'da, teknik ilerlemenin toplum evrimi üzerindeki temel etkisi artık tartışılmıyor bile. Bu etki inkâr edilemeyecek ölçüde açıktır ve çağımızın deneyi doğal olarak geçmişe de yansıtılmaktadır. «Teknik ilerleme» terimi, marksizmin üretim güçleri formülüne oldukça uygun düşer. Buna göre, üretim güçlerinin içinde bulunduğu durum, iktisadî kurumları, sınıf ilişkilerini ve siyasal rejimler, ideolojiler, kültürler, vb. gibi üstyapı biçimlerini de tayin eder.

Üretim teknikleriyle siyasal sistemin gelişmesi arasındaki ilişki, basit nitelikte değildir. Kurumlar, ideolojiler, inançlar, üretici güçlerle temel bir çelişki içinde olurlarsa, değil kendilerini kabul ettirmek, tutunma imkânı bile bulamazlar. Üretim güçlerindeki her köklü ve sürekli değişiklik, yeni kurumlara, ideolojilere, inançlara ve eski biçimlerin değişimine yol açar. Fakat bir siyasal sistemi oluşturan unsurlar, her zaman aynı sıra içinde gözükmezler. Örneğin iktisadî unsurların ilk olarak ortaya çıkmaları hiç de zorunlu değildir. Sosyalist sistemlerin Avrupa'da ortaya çıkışları, iktisadî etkenlerden çok siyasal etkenlerin bir sonucudur. Çarlığın 1917'deki yıkılışına yol açan askerî çöküş ve daha sonra Doğu Avrupa'yı Sovyet egemenliğine sokmuş olan 1945 Sovyet zaferi, bu etkenlerin başlıcalarıdır. Komünizm, bu ülkelerde önce bir devlet aygıtı olarak kurulmuş ve ancak bundan sonra kollektivist iktisadî yapılar meydana getirilmiştir.

Bu durum üretim güçlerinin birinci derecedeki önemi ile çelişmez. Sosyalist sistem teknik ilerlemeye uygun düşmeseydi, çarlığın çöküşü ve 1917 Devrimi ile iktidara gelemezdi; bunun gibi Doğu Avrupa'daki komünistlerin Sovyet işgal kuvvetleriyle işbirliği yaparak bu bölgelere komünizmi getirmeleri de mümkün olamazdı. Böylece Lenin ve Stalin'in girişimleri de Spartaküs, Savanarola, Thomas Münzer, Johann von Leiden gibi devrimcilerin

kendi çağlarındaki çabaları gibi başarısızlığa mahkûm bir hayal olarak kalırdı. Demek ki sistemin siyasal unsurlarının iktisadî unsurlardan daha önce ortaya çıkması, sistemin bir bütün olarak tekniğin ulaştığı düzeye ve üretim güçlerine uygun düşmesi gerçeği karşısmda ikinci planda kalır. Sistem kavramı bu açıdan işlemsel bir nitelik gösteriyor.

Batı sistemi geleneksel marksist şemaya uygun bir biçimde gelişmiştir. Üretim tekniklerinin gelişmesi yüzyıllar boyunca feodal iktisat düzeninin gerilemesine ve kapitalist ekonominin hamle yapmasına yol açmıştır. Aristokrasi, burjuvazi karşısında adım adım gerilemek zorunda kalmıştır. Bu yeni sınıfın çıkar ve hedefleri, giderek geleneksel monarşik ideolojinin yerini alan liberal ideolojide ifadesini bulmuştur. Yapı, tümüyle, demokratik kurumların yerleşmesiyle tamamlanmıştır. Batı sisteminin gelişim şeması şöyledir: «iktisadî yapılar — ideoloji — siyasal kurumlar». Sosyalist sistemin gelişimi ise şu şemayı izlemiştir: «ideoloji — siyasal kurumlar — iktisadî yapılar».

Bu sonuç her iki sistemin de üretim güçlerine uygun oluşuna engel değildir. Sanayi tekniklerinin gelişimi, Batı sisteminin ilk unsuru olan kapitalizmi meydana getirmiştir. Bu da kendi açısından diğer unsurları doğurmuştur: liberal ideoloji, parlamenter kurumlar, siyasal çoğulculuk, vs. gibi. Öte yandan kapitalizm, sosyalizm adını alan sistemin ilk unsuru olan sosyalist ideolojiyi doğurmuş, bu da Sovyet rejimini kurmak üzere 1917 yılının askerî ve siyasal koşullarmdan yararlanacak olan Rus Bolşevik Partisi'ni meydana getirmiş, sonradan kurulan Sovyet rejimi de kollektivist iktisadî yapıları yaratmıştır. Bu şekilde kurulmuş olan ilk sosyalist sistem ise 1945 yılının askerî ve diplomatik koşullarından yararlanarak halk demokrasilerini yaratmıştır.

Bir sistemin ortaya çıkışında izlediği sıra, aynı zamanda o sistemin özel çizgileri üzerinde de etki yapar. Batı'nın siyasal rejimlerinin liberal karakteri ile sosyalist rejimlerin otoriter karakterine karşı muhalefet, az çok meydana gelişlerindeki farklılıklarla açıklanabilir. Nitekim bu sonuncular, kendilerine temelden karşı olan kapitalist iktisadî yapıların çerçevesinde kurulmak zorunda kalmışlardır. Kollektivist iktisadî yapıları inşa edebilmek için, bunları tümüyle yıkmak zorundaydılar. Umutsuzluğun doğurduğu bir güçle direnç gösteren egemen sınıflar, onların uzlaşmaz düşmanlarıydı. Bu koşullar altında ancak sıkı bir diktatörlük, sosyalizmi inşa edebilirdi. Bu gelişimin ortaya çıkardığı

kurumlar, davranış biçimleri ve ideolojiler, sosyalizmin yapısını değiştirmiş ve devletin ortadan kalkmasını öngören kuramına rağmen, sistemi, artık kolayca uzaklaşamadığı bir yola sokmuştur.

Buna karşılık Batı devlet düzenleri, meydana gelişlerinin temel etkeni olan kurulu iktisadî yapılara uygun olarak gelişmişlerdir. Üretim güçlerine egemen olan sınıflar böyle istemişler, çabalarının ve çıkarlarının bu düzende gerçekleşeceğini kabul etmişlerdir. Halk yığınlarının baskısı ile tehdit edilmedikçe, kaba kuvvet ve diktatörlüğe çok seyrek başvurulacak yardımcı bir araç niteliği verebilmiş ve özgürlüğe oynayabilmişlerdir. Bu ara evrede oluşan alışkanlıklar, sistemin daha sonraki gelişiminde önemlerini korumuşlardır; nitekim bunlar, Batı sisteminde otoriter hükümet biçimlerinin gelişmesini sınırlamış ve sistemi, mevcut otoriter yapıları gizlemeye yöneltmiştir.

BAŞLANGIÇ BÖLÜMÜ

SİSTEMİN MEYDANA GELİŞİ

Batı sistemi, «aristomonarşik» adı verilebilecek bambaşka bir sistemin içinde doğdu. Bu değişik sistem, insanların hukukî eşitsizliği ve her biri farklı hak ve ödevler yüklenmiş bulunan örgütlü cemaatler arasında bölünmüşlükleri üzerine kurulmuştu. Temelde, doğum esasına dayanan ve asiller veya aristokratlar ile asil olmayanlar veya «avam» arasında yer alan ana ayrım bulunuyordu: ikincilere nazaran birinciler ayrıcalıklı bir statüye sahipti. Asil olmayanların arasında olduğu gibi, asiller arasmda da, yine doğuma dayanan büyük seviye farkları vardı. Ama, belirli ölçüde bir toplumsal akıcılık da vardı: asalet kazanma yoluyla, her topluluk türü içinde yükselinebileceği gibi, bir türden diğerine geçmek bile mümkündü. Toplum basamaklarını tırmanmanın diğer bir yolu da ruhbana katılmaktı.

Rahiplerle diğerleri arasındaki ayrım, hemen hemen asillerle asil olmayanlar arasındaki ayrım kadar önemliydi, ve birinciler ikincilere hâkimdi. Din, aristomonarşinin başlıca dayanaklarından birini oluşturuyordu. Bir yandan, insanların yeryüzündeki eşitsizliğinin kaderin işi olduğu söyleniyor, öte yandan da, dünyevî hayatın bir sürgünden ibaret olduğu, gelecekte yaşanacak olan esas hayatta Tanrı önünde eşitliğin üstün geleceği, bunun karşısında mevcut eşitsizliğin önemsiz kaldığı ileri sürülüyordu: bu ise, eşitsizliği kurbanlarına kabul ettirmenin ustaca bir yolu idi. Yine de, herşeye rağmen, burjuva veya köylü çocukları ruhbana katılmak suretiyle, kendilerine büyük güç getiren yüksek mevkilere ulaşabilirlerdi. Ama asiller, ruhbanın yüksek mevkilerine elkoymak eğilimindeydiler: 1789'da, Fransa'da, bütün piskoposlarla manastır başrahipleri doğuştan asalet sahibiydiler. Öte yandan, plutodemokrasinin gelişmesine katkıda bulunmuş olan kalvenci veya püriten Protestanlık dışında, Kilise, aynen devlet gibi, otoriter bir yapıya sahipti.

Aristokratların meydana getirdiği ehramın tepesinde, unvanı ve şahsı azçok efsanevî bir değer taşıyan ve asillerin ilki olan

kral bulunuyordu. Monark, kutsal nitelik taşıyan insanüstü bir varlık gibi görülüyordu. Bazı ülkelerde, tabiatüstü bir güce sahipti (sihirbaz krallar); her yerde, krala dokunma suçu bir tür dinsel suçtu. Genellikle monark, kendisini insanların üstüne çıkaran bir dinsel törenle tahta oturdu. Burada, eskiçağda doğuda görülen ve daha sonra Roma'ya, imparatora tapma şeklinde aktarılan tanrı-krallar inanışının bazı özelliklerini bulmak mümkündür. Bu böyle olmakla beraber, kralların yetkileri ülkelere göre değişiyordu: Polonya'da çok azdı, XVII. yüzyıldan itibaren Büyük Britanya'da azalırken, Fransa'da çok arttı. Aristomonarşik sistem, asillerin iktidarına yönelen aristokratik yanı ile kralın iktidarına yönelen monarşik yanı arasındaki iç çelişkinin daima baskısı altında kalmıştır. Batı sistemi, duruma göre, bazen krala karşı beylere (senyörlere) bazen de beylere karşı krala dayanmak suretiyle, bu çelişkiyi kendi gelişmesini sağlamak için kullanmıştır.

I

İngiliz Parlamentosu :

Batı Sisteminin Truva Atı

Aristomonarşinin içinde, modern Batı sistemine daha yakın olan bazı uyumsuz unsurlar vardı. Şöyle ki, ortaçağda din örgütlerini hedef alan düzenleme hareketi, manastırlarda seçim esasına dayanan mevkiler kurmuştu: bu kurallar, bazı çağdaş demokratik usullerin kökeninde yer alırlar. Başlangıçta piskoposlar kendi yetki çevrelerindeki müminler tarafmdan seçildiklerine göre, bu düzenleme ile Kilise'nin eski bir geleneğine dönülmüş oluyordu. Öte yandan, feodal kurumlar içinde çeşitli türden temsilî meclisler vardı: krallar, kendilerine danışmak ve, şahsî hizmet veya para bağışı anlamında, onlardan «yardımlar» elde etmek amacıyla, belli başlı beylerini «büyük konsey», «divan-ı hümayun», «harb divanı» veya «siyasî divan»larda düzenli aralarla toplarlardı. (*)

Bu kurumlar karmaşık bir anlam taşırlar. Bir yandan seçimlerin ve parlamentoların habercileri gibi görünürlerken, öte yandan ilkel özellikler gösterirler: bey meclisleri, aristomonarşinin doğumundan öncesine raslayan bir evrenin işaretidirler. Fakat toplumun tüm olarak gelişimi plutodemokrasinin kuruluşuna yöneldiği zaman, bütün bunların anlamı değişir. O zaman, genel bir tarihsel şemaya uygun olarak, uyum yeteneği olan eski unsurların birçoğu yeni sistemin inşasında kullanılır ve bunun içinde apayrı bir mevkie yerleşirler.

İlk dürtü, bundan yaklaşık olarak dokuz yüzyıl önce, birtakım teknik keşifler (üç yılda bir ekin değiştirme, yeni tahıllar, boyunduruk, nallama, kulaklı pulluk, demir tarım aletleri, su ve yel değirmenleri, kış bodoslamasına bağlı dümen ve pusula) so-

(*) Yukarıdaki terimlerle karşıladığımız kurulların Fransızca metindeki asılları şöyledir: «büyük konsey» = «grand conseil»; «divan-ı hümayün» = «cours du roi»; «harb divanı» = «champs de mars»; «siyasi divan» = «champs de mai» .-ç.

nucunda, Batı Avrupa'da tarımsal verimin ve ulaşım imkânlarının artmasından geliyor. Yaşam düzeyi yükseliyor, nüfus artıyor, yollar ve köprüler çoğalıyor, dinî ziyaret ve savaşlar sonucunda beşerî temaslar gelişiyor. Büyük malikânelerle sınırlanmış kapalı bir üretim yerine, değişime yönelik bir üretime geçilmeye başlanıyor. Tarım elan egemenliğini koruyor, ama tüccarlar, zanaatkârlar. para babaları gittikçe artan bir rol oynuyorlar. Böylece, şehirlerde toplanan yeni bir sınıf meydana geliyor: burjuvazi (kelime anlamına bakılırsa «burjuvalar», **«bourg»**larda-kasabalarda oturanlardır).

Burjuvazinin İki Yolu

Burjuvazi sadece faaliyet gösterdiği alanla (zanaat, imalât, alışveriş, ticaret, bankacılık, hizmetler, vs.) değil, ama kullandığı yöntemlerle de kendine özgü bir nitelik taşır. Feodal üretim, hizmet, cemaat, kişisel bağ, ayrıcalık, mevki kavramlarının verim kavramıyla iç içe bulunduğu büyük toprak mülkiyeti esasına dayanırken, burjuvaziyle birlikte, kâr, iktisadî düzenin başlıca motoru haline geliyor. Üretim güçlerinin gelişmesi, toplumsal yapı ve değerlerde, sonuçta Batı sistemine varacak olan bir köklü değişmeye yol açıyor. Ama başlangıçta, yeni iktisadî düzen, elan egemen olan ve bu durumunu uzun süre koruyacak olan geleneksel tarıma göre sınırlı bir yer işgal ediyor. Burjuvazi henüz çok küçük bir azınlıktır ve aristomonarşinin yerine plutodemokrasiyi kuracak imkânlara henüz sahip değildir.

Sadece, mevcut sistemi kendisine yer açacak kadar değiştirme gücüne sahiptir. İlk başarısını, «komün»lerin, yani beylerin ve piskoposların yetki alanlarının dışında kalan veya onların iktidarını paylaşan özerk şehirlerin gelişmesi sayesinde kendi kendisini yönetme yolunda haklar elde etmek suretiyle, mahallî kademede kazanıyor. Komün, seçimle işbaşına gelen bir yönetici kümesi tarafından idare edilmektedir. Komün sakinleri feodal angarya ve borçlara tabi değildir. Şehri çevreleyen surların gölgesinde, muhtemel saldırganlara karış kendilerini korumak için milisler oluşturuyorlar: dolayısıyla, beylerin himayesine ihtiyaçları yok. Anlaşmazlıkları çözmek için kendilerine özgü mahkemeleri ve şehrin kamu hizmetlerini karşılamak için kendilerine özgü vergileri var. Böylece komünler, aristokratik bir evrenin bağrında plutodemokratik adacıklar (seçim hakkı sınırlıdır ve zenginler egemendir) olarak beliriyorlar. Ama nitelikleri karmaşık. Çünkü, aynı zamanda, feodal düzen ile bütünleşmiş kollektif beylikler ol-

ma durumundalar: arma kullanma hakları bu bakımdan dikkat çekici.

XIV. yüzyılda, bütün Avrupa'da «erkân (*) meclisleri»nin gelişmesiyle birlikte, burjuvazinin temsili, belediye düzeyinden ulusal düzeye yükseliyor. Yeni bir kurumdan çok, büyük konsey, divan-ı hümayun, harb veya siyaset divanı şeklindeki eski bir feodal kurumun dönüşmesi söz konusu. Yenilik, yeni bir unsurun eklenmesinden ibaret: şehir burjuvaları. Bu şekilde oluşan meclisler, ülkelere göre değişik adlar taşıyorlar: Etajenero, Kortes, Diyet, Parlamento, vs. Genellikle üç ayrı türden «erkân» (toplumsal «statü» anlamında) söz konusu: rahipler, asiller ve burjuvalar. Bununla beraber, İskandinavya'da dört tür «erkân» toplanıyor: hür köylüler, diğerlerine katılan ayrı bir tür teşkil ediyor. Her «erkân» ayrı bir temsile sahip: seçimler her erkân içinde ayrıca yapılıyor ve olağanüstü durumlar dışında, temsilciler ayrı toplanıyorlar. Tıpkı belediyeler gibi, erkân meclisleri karmaşık bir nitelik taşıyor. Bir yandan, burjuvalar oldukça modern usullerle seçiliyorlar. Öte yandan, kollektif beyliklerden ibaret olan komünlerin temsilcilerinin katılması feodal sistemi kuvvetlendirebilir. Örneğin, bazı Fransız Etajenero'ları, Polonya'nın aristokratik rejimine yol açacak şekilde, monarşiyi seçim esasına dayandırmaya çalışmışlardır.

Feodal meclislerin bu şekilde erkân meclisleri haline dönüşmesinde malî zorunluklar önde gelen bir rol oynamışlardır. Bir kapalı iktisat düzeninde, ortaçağ monarkı, kamu güçleri için gerekli olan kaynakların en önemli kısmını kendi malikânelerinden elde ediyordu: dolayısıyla, fazla zorluğa düşmeden beylerinin «yardım»ından vazgeçebilmesi mümkündü. XIV. yüzyıl monarkı, iktisadî ilişkilerin oldukça gelişmiş bulunduğu, daha karmaşık askerlik tekniklerinin orduları ve savaşları çok daha pahalı hale getirdiği, idarenin önemli kaynaklar gerektirecek ölçüde büyüdüğü çok farklı bir dünyada yaşıyor. Onun ihtiyaçlarını karşılamak için, feodal yardımların modern vergiler haline gelmesi zorunlu. Ve bunları, kaynaklara sahip olan herkesten, özellikle burjuvalardan, iktisadî gücü tam bir gelişme içinde olan bu sınıftan istemesi gerekiyor.

(*) Fransızca «états» kelimesi, Türkçe metinlere, ya olduğu gibi aktarılmakta, ya da yazarına göre «düzen», «kat» gibi terimlerle karşılanmaktadır. «Erkân» terimini tercih etmemizin nedeni, «état»ların eski Fransız toplumunun direklerini -yani «rükn»lerini- teşkil etmeleri, öte yandan da, kelimenin eskimişliğinin kurumun eskiliğine uygun düşmesidir. -ç.

Genellikle ödenek vermek için toplanan erkân meclisleri, kralın isteklerini haklı çıkartacak malî durum bilançosunu inceleme, vergilerin toplanmasını denetleme, kabul edilen kredilerin kullanılacağı yerleri ayrıntılarıyla sorma, hesapların bunlara uygunluğunu denetleme eğilimine girdiler. Bütün bunlar, modern parlamentoların bütçe ve vergi alanındaki yetkilerine kaynaklık etti. Meclisler, ödenekleri vermeden önce şikâyetlerini bildirmek suretiyle, siyasal denetime de ulaştılar. 1340 ve 1371'de, Büyük Britanya'da, kral, istediği parayı elde edebilmek için bazı nazırlarını feda etmek zorunda kalıyor. 1376'da Parlamento, onu, görevini kötüye kullanan bazı nazırlarını Lord'ların yargısına terketmeye zorluyor: bu da **«impeachment»** usulünün kökenidir. Fransa'da, 1357'de, erkân temsilcileri veliahta bir vesayet kurulunu zorla kabul ettiriyorlar. Krallar, tahtın çıkarlarına uygun olan kararları onlara yüklemek amacıyla, erkân meclislerinin bu siyasal rolünü bazen destekliyorlar: Veliaht Charles, esir babası tarafından imzalanan 1359 Londra Antlaşması'nı Fransız Etajene rosu'na reddettiriyor; 1399'da, İngiliz Parlamentosu, II. Richard'ın hal'ini ve IV. Henry'nin tahta geçmesini onaylıyor; 1461'de, IV. Edward'ın tarafını tutuyor; İskandinavya'da, Kalmar Meclisi, üç krallığın şahsî birliğini kararlaştırıyor; vs.

Mevcut sistem içinde kendisine bir yer açmak için, burjuvazinin önünde bundan böyle iki yol görünüyor. Erkân meclislerini, monarşik iktidarı denetleyen ve sınırlayan gerçek bir parlamento haline getirerek aristokrasiyle birleşebilir. Aksine, asillerin vesayetinden kurtulması için krala yardım edebilir, ki bu da, kendilerini oluşturan güçlerin dağılmasıyla erkân meclislerinin ortadan kalkmasına ve mutlak bir monarşinin kurulmasına yol açar. Kaba bir ayrım yapmak gerekirse, ilk yol Büyük Britanya'da, ikinci yol ise kıta üzerinde izlenmiştir. Ayrıntılara inince, işler elbette daha karmaşık görünmektedir. İngiliz kralları, Avrupalı benzerlerinin çoğunluğu gibi, önce burjuvaların ittifakını arıyorlar ve bunu da bazen elde ediyorlar. Manş'ın iki kıyısında, komün hareketi kral iktidarının desteğini kazanmıştır. Komünlerin ve hür köylerin gelişmesinin başlıca hasımları, yetki çevrelerinin ve gelirlerinin bir kısmını kaybeden layik ve rahip beylerdi. Aksine, feodal beyleri zayıflatan ve kendisine yeni gelirler sağlayan bu harekette Taht'ın çıkarı vardı. Aynı zamanlarda, Batı'nın bütün monarkları, hükümette ve üst kademe idareciliğinde asillerden vazgeçme eğilimine giriyorlar: aynı sadık ve ehil memurlar sınıfı, devlet hizmetinde beylerin yerini alıyor.

Bununla beraber, bir tarafta asiller-burjuvalar ittifakının, öte tarafta ise kral-burjuvalar ittifakının gelişmesiyle, evrim çizgileri birbirinden ayrılıyor. Bu meselede, üçüncü erkânınkinden (yani burjuvazininkinden -ç.) çok, aristokrasinin hareket tarzı en önemli rolü oynamış görünüyor. Büyük Britanya'da, asillerin önemli bir kısmının, malikânelerinin işletilmesinde kapitalist yöntemleri benimsemeleri, bunları burjuvaziye yaklaştırıyor ve herhalde ittifaklarının başlıca temelini teşkil ediyor. Fransa'da, aristokrasi feodal görüşlere daha bağlı kalıyor, bu da onu burjuvalardan uzaklaştırıyor ve bu sonuncuları kralla ittifaka itiyor. Prusya'da, kuvvetli bir ordunun yaratılması monarşinin iktidarını güçlendiriyor ve herhangi bir parlamentarizmin doğuşunu daha zor hale getiriyor.

XVII. yüzyılda, yollar iyice ayrılıyor. İngiliz Parlamentosu, krala karşı, I. Charles'ın idamına, geçici bir cumhuriyetin kurulmasına ve monarşinin zayıflamış bir halde yerine iade edilmesine yol açan kesin bir mücadeleye giriştiği sırada, kıta üzerindeki erkân meclisleri ortadan kalkıyor veya kokuşmaya yüz tutuyor. Fransa'da, 1614'ten itibaren Etajenero'lar artık toplanmıyor: ancak 1789'da, tamamen değişik bir ortamda yine toplanacaklardır. İspanya'da, XVI. yüzyıldan itibaren Kortes'lerin önemi azalıyor; bunlar artık Kastilya'da toplanmıyorlar. XVII. yüzyılın sonunda, önde gelen milletlerin erkân meclisleri hemen hemen ortadan kalkmış durumda. Sadece bölgesel veya yerel çerçevede yaşamaya devam ediyorlar -örneğin Fransa'da, Taht'a yeni bağlanmış olan topraklardaki aristokrasinin kalesi olan bölgesel erkân meclisleri. Sadece Hollanda veya İtalya cumhuriyetleri gibi küçük ülkeler, temsilî kurumlar muhafaza ediyorlar. Diğer yerlerde, belediye seviyesinde dahi bunlar zayıflıyor ve buna karşılık mutlak monarşi iyice yerleşiyor.

Krala bağlı olmakla beraber, kıta burjuvazisi, itibarından yararlanmak amacıyla, herşeye rağmen aristokrasiye yanaşmaya çalışıyor. Fransa'da, okşadığı rüya asilleşmek: Molière, **Kibarlık Budalası**'nda bu tutkuyu ölümsüzleştirmiştir. Kısa zamanda, -evlenmenin getirdiği- özel çareye, bir de kamusal çare eklenmiştir: kral, kendisine borç para ve değerli eşya sağlayanları ödüllendirmek için büyük burjuvalara asalet unvanları dağıtmaya başlamıştır. Daha sonra, özellikle yargı veya idare alanındaki bazı görevlerin kendi sahiplerini otomatik olarak asilleştirdiği kabul edilmiştir. Bazı ülkelerde, Taht, gelirini artırmak amacıyla, bu görevleri satmaya ve sayılarını çoğaltmaya başlamıştır. Böyle-

ce, geleneksel «kılıç asaleti»nin yanı sıra, bir «cüppe asaleti» gelişmiştir (cüppe, devlet erkânının resmî kıyafeti idi). Bütün sonradan görmeler. gibi, asilleşen burjuvalar, kendisiyle bütünleşmeye çalıştıkları sınıfın ayrıcalıklarının çok zaman en katı ve dar görüşlü savunucuları olmuşlardır.

Aristokratik düzen ile bütünleşmenin diğer bir biçimi, zanaatkâr ve tüccar loncalarının gelişmesi olmuştur. Bu toplumsal tabaka, daima iki yol arasında tereddüt eder: biri, girişim özgürlüğü ve yarışma yolu, diğeri, kazanılmış mevkilerin korunması yolu. Mevsimlerin sonsuz gidişgelişlerine tabi olan tarımsal bir evrenin örneğine uygun olarak, feodal toplum, doğal olarak ikinci yola itiyordu. Zanaat ve ticaret faaliyetlerine ruhsat (veya «imtiyaz») veren beylerin ve kralın desteğiyle şehir burjuvazisi kendini genellikle bu yola bıraktı. Böylece, yavaş yavaş, sadece loncalar içinde birleşmiş bulunan ve kendileri ile ilişkileri tamamen iktisadî olmayıp biraz efendi-uşak bağını hatırlatan ücretli «kalfa»ları ile «çırak»larının yardımını gören «usta»ların meslek sahibi olabildiği, ast-üst ilişkisine dayalı ve donuk bir kapitalizm yerleşti. Sancakları ve armaları ile loncalar da kollektif beyliklere benziyordu. Bu suretle, şehir toplumu, feodal köy toplumuna eş bir yapıya doğru kayıyordu.

Fransa'da, burjuvaların asilleşmesi hareketinin gelişmesi, XIV. Louis'nin saltanatından sonra gerçek bir ittifak değişimine yol açtı. Cüppe asilleri -yani asilleşmiş büyük burjuvazi-, bütün dinlerin yeni müminleri veya birinci kuşağa ait yeni Amerikalılar gibi davranıyor. İşgüzarlık ediyor. Yani, Naiplik **(Régence)** döneminde büyük kılıç beylerinin kazanmaya çalıştıkları aristokrasinin eski ayrıcalıklarının iadesi davasını benimsiyor. Taleplerine modern bir görünüş vermek için, kendi kaleleri olan yüksek mahkemeler (üyelikleri parayla satılan ve mirasla geçen Paris ve taşra parlamentoları) ile İngiliz Parlamentosu arasındaki isim benzerliğinden yararlanıyor. Aslında yine söz konusu olan şey, kralın asillerin denetimi altına sokulması ve devlet içinde bunlara öncelik sağlanmasıdır.

Ama artık vakit geçmiştir. Burjuvaların monarkın eline geçmesinde katkıda bulundukları idarî ve askerî çark, ona aristokrasinin ve yüksek burjuvazinin bu yeni ittifakına direnme imkânını veriyor. Öte yandan, bu ittifak, ulaşılması imkânsız hedefler güdüyor: Büyük Britanya'da şehir burjuvazisi ile topraklarında kapitalist işletmeciliği uygulayan bir köylü **«gentry»** (modern toprak beyleri -ç.) arasındaki birliğin yaptığı gibi toplumun ge-

lişmesine uygun yeni kurumlara yöneleceğine, bu gelişme ile ilgisiz birtakım eski kurumlara dönmeyi hedef alıyor. XVIII. yüzyılda, Paris burjuvazisi, aristokrasinin artık tamamen eskimiş olan tekniklerini ve ideolojisini benimserken, Londra aristokrasisi, tamamen aksi bir davranışla, burjuvazinin gerçekleşmekte olan gelişmeye uygun tekniklerini ve ideolojisini uzun süreden beri kendine mal etmiş bulunuyordu. Bu durumda, birinci ittifakın başarısızlıkla sonuçlanması, ikincisinin ise, İngiliz Parlamentosu'nu ayakta tutan ve geliştiren bir yeni orta sınıf yaratarak başarıya ulaşması doğaldı.

İngiltere'de Parlamentonun Gelişimi

İngiliz Parlamentosu, çok kısa zamanda, kıta üzerindeki erkân meclislerinden tamamen ayrı bir yapıya ulaştı. Bu meclislerde, her «erkân» ayrı toplanıyor: rahipler, asiller, burjuvalar, bazen de köylü erkânı. Westminster'deki iki meclisin birbirinden ayrılığı aynı esaslara dayanmıyor. Avam Kamarası'nda sadece burjuvalar değil, küçük ve orta köy asillerinin («**squires**») detemsilcileri yer alıyor. Lordlar Kamarası'nda, büyük beylerle üst kademe ruhbanın temsilcileri var. Her biri, ortaçağ anlamında bir «düzen» («**ordre**») veya ayrı bir «erkân» («**état**») yerine, kelimenin modern anlamıyla bir toplumsal sınıfın ifadesi. Aristokrasinin bu şekilde bölünmüş olması, asillerle asil olmayanlar ayrımının egemen olduğu bir dünyada olağanüstü önemde bir olay. Mevcut ideolojiye ve sisteme bu derece aykırı bir kurumun yerleşebilmesi için, büyük bir itici kuvvete ihtiyaç vardır.

Bu itici kuvvet, Büyük Britanya'da toprak aristokrasisinin bir kısmının, kısa zamanda, kâr esasına dayalı kapitalist tipi bir üretime geçişlerinden gelmiş görünmektedir: dolayısıyla, aristokrasi aynı iktisadî temele dayanan burjuvazinin doğal müttefiki olmuştur. Üretim yeteneği durmadan gelişen ve nihayet egemen duruma gelen bir tür orta sınıf meydana çıkıyor. Bu orta sınıfın ifade aracı olarak Parlamento'nun yükselişi, söz konusu sınıfın gelişimine uygun olmuştur. Esas itibariyle tarıma dayanan bir toplumda, şehir burjuvazisi, sadece kendi gücüne güvenerek temel yapı değişiklikleri gerçekleştirmek ve yeni bir siyasal sistemin kuruluşunu sağlamak için çok zayıftı. Doğumuna yol açtığı temsilî kurumlar, ya (erkân meclisleri gibi) ortadan kalkmaya, ya da Fransa'da Protestan'ların «güvenlik alanları»nı («**places de sûreté**») andıracak şekilde, birtakım dar bölgelerde (şehir cumhuriyetleri gibi) sıkışıp kalmaya mahkûmdu. Devam edebil-

mek ve yayılabilmek için daha geniş bir desteğe ihtiyaçları vardı.

Bu anlamda, koyunun modern demokrasiyi yarattığı söylenebilir. Daha XI. yüzyılda, nüfusu henüz üç milyon iken, her yıl İngiltere'den, çoğu Flandr bölgesine gitmek üzere, sekiz milyon post ihraç ediliyordu. Hayvancılık ile meşgul olan köy asilleri, küçük ve büyük ticaret burjuvazisi ile doğal bir çıkar birliği içinde bulunuyordu. Dahası: onunla aynı değerler sistemini benimseme eğilimindeydi. Artık toprağı birtakım zorunlukların, görevlerin, siyasal ve toplumsal ayrıcalıkların temeli olarak görmekten vazgeçiyor, bunu bir yatırım alanı ve gelir kaynağı kabul ediyordu. Feodal hizmet anlayışı, yerini kapitalist kâr anlayışına bırakıyordu. Kıta burjuvalarının asilleşmeye çalıştıkları bir sırada, İngiliz asilleri burjuvalaşma eğilimindeydiler. Gerçi, bu evrim yavaş olmuş ve ortaçağ fikirleri uzun süre yaşamıştır. Tawney, XV. yüzyılı, iç savaştan sonra galebe çalacak olan hareketin Tudor'ların yönetimi altında hızlandığı ve toprağın, iktisadî değerinin yanı sıra askerî, siyasal ve toplumsal önemini de koruduğu bir geçiş dönemi olarak görüyor.

Koyun ile demokrasi arasındaki ilişkiler katı değildir. Aynı çağda, yerel beylere ve bunların bölgeciklerine karşı mücadele etmek için kralın göçebe sürü sahiplerine dayandığı İspanya'da, koyunculuğun ve yün ticaretinin gelişmesi mutlak monarşinin kurulmasına yardım ediyor. Öte yandan, asillerin malikânelerini kapitalist biçimde işletmeleri onları daima burjuvaziye yaklaştırmaz. Alman **«Junker»**lerinin (büyük toprak sahiplerinin -ç.) örneği, başka evrim biçimlerinin mümkün olduğunu gösteriyor. Bunlar, Batı'dan çok Doğu Avrupa'nın yapısal özelliklerini taşıyan yeni bir serfliğe dayanan bir işletmecilikle, büyük mülkler çerçevesinde modern tipte bir tarım geliştirmişlerdir. Burjuvaziye, pederşahî, otoriter ve ast-üst ilişkilerine dayanan kendi düzenlerinin kültür yapısını kabul ettirmişlerdir. Barrington Moore Jr., bunların davranışını Japon aristokrasisininkine benzetmektedir. Bu aristokrasi, kapitalist düzene çok daha geç girmiş olduğundan, herşeyden önce sınaî gelişime katılmıştır. «Küçük burjuva« evresini atlayarak, feodal beyliklerden hemen hemen doğrudan doğruya modern büyük firmalara geçmeye imkân verecek şekilde, işletmelerin temerküzünü desteklemiştir. Böylece, çağdaş tröstlerde -Mitsui, Mitsubişi, vs.- samurai davranışının bazı özellikleri karşımıza çıkıyor. Asiller için, modernleşmenin birden fazla yolu vardır.

«Squire»leri (küçük ve orta köy asillerini -ç.) ve burjuvaları birleştiren yeni İngiliz orta sınıfı, yeni tür bir oligarşi meydana getiriyordu. Otlakları genişletmek için asiller «enclosure» (çitleme -ç.) usulüne, yani beylikte oturanların serflikten yararlandıkları topraklara taşma yoluna başvuruyorlardı. Daha sonra, köy burjuvazisi («yeomen»), sadece otlak için değil, ama tahıllar için de aynı şeyi yapacaktır. Bu usullerin baş kurbanları küçük köylüler olmuştur. Krallar, Taht'ın yetkilerini muhafaza etmek amacıyla onlara dayanarak savunmalarını üstlenmeyi denemişlerdir. İmkânsızlık yüzünden başarısızlığa uğramışlardır. İdarî çarkın zayıflığı, yerel yönetimi fiilen «gentry»nin (modern toprak beylerinin -ç.) eline terkediyor ve monarkı felce uğratıyordu. Ama bu zaaf, bir önceki dönemde köy asilleri ile burjuvazinin ittifakından doğan Parlamento gücünün sonucundan başka bir şey değildi. Çeşitli etkenlerin nasıl birbirine karışıp destek olduğu ve böylece bütünün evrimini hızlandırdığı açıkça görülüyor.

Kıtada aristokrasinin tavrı genellikle çok farklı olmuştur. Örneğin Fransa'da, tarım girişimcisi gibi hareket edecekleri yerde, asiller, nakdî veya aynî ödemeler karşılığında toprak işletmeciliğini terketmeyi tercih ettiler. Böylece, büyük malikâneler, her biri bir köylünün fiilî tasarrufu altında işlenen küçük parsellere bölünmüş oldu. Beylerin gelirlerinin kaynağı, ürünlerin pazarda satılması değil, çiftlik kiraları idi. Bunun sayesinde köylüler kişisel bir serbesti elde ediyorlardı ama, tarım, kapitalist mekanizmalara daha uzak kalıyordu. Köy aristokrasisi şehir burjuvazisine yaklaşmıyordu. Aksine, zenginleşmiş büyük burjuvalar parasız kalmış asillerin topraklarını satın aldıklarında, bunları onlar gibi kullanıyorlardı.

Fransa'da asillerin bu davranışı, zayıf düşmelerinde çok etkili oldu. Bir yandan, geri bir tarım işletmeciliği çerçevesinde köylülerden aldıkları kiralar, kapitalist bir çerçeve içinde modern bir biçimde işlenen toprakların sağlayabileceği gelire göre düşük kalıyordu: böylece, Büyük Britanya'da olanın aksine, orta aristokrasi yoksullaştı. Neticede krala kafa tutma imkânları azaldı. Öte yandan, üretime bir katkıda bulunmanın karşılığı olmayıp sadece bir kira niteliği taşıyan nakdî ve aynî ödemeler, giderek köylülere haksız görünmeye başladı. Kamu düzeninin kurulması ve iç savaşlarla istilâların son bulmasıyla, aristokrasi, kendi doğumuna kaynaklık eden güvenlik hizmetlerini artık hiç bir yerde görmez olmuştu. Büyük Britanya'da, tarımı değiştirip modernleştirmek suretiyle yeni hizmetler gördü. Fransa'da, kendisini

bu şekilde yenileyemedi ve, hem gerçek değeri olmayan, hem de gitgide böyle görülen, asalak bir sınıf haline geldi.

Bazı siyaset ve kültür unsurları, İngiliz Parlamentosu ile kıtadaki erkân meclisleri arasındaki evrim farkını derinleştirdi. Örneğin Fransa'da, kral Etajenero'dan, ülkenin güvenliği için gerekli olan devamlı bir ordunun ihtiyacını karşılayacak ödeneği oldukça kısa zamanda elde etti. Böylece, meclislerin vesayetinden kurtulmasına imkân veren bir baskı aracına sahip oldu. Ada durumunda bulunmanın güvenliği artırdığı Büyük Britanya'da, Parlamento, otomatik olarak yenilenen her türlü ödeneği reddedebilirdi. Tek devamlı silahlı güç, siyasal mücadelelerde işe yaramayan deniz kuvetleriydi. Her türlü vergi tahsili için meclislerin iznini alma zorunluğu, devletin ihtiyacı olan parayı elde edebilmek için bunların düzenli aralarla toplantıya çağrılmasını gerektiriyordu. Neticede devamlı hale gelen onlar oldu.

Bu etkenin önemini abartmamak gerekir, zira deniz ticareti («**tonnage and poundage**», «**ship-money**», ticarî tekellerde Hazine iştiraki, vs.) sayesinde, İngiltere Kralı, kıta monarklarına göre çok daha önemli özel gelirlere sahip. Parlamento'nun verdiği ödenek, devletin para ihtiyacının nispeten küçük bir kısmını karşılıyor. Armada tehdidinin ertesi yılı olan 1589'da, krallığın 400.000 lira olan tüm gelirinin sadece 88.000 lirası Avam Kamarası'mn ödeneğidir. Gerçi bu bütçe çok mütevazidir: İngiliz monarşisi, Parlamento karşısında zayıf kalmasını önleyecek imkânlardan yoksundur.

Değer sistemlerine ve kültür geleneklerine çok bağlı olan hukuk görüşleri de, kıta meclislerinin silinip gitmesinde ve İngiliz Parlamentosu'nun gelişmesinde önemli bir rol oynuyor. Fransa'da, Taht'ın çevresini alan hukukçular tarafından Roma Hukuku'nun kullanılması, kralın «kendi krallığında imparator» olarak görülmesini sağlamak suretiyle, hem ulusal özerkliğin, hem de monarşik mutlakiyetçiliğin geliştirilmesine imkân veriyor. Büyük Britanya'da, kral dahil herkese kendini kabul ettiren bir uygulamalar, görenekler ve yargı kararları bütünü olan **«common law»** anlayışı, aksi yöne itiyor.

Fransız hukukçuları kıtadaki mutlak monarşilere dayanak olacak «kralın dileği kanundur» ilkesine ulaşırlarken, **«common law»** aksi yöne götürüyor. Kral, onun yerini tutmak için değil, onu tamamlamak ve ayrıntılarını belli etmek için yasa çıkarı-

yor. Hukukun geliştirilmesi, daima «**common law**»la sınırlanmış olarak gördükleri krala değil, yargıçlara ait. Böylece Taht, yasama alanında kendi egemenliğini ilân edemez ve bunu Parlamento'dan bağımsız hareket etmek, gerektiğinde de onu bertaraf etmek için kullanamazdı. Parlamento'ya karşı «**common law**»a dayandığı zaman kamuoyunda önemli bir destek buluyordu; oysa Fransa'da ve kıta üzerinde bunun karşılığı olan «krallığın temel kanunları» kuramı, kralların yasama iktidarı yüzünden iflâs etmiş durumdaydı. Dahası: İngiliz Parlamentosu'nun varlığı ve yetkileri «**common law**»a dayanıyordu ve bu niteliklerinden dolayı, kral dahil, herkese kendilerini kabul ettiriyorlardı.

İngiliz Parlamentosu'nun gelişmesi onu önce kralın gücüne karşı ağırlığını koymaya götürüyor, ve böylece, «meşrutî monarşi» doğuyor. Kral, «**common law**», gelenekler veya mevzuat tarafından başka bir organa açıkça verilmemiş olan bütün yetkilerin sahibi bulunan bir devlet ve hükümet başkanı olarak kalıyor. Yargıçların özerkliğine ve meclislerin yetkilerine saygı göstermek zorunda. Meclisler ödenekleri veriyorlar ve çeşitli şekillerde kamu işlerini görüşüyorlar. Kralın kendilerine sunduğu teklifleri oyluyorlar. Kraldan, gitgide daha çok dikkate aldığı taleplerde bulunuyorlar. Uzun Parlamento'dan (1640-1649) itibaren, meclis üyeleri komisyonlar halinde örgütleniyorlar ve taleplerine, derhal ilânı mümkün nihaî yasa tasarıları şeklini veriyorlar. Taht bunları reddetme yetkisine sahip. XVIII. yüzyılın başında bu yetkisini terkediyor: 1707'de, Kraliçe Anne, yasa tasarılarını reddetme yolundaki kraliyet yetkisini son defa olarak kullanıyor. O zamandan beri, yasama iktidarı Parlamento'ya aittir.

XVII. yüzyıl içinde, başka bir gelişme başlıyor ve sözünü ettiğimiz evrim çizgisine koşut gittikten sonra onu aşıyor. Parlamento için artık söz konusu olan şey kraldan zaten aldığı yetkileri fethetmeye girişmek değil, ama yürütme gücüne sahip başka bir hükümet uzvunu kralın yerine geçirmek. Meşrutî monarşi gelişir görünürken, hükümetin esas itibariyle başında bir Başbakan bulunan bir Kabine'den oluştuğu, bu ikisinin de ancak meclislerin, daha doğrusu temel iktisadî gücü ellerinde bulunduran sınıfları temsil etmesi nedeniyle gitgide üstünlüğünü kabul ettiren Avam Kamarası'nın güvenine sahip oldukça iktidarda kalabildikleri bir parlamenter monarşi haline geliyor.

Avam Kamarası önünde bakanların sorumluluğu ilkesi, Yüce Divan olarak çalışan Lordlar Kamarası önünde yargılanmaya

yol açan vatana ihanetle suçlanma demek olan **«impeachment»** ceza usulünün gelişmesi sonucunda yerleşmiştir. Parlamento ile I. Charles arasındki mücadele sırasında, 1641'de, bu usul sonucunda ölüme mahkûm olan ve idam edilen Strafford Kontu'nun sağladığı örnek, haleflerinin, **«impeachment»** ve cellat baltası tehlikesiyle karşılaşmaktansa istifa etmeyi tercih etmelerine yol açtı. Kural, XVII. yüzyılın son yıllarında yerleşti. Ama henüz, (1830 ile 1848 arasında aynı usulü uygulayan Orleans Dükü Louis-Philippe'in adından esinlenerek) Fransız siyaset bilimcilerinin daha sonra «Orleancı parlamentarizm» adını verecekleri, daha yumuşak bir biçimde: bakanlar Avam Kamarası'nın güvenine sahip olmadan hükümette kalamıyorlar ama, bir güvensizlik oyuna ihtiyacı olmadan onları azledebilen kralın da güvenine sahip olmak zorundalar. Bakanların, kralın yerine yürütmenin gerçek başı haline gelen Başbakan'ın otoritesi altında kollektif bir uzuv oluşturmalarıyla birlikte, bu son sınırlama da yavaş yavaş ortadan kalkıyor. Bu suretle parlamenter düzen yerleşmiş oluyor.

Ama bu pek demokratik değil. XVIII. yüzyılın sonunda, Avam Kamarası üyelerini sadece 250.000 İngiliz, yani seçmen yaşındaki erkeklerin ancak beşte biri seçiyor. Birmingham ve Manchester gibi yeni büyük şehirlerin milletvekili yokken, nüfusu boşalmış eski ortaçağ şehirleri veya kralın özel yetkisiyle kurulmuş ufacık seçim bölgeleri, temsilin önemli bir kısmına sahip. Beş haneden ibaret olan Old Sarum'un iki milletvekili var. Kayalıkların yıkılmasıyla yok olan Dunwich'te, tek bir mülk sahibi (söylentiye göre, sulara batık şehrin üzerinde bir kayık gezintisi yaptıktan sonra) kendi kendini seçiyor. Seçim usulsüzlüklerinin önemli ölçülere vardığı «kokuşmuş kasabalar»da (**«bourgs pourris»**) açık oy usulü bu mahzurları daha da ciddîleştiriyor. Resmî adaylık, yani büyük beyler veya Taht tarafından desteklenen adaylıklar usulü, kralın özel danışmalarını veya Lord'ların adamlarını Avam Kamarası'na göndermeye imkân veriyor. Rüşvet mecliste oy toplamaya da yarıyor: Walpole bunu çok kullanmıştır.

Aynı zamanda, parlamenter oligarşi, kralın karşısında olduğu kadar halkın karşısında da kendini egemen görme eğilimine giriyor. Edmond Burke, sağduyuları ve kamu işleri hakkındaki bilgileri için seçilmiş bulunan Parlamento üyelerinin, halkın irade veya önyargılarını dikkate almadan kendi kendilerine karar verme hakkına sahip olduklarını iddia ediyordu. Kullanacağı oylar konusunda kendisine talimat vermeye kalkışan seçmenlerini

fena halde azarlamıştı. Parlamento, üyelerini halkın denetiminden korumak amacıyla, görüşmelerin yayınlanmasını yasaklamaya kadar gitmiştir. Bu usullere karşı gelen ve Avam Kamarası'ndan üç defa ihraç edilen veya mazbatası iptal edilen gazeteci Wilkes'ın durumu bu bakımdan ibret vericidir: kral ve Parlamento ona karşı birleşmiş bulunuyordu.

Seçimin çok dar tutulmasına ve irsiyetin (Taht ve Lordlar Kamarası sayesinde) doğrudan doğruya veya (resmî adaylıklar, kokuşmuş kasabalar, rüşvet, vs. yoluyla) dolaylı olarak büyük bir etki muhafaza etmesine rağmen, Amerikan ve Fransız devrimlerinin arifesinde, Büyük Britanya, herşeye rağmen, siyasal kurumları irsiyetten çok seçime dayanan tek büyük Batı ülkesi idi. Bunlar, eski yapının egemen olduğu şehir cumhuriyetlerinin veya Birleşik-Eyaletler'in (*) kurumlarından daha modern ve geleceğe daha dönük idi. Westminster Parlamentosu, XIX. ve XX. yüzyıl plutodemokrasilerine örnek olacak bir siyasal sistemi, kendi çevresinde yavaş yavaş inşa etmeyi başarmıştı.

(*) Bugünkü Hollanda'nın bir bölümünü oluşturan yedi eyaletin eski adı. -ç

II

Liberal İdeolojinin

Gelişimi ve Yeni Meşruiyet

XVIII. yüzyılda, parlamento kurumu ve kapitalizm, Büyük Britanya'da sağlamca yerleşmiş durumdadır. Ama bunlar, hâlâ, modern demokratik rejimlerden daha çok aristomonarşiye yakın olan bir değerler sistemiyle çevrilidirler. Şehirlerin ve ticaret ekonomisinin gelişmesinden, denizaşırı yolculuklarla insanların ufkunun genişlemesinden, düşünce ve bilim alanındaki rönesanstan ve dindeki reformdan beri, bütün Batı'da liberal ve eşitlikçi ideolojiler muazzam bir ilerleme kaydetmişlerdi. Ama bunlar, kralın otoritesine ve asillerin itibarına dayanan ve hâlâ egemen olan geleneksel değerler sistemine göre rejimdışı ideolojiler olarak kalıyorlar. Sadece Kuzey Amerika'daki sömürgelerde liberalizm daha güçlü bir biçimde yayılmış durumda: ama bunlar bağımsız değil ve Avrupa üzerinde pek bir etkileri de yok.

1787'de (Birleşik Devletler Anayasası) ve 1830'da (Paris, Viyana, Budapeşte, Berlin, Varşova'da, aynı zamanda patlak veren devrimler), durum tersine dönüyor. Liberal ideolojiler Batı'da henüz egemen değildir. Geleneksel değerler sistemi hâlâ güçlüdür. Birçok ülkede en güçlü odur. Ama yeni inançlar her yere yayılmıştır. Doğuştan kazanılan ayrıcalıklara, kralın kutsal niteliğine, ast-üst ilişkisine ve loncalar düzenine, cemaat anlayışına ve karşılıklı yardımlaşmaya inananların sayısı azalırken, insanların eşitliğine, düşünce özgürlüğüne, girişim özgürlüğüne ulusal egemenliğe, kişisel yarışmaya, mülkiyete ve kâra inananların sayısı artıyor. Artık, parlamento, bakanların sorumluluğu, seçimler, tek tük birkaç ülkede var olan, garip, istisnaî kurumlar olarak görülmüyor: her yerde, birçok insan bunları mantıkî ve olağan buluyor. Plutodemokrasi gitgide daha meşru hale geliyor. Bundan sonraki yıllarda, -aşağı yukarı 1830 ile 1870 arasında- genel olarak yaygınlaşmasının temel nedeni herhalde budur.

Liberal İdeolojinin İlk Unsurları

Liberal ideolojinin gelişimi, birbirinden çok farklı hızlara tabi olan iki ayrı evrede gerçekleşti. Önce, egemenliğini koruyan aristokratik ve monarşik değerler sisteminin içinde birkaç liberal unsur beliriyor. Bunlar, birkaç yüzyıl boyunca, yavaş yavaş birbirine ekleniyor. Arkasından bir tür billurlaşma meydana geliyor: sıfır derece civarında bulunan bir suyun anîden donması gibi, tabir caizse, bütün bu unsurlar birdenbire «pıhtılaşıyorlar». Bu evrim, kısmen, kendisinin bağlı bulunduğu üretim güçleri ve kapitalist yapı evriminin egemenliği altında. Her ideoloji, her değerler sistemi (iki terim burada eşanlamlıdır), meşrulaştırmaya çalıştığı toplumun ihtiyaçlarını az çok yansıtır.

Bu iki tür olgunun birbiriyle bağları karmaşıktır. Meşruiyetin tersine dönüşü ve liberal ideolojinin zaferi, bunları zorunlu hale getiren sanayideki büyük değişim ile aşağı yukarı aynı zamanda meydana geldiler (1780-1830). Ama yeni değerler sistemini inşa eden ve buna büyük bir çekicilik veren kültür devrimi daha eskidir: XVII. yüzyılın sonunda ve XVIII. yüzyılın içinde gerçekleşmiştir. Aynı şekilde, aristomonarşinin bağrında beliren liberal ideoloji unsurları imalât, ticaret ve değişim alanlarında gerçekleşen bir yeniden doğuşun ve, ayrıca, bir burjuvazinin ortaya çıkışının karşılığı iseler de, bunların bir kısmı, zamanla gelişen önemli çelişkiler taşıyan mevcut değerler sisteminin parçası idi.

Beylerin kral iktidarına karşı direnişi, liberal ideolojiye yol veren ilk gediği açtı. Bunlar, monarkm hüküm sürerken beylerin onayını («**consensus**») alması gerektiği fikrini geliştirmek suretiyle, liberalizmin kendine mal edeceği seçim ve temsil usullerinin yaygınlaşmasına katkıda bulundular. Asillerin Polonya'da ve Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nda kabul ettirmeyi başardıkları ve uzun süre başlıca talepleri olarak ileri sürdükleri gibi, «Taht'm irsiyetle değil seçimle kazanıldığını» iddia etmek, seçime, doğumdan veya Kilise'nin takdisinden üstün, yüce bir değer vermek demekti. Siyasal liberalizmin temel ilkesinin içinden daldığı kapı böylece açılmış oldu. Aynı zamanda, krallarla beylerin rekabeti, hükümdarın gücünün bir karşı-ağırlıkla dengelendiği bir ılımlı hükümet görüşü yarattı. Liberaller, tıpkı feodal meclisleri ve temsil usulünü kendilerine uydurdukları gibi, bunu da ihtiyaçlarına uydurup benimseyeceklerdir.

Monarşik toplumda Kilise'nin oynadığı rol, liberal ideolojiye başka kapılar açmıştır. Yöneticilerin yasalarına ve kararlarına üstün olan ve kendini onlara kabul ettiren bir doğal hukukun varlığı hakkındaki görüş, sivil iktidarın yetkilerini kendi lehlerine sınırlandırmak amacıyla, dinsel iktidarın sahipleri tarafından ortaya atılmıştır. Devletin hukukla sınırlı olduğu yolundaki çağdaş kuram, doğrudan doğruya bunun sonucudur. Meseleye daha geniş olarak ve daha temelden bakıldığı takdirde, Hristiyanlığın öne sürdüğü Tanrı önünde insanların eşitliği fikri, daha sonra liberaller tarafından ortaya atılan eşitlik ilkesinin kaynağındadır. Zaten ortaçağda, Kilise, ilk basamakta fırsat eşitliğine dayanan ve iktidarın doğuma değil liyakate bağlı bulunduğu eşitlikçi bir toplum görünüşündeydi. Uzun süre için ruhban, halk çocuklarının toplumsal yükselişinin başlıca imkânını sağladı.

Daha sonra, Protestan Reform, Tanrı iradesinin piskoposlar ve papa tarafından otoriter ve buyurucu bir biçimde yorumlanmasına son vermek ve bunun yerine kişilerin vicdanî kanaatlerim koymak suretiyle, liberal ideolojiye çok kuvvetli bir itici güç sağladı. Tevrat'ta ifadesini bulan biçimiyle Tanrı kelâmının ayrı ayrı her insan tarafından yorumlanacağı ve hiç kimsenin bir diğerine kendi yorumunu zorla kabul ettiremeyeceği kuralını koymak, kişilerin eşitlik ve özgürlüğünü, sadece toplumun temeli değil, ama bizzat Tanrı iradesinin ifadesi haline getirmek demektir. Öte yandan, Hristiyanlığın birkaç dine -Katolik, Lüterci, Kalvenci, Anglikan, ayrıca rakip Protestan mezhepler- bölünmesi, bedahet olarak herkese kendini kabul ettiren tek ve mutlak bir gerçek fikrini yıktı. Dinsel mücadeleler, çok kan akıttılar, çok yıkıntı yarattılar, çok acı ve korku doğurdular. Ama zıt öğretilerin bir arada yaşaması gerektiği fikrinin gelişmesine de katkıda bulundular. Dinsel çoğulculuk, siyasal çoğulculuğun doğumunu hızlandırdı.

Öte yandan, Max Weber, püriten şekliyle Protestanlığın kapitalizmin ruhuna uygun bir ahlâk anlayışı ile iktisadî liberalizmin gelişimini desteklediği yolundaki ünlü görüşü savundu. Hiç kimsenin ezelden beri cennetlik veya cehennemlik olup olmadığını bilmediği takdir-i ilahî'ye dayalı bir dinde, amansız bir çalışma ile elde edilen maddî başarı, mümine güven veren ve onu kuşku ve korkudan kurtaran bir ilahî tercih işareti haline geliyor. «Lüther'in, kendilerini tövbekâr bir imanla Tanrı'ya emanet etmeleri şartıyla inayet vaat ettiği boynu bükük günahkârların yerinde, kapitalizmin kuruluş çağında ortaya çıkan ve tek tük

örneklerine günümüzde de raslanan çelik iradeli püriten tüccarlar kılığında görünen bilinçli «azizler» («saints») beliriyor.» (*)

Mümin bu şekilde maddî başarı -yani, sanayi ve ticarete dayanan bir uygarlıkta, mümkün olan en yüksek kâr- peşinde koşmalıdır ama, varlık ve kazancını kendi zevki için harcamamalıdır. Dünyevî şeyler, yeryüzünün nimet ve zevkleri haramdır ve bunlardan uzaklaşmak gerekir. Demek ki Protestan ahlâk, hem azamî kârın aranmasını, hem de bu kârın en büyük kısmının yeniden üretime yatırılmasını gerektiren kapitalizmin ilk aşamasıyla tam bir uyuşum halindedir. Dinleri, bazı batılı insan kümelerini böylesine az doğal olan bir davranışı (mümkün olduğu kadar çok para kazanmak için amansızca çalışmak, ama bu paranın zevkini çıkaracak yerde, bunu daha da çok para kazanmak için kullanmak, vs.) benimsemeye ittiği içindir ki, bunlar kapitalizmin mantığını sonuna kadar geliştirebilmişlerdir.

Max Weber'in iddiaları kısmen haklı görünmektedir. Bununla beraber, kalvenci şekliyle de olsa, püriten şekliyle de olsa, Protestanlığın bunun dışında daha birçok yorumu, ünlü sosyoloğun tahlilleri kadar kalabalık taraftar bulmuştur. Püriten Massachusetts sömürgesi, uzun süre, toplumsal hayatı dinsel buyruklara uyduran ve bu dünyanın nimetleri ile bunların kazanılmasına imkân veren faaliyetlerin hor görülmesine yol açabilecek olan bir yarı-teokrasinin boyunduruğunda yaşadı. Weberci yorum galebe çaldıysa, bunun sebebi, toplumsal-iktisadî evrimin gereklerine, diğerlerine göre daha uygun düşmesiydi: biraz, istihaleler sonucu meydana gelen sayısız tür içinde, biyolojik şartların şu değil de bu türün sağ kalmasını desteklemeleri gibi. Protestanlığın yerinden yönetimci örgütlenme biçimi, Tevrat'ı özgürce yorumlayışı, dogmatizmden arınmışlığı, birden çok yorum biçiminin doğmasına imkân verdi ve bunlar arasında iktisadî şartlara uyum derecesi bir doğal ayıklama rolü oynadı.

Öğretisinden çok, Reform'a uğramış dinin yapısı kapitalizme uymasını sağladı ve liberal ideolojiye destek oldu. Karşı-Reform'dan sonra, papanın otoritesine, piskoposların komuta zincirine, merkeziyetçiliğe, yukarıdan zorla kabul ettirilen resmî bir dogmaya sıkı sıkıya itaate dayanan Katolik Kilisesi, pederşahî ve katı bir tarımsal uygarlığı yansıtan monarşik ve aristokratik bir toplumun karşılığı idi. Her biri, Tanrı kelâmının anlamını

(*) Max Weber, **Protestan Ahlâk ve Kapitalizmin Ruhu**, s. 135.

aralarında serbestçe tartışan, emir verme yerine ikna etmeyi tercih eden ve herkesin hayatını paylaşan bir rahibin yardımıyla kendi kendilerini topluca yöneten eşit müminlerden oluşan özerk cemaatlerin kurduğu Protestan mezhepler, hem ufak cumhuriyetlere, hem de ticaret şirketlerine benziyorlar: başka bir deyişle, plutodemokrasinin iki temel biçimine. Bu biçimler, iktisadî ve siyasal alanda yaygınlık kazanmadan önce, dinsel alanda gelişmişlerdir.

Kendisi belli başlı bir öğreti, tutarlı bir değerler sistemi haline gelmeden önce, liberal ideolojinin başlıca unsurları toplanmış durumda: hak eşitliği, düşünce özgürlüğü ve kanaatlerde çoğulculuk, yarışma ve girişim özgürlüğü, kâr peşinde koşma, servet ve maddî başarıya saygı. Denizaşırı keşifler, buna, tek bir toplum düzeninin mümkün olduğu fikrini yıkan ve görecelik kavramını kuvvetlendiren farklı uygarlıkların keşfedilmesini de ekledi. Rönesans ve hümanizm, bilimsel ve eleştirici düşünceyi geliştirdiler ve eskiçağdan alınmış yeni kurum ve kültür biçimleri önerdiler. Eski Yunan ve Romalılara dönüş -belirli bir şekilde yorumlanmaları şartıyla- yurttaş, cumhuriyet, ulusal birlik, özgürlük, eşitlik fikirlerini yeniden canlandırdı. Romalı mülkiyet kavramı, aynı toprak parçası üzerinde birleşen ve kollektif çıkar ve «hizmet»le sınırlanmış bulunan feodal haklar kavramına göre, kapitalizme daha uygun düşen bir hukukî araç sağladı.

XVIII. yüzyılın başında, bu unsurlar çok zaman karmaşık bir anlam taşıyorlar. İlham kaynağını elan aristokratik ideolojide bulan kavrayıcı bir dünya görüşüne bulaşmış durumdalar. Bu yüzden, ilk bileşimleri de aynı karmaşıklıkla malul: yeni liberal ideolojiyi hazırlıyorlar ama, aristokratik ideolojiyi gençleştirmeye ve dönüştürmeye yaramaları da mümkün. Yüksek burjuvaziden gelen cüppe asillerinin önemli bir yer işgal edecekleri temsilî meclislerle sınırlanmış bir monarşi kuramı oluşturmuş olan Montesquieu'nün fikirleri bu özelliğin güzel bir örneğidir, **Brède** Beyi (Montesquieu -ç.), Saint-Simon Dükü ile modern parlamentarizm arasında bir çeşit köprüdür. Bununla beraber, olguların gözlenmesi esasına dayanan bir siyaset bilimi kurucusunun nesnel zihniyeti, akılcılığı, meseleleri ele alış tarzı, onu, **Mémoires** (**Anılar** -ç.) yazarının eskimiş feodalizminden çok çağdaş liberalizme yaklaştırmaktadır: ortam değişmiştir.

Fizyokratların görüşleri, diğer bir geçiş ideolojisi meydana getirir. Sadece toprağın zenginlik kaynağı olduğunu, sadece onun bir «net hasıla» sağladığını savunmak, iktisadî evrim tarafından

gerilemeye itildiği bir sırada toprak aristokrasisine yeniden değer vermek demektir. Ama fizyokratların toprak hakkındaki görüşleri feodal ideolojininkinden tamamen farklıdır. Bunlar toprağı, bir siyasal gücün, bir asalet unvanının, bir karşılıklı hak ve hizmet demetinin dayanağı olarak değil, sadece bir üretim ve kâr unsuru, yani bir sermaye olarak görüyorlar. Bu anlamda, toprak sahipleri arasında kapitalizmi geliştiriyorlar, Fransız aristokratlarını, İngiliz asillerinin çoktan girdiği evrim yoluna itiyorlar. Fizyokratlar, ayrı bir yol izlemekle beraber, tarım alanında Weber'in kalvencilerininkine benzer sonuçlara ulaşıyorlar.

«Akılcı despotluk»u bir geçiş ideolojisi olarak görmek mümkün müdür? Bu, geniş ölçüde bir aldatmacadır. Bazı önemli XVIII. yüzyıl filozofları (Voltaire, Diderot, La Mettrie), kendilerine iltifat eden kralların ellerindeki iktidarı basın özgürlüğü veya dinsel hoşgörü gibi liberal reformları kabul ettirmek için kullanmalarını dilemişlerdir: gerçekte, sadece II. Joseph bunu denemiştir, ama başarılı olamamıştır. Mercier de la Rivière ve Turgot gibi fizyokratlar, kral otoritesinin ekonomi alanında verimliliğin karşısına dikilen engellerin kırılması yolunda kullanılabileceğini düşünmüşlerdir: burada da olaylar bu görüşü doğrulamamıştır. Gerçekte, akılcı despotluk öğretisi mutlak monarşiye ideolojik bir kılıf sağlamaktadır: ama ortaya çıkışı, bunun toplumsal evrimin gerisinde kaldığı bir ana raslamaktadır. I. Napolyon, yıllar sonra, bunu -siyasal mutlakiyetle cumhuriyetçi ilkeleri (hukukî eşitlik, geneloy, girişim özgürlüğü) birleştiren- yeni bir biçim altında uygulayacaktır. Bonapartçılık, gerçekte uygulanmış olan tek alkıcı despotluk biçimidir. Batı sisteminin, liberal kurumlar çerçevesinde burjuvazinin halk yığınları tarafından altedilmekten korktuğu bir sırada ihtiyaç gösterdiği unsurlarının geliştirilmesine imkân vermiştir. Bu anlamda, bir geçiş ideolojisidir: ama XVIII. yüzyıl kültür devriminden sonra gelişmiştir.

XVIII. Yüzyılın Kültür Devrimi

XVIII. yüzyılda, bir kuşak düşünür, liberalizmin dağmık bir halde olduğunu gördüğümüz unsurlarını, birkaç yıl içinde toparlamış ve bunları birleştirerek, tutarlı ve görkemli bir bireşim haline getirmiştir. Bu kuşak, eski monarşik rejimlerden tamamen farklı kurumlar gerektiren yeni bir insan ve toplum anlayışını, yeni bir dünya görüşünü, yeni bir değerler sistemini bütün Batı'ya yaymıştır. Herhalde ilk dürtü, Cromwell'in mevcut düzeni

baştan aşağı tartışma konusu haline getiren İngiliz Devrimi'nden gelmektedir: John Milton ve müminler cumhuriyeti, George Fox ve «quaker»leri (*), John Lilburne ve «eşit düzeyci»leri («niveleurs»), asilsiz ve kralsız bir toplum fikrini geliştirdiler. Ama depremin merkezi, Voltaire, Rousseau, Diderot, d'Alembert, Condorcet, vs. ile olağanüstü bir düşünürler takımının toplanmış bulunduğu o zamanların egemen devleti Fransa'dadır. Oluşturdukları yeni ideoloji, kapitalizmin büyük yayılma hareketinin eşiğinde bulunan Batı burjuvazisinin çıkar ve dileklerinin ifadesidir. Muazzam çekiciliği, daha sonra plutodemokrasinin sömürdükleri dahil, bütün insanların kurtuluşuna bir tür destek olmasından gelmektedir. Hak eşitliği, özgürlük, halk egemenliği, seçimler: bu ilkeler, çekicilik güçlerini artıran evrensel bir değere sahipler.

«Kültür devrimi» terimi tamamen uygun düşmektedir, çünkü eski ideoloji her yönüyle ve temellerine kadar itiraza uğramaktadır. Hukukî eşitlik ayrıcalıklara ve ast-üst ilişkisine, düşünce ve ifade özgürlüğü papa ve kral dogmatizmine, iktisadî yarışma lonca sisteminin ve geleneksel tarımın durgunluğuna, bireycilik cemaat anlayışına, kâr peşinde koşma doğuştan itibara ve feodal hizmet fikirlerine karşı dikiliyor. Mevcut düzen her türlü gerekçesini yitiriyor. İnsanlar özgür ve eşitse, hiç kimse vekâletlerini almadan onlara buyruk veremez: bu görüş asillerin ve kralların iktidarını iflâs ettiriyor ve seçime dayanan cumhuriyetlere yol açıyor. Söz konusu olan şey, o zamana kadar baba-oğul ilişkisi örneğine göre yoğrulmuş olan siyasal ve toplumsal güçlerden sıyrılarak ergenliğini elde etmek suretiyle, insanlığın gerçekten bağımsızlaşmasıdır.

Kültür devrimi Katolik ülkelerde daha çarpıcı oluyor. Protestanlık, kanaat serbestliğine dayanan öğretisi ve maddî başarıyı haklı çıkarışı ile kafaları hazırlamış bulunuyordu: değerlerin tersine dönüşe nispeten fırtınasız oluyor ve din ile yeni düşünceler arasındaki zıtlaşma temel bir nitelik kazanmıyor. Yine de, Lüterciliğin çok zaman Roma'nınkinden aşağı kalmayan bir düşünce istibdadına vardığı ve püritenciliğin bazen Massachusetts'inki gibi, Kilise üyesi olmayanların oy hakkına sahip bulunmadığı ve kâfirlerin zulme uğratılıp cemaat dışı bırakıldığı hoşgörüsüz rejimlere yol açtığı unutulmamalıdır. Yeni ideoloji, Protestan ülkelerde de düşünce alanında bir kurtuluş sağlamıştır. Ama bu

(*) «Quaker» : 1650 yılında George Fox tarafından kurulan Protestan mezhebinin üyesi. -ç.

kurtuluş, bir karşı-devrimin başlıca dayanağı haline gelecek şekilde Kilise'nin genel olarak buna şiddetle karşı koyması nedeniyle, XVIII. yüzyıl kültür devriminin din aleyhtarı bir görünüm kazandığı Katolik ülkelerde daha kökten olmuştur.

Bu şekilde kurulmuş bulunan ideoloji, hem yaratılmasında katkıda bulunduğu, hem de kendisini güçlendirmiş olan Amerikan ve Fransız devrimleriyle büyük bir propaganda gücü elde ediyor. Başlangıçta, Atlantik ötesindeki onüç sömürgenin İngiliz anavatanlarına karşı isyanı, iki sistem arasındaki bir çatışma değil. Kurumları geniş ölçüde Büyük Britanya'nınkilerine benziyordu ve demokrasi yolunda onunkilerden pek ileri gitmiş değildi. Yasama organlarının valiler karşısındaki yetkileri, Westminster Parlamentosu'nun kralın karşısındaki yetkilerine benziyordu. Bekâr olmayan bütün erkek vatandaşların oy verebildiği Rhode-İsland hariç, Atlantik'in iki kıyısında oy hakkı aynı ölçüde kısıtlıydı. Gerçi Amerika'da asil bulmak pek mümkün değildi, kapitalist ve burjuva zihniyet daha yaygındı. Ama sömürge halkının mücadelesi İngiliz asillere karşı değil: anavatan işletmeleri ile aralarındaki ticarî yarışma, daha çok iki burjuvazi ve iki kapitalizm arasında cereyan eden mücadelenin gerçek nedenidir.

Bununla beraber, mücadele bir kere başladıktan sonra, buna, bütün eski sömürge yurttaşlarını birleştirecek ve çatışmaya yüksek bir anlam verecek idelojik hedefler bulmak gerekti. Filozofların Batı'da daha yeni yaygınlık kazandırmış bulundukları kültür devriminin ilkeleri mümkün olan tek siyasal platformu oluşturuyordu ve bu zaten İngiliz Amerikasının toplum yapısına ve eşitlikçi görüşlerine uygun düşüyordu. 10 Ocak 1776'da Tom Paine'in **Common sense (Sağduyu)** adlı kitabının yayınlanması Amerikan Devrimi'ni bu yola soktu. Paine, Amerika için, bütün yurttaşların kamu işlerine katıldığı, hepsinin temsilcilerini kamu çıkarına sadakatlerini sağlayacak kısa aralı seçimlerle tayin ettikleri bir cumhuriyet talep ediyordu. Altı ay sonra, Bağımsızlık Bildirisi, bu fikirleri, kültür devrimini felsefî öğreti alanından siyasal hedef düzeyine aktaran bir resmî belgenin içine törenle sokuyor. Aynı zamanda, toplumu, feodal bağlar ve krala sadakatla değil, bir ortak yaşama arzusuyla birleşen eşit insanların birliğine dayandırmak suretiyle, liberal ideolojinin başlıca unsurlarından birini meydana getirecek olan ulus kavramına muazzam bir itibar sağlıyor. Onüç sömürgenin bağımsızlık mücadelesi, yeni bir liberal toplumun eski monarşik ve aristokratik toplumа karşı savaşı haline geliyor.

Böylece uluslararası bir boyut kazanıyor. Bütün Batı bununla ilgili. Yirmi yaşında bir genç Fransız aristokratının Amerikalıların yanında savaşa katılması, hem olayın Atlantik'in öteki kıyısındaki yankısının ölçüsünü veriyor, hem de bu yankıyı artırıyor. La Fayette'in hareketi, Yunanistan'da Byron'un, İspanya'da Malraux'nun, Bolivya'da Régis Debray'in daha sonra girişikleri hareketlerle aynı anlamı taşıyor. Birleşik Devletler'in zaferi, bundan büyük bir itibar kazanan liberal ideolojinin zaferi haline geliyor. Kabul ettikleri cumhuriyetçi anayasa, eski monarşik ve aristokratik rejimlerden hiç bir şey almayan kurumların ilk örneğini sağlıyor. Dinsel zulme uğramış olanların sığınağı, siyasal özgürlüğün ve kapitalist gelişmenin vatanı haline geliyor. Artık müreffeh ve dinamik gerçek bir cumhuriyet yaşadığına göre, cumhuriyet fikri sadece bir hayal değildir.

Birleşik Devletler tarafından oluşturulan kurumsal yapı örneği, XVIII. yüzyılın başında Büyük Britanya'da mevcut bulunan sınırlı monarşiyi, -kralın ve irsî lordların yerine seçimden çıkan bir Başkan ve bir Senato oturtmak suretiyle- cumhuriyet kılığına uydurmuştur. Bu yapı, dinsel geleneklerle iktisadî uygulamaları birbirine karıştıran farkı bir toplum hayatı anlayışına dayanmaktadır. Birleşik Devletler'de o kadar gelişmiş bulunan yurttaşların toplum hayatına katılması, Amerika'daki İngiliz sömürgelerini kurmuş olan Protestan mezheplerin geleneklerine tamamen uygundur. Toplumsal ve siyasal hayatın ahlâkî ve dinsel özellikleri de buna bağlıdır. Öte yandan, idarenin yönetim tarzında, belediyelerin örgütlenmesinde, kamu hayatının mekanizmalarında, sömürgeleştirmeye iştirak etmiş olan ve o zamandan beri geniş ölçüde çoğalan ticarî şirketlerin taklidiyle karşılaşılmaktadır. Protestan cemaatlar olsun, ticarî işletmeler olsun, zihniyetleri ve yapıları ile büyük Amerikan cumhuriyetinin kurulmasına katkıda bulunmuş olan küçük cumhuriyetler teşkil ediyordu.

1789 Fransız Devrimi, Jakoben ve Direktuar cumhuriyetlerinin başarısızlıklarından sonra, böylesine gelişmiş bir yapı örneği vermedi. Ama 1789'da ilân edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin Batı kamuoyu üzerindeki etkisi Bağımsızlık Bildirisi'ninkinden de büyük oldu. Birkaç yıl ara ile ikinci defa olarak liberal ideoloji, daha tam ve daha çarpıcı bir biçimde bir siyasal hedefe temel oluyordu. Öte yandan, devrim hareketlerinin dramatik yanı, eski ve en büyük Avrupa ulusunun bağrında cereyan etmesi, bunlara büyük bir propaganda gücü sağlıyor-

du. 1789 ile 1799 arasında geçen on yıl, Avrupa kamuoyunu temelinden sarsıyor. Artık ondan sonra monarşik ve aristokratik sistem, eskimiş, anlamını yitirmiş, yıkılmaya yüz tutmuş görünüyor.

Devrim'in ve İmparatorluk'un savaşları, liberal ideolojinin bu propagandasına çok katkıda bulunmuştur. Saikleri ne olursa olsun, Napolyon, «nesnel olarak», tarihe gösterişle girmek amacıyla **Mémorial**'inde (**Anılar** -ç.) sözünü ettiği o İnsan Hakları Savaşçısı olmuştur. Bir diktatör olarak hüküm sürmüş olmasına, yeniden bir monarşi kurmuş bulunmasına ve yeni bir aristokrasi yaratmış olmasına rağmen, devrimci fikirleri her tarafa yaymıştır. Giydiği taca ve cülus törenine rağmen, bir sonradan görme olarak kaldı. İmparatorluk asaleti de, çoğunluk itibariyle, başka sonradan görmelerden oluşuyordu ve unvanları hiç bir yetki doğurmuyordu: bir tür irsî **Légion d'honneur** (Fransız şeref madalyası -ç.) oluşturuyordu. Napolyon'un orduları tahtlar yıkıyor veya sarsıyor. Asilleri ve rahipleri alçaltıyor. Papanın gururunu kırıyor. Her tarafa, doğuştan eşitliğe ve kapitalist mülkiyete dayanan Medenî Kanun'u götürüyorlar.

Viyana Kongresi eski meşruiyeti yeniden kurmak için boş yere uğraşıyor. Onu böylesine derinliğinden sarsan yirmibeş yıl sonra, geri ve Kilise'ye tabi köylük bölgeler hariç, halklar artık buna inanmıyor. Bu bölgeler, tarımın elan egemen olduğu bir ekonomide güçlerini koruyorlar. Ama sanayinin büyük adımlarla geliştiği bir dünyada artık toplumun evrimini yönetmiyorlar. 1815'ten sonra, teknik devrim siyasal devrimlerin etkilerini sürdürüyor. Kutsal İttifak'ın orduları, yeni meşruiyet görünümünü kazanan liberal ideolojinin gelişimini felce uğratmayı başaramıyorlar. Boilly'nin -liberal ile aşırı'yı- (*) temsil eden iki deseni simgesel bir nitelik taşıyor. Birincisi gülümsüyor, çünkü gelecek ona aittir; ikincisi üzülüyor, çünkü artık gelecek onun elinden kurtulmaktadır. 1815 geriye dönüş denemesini izleyen yarım yüzyılda, Batı sistemi Atlantik'in iki yakasında genellik kazanıyor.

(*) Aşırı, yani aşırı muhafazakâr.

III

Direnişler, Devrimler, Sınıf Mücadeleleri

Batı sisteminin zaferi, olaysız ve şiddetsiz elde edilmiş değildir. Siyasal iktidarı ve nimetlerini ellerinde bulunduran krallar, asiller ve müttefikleri, bunları direnmeden terketmemişlerdir. Hasımlarının gelişmesini durdurabilmek için her türlü baskı aracını kullanmışlardır. Özellikle Katolik ülkelerde, liberal fikirlerin yayılmasını, dinsel otoriteler tarafından desteklenen sıkı bir sansür eliyle uzun süre engellenmiştir. Temsilî meclisler çok zaman silah zoruyla dağıtılmış ve bunların önderleri takip edilmiş, hapsedilmiş, hatta idam edilmiştir. Bunun karşısında, yeni bir rejimin taraftarları da -köylerde veya şehirlerde yer alan ayaklanmalarda, asillerin konaklarına veya kralların saraylarına saldırmak suretiyle- bazen kuvvete başvurmuşlardır. Liberal sistemin kuruluşu, durgunluk ve şiddet evreleri geçiren, bazen zayıflayan ve bazen kuvvetlenen, ama nihaî sonucun elde edilmesine kadar hemen hemen hiç durmayan uzun ve acımasız bir mücadele içinde gelişmiştir.

XVII. yüzyıl İngiliz Devrimi, XVIII. yüzyıl Amerikan ve Fransız devrimleri, bunun dorukları olmuştur. Bunlardan önce, ortaçağdan beri daha birçok devrimci hareket olmuştur: Etienne Marcel yönetiminde Paris burjuvalarınınki gibi şehir isyanları, Fransa'da ve Almanya'da köylü ayaklanmaları, aynı zamanda toplumsal savaşlar olan din savaşları, vs. Bunları başka yoğun mücadeleler izlemiştir. Viyana Kongresi daha yeni bitmişken, Kutsal İttifak'ın milisleri liberal devrimleri ezmek için birçok ülkede müdahale etme zorunda kalıyor. 1830 sarsıntısı daha güçlü ve daha yaygın: Fransa'da ve Belçika'da parlamenter rejimlere yol açıyor. 1848'de bir devrimci dalga bütün Batı Avrupa'yı etkisi altına alıyor ve Fransız monarşisini kesinlikle yıkıyor. 1871'de Paris Komünü, Batı XIX. yüzyılının en kanlı sindirme hareketi içinde boğuluyor.

Bu tablo, sadece kurulu rejimleri sarsmış veya yıkmış olan önemli hareketleri hesaba katıyor. Hükümetler tarafından şiddet-

le bastırılan bir sürü tertibi, gizli veya açık eylemi, çeşitli bozgunculukları nazara almıyor. Uygun iktisadî ve toplumsal altyapıya sahip olmama yüzünden Batılı rejimler kuramamış olan Latin Amerika devrimlerini ve gerillalarını da dışarıda bırakıyor: tarımın egemen bulunduğu, sanayisi zayıf, teknik olarak azgelişmiş veya yarı gelişmiş birtakım milletler, liberal demokrasi için yeterince olgunlaşmış değildi. Buna rağmen, bunların bağımsızlık savaşları, kurulu monarşileri hedef alan büyük mücadelenin bir yanını teşkil eder. Nihaî zafer, büyük fedakârlıklar, acılar ve kan üzerine kurulmuştur.

İki büyük tür devrimci hareket liberal sistemin yerine oturmasına yardım etmiştir. 1848'e kadar bozgun hareketi, en çok asillere, krallara ve müttefiklerine, yani eski rejimlerin taraftarlarına yönelmiştir. Fransa'daki 48 barikatları ve bunların bastırılması, yeni bir aşamanın başlangıcı oluyor. Plutodemokrasinin gelişiminin karşısına dikilen başlıca engel artık eski yönetici sınıflar değil, fakat kapitalizmi tehdit edecek kadar güçlenmeye başlayan yeni ezilmiş sınıf —yani proletarya. Kaba çizgilerle özetlemek gerekirse, 1848'den önce burjuvazinin tek cephede mücadele ettiği, ama bundan sonra iki cephede savaştığı ve kısa zamanda ikincisinin birincisinden daha önemli hale geldiği söylenebilir.

Aristomonarşik Sistemin Savunucularına Karşı Savaş

Marksist sınıf mücadelesi kuramı, en çok eski rejimler ile çağdaş Batı sistemi arasındaki çatışmadan esinlenilerek oluşturuldu. Bu çatışmanın tahliline uygun bir anafikir sağlıyor. Kabaca, geleneksel monarşi aristokrasinin, plutodemokrasi de burjuvazinin çıkarlarını ifade ediyor. Bununla beraber, ne aristokrasi, ne de monarşi, sınırları kesinlikle çizilmiş mütecanis sınıflar oluşturuyorlar: her birinin içinde çeşitli tabakalar var, ve ayrıca ara tabakalar da görülüyor. Öte yandan, ister bilinçsizlik yüzünden olsun, ister ülkücü saiklerle bunları reddetme nedeniyle olsun, insanlar daima sınıf çıkarlarına uygun bir siyasal tavır takınmayabilirler. Başka bir deyişle: sınıf aidiyeti daima açıklıkla belli değildir, aynı sınıfın çıkarları bazen çelişkilidir, bireyler daima sınıflarına uygun hareket etmezler.

Dolayısıyla, bir siyasal sistemin bir toplumsal sınıfın ifadesi olduğunu söylemek, bu sınıfın bütünüyle söz konusu sisteme taraftar olduğu ve sadece bu sınıfın taraftar olduğu anlamına de-

ğil, sistemin bu sınıfın temel çıkarlarının ifadesi olduğu anlamına gelir. Bu anlamda, marksistler, yeterli bir sınıf bilincinden yoksun olmalarından dolayı proleterlerin çoğunluğu tarafından desteklenmese dahi, proletaryanın çıkarlarını savunan bir partinin proleter partisi olduğunu düşünürler. Egemen sınıflar, hasımlarını zayıf düşürmek amacıyla, daima ezilen sınıfların bilinçlenmesini frenlemeye çalışırlar. Böylece, kurulu düzen için, kendi kendilerine karşı savaşa itilmiş ezilenlerin bir kısmının desteğini kazanmayı başarırlar. Batı sisteminin aristomonarşiye karşı mücadelesi, böyle bir durumun birçok örneğini verir.

Bu mücadele «sömürenler» ile «sömürülenler» arasında değildir; karşı karşıya gelenler, geleneksel tarım ekonomisinin egemen sınıfı ile kapitalist bir ekonominin egemen sınıfıdır. Bununla beraber, plutodemokrasi kendilerine baskıya karşı direnmek için daha etkili araçlar (seçimler, kamu özgürlükleri, işçi partileri, sendikalar, eğitimin yaygınlaşması, vs.) sağladığı ve liberal ideoloji bazı evrensel değerler (özgürlük, hukukî eşitlik, halk egemenliği) ifade ettiği ölçüde, ezilen sınıfların çıkarı da burada söz konusudur. Marksist anlamda onun tarafından «sömürülmelerine» rağmen, halk sınıflarının burjuvazinin savaşını desteklemelerinin nedeni budur. Böylesine ayrıntılı bir strateji düşünebilecek durumda olmamakla beraber, 1850 öncesi işçileri, bugün üçüncü dünyada büyük toprak sahiplerine ve yabancı kapitalizme karşı mücadele etmek için komünist partileri tarafından önerilen, proletarya ile ulusal burjuvazi ittifakını gerçekleştirmişlerdir.

Aristokrasinin, eski siyasal sistemin muhafazasında hiç bir kurtuluş ümitleri olmayan köylü yığınlarında geniş bir destek bulmuş olmasını anlamak daha güçtür. Bunların saikleri daha kabadır. Asiller, köylülerin kurulu düzen için duydukları insiyakî bağlılığı güçlendirmek için dini kullanmışlardır. Bu düzenin doğal olduğu, yıkılmasının sadece anarşiye yol açacağı fikri binlerce yıldır değişmeyen usullerle kendilerine ebedî görünen bir toprağı işleyen insanlarda derin bir yankı uyandırıyordu. Tıpkı mevsimlerin, ekinlerin, hayatın ve ölümün düzeni gibi, bu düzenin de Tanrı iradesi olduğuna inanmaya hazırdılar. Papazlar eliyle eğitim, liberal fikirlerin yolunu kesecek şekilde, bu inançları korudu ve geliştirdi. Köylünün şehirliye karşı duyduğu eski kızgınlık, köylülerin toprak aristokrasisi ile ittifakını kuvvetlendiriyordu. Tabiatiyle, bu ittifak her yerde mevcut değildi (burjuvalarla proleterlerin ittifakı da keza). Avrupa'nın birçok bölge-

sinde liberal, hatta devrimci birçok köylü hareketi meydana geldi.

Başka toplum tabakaları da, bu şekilde, iktisat dışı saikler uğruna sınıf çıkarlarını göremediler. Ayrıcalıklı sınıfların genç kuşakları -veya daha doğrusu bunların önderleri- çok zaman böyle bir tutuma girerler. Birer aristokrat olan La Fayette ve Lord Byron, liberallerin davasını benimsemişlerdir; tıpkı daha sonra, birer burjuva olan André Malraux ve Régis Debray'in, sosyalistlerin davasını desteklemeleri gibi. Çağdaş itirazcılar da aynı konumda yer alırlar. Bu tutum çoğu zaman geçicidir: yaş ilerledikçe kan durulur, yani kişi üyesi bulunduğu sınıfta yerini alır ve ayrıcalıklarını korur. Ama, bu arada, ilerici ideolojiler, kendilerini daha mücadeleci hale getiren bir destek kazanmışlardır. 1789 Fransasmda «Lafayetçiler» ve liberal genç asiller grubu, tıpkı on yıl önce önderlerinin Amerika'da yaptığı gibi, önemli bir rol oynamışlardır.

Plutodemokrasinin taraftarları ve hasımları, hiç bir zaman burjuvazinin ve aristokrasinin zaten kesinlikle çizilmesi zor olan sınırlarıyla tamamen çakışmayan, uyumsuz kümeler teşkil ederler. Eğer sınıf mücadelesi liberal sistem ile monarşik sistem arasındaki çatışmayı aydınlığa çıkaracak ipucu ise, bu ip karanlık ve karmaşık bir labirentin içinde dolanıp gitmektedir. Yine de, sınıfların sınırları açıklığa kavuştuğu ve kendi bilinçlerine vardıkları ölçüde, sınıf mücadelesi belirginleşmektedir. Böylece, sınırlı şiddet patlamaları oldukça sık meydana gelmekle beraber, normal olarak gizli ve sessiz bir şekilde yürüyen bir mücadelenin çileden çıktığı anlar olan ve plutodemokrasinin gelişimini izleyen devrimler silsilesinde, belli bir evrim çizgisi ortaya çıkıyor.

-Kendisinden önce yer alan bir sürü bölge ve şehir isyanını ihmal etmek şartıyla, dizinin ilki sayılabilecek olan- XVII. yüzyıl İngiliz Devrimi, aristokrasiyi temsil eden «atlılar» ile burjuvaziyi temsil eden «yuvarlak kafalar» arasında bir sınıf mücadelesine indirgenemez. Köy burjuva ve asilleri, kapitalist tipi bir üretim sayesinde uzun süredir birbirlerine yaklaşmışlardı ve, kral ile yüksek aristokrasiye karşı, Parlamento'yu birlikte destekleme eğilimindeydiler. Ne bunların hepsi Cromwell'in peşine takılmış, ne de feodal sisteme bağlı büyük beylerin hepsi Taht'ın tarafını tutmuştur. Her iki küme, iki cephe arasında az çok parçalandı. Bu meselede, dinsel çatışmalar, herhalde sınıf mücadelesi kadar önemli oldu. -Feodal parçalanmanın yansıması olan- yerel rekabetler de büyük bir rol oynadı.

Amerikan Devrimi, bir sınıf çatışmasından çok bir kurtuluş hareketidir. Ama ikisi genellikle birbirine bağlıdır. Avrupa'nın 1830 ve 1848 ulusal hareketleri, aynı çağda Latin Amerika'da cereyan edenler, liberal burjuvazilerin egemen aristokrasilere karşı çeşitli savaş biçimleridir. Savaşın fiilen başlamasında başlıca etkenin Amerikan ve İngiliz kapitalist işletmelerinin rekabeti olmsına ve daha o zaman Büyük Britanya'nın parlamenter bir rejim oluşturmasına rağmen, onüç sömürgenin anavatana karşı mücadelesi kısmen bu niteliği taşıyor. Asiller ve Taht bir tarafı meydana getiriyor ve karşı taraf hemen hemen tamamen burjuvalardan oluşuyor.

Sınıf mücadelesi, gerçek bir devrim teşkil eden Amerikan iç savaşında da eksik değil. Gerçi, bazı çiftlik sahipleri XVII. yüzyılda Cromwell'in zaferinden sonra buraya göç eden «atlılar»ın torunları ise de, Güney'de gerçek asalet pek kalabalık değil. Ama büyük mülklerin yapısı, köleler eliyle işletilmeleri, töreler ve hayat tarzı, aristokratik türden. Buna karşılık, Kuzey, sanayi kapitalizminin temsilcisi ve Batı, Avrupa'nın liberal köylü partilerini yaratacakları bazı bölgelerinde -örneğin İskandinavya ve İsviçre'de- bazı (aşağı yukarı) benzerlerinin görüldüğü eşitlikçi ve namuslu bir küçük tarım burjuvazisinin barınağı durumunda. ABD' de, bir defa daha, sınıflar coğrafî alanda ortaya çıkıyorlar: iç savaş, aynı toprak üzerindeki sınıfları değil, birtakım eyaletleri, farklı toplumsal yapılı diğer birtakım eyaletlerle karşı karşıya getiriyor.

1789 Fransız Devrimi, bir sınıf mücadelesi niteliğini çok daha fazla taşıyor. Liberal davayı benimseyen birkaç genç asil (La Fayette) dışında, devrimin ilk evresinde, aristokrasi ile burjuvazi bütünüyle karşı karşıya. Etajenero'nun «erkân»lara bölünmüşlüğü, ayrım çizgisini derinleştiriyor. Rahipler kısa zamanda iki kümeye bölünüyorlar. (Hepsi aristokrat olan) piskoposlar, genellikle asillere katılıyorlar. Rahiplerle yardımcılarının çoğunluğu üçüncü erkânla birleşiyorlar; bu da bu üçüncü kümenin temsilcilerine, «ulusun yüzde doksan altısını» temsil ettikleri gerekçesiyle, kendilerini «millet meclisi» olarak ilân etme imkânını veriyor. 1790' da ülke dışına kaçmaya başlayan aristokratların göçü yeni bir evre açıyor. **«Législative»** ve **«Convention»** Meclisleri döneminde, mücadele, burjuvazinin bölümleri arasında cereyan ediyor: jakoben orta burjuvazi, önce jirondenyüksek burjuvaziye, sonra da halkçı «kudúzlar»a (les **«enragés»**) karşı savaşmak zorunda.

1830 Paris Devrimi, bu mücadele şemasının bir çeşit devamı niteliğinde. Kırkbir yıl ara ile aynı önderin -La Fayette- peşine takılan aristokrasinin bir bölümü burjuvazi ile birleşiyor. Ama bu sefer aristokrat taraftarların sayısı daha yüksek. Fransız asilleri kapitalizme girmeye başlamışlardır ve buraya daha sıkıca yerleşmek istemektedirler: Louis-Philippe, onların adamı olduğu kadar, bankerlerin, demir-çelik üreticilerinin, sanayicilerin, tüccarların, vs. de adamıdır. Avrupa'nın geri kalan kısmında, ulusal sorunlar, aristokrasinin saflarında daha da derin bölünmelere yol açıyor. Ama bağımsızlık savaşı, temelde, kıtanın kralların ve prenslerin iktidarlarına dayanan ve yıkılıp yerine liberal rejimler orturtulmak istenen aristokratik yapısını hedef almakta devam ediyor. Farklı bir ideoloji, benzer bir toplumsal savaşa kılıf oluyor.

Halk Hareketlerine ve Doğmakta olan Sosyalizme Karşı Savaş

1848 Fransız Devrimi, plutodemokrasinin gelişmesinde bir dönemeç teşkil ediyor. Başlangıçta, burjuvazinin aristokrasiye karşı mücadelesinin ifadesi olan daha önceki devrimlere benziyor. Ne var ki, bu iki sınıf çok değişmiştir. Geleneksel aristokrasinin bir kısmı iç göçmen durumunda: Saint-Germain'deki özel konaklarına kapanmış, geçmişin marazî seyrinin buruk zevkini tatmakta. Öteki kısmı, sanayici, tüccar ve spekülasyon meraklısı bir büyük burjuvazinin yanında, kapitalizme girmiş durumda. İngiliz köy asillerinin ortaçağın sonunda yaptığını, birkaç yüzyıl sonra tekrar ediyor. Bu şekilde kurulmuş olan yeni egemen sınıf, malî, siyasal ve seçimsel (30 milyon nüfus için 200.000 seçmen var) ayrıcalıklarını korumak dileğinde. Onun karşısında, cumhuriyeti ve geneloyu getirmek için işçilerle ittifaka giren eşitlikçi bir orta ve küçük burjuvazi yer alıyor.

1830 ile 1848 arasında, tarım emekçilerinin en yoksulları, büyük bir gelişme içinde olan sanayide çalışmak üzere yığın halinde şehirlere akıyorlar. Nüfus göçü açık iş sayısından daha büyük olduğundan, birçoğu işsiz kalıyor. İş bulanlar, Dr. Villermé'nin Fransa'nın kuzeyindeki tekstil işçilerinin yaşama şartları hakkında 1840'ta yaptığı incelemede tarafsız olarak tasvir ettiği korkunç şartları kabul etmek zorunda kalıyorlar. İşgünü 12 ilâ 14 saat sürüyor, ücretler son derece düşük, konutlar sefil durumda (sahipleri tarafından yüksek fiyatlarla kiraya verilen mahzenlerde aileler üst üste yığılıyor), çocuklar aileleri yaşayabilsin diye 6 ilâ 8 yaşlarında işe girmek zorundalar, kadınlar da fahişeliği tercih etmiyorlarsa çalışmak zorundalar, atelyelerdeki disiplin bir hapishaneninkine veya bir temerküz kampınınkine benziyor, vs.

Yarışma yüzünden, patronların iyi niyeti veya merhameti etkisiz kalmaya mahkûm. İşçisine daha yüksek ücret ve daha iyi şartlar sağlamak isteyenin maliyetleri yükselecek ve böylece iflâsa sürüklenecektir. Bu şartlar Fransa'ya özgü değil. Sanayileşen bütün ülkelerde, yani Batı'nın büyük uluslarında aynı şartlar mevcut. Marx anlaşılmak isteniyorsa XIX. yüzyılın bu durumu akılda tutulmalıdır: öğretisinin temeli budur. Ayrıca da bunu üstün bir şekilde tahlil etmiştir. **Komünist Manifesto**'nun 1848 Fransız Devrimi'nden birkaç gün önce yayınlanmış olması bir rastlantı değildir: ikisinin de kaynağı aynı olaylardır.

Bu arada, sanayinin dinamizmine ve şehirlerin yayılmasına rağmen, tarım hâlâ egemen kalmaktadır. Doğru dürüst eğitimden, önderlerden, örgütten yoksun bulunan proletarya, kendi görüş tarzını kabul ettiremeyecek kadar zayıftır. Ama güçlü bir müttefik olacak kadar ağırlığı vardır. Böylece Şubat 48'de, aristomonarşinin son kalıntılarını da temizleme yolunda Paris burjuvazisine yardımcı oluyor: krallık kaldırılıyor, cumhuriyet kuruluyor, geneloy getiriliyor, kamu özgürlükleri ilân ediliyor. Müttefiklerinin bütün dileklerini karşılayan bu reformlar onun için gereksiz değil, ama yeterli de değil. Sendika özgürlüğü, grev hakkı, siyasal parti kurmak hakkı, toplantı ve gösteri özgürlüğü, serbest seçimler ve geneloy: bütün bunlar işçilerin lehinde. Ama bunlarla yetinmelerine imkân yok: işsizlik, ücretlerin düşüklüğü, çalışma şartları, iş güvenliği, onlar için temel ve acil meseleler. Bunlar hallolmadıkça, siyasal özgürlükler Marx'ın dediği gibi «biçimsel» kalır.

Şubat 1848 Paris Devrimi'nden sonra iki yola girilebilirdi. Liberal kazançlar henüz sağlam bir temele oturmuyordu; zira Fransa, Avrupa'nın tek büyük cumhuriyeti, geneloya sahip olan tek ülkesi, özgürlüklerin bu derece gelişmiş bulunduğu tek devleti durumunda idi. Bu durum burjuvaziyi, onu da toplumsal reformlardan yararlandırarak, proletarya ile itifakını muhafazaya itebilirdi. Geçici hükümette Albert adlı işçinin üye bulunması, Luxembourg Komisyonu'nun varlığı, işgününü kısaltma kararı, bu yönde gelişmelerdi. Büyük burjuvazi ile kapitalizmi benimsemiş asillerin ittifakının meydana getirdiği partinin karşısında cephe almak ve Batı sisteminin çerçevesi içinde onunla mücadele etmek üzere, Robespierre'in kendi zamanında yaptığı gibi küçük burjuvaziyi proletaryaya yaklaştırmak suretiyle bir ikinci parti kurulmasına varacak olan bu eğilim, Lamartine ve Ledru-Rollin gibi adamlar tarafından temsil ediliyordu.

Böyle bir strateji, işçilerin karşısında, küçüğü ve büyüğüyle bütün burjuvaları saran muazzam korku ile çatıştı. Dikkatli bir gözlemci olan Tocqueville, böylesi bir korkuyla karşılaşmak için yüzyıllar öncesine -barbar güruhlarının gelişini haber alan Galli ve Romalı şehirlerin ahalilerini saran büyük korkuya- çıkmak gerektiğini yazıyor. Bu büyük korku önce orta ve büyük burjuvazi tarafından hissediliyor ve onu, bir «düzen partisi» oluşturmak üzere muhafazakâr aristokratlara yaklaştırıyor. Zanaatkârları, küçük esnafı, yoksul köylüleri, işçilere karşı yakınlık duyabilecek ve onlarla birlikte zenginlere karşı yoksulları, güçlülere karşı zayıfları toplayan bir ittifak kurabilecek olan bütün bu halk kesimlerini kendine çekebilmek için, «düzen partisi» işçileri ümitsizliğe ve isyana itiyor.

«Ulusal atelyeler»i kapatarak 20.000 Paris işçisini işsiz bırakan kararnamenin anlamı bu. Böylece çaresiz kalanlar barikatler kurup iç savaşa sürükleniyorlar. Ordu, devrimin delicesine korkuttuğu küçük burjuvazinin ve köylülerin de safına katıldıkları düzen partisinin zaferini sağlıyor. Aynı mekanizma 1871'de, yirmiüç yıl sonra, yine görülüyor. Bastırılması kolay bir mahalle ayaklanması bahanesiyle Paris'ten çekilen Thiers Hükümeti, başkenti işçilerin eline terkediyor ve bunlara devrimci bir Komün kurmaktan başka çare bırakmıyor. Şehrin ordu tarafından amansız mücadeleler neticesinde sokak sokak yeniden fethi ve bunu izleyen korkunç zulüm sosyalizmin gelişmesini uzun süre için durdururken, iç savaşın anısı sadece aristokratları değil, küçüklü büyüklü burjuvaları da korkudan titretiyor. Böylece proleterler, kendi yoksulluk arkadaşları olan zanaatkârlardan, küçük esnaftan, mütevazi gelirli köylülerden koparılmış oluyor.

Sınıf mücadelesinin görünümü değişiyor. Kabaca özetlenirse, artık asillerle burjuvaları değil, şehirlerdeki proleterlerle asillerden, burjuvalardan ve köylülerden oluşan bir ittifakı karşı karşıya getiriyor. Aynı zamanda, yoğunluğu azalıyor. Aristokrsinin burjuvaziye karşı savaşı son buluyor; zira her ikisi, aristokrasinin kaybettiği ayrıcalıklarına iş ve siyaset alanında teselliler getiren muzaffer kapitalizmin kucağında işbirliği halindeler: sadece bazı protokol ve salon kavgaları daha bir süre devam ediyor. Kapitalistler ile proleterler arasındaki çıkar çatışması azalmadığı gibi, aksine artıyor: ama ikinciler, mevzî birtakım çatışmalar (sokak gösterileri, grevler, sınırlı patlamalar, vs.) dışında, burjuvaların, köylülerin ve asillerin kurdukları cepheye karşı çıkamayacak kadar zayıf durumdalar.

Liberal sistemin gelişmesi proletaryanın durumunu yavaş yavaş güçlendiriyor. Kapitalizmin kaydettiği ilerlemeler, ücretlilerin sayılarını, eğitim seviyelerini ve siyasal bilinçlerini yükseltiyor. Yeni rejim onlara yeni mücadele araçları sağlıyor: işçi partileri, sendikalar, halkçı basın, seçim ve parlamento kürsüleri, vs. Ama bu evrim, işçilerin devrimci heyecanlarını zayıflatmak suretiyle, kurulu düzenle az çok bütünleşmelerine de yol açıyor. Hayat şartlarının nispeten düzelmesi de bu yöne itiyor. Demokratik usuller keza. «Seçimler ihanettir!»: Mayıs 1968 Fransız goşistlerinin bu sloganı tamamen temelsiz değildir. Oy verme ve meclislerde faaliyette bulunma hakları, temelde oldukça hayalci ama mücadele azmini zayıflatıcı bir katılma hissi veriyor. Sosyalist partilerin ve sendikaların güçlenmesi, bunları az çok kireçlendiren iç yönetim mekanizmalarına yol açıyor. Emek lehinde talepler, kurulu düzeni kökünden değiştirmek yerine, bunun düzeltilmesi eğilimini yaratıyor.

Birleşik Devletler'de, proletaryanın Batı sistemiyle bütünleşmesi, ileride (s. 182 vd.) aydınlığa kavuşturulmaya çalışılacak nedenlerden dolayı, hemen hemen tamdır: sosyalist ideoloji derinlemesine kök salmayı başaramamaktadır. Buna karşılık, Avrupa'da, bu ideoloji, liberal ideolojiye rekabet eden ve büyük halk örgütleri tarafından yayılan bir değerler sistemi haline geliyor. Ama bu örgütler, Büyük Britanya'da olduğu gibi, bazen reformcu ve yasacı bir yöne sapıyorlar. Kendilerini devrimci ilân etseler dahi, güçleri arttığı ve bunu liberal demokrasiyi proleteryanın gözünde daha kabul edilebilir hale getirmek için kullandıkları ölçüde, devrimcilikleri daha çok lafta kalıyor.

Batı sisteminin işleyebilmesi için gerekli şartlar böylece toplanmış bulunuyor. Siyasal kurumları, yurttaşların oyuyla hükümete getirilen partilerin çoğulcu oyun kurallarına saygı gösterecekleri, kendilerine emanet edilen iktidarı hasımlarını ortadan kaldırmak için kötüye kullanmayacakları, seçimlerde çoğunluk değiştiği takdirde yerlerini bunlara bırkacakları fikrine dayanmaktadır. Böylesi bir ılımlılığın mümkün olabilmesi için, hasımların kurulu düzenin çerçevesi içinde bir arada yaşamayı ve bu çerçeveyi sadece yasal yollardan değiştirebilmeyi kabul edecekleri kadar sınıf mücadelesinin yumuşamış olması veya su katılmamış devrimcilerin sistemi gerçekten tehdit edemeyecek kadar az sayıda bulunmaları gerekir. Batı'nın bir yüzyıl öncesinde kendisini baştan aşağı saran devrimci dalgalarla artık karşılaşmadığı 1871 ile 1914 arasındaki dönemde, durum işte budur.

XIX. yüzyılın başında meydana gelen sınaî dönüşüm, üretim güçlerinin gelişimine uygun düşmeyen aristomonarşinin yıkımını tamamlamış ve kapitalizmin zaferini perçinlemiştir. Ama kapitalizmin, siyasal demokrasinin dışında bir çerçevede yerleşmesi de mümkündü: örneğin 1852-1870 arasındaki bonapartçılık veya 1930 yıllarının faşizmi. Batı sisteminin gelişebilmesi için, kapitalizmin, smıf mücadelesinin pek hassas olan demokratik kurumların işleyebilmesi için kaçınılmaz olan asgarî bir toplumsal uyuşumun («**consensus**») varlığına imkân verecek kadar zayıfladığı bir zamana raslaması gerekiyordu. Bu şart, son yüzyıl içinde iki defa gerçekleşti: savaş arasını (1918-1939) bir geçiş dönemi kabul edersek, 1870 ile 1914 arasında ve 1945'ten bugüne. Üretim güçlerinin evrimine ve toplumsal yapının diğer bazı unsurlarına uygun olarak, bu dönemlerde Batı sisteminin iki ayrı çeşidi birbirini izleyecek: liberal demokrasi ile «teknodemokrasi».

Birinci Kısım

LİBERAL DEMOKRASİ

(1870 — 1939)

Sistemin bu birinci büyük gelişimi takriben 1870'te başlıyor ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında, plutodemokrasi, Atlantik'in iki tarafında sağlamca yerleşiyor. Birleşik Devletler'de iç savaşta (1865) Kuzey'in galip gelmesi, liberal ideolojiyi ve kapitalizmi güçlendiriyor, federasyonu ve merkezî hükümeti kuvvetlendiriyor, kurumlara F. D. Roosevelt'e kadar sürecek olan biçimlerini veriyor. Cumhuriyetçi ve Demokrat partilerin billurlaşması da Lincoln'un başkanlığı sırasında gerçekleşiyor. Bununla beraber, Güney, liberalizmin dışında kalıyor. Eski köleler artık oy hakkına sahip olmakla beraber, bunu serbestçe kullanmayı başaramıyorlar. «Yeniden inşa» («**reconstruction**») döneminde, oylarını, Kuzey'den gelen ve memleketi haraca bağlayan maceracılara kaptırıyorlar. Federal otorite ile bir uzlaşmaya varıldığında, güney eyaletleri, Siyahları oy hakkından mahrum etmek üzere tedbirler (bkz. s. 91) alıyorlar: Demokrat Parti bir temsil tekelinden yararlanıyor ve durum, çoğulcu liberalizmden çok diktatoryaların tek partisini hatırlatıyor.

Batı Avrupa'da da güney bölgesi (İspanya, Portekiz, İtalya) plutodemokrasinin dışında kalıyor. Ama hemen hemen diğer her yerde sistem aynı zamanda kuruluyor. Büyük Britanya'da, III. George'un monarşiyi yeniden canlandırma denemelerinin başarısızlığ uğraması parlamenter rejimi sağlamlaştırıyor, 1832 ve 1867 yasaları seçmen sayısını önemli ölçüde artırıyor ve örgütlü partilerin kurulmasına yol açıyor. Fransa'da parlamentarizm, 1814 ile 1848 arasında çok sınırlı bir temel (30 milyon nüfusa 100 ilâ 200.000 seçmen) üzerinde yavaş yavaş gelişti. İkinci Cumhuriyet, artık bir daha kalkmayacak olan geneloyu (1848) getiriyor: ama başlangıçta plebisitçi bir çerçevede yer alıyor. Üçüncü Cumhuriyet, parlamentarizm ile serbest seçimi birleştiriyor. 1875'ten itibaren liberal sistem Paris'e yerleşmiş durumda.

Eski dünyanın küçük ülkeleri, hareketi az önden veya geriden izliyorlar. 1814'te bir anayasa kabul eden İsveç, 1866'da, eski erkân meclislerinin yerine, yetkileri daha sonra derece derece artacak olan bir parlamento kuruyor. Belçika, daha 1831'de parlamenter bir rejim kabul etmiştir. Danimarka ile Hollanda, 1848' de aynı yola giriyor; ikincisi, oy hakkını 1866'da genişletiyor. 1870'ten sonra, bugün plutodemokrasiyi uygulayan ülkeler içinde sadece Almanya, Avusturya ve İtalya bunu henüz benimsememiş durumdalar. Yine de, Almanya, o dönemde ender raslanan geneloyu uyguluyor.

Sistem, Batı'da, ciddî güçlüklerle karşılaşmadan aşağı yukarı yarım yüzyıllık bir süre için, 1914 savaşına kadar işleyecektir. Bu dönem, muazzam bir nüfus artışına ve şehirleşmede önemli bir hızlanmaya, kömür ve çelik temeli üzerinde yükselen bir sanayinin dev adımlarına, ulaştırma araçlarının hızlı gelişmesine, zenginliklerin ve eşitsizliklerin artmasına, tek kelimeyle, az çok devrî bunalımlarla sürekliliğine sekte vurulsa da, kapitalizmin büyük hamlesine raslıyor. Aynı zamanda, dinlerin gerilediği ve bilimciliğin ortaya çıktığı, çeşitli milliyetçiliklerin geliştiği, sömürgeci fetihlerin ve emperyalizmin yaygınlaştığı görülüyor. Ekonominin, bilimin, düşüncenin ve sanatın geliştiği dinamik bir dönem söz konusu. Öte yandan, savaşların azaldığı ve iç şiddetin zayıfladığı, nispeten barışçı bir dönem: özel hayat alışkanlıkları yumuşuyor ve sınıf mücadelesi daha az devrimci şekillere bürünüyor.

Plutodemokrasinin bu ilk biçimine «liberal demokrasi» adının verilmesinin nedeni, liberal ideolojiye tamamen uygun düşen bireyci bir yapıya dayanmasıdır. Büyük Britanya'dakiler dışında, siyasal partiler, örgütü zayıf, disiplinsiz, ortak kurallara uymaya isteksiz şahsiyetleri birleştiren kadro partileri durumunda. Her parlamenter, genellikle yönetim kurullarının çağrılarını dikkate almadan, istediği yönde oy kullanıyor. Baskı gruplarının hemen hemen hepsi bu aynı yapıyı paylaşıyor ve henüz azgelişmiş durumdalar. XIX. yüzyılın sonunda büyük işçi örgütleri beliriyor. Fakat 1914'e kadar muhalefette sıkışıp kalıyorlar ve kurumların işleyişini değiştirmiyorlar: daha çok, sistemin biraz dışında kalan bir çeşit karşı-iktidarlar oluşturuyorlar. 1918 ve 1939 arasında, Avrupa'nın birçok ülkesinde sosyalist yığın partileri hükümete katılıyor: o zaman bir geçiş dönemi söz konusu.

İktisadî yapı bu siyasal yapıya uygun düşüyor. Üretim ve ticaret, boyutları çok değişebilmekle beraber, daha çok aile işletmeleri çerçevesinde yürütülüyor. Ülkenin boyutlarının ve yeniliğinin çok büyük firmaların gelişmesini desteklediği Birleşik Devletler'de, bu özellik sanayi ve finans baronlarının muazzam bir iktisadî güç elde etmelerine yol açmıştır. Gerçi şirket halindeki işletmeler gelişiyor. Ama bunlar çoğu zaman bir şahsiyet veya bir ailenin denetiminde. Farklı faaliyet alanlarını bir merkezde toplayan tröstler bile çok zaman bu şekli alıyor. Banka iştiraklerinin ve kredi kurumlarının kollektif bir yapı kazandırdıkları çağdaş kapitalizm henüz çok uzakta. Öte yandan, her işletme müdürü, planlama kuralları, kredi ve yatırım kontrolleri, belli bir

konjonktür siyaseti vs. tarafından sınırlanmadan, bireysel yarışma çerçevesi içinde istediği gibi hareket edebiliyor.

Birinci Dünya Savaşı bu iktisadî ve siyasal yapıyı derinlemesine sarsıyor. 1914'ten sonra, liberal demokrasi, şiddeti ülkeden ülkeye değişen ama her yerde görülen ciddî bir bunalıma giriyor. 1929 büyük çöküntüsü, bu bunalımı daha da derin ve sancılı hale getiriyor. Kapitalizm ve parlamentarizm, duruma bir çare bulmaktan aciz görünüyorlar. Aslında, iki savaş arası dönem, liberal demokrasinin parçalandığı ve yerini, plutodemokrasinin ancak 1945'ten sonra gelişecek olan yeni bir şekline bıraktığı, bir geçiş dönemi meydana getiriyor. Dolayısıyla, ayrı bir bölümde (III. bölüm) incelenecektir. Liberal demokrasinin ilk iki bölümde tahlil ettiğimiz özellikleri, daha çok, 1870 ile 1914 arasındaki olgunlaşma dönemine aittir. Bununla beraber, yapılan reformlar kısmî ve mevziî kaldığı için, bu özellikler esas çizgileri itibariyle, 1918 ile 1939 arasında da yaşamaya devam etmektedir.

I. BÖLÜM

Siyasal Örgütlenme

Liberal demokrasinin siyasal örgütlenme tarzı tutarlı bir bütün oluşturuyor. Halk egemenliği, seçimler, parlamentolar, yargıçların bağımsızlığı, kamu özgürlükleri, çok partililik: bütün bu unsurlar birbirini tamamlıyor ve aynı temel ilkelerden doğuyor. Aristomonarşik sistemin bazı unsurları elan yaşıyor: kral, ikinci meclis, temsil eşitsizlikleri, oy hakkına kısıtlamalar. Dönem boyunca bunlar zayıflıyor: 1914-1918'den sonra geneloy her tarafa yayılıyor. 1911'de Lordlar Kamarası başlıca yetkilerini kaybediyor, vs. Nihayet, başka bir çağın bu artıkları, tıpkı modern bir binada yeniden kullanılan eski oymalar gibi, birtakım süs araçlarından ibaret kalıyorlar. Sadece, yerel birimlerin temsili kılıfına gizlenmiş bir halde, oy eşitsizliği devam ediyor.

Bu örgütlenme tarzı mantıken tutarlı olmakla beraber, güçlü bir siyasal iktidara imkân vermiyor. Liberal demokrasi, mutlak monarşilerin güçlü devletinin yerine zayıf bir devlet oturtuyor. Bu durum, daha birçok bakımdan olduğu gibi, bu bakımdan da siyasal ve iktisadî özelliklerinin birbirine denk düştüğü liberal ideolojiye uygun. Devleti zayıf düşürme çabası, herşeyden önce, hükümetlerin müdahalelerine karşı yurttaşların özgürlüklerini koruma endişesinin sonucu. Liberal düşünce, sahibi daima onu kötüye kullanma eğiliminde bulunacağından, her türlü iktidarın doğası gereği tehlikeli olduğu fikrine dayanmaktadır. «Masumane hüküm sürülmez» özdeyişini kendine mal etmiştir. İnsanı özgür hale getirmek için kamu gücünü azaltmak gerektir. Bu da, ayrıca, sınaî ve ticarî girişimin, yarışmanın, mülkiyetin, kapitalizmin lehinedir. Özel girişimler kadar iktisadî başarı sağlamaktan aciz olduğu için devletin bu alandaki her müdahalesi zararlıdır.

Bununla beraber, liberal devletin zayıflığını abartmamak gerekir. Aristomonarşiye göre birtakım eskimiş ilke ve alışkanlıklara daha az bulaşmış durumda ve hareketlerinde daha serbest. Genellikle, kamu işlerini daha etkili bir biçimde yürütüyor. Oto-

riter tabiatlarına rağmen, irsî imparatorluklara karşı 1914-1918 savaşını kazanıyor. Gerçi, bütün bunlar yöneticilerin eyleminden çok kapitalizmin gelişiminin yarattığı teknik gücün sonucudur. Ne var ki, bu gelişim Batı sisteminin içinde belirli tipte bir otoritenin yaygınlık kazanmasına bağlıdır. Liberal devletin zaafı, sadece siyasal iktidarla ilgilidir: iktisadî iktidar, onun arkasında durmadan gelişmektedir ve ona egemen olma eğilimindedir.

I

Kurumlar

Liberal demokrasinin kurumları Birleşik Devletler'de ve Avrupa'da oldukça farklıdır. Batı sisteminin temel unsurlarına göre farklar ikinci dereecededir. Yine de büyük bir önem taşırlar. Atlantik'in iki yakasında anayasal şema aynı değildir. Geliştiği ortam aynı değildir: bu alanda, hayat alışkanlıkları, düşünce tarzları, kültür çerçeveleri, iktisadî şartlar kadar büyük bir etkiye sahiptir.

Oysa kurumların kökeni birdir. Amerikan rejimi de, Avrupa rejimi de, İngiliz rejiminden doğmuştur. Ama iki çocuk, analarının farklı gelişme anlarında dünyaya gelmişlerdir. Birleşik Devletler Anayasası, Londra'da XVIII. yüzyılın başında işlemekte olan sınırlı monarşi örneğine göre kuruldu: aradaki zaman farkı, yeniliklerin çağdaşlar tarafından anlaşılması için bir süre gerekmesinin sonucudur ve Montesquieu'nün yorumu (1748), eski görüşün daha uzun yaşamasına sebep olmuştur. Yürütme gücüne sahip ve meclislerin deviremediği bir monarkın karşısında, yasama yetkisine sahip bir parlamento: Filadelfiya'daki anayasa koyucuları, bu şemayı bir cumhuriyet çerçevesine aktarıyorlar. Avrupa'da aşağı yukarı bir yüzyıl sonra yerleşen kurumlar, bir parlamenter rejimin hüküm sürdüğü 1830-1850 Büyük Britanyasını taklit ediyor: yürütme gücü, ancak milletvekillerinin güveni ile iktidarda kalabilen bir başbakana ve bir kabineye ait.

Parlamenter Yürütme ile Başkanlı Yürütme

1914'ten önce Fransa, Avrupa'daki tek parlamenter cumhuriyet. 1918'den sonra, (Çekoslovakya dışında) liberal demokrasinin kötü işlediği birçok devletle birlikte Almanya da cumhuriyetçi bir rejim kabul ediyor. Bu istisnalar dışında, parlamenter kurumlar monarşi temeline oturmaya devam ediyor. Fakat burada söz konusu olan, kralın «hüküm sürdüğü ama hükmetmediği», tamamen sözde monarşiler. Kral, bundan böyle, bir simge görevine hapsedilmiş durumda. Yürütme, milletvekillerinin bir güvensizlik oyu ile iktidardan uzaklaştırılabilen Kabine'ye ait. Bunun ger-

çek başı Başbakan. Kabine'nin meclisler -veya yurttaşların tek dereceli seçiminden çıkan meclis- önünde sorumlu olması, sistemin Birleşik Devletler'de bulunmayan temel unsuru haline gelmiştir. Birleşik Devletler, parlamentarizmin diğer bir önemli unsuru olan meclislerden birinin hükümet tarafından dağıtılabilmesi imkânını da tanımıyor. Fesih kararı kral tarafından ilân edilir: gerçekte Kabine ve özellikle onun başı tarafından kararlaştırılır. Bu kurum, farklı bir tarihsel kökene sahip olmakla beraber (kökeni, başlangıçta parlamenterlerin monark tarafından çağrılması ve geri gönderilmesidir), milletvekillerinin bakanları devirme haklarının karşılığıdır.

Böylesine bir mekanizma garip, karmaşık, dayanıksız görünebilir. Avrupa Kıtası'nda ve İngiliz Commonwealth'inde kazandığı başarı, içi tamamen değişmiş iken dışı hemen hemen aynı kalacak şekilde bir deniz hayvanını yok ederek kabuğuna yerleşen bir çeşit yengeç olan çağanozun kullandığı tekniğe uygun olarak, mevcut monarşilerin adım adım ve kolaylıkla plutodemokrasilere dönüşmesine imkân vermiş olmasına bağlıdır. İngiliz monarşisini adım adım kökünden değiştiren bu yavaş evrim, bir sistemden diğerine geçişin görünüşü kurtaracak şekilde gizlenmesiyle kolaylaşmıştır. Bir yüzyıl farkla, Fransız Cumhurbaşkanı ile Birleşik Devletler Başkanı, İngiltere Kralı'nın demokratik taklitleridir: gerçek yetkilerindeki fark, bu zaman içinde kralın gerçek yetkilerindeki evrime uygundur.

Parlamenter rejim, Avrupa'da liberal demokrasinin monarşik bir çerçeve içinde gelişme ihtiyacına bir cevaptır. Yürütmenin iki unsura -devlet başkanı, hükümet başkanı- ayrılmasının başlıca hedefi, kralı sadece törensel bir mevkide tutmak ve gerçek iktidarı parlamentodan çıkan ve ona dayanan bir adama aktarmak. Milletvekillerinin elindeki, başbakanı ve bakanları istifaya zorlama imkânı, kralın parlamentonun onayı olmadan hükümeti seçmesini önlemeyi hedef almıştır. Bütün bunlar, anavatandan koparken monarşiden de kopan Amerika Birleşik Devletleri için hiç bir anlam taşımıyordu.

1787 Anayasası, parlamenter rejimi değil de, «başkanlık rejimi» adı verilen başka bir rejim kabul etti. Parlamenter rejim Büyük Britanya'da henüz tamamen kurulmuş bulunmadığından, Amerikan anayasa koyucuları, doğal olarak, yüzyılın başında Londra'da faaliyette bulunan ve kendilerinin daha iyi tanıdığı sınırlı monarşiyi aktarmayı tercih ettiler. Gerçi, aynı sıralarda, meclisler önünde sorumlu başbakan sistemi kendini Westminster'

de kabul ettirmeye başlamıştı: ama nitelikleri henüz kesinlikle ortaya çıkmadığı gibi, zaten cumhuriyetçi bir çerçevede hiç bir önem taşımıyordu. Amerikan kurumlarının halledeceği mesele tamamen farklı idi. Mevcut olmayan bir krala veya aristokratlara karşı mücadele etmek söz konusu değildi. Gereken şey, eyaletlerin haklarını güvenceye alabilmek için merkezî otoriteyi zayıflatmaktı. Dolayısıyla, Locke'un ve Montesquieu'nün, kralın iktidarını sınırlamak için düşünülmüş olan güçler ayrımı kuramları, yerel hükümetlerin hareket serbestisini teminata bağlamak için aktarıldı. Birliğin ilk yıllarında gelişen, federasyoncularla bunların hasımları arasındaki mücadele bizi aldatmamalıdır. Anlaşmazlık eyaletlerin özerkliğinin derecesinden doğmaktadır, yoksa özerkliğin ilkesini kimse tartışma konusu yapmamaktadır.

— Aslında hiç bir zaman bu özelliği taşımamış olan- parlamenter rejimden çok daha fazla, Amerikan başkanlık sistemi bir **«checks and balances»** (fren ve denge -ç.) sistemidir. Avrupalı başbakanlar parlamentonun rakibi değildirler: onun içinden çıkarlar ve ancak onunla anlaşarak hükümette kalabilirler. Güvensizlik oyu ve fesih, aralarında ancak istisnaî olarak çıkabilecek olan bir çatışmada tarafların eşitliğini sağlamanın araçları olmaktan çok, iki iktidar arasında bulunması gerekli anlaşmayı yeniden kurmanın araçlarıdır. Birleşik Devletler'de bu çatışma normaldir ve devamlıdır. İki iktidar eşit ve rakiptir. Her biri, diğerinin alanına taşmadan ve onu etkileme araçlarından yoksun bulunarak, kendi alanında -yasama veya yürütme- uzmanlaşmış durumdadır.

Gerçi Başkan, Kongre'ye mesajlar gönderebilir ve yasaları veto edebilir: ama birincilerin sadece manevî bir etkileri vardır, ikincisi ise 1914'ten önce az kullanılmıştır. Gerçi Senato, Başkanı'ın yaptığı bazı atamaları durdurabilir: ama bunu ender olarak yapmaktadır ve bu yetki dar bir alanla sınırlıdır. İşin esası şudur ki, Kongre, Başkan'ı istifaya zorlamak suretiyle ona görüşlerini kabul ettiremez: istisnaî bir nitelik taşıyan **«impeachment»** usulü sadece bir kere kullanıldı ve başarısız kaldı. Aynı şekilde, Başkan kendi görüşlerini Kongre'ye zorla kabul ettiremez: bir yasayı veya bir bütçeyi kabul ettirmek için, Avrupa'da öylesine güçlü bir silah olan güven istemini kullanamaz.

Amerikan başkanlık rejimi, 1870 ile 1914 arasında oldukça düzgün bir şekilde işlemiş olan Avrupa parlamenter rejiminden çok daha zayıf, çok daha az etkilidir: parlamenter rejimin 1919 ile 1939 arasındaki iktidarsızlığı, bu dönemde içine düştüğü buna-

lıma bağlıdır. Bir idarî örgütlenmeden yoksunluk, Birleşik Devletler merkezî hükümetinin zaafını artırdı. O tarihlerde, mevkilerin siyasal dostlukları ödüllendirmek için kullanılması nedeniyle her seçimden sonra sahiplerinin hızla değişmesi esasına dayanan, ganimet sistemi uygulanıyor. 1883'te, Pendleton Civil Service Act (Devlet Memurları Yasası -ç.) Avrupa tipi bir idare oluşturmaya doğru bir ilk adım atıyor: ama uygulama alanı federal memurların % 10'unun biraz fazlası ile sınırlı.

Ganimet sistemi 1914'e kadar egemen kalıyor. Vasıfsız, ehliyetsiz, ahlâksız, istikrarsız memurlar yaratıyor. Daha ortaçağdan itibaren feodal beylere karşı iktidarlarını pekiştirmek için kralların tarafından geliştirilen ve daha sonra burjuvazilerin iktidarlarını güçlendirmeye hizmet eden, eski dünya idareleri ile fark büyük. Söz konusu olan sadece istikrar, ehliyet, dürüstlük değil, bir de ortaçağ hukukçularından başlayarak modern memurlara kadar gelişen bir devlet anlayışı. O tarihlerde, böyle bir devlet anlayışı Birleşik Devletler'de mevcut değil. Hatta kamuoyunun buna derinden karşı olduğu söylenebilir: özgür girişime bağlılık, kamu gücünün ekonomiye müdahale etmesine karşı duyulan şiddetli muhalefet, federal hükümete karşı daha başlangıçtan beri var olan kuşkuyu kuvvetlendiriyor.

Birleşik Devletler'in başkanlık sistemi ile eski dünyanın parlamenter rejimi, bir anayasa hukuku kuramcısı tarafından aynı sepete konulamaz. Ama uzman olmayanların gözünde bunların aralarındaki fark daha az. Amerika'da her ikisinin görevini aynı adam yerine getirirken, Avrupa'da hükümet başkanının devlet başkanmdan ayrı olması pek de önemli değildir. Krallar siyasal hayat üzerindeki her türlü etkilerini kaybederek ulusal simgeler haline geldiler ve bu sayede de, Büyük Britanya'da Victoria için görüldüğü gibi, yeni bir saygı ve sevgi kazandılar. Hemen hemen Birleşik Devletler Başkanı kadar büyük bir fiilî serbestiye sahip olan başbakanı pek rahatsız ettikleri yok. Avrupalı hükümet başkanı, yanında fiilen felce uğramış bir devlet başkanının varlığından çok, parlamentodaki çoğunluğunun muhtemel zayıflığı veya disiplinsizliği ile kayıtlanmaktadır.

Amerikan Başkanı ile daha önemli bir fark, seçilme usullerinden doğuyor. Başbakanlar monark tarafından seçiliyorlar ve parlamentonun ya açık, ya da kapalı güvenini elde etmek zorundalar. Milletvekillerinin güvensizlik oyu ile istifaya zorlanabilirler. Başkan, her eyaletin yasama organı tarafından tespit edilen usullere göre seçilen «ikinci seçmenler» («**grands électeurs**») tarafın-

dan seçiliyor. İktidara gelişinde, Kongre söz sahibi değil ve istisnaî durumlar hariç, onu iktidardan uzaklaştıramıyor. Hiç bir aday ikinci seçmenlerin mutlak çoğunluğunu elde etmediği takdirde, Temsilciler Meclisi, Başkan'ı, ve Senato, Başkan Yardımcısı'nı seçer: Birleşik Devletler tarihinde bu durum sadece iki kez görüldü, 1800'de ve 1824'te.

Amerikan anayasa koyucuları, Başkan'ın ne doğrudan doğruya halk tarafından, ne de bir eşraf kurulu tarafından seçilmesini istemişlerdir. İkinci seçmenlerin, adayların «en iyisini» seçmeye yetenekli bir «erdemliler» kurulu oluşturmalarını diliyorlardı. İkinci seçmenler nihayet birer oy aracı halinde geldiğine ve tek dereceli genel seçime çok yaklaşıldığına göre, bu usul kurucuların dileğine uygun bir gelişme göstermedi. Buna benzer bir gelişme, parlamenter rejimlerde aynı sonuçları yarattı. Daha XIX. yüzyıldan itibaren İngilizlerin disiplinli iki parti sistemini kurmaları, milletvekilleri seçimini hükümet başkanının halk tarafmdan seçimine yaklaştırdı: liberallere veya muhafazakârlara oy vermek demek, biraz da hükümet başkam olarak Gladstone'a veya Disraeli'ye oy vermek demekti.

Parlamento ile yürütme arasındaki ilişkiler bakımından fark daha temellidir. Avrupa'da, başbakan, milletvekilleri kendisine güven oyu vermedikleri veya güvensizliklerini belirttikleri takdirde, bunlar tarafından düşürülebilir. Birleşik Devletler'de, **«impeachment»** kurumu, Temsilcilere sadece, Senato'nun üçte iki çoğunluğuyla mahkûm edilebilmek üzere Başkan hakkında soruşturma açma yetkisini vermektedir. Büyük Britanya'da bu cezaî sorumluluk bir siyasal sorumluluğa yol açtı ve böylece parlamenter rejimin kurulmasında katkıda bulundu. Washington'da evrim ters yönde oldu: «impeachment» sadece bir defa, 1868'de, Andrew Johnson'a karşı kullanıldı ve Başkan beraat etti. Amerikan Başkanlarının meclisler tarafından düşürülememesi, bunları Avrupalı başbakanlardan tamamen farklı bir duruma sokuyor. Ne var ki, burada da kuram ile uygulama arasında ayrım yapmak gerekir. Parlamenter rejimlerin çoğunluğunda, 1870 ile 1914 arasında meclisler hükümetleri az düşürüyorlar ve böylece Amerikan rejimine yaklaşılıyor.

Parlamentolar

Avrupa «parlamento»ları ve Birleşik Devletler «Kongre»si, Batı sisteminin Westminster meclisinin örneğine göre kurulmuş olan temel kurumudur. Eski dünyada, bu kurum, gitgide tören-

sel bir mevkie hapsettiği veya hatta kaldırdığı (Fransa) irsî kralların karşısında, seçim esasına dayanan demokratik iktidarı temsil ediyor. Yeni dünyada, Filadelfiya Kongresi, ulusun ve bağımsızlık iradesinin ilk ifadesi oldu. «Yasama gücü» ve «yürütme gücü» kavramları, birincisinin üstünlüğünü ve ikincisinin tali mevkiini, sadece plutodemokrasinin tarihsel oluşumuna değil, ama liberal ideolojinin temel ilkesine uygun düşecek şekilde açıkça belli ediyor. Bireyleri baskı altında tutmamak ve de özellikle müteşebbisleri girişimlerinde ve yarışmalarında rahatsız etmemek için, Devlet, mümkün olduğu kadar zayıf olmalıdır, basite indirgenmelidir, sadece iç inzibat ve ulusal savunma gibi temel görevlerle yetinmelidir.

Hükümet bir yasa uygulayıcısı mevkiine indirgenmek suretiyle, bu alanda müdahale kabiliyetine sahip tek kamu organı zayıflatılmış oluyor. 1930'larda, özel girişimi denetlemek, hareketlendirmek, canlandırmak, ayarlamak zorunlu hale geldiği zaman, meclisler yetkilerini yürütmeye terkedecekler ve böylece bu da salt bir yürütücü olarak kalmayacak. Liberallerin parlamentoya ve kanuna gösterdikleri itibar, işadamları için tehlikeli değil. Kuramsal açıdan bakılırsa, bu ağır topla kapitalizmin yıkılması ve kollektivist bir rejimin kurulması mümkündür. Uygulamada, o tarihlerde, bu şekilde yasa yoluyla bir devrim mümkün değil. İşçi partilerinin tek başlarına parlamento çoğunluğunu elde etmeleri ihtimal dışı olduğu gibi, bunlar bunu hayal dahi etmiyorlar. Zaten bu tür bir işe bizzat doğaları uygun olmadığından meclislerin bir sosyalist ekonomiyi yönetmeleri imkânsızdır.

Buna karşılık, doğaları, liberal devletin kamu güçlerine yüklediği görevlere tamamen uygun düşüyor: her birinin girişim imkânını ve hepsinin rekabet edebilmesini sağlamak için yurttaşların hukuk önünde eşitliğini kurmak, mülkiyeti korumak ve kazanılması ile kaybedilmesini yönetecek ilkeleri tespit etmek, ticarî sözleşmelerin çerçevelerini belirlemek ve ihlâllerini müeyyidelendirmek, feodal ayrıcalıkların yeniden doğmasına imkân vermeden özel servetleri güvenceye bağlamak amacıyla aile ilişkilerini ve mirası düzenlemek, cürüm ve kabahatlere karşı kamu düzenini korumakla birlikte özgürlükleri sağlama bağlamak. Bugün dahi, bu hedeflere, idarenin teknisyenleri tarafından hazırlanmış kanun-kararnamelerden çok, parlamenter usullerle daha kolay varılır. Meclislerin ekonominin yönetimini onlar için güç hale getiren yapısı, bunları, 1870 ile 1914 arasında başlıca görevleri olan medenî, cezaî ve siyasal alanlarda, yasamanın mükemmel araçları haline getiriyordu.

Bu görevleri yerine getirmek, seçim mücadelelerine girişmek ve yurttaşların oylarını kazanmak için aynı nitelikler gerekli: özel meselelerden genel ilkelere yükselmek, bunları azamî açıklık ve kesinlikle ifade etmek, mümkün olan çeşitli çözümleri karşılaştırmak ve söz konusu olan çeşitli çıkarları en iyi birleştireni ortaya koymak, vs. Bu nitelikler özellikle hukuk, eğitim, basın, edebiyat alanlarında gelişmiş bulunmaktadır. Söz konusu edilen alanlarda çeşitli görüşlerin karşılıklı olarak boy ölçüşmesine mükemmel bir şekilde imkân veren meclis görüşmelerinde, bu nitelikler yeşerecek bir ortam bulurlar. Avukatlar, davavekilleri, yargıçlar, yasa adamları, üniversite mensupları, gazeteciler, yazarlar, bu yüzden liberal devletin parlamentolarında birinci derecede bir rol oynarlar. İktisadî işlerden anlamayışları, onları işadamları için zararsız hale getirerek, aslında bir meziyet teşkil ediyor.

Ancak şu da var ki, görüşmelerin üslubu ve seviyesi, yasama faaliyetinin yaygınlığı ve nitelikleri, Atlantik'in iki yakasında çok değişiyor. Aristokrasinin hâlâ bazı mevkileri elinde bulundurduğu, muhafazakâr ideolojinin belirli ölçüde etkisini koruduğu Avrupa'da, parlamentolar aristokrasiye karşı özgürlük savaşım sürdürüyorlar. İtibarları yüksek, meziyetli insanları cezbedebiliyorlar, derin meseleleri tartışabiliyorlar. Liberal demokrasinin tartışma konusu yapılmadığı, düzen taraftarlığının hüküm sürdüğü, yasaların çoğunluğunun Kongre'nin değil de yerel yasama organlarının yetkisine girdiği Birleşik Devletler'de, Kongre'nin itibarı pek yüksek değil, üyeleri çok zaman sıradan insanlar ve görüşmelerinin konusu genellikle sathî meseleler. Parlamento ile hükümet, ikincisi birincisinin seviyesine düşürüldüğünden, birbirine daha eşit. Yasa özel bir itibar taşımıyor, bu da mahkemeler tarafından anayasa uygunluğunun denetlenmesine imkân veriyor.

Buna karşılık Avrupa'da, parlamentonun üstünlüğü kuramı geliştiriliyor. Bunun nedeni, sadece liberal demokrasinin oluşumunda oynadığı tarihsel rol değil. Ulusal egemenliğin taşıyıcısı olarak seçmenlerin yerine milletvekillerini geçirmek suretiyle, en çok halk baskısına karşı korunulmaya çalışılıyor. 1789 Fransız anayasa koyucuları, Burke'nin Büyük Britanya'da savunduğu fikirleri (bkz. s. 24) kuramsal bir temele oturtup sistemleştirdiler. Siyasal iktidarın kaynağı yurttaşlar değil, kendini meclislerde ifade eden esrarlı ve soyut bir varlık olan «ulus»tur. Böylece halk egemenliğinden ulus egemenliğine, ulus egemenliğinden de parlamento egemenliğine geçiliyor. Bu ince zekâ oyunu, halkı iktidarın temeli sayan liberal ideoloji ile burjuvazinin halk tarafın-

dan ezilme korkusu arasındaki çelişkiyi çözmeye yöneliyor. Bu görüş çok yaygındır ve eski dünya hukukçuları buna sık sık atıfta bulunurlar. XX. yüzyılın ortasında bile, Cumhurbaşkanı Paul Reynaud, Millet Meclisi'nin kürsüsünden şöyle haykıracaktır: «Fransa burada, bu salonun içindedir.»

Federalizmin parlamenter egemenlik görüşünün aktarılmasına engel teşkil ettiği Birleşik Devletler'de, aynı sonuç daha pratik ve daha az ideolojik usullerle elde edilmeye çalışılıyor. Komisyonların gelişmesi, bunların yapıları ve yetkileri, Kongre'nin denetimini küçük bir azınlığa veriyor ve bunun yurttaşların oylarının karşısına çıkan bir dalgakıran haline getirilmesine imkân veriyor. Seçim ilkesi Avrupa'dan daha yaygın bir uygulama alanı bulduğundan, böyle bir tedbir daha da gerekli. Dönemler daha kısa (Temsilciler Meclisi'nde iki yıl, eyalet meclislerinde bir yıl), oy hakkı daha genel (**«poll-taxes»** -seçim vergileri» veya yetenek şartları ile bunu kısıtlayan güney eyaletleri ile diğer birkaç eyalet dışında). Fakat, en kıdemli parlamenterler çekirdeğine büyük bir güç sağlayan meclis usulleri sayesinde, seçimlerdeki anî çoğunluk değişmelerini dizginlemek mümkün.

Kıdem ilkesi bunlara, bütün yasa tekliflerini süzgeçten geçiren ve icabında genel kurula ulaşmalarını fiilen önleyebilen devamlı komisyonlarda çoğunluğu garanti ediyor. Komisyon başkanları fiilen değişmez olduğundan ve önemli yetkilere sahip bulunduğundan, Kongre bir avuç ihtiyarın elinde kalıyor. Temsilciler Meclisi'nde, (1910'a kadar Meclis Başkanı tarafından atanan) **«Rule Committee»**nin o tarihlerde sahip bulunduğu oniki üyeden yedisi, komisyonlar barajını aşmış olsa dahi bir tasarının görüşülmesini önleyebilirler. Yurttaşların oylarına iyice tasma vurulmuş. Aynı zamanda, parlamento yarı-felç durumda ve yasamanın zayıf kalmasının güvencesi halinde.

Avrupa bu yolda bu kadar ileri gitmiyor. Hiç bir yerde, ne komisyon yetkileri, ne de kıdem ilkesi Birleşik Devletler'deki kadar önem taşımıyor. Yine de, devamlı komisyonlar sistemi, Fransa ve İsveç gibi bunu uygulayan ülkelerde en kıdemli parlamenterlerin ön plana çıkması ve meclislere egemen olan bir «iç çevre»nin meydana gelmesi yönünde etkide bulunuyor. Büyük Britanya bu sistemi az uyguluyor: ama parti örgütleri, diğer yerlere göre Avam Kamarası'nda daha kuvvetli, ki bu da başka bir iç çevrenin doğumuna yol açıyor. Belçika'nın durumu da buna benziyor. Öte yandan, İngiliz sistemi, hükümete, çoğunluk partisi üzerindeki otoritesi sayesinde milletvekillerini etkileme imkânını veriyor.

Çift meclis usulü, halk yığınlarına karşı korunmanın başka bir aracını oluşturuyor. Avrupa'da, başlangıçta, plutodemokrasinin içinde aristokratik bir unsur muhafaza etmeye yarıyor. Norveç hariç, o tarihlerde bütün ulusların çift meclisi var. «Ayan» sıfatını taşıyan meclisleri, -adından da belli olduğu gibi- genellikle asillerin barınağı halinde. Beyler (Lordlar) Kamarası adını aldığı Büyük Britanya'da durum apaçık meydanda: üyeleri, ya kaydıhayat şartıyla, ya da irsî olarak, kral tarafından atanır. 1911 Reformuna kadar, Lord'lar, önceliğe sahip olduğu malî meseleler dışında, hemen hemen Avam Kamarası ile aynı yetkilere sahip. Gerçekte, Avam'm siyasal etkisi daha büyük. Yine de, Lordlar Kamarası sayesinde, asalet bir köprü başı muhafaza ediyor.

Kıta üzerinde, ikinci meclisin aristokratik niteliği daha az belirgin. Kopenhag'ta kral, Landsting'in 66 üyesinin 12'sini kaydıhayat şartıyla tayin ediyor. Lahey'de, seçim usulünü getiren 1848 değişikliğine kadar, ikinci meclisin bütün üyelerini kral tayin ediyordu. Diğer ülkelerde ikinci meclis seçimden çıkıyor ama, iki çare sayesinde seçim mekanizması aristokrasiye veya büyük burjuvaziye öncelik sağlıyor: bir yandan, seçim genellikle iki dereceli ve Ayan üyeleri taşra ve belediye meclisleri tarafından seçiliyor; öte yandan, 1914'e kadar, oy hakkı, halk meclisi için olduğundan, genellikle, daha kısıtlı. Bu yoldan, normal olarak, geleneksel aristokrasiye ve muhafazakâr ideolojilere daha bağlı olan kır bölgelerinin üstünlüğü sağlanıyor. Bazen, seçilme hakkına sahip olmak için yüksek bir gelirin şart koşulması bu anlatılan mekanizmaları kuvvetlendiriyor.

Böylece, 1867'de İsveç'in ikinci meclisini oluşturan 82 üyenin 64'ü asil olacak ve çoğunluk uzun süre muhafazakâr kalacak. Danimarka'da, çiftçiler ve muhafazakârlar Landsting'e hâkim. Belçika'da, Senato'nun çoğunluğu büyük toprak sahiplerinden oluşuyor. Fransa'da, Senato, en çok, seçmen kitlesinin içinde ezici bir üstünlüğe sahip olan kır bölgelerini temsil ediyor: Millet Meclisi'ndeki ılımlı aristokratlar 1875 Anayasası'na oy vermek için bu şartı ileri sürmüşlerdi. Fransız Senatosu hakkında, cumhuriyete iltihaklarını elde etmek için monarşistlere ödenen rüşvet olduğu söylenebilmiştir. 1876'da, üyelerinin % 52'si monarşist ve bunun önemli bir kısmı bir «Dükler Cumhuriyeti» teşkil eden aristokratlardan oluşuyor. Zamanla ikinci meclisler evrime uğruyor. Başlangıçta asaletin sığınakları iken, kıtada halk baskısına karşı burjuvazinin sığınakları, yani iktisadî oligarşinin kaleleri haline geliyorlar.

Amerikan Kongresi'nde, çift meclis sisteminin anlamı farklı görünüyor. Federal düzeyde, nüfusa orantılı bir parlamento taraftarı olan büyük eyaletler ile eyalet başına eşit sayıda temsilci esasını savunan küçükler arasında bir uzlaşmanın ürünü. Bu mekanizma daha sonra bütün federal devletler tarafından benimsenecektir. Ama meclislerin çift oluşu, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, demokratik akımı frenlemeye de yarıyor. 1913'e kadar eyalet meclisleri tarafından iki dereceli bir seçimle oluşturulan Federal Senato'nun rolü hakkında Washington'un Jefferson'a söyledikleri malum: «Kahvenizi soğutmak için tabağa dökersiniz. Biz de yasa tasarılarını Senato tabağına döküyoruz.» Yerel senatolar da aynı rolü oynuyor.

Sonuç olarak, liberal demokrasinin parlamentoları, tahtın korunmasına adanmış olmakla beraber zaman zaman onu devirmeye de yarayan Bay Prudhomme'un kılıcı gibi karmaşık bir anlam taşıyor: halk egemenliğinin hem ifade aracı, hem de dizgini durumundalar. Burjuvaziyi devletin içine yerleştirmişlerdir. Yığınlara karşı korunmuş bir siyasal sınıf teşkil etmesine yardımcı olmakla, onun mevkiini savunuyorlar. Ama temsil eşitsizlikleri, çift meclis sistemi, vs. olmadan geneloya tam anlamıyla açılsalar, burjuvaziyi yerinden kaydırabilmeleri de mümkün. Kurumun bu çift niteliği, garip bir olayı kısmen açıklıyor: meclislerin siyasal hayatta temel rolü oynamaya başladıkları bir sırada, parlamentoların gerilediği yolundaki görüşlerin belirmesi. Bize göre bunların altm devri 1870 ile 1914 arasmdadır. Ama o dönemin insanları, aksine, bunların gerilediğinden söz ediyorlardı. Yoksa bu bilinçaltındaki bir arzunun maskesi miydi? Yıkmaya yaradıkları aristomonarşi sırasında ve halka karşı korunmaya yardım ettikleri liberal demokrasinin başlangıcında, parlamentolara değer vermekte burjuvazinin çıkarı vardı. Geneloy tarafından, hem onların, hem de kendisinin istilâya uğramasından korktuğu zaman, bunların değerini düşürdü.

II

Siyasal Partiler

Liberal demokrasi bireycidir. İktisadî düzeyde, genellikle bir adamın veya bir ailenin malı olan bağımsız işletmelerin yarışmasına dayanır. Siyasal düzeyde, hareketlerinde özgür birtakım şahsiyetleri birbirinin karşısına diker: partiler genellikle üyelerine büyük bir serbesti tanıyan zayıf yapılara sahiptir. Bu durum, insanları katı ve disiplinli bir çerçeve içinde tutan büyük örgütlere dayanan bugünkü demokrasiyle temelden ayrılır. 1914'e kadar, birçok Batı parlamentosunda partilerden söz etmek dahi yasaktı. Milletvekilleri birbirinden tecrit edilmiş ve sözde bağımsız kabul ediliyordu.

Bununla beraber, daha XIX. yüzyılın sonundan itibaren sosyalist partiler örgütlenmeye başlıyorlar: onların milletvekilleri sıkı bir disiplin uygulayan yönetim kurullarına tabi bulunuyorlar. Ama hükümeti bazen oylarıyla desteklemekle birlikte hep muhalefette kaldıkları için, 1914'ten önce liberal demokrasinin yapısını önemli ölçüde değiştirmiyorlar. Birçok Avrupa ülkesinde (Büyük Britanya, Weimar Almanyası, İskandinavya, Belçika, Fransa, vs.) hükümete girdikleri 1918 ile 1939 arasında işler değişiyor. Sağda ve merkezde de büyük yığın örgütleri (faşist partiler, bazı hristiyan demokrat partiler) beliriyor. Liberal demokrasi ile çağdaş Batı sistemi arasında bir geçiş dönemine bulunuluyor.

Avrupa Partileri

«Parti» kelimesi, liberal demokrasiden önce doğmuştur. Daha önceki rejimlerde, önemli şahsiyetler etrafından toplanan bir takım anlamına geliyor: güçlü feodal bey, kralın sivrilmiş bir gözdesi, hanedan kanından prens, vs. Kelimenin modern anlamıyla, gerçek partiler, işlemesine imkân verdikleri parlamentolar ve seçimlerle birlikte doğdular. Önce parlamento grupları biçiminde beliriyorlar. Erkân meclislerinde, bazen, erkân bölünmesiyle çakışmayan koalisyonların kurulduğu görülmüştür: alt tabaka rahipler, köylüler ve burjuvalarla birleşmiş, bazı büyük burjuvalar

asaletin üst tabakalarına yaklaşmış, vs. Bu birleşmeler genellikle geçici idi. İngiliz Avam Kamarası'nm devamlı niteliği, parlamento gruplarının devamlılığına yol açtı: «Whig»lerle «Tory»ler bu şekilde karşı karşıya geldi.

Filadelfiya Kongresi'nde, her biri kendi çıkarlarını savunan onüç ayrı devletin temsilcisinin bir araya gelmiş olması, iki büyük koalisyonun kurulmasına engel olmadı: bir yandan kuvvetli bir merkezî iktidar taraflısı federalistler, öte yandan da muhalifleri. Sonradan kurucu millet meclisi haline gelen 1789 Fransız Etajenerosunda, toplumda derinlemesine bir değişiklik yapılmasını isteyen «vatancılar» («**patriotes**»), kurulu düzeni savunan «aristokratlar»m karşısına dikilmişler, «kralcılar»ın («**monarchiens**») teşkil ettiği merkez grubu da bunların arasında yer almıştır. XIX. yüzyılda oluşan bütün meclislerde, parlamento grupları kurma eğilimi güçleniyor. Sadece Büyük Britanya'da, gruba dahil milletvekilleri, aralarında birinin sağlamakla görevli bulunduğu disipline uymak zorunda: bu görevli, anlamlı bir şekilde, sürek avlarında köpekleri kırbaçla toplamakla yükümlü olan adamı belirten **«whip»** adını taşıyor.

Parlamento grupları siyasal partilerin ilk unsurudur. İkincisi, her seçim bölgesinde adayları desteklemek üzere kurulan seçim komiteleridir. Tanınmış ve saygı gören nüfuzlu eşraf üyeleri, vayurttaşlardan oy talep edecek olanları seçmek, bunlara manevî bir destek sağlamak, bölgeyi temsil etmeye layik ve yetenekli olduklarına tanıklık etmek, özellikle, gerekli paraları toplamak suretiyle kampanyayı örgütlemek üzere bir araya gelirler. Bu şekilde meydana gelen komiteler, seçilenlerin sözlerine sadık kalmalarını sağlamak veya yenilenlerin intikamını hazırlamak üzere, seçimden sonra dağılmama eğilimi gösterirler. Bunlar önemli bir rol oynamaktadır. Üyeleri bölgenin gerçek siyasal otoriteleridir.

Doğal bir şekilde, aynı eğilimde olan seçim komiteleri ulusal bir örgütte birleşmeye itildiler. Bu örgüt kurulunca, terimin modern anlamında gerçek bir parti ile karşı karşıya kalındı. Genellikle, yerel komitelerin geniş ölçüde bağımsız kaldığı az merkeziyetçi örgütler söz konusu idi. Bunların kongre halinde toplanan delegeleri bir merkez yönetimi teşkil ediyordu. İngiliz partilerinde, bu yönetim, daha çok, herhalde eskiliği sayesinde olacak başka yerlerde olduğuna oranla daha kuvvetli bir yapı sahibi olan parlamento grubu tarafından üstleniliyordu; her partinin lideri, bir öncekinin ölmesi veya çekilmesi üzerine parlamento grubu tarafından seçiliyordu.

Bu çeşit örgütlere 1951'de verdiğimiz «kadro partisi» adı, genel bir kabul görmüştür. Kadro partisi halk yığınlarına çağrıda bulunmaz, XIX. yüzyılın sonunda sosyalistlerin yaptığının aksine, şeklî bir üyelik sistemi geliştirmez. Her yerel komite, sadece, nüfuzu sayısından önemli olan şahsiyetler, eşraf üyeleri barındırır. Bu eşraf arasında, daima, seçim kampanyalarını veya genellikle parti örgütünü finanse eden bir işadamı veya işadamlarının güvenine sahip biri bulunur. Ulusal çaptaki yönetimi, gerçekte, eskiden kralın güvenini kazanabilecek nüfuzlu aristokratların etrafını saran klikleri hatırlatan çevrelere sahip birtakım siyasal önderler üstlenirler. Arkalarında veya yanlarında, iktisadî oligarşiye dahil olan şahsiyetler yer alır.

İlk partiler, burjuvazi tarafından örgütlenmiştir. Asillere dayanan bir rejimin yerini almak üzere, bu şekilde, ona hem aristokratları uzaklaştırma, hem de halk yığınlarını denetim altına alma imkânını veren ve eşrafa dayanan bir rejim kuruyor. Bundan dolayı, liberal partiler genellikle muhafazakâr partilerden önce doğuyor. Uzun süre, bu sonunculara göre, daha katı bir örgüte ve dünya görüşüne dayalı kalacaklar. Kurulu düzenin yerine yeni bir sistem getirmek isteyenler, bunun az çok açıklığa kavuşmuş bir örneğini sunmak zorundadırlar. İdeoloji, yeni bir şey teklif etmeden, mevcut yapıyı ampirik bir şekilde savunmakla yetinebilecek olan sağdan çok, sola gerektir. Ayrıca, örgütsüz partiler katılmadan yapılan seçimler, yüzyıllardan beri tanınan ve saygı gören insanlara -asillere- öncelik sağlıyordu. Ayrı ayrı hareket eden her burjuva ileri geleninin ağırlığı daha azdı: sadece hepsinin bir komitede birleşmesi, onlara yeterli bir çekicilik sağlayabilirdi.

Partilerin seçim ve parlamento alanlarındaki başarısı, aristokrasiyi de bu şekilde örgütlenmeye itecektir. Kurulu düzeni haklı göstermek için, o da bir ideoloji oluşturmak zorunda kalacaktır. Böylece muhafazakâr örgütler, liberal örgütleri örnek alarak gelişiyor. XIX. yüzyılın sonuna kadar karşı karşıya gelen başlıca iki hasım bunlar. Plutodemokrasi, bunların, yukarıda belirtilen kayıtlarla (bkz. s. 37), esas itibariyle bir sınıf mücadelesi olan mücadeleleri içinde kuruluyor. Liberal partiler sınaî ve ticarî burjuvazinin çıkarlarını ifade ediyor: iktidarı, muhafazakâr partiler aracılığıyla mücadele eden prenslerden, düklerden, markilerden, kontlardan ve diğer doğuştan aristoklardan alıp bankerlere, büyük tüccarlara, sanayicilere, işadamlarına vermeye yöneliyorlar.

Liberaller, zanaatkârlar ve küçük esnaf dışında, bir de şehirli ücretlilerin desteğine sahip; mufazakârları destekleyen köylüler. Oldukça uzun bir süre için, muhafazakâr-liberal mücadelesi, aynı zamanda, bir aristokrasi-burjuvazi ve bir şehir-köy mücadelesi. Bununla beraber, köylülerin bir kısmı, köy nüfusunun çok daha kalabalık olduğu bir dünyada bir başlarına üstünlük sağlayamayacak olan liberalleri destekliyor. Büyük Britanya'da, köy burjuvazisi ile asillerinin ittifakı çok eskilere dayanıyor ve parlamentonun gelişmesinde temel bir rol oynamış görünüyor. İskandinavya'da, bu yörenin erkân meclislerinde köylülerle burjuvaların ayrı ayrı temsil edilmelerine uygun olarak, şehirli liberal partiye koşut bir köylü liberal parti gelişiyor: mücadele, iki taraflı olacağına üç taraflı.

Başka ülkelerde, bu şema, liberaller ile muhafazakârlar arasında cereyan eden temel çatışmaya daha başka çatışmaların eklenmesiyle karmaşık hale geliyor. Hollanda'da, muhafazakârlar önce ikiye -Katolikler ile Protestanlar-, daha sonra Protestanların «Tarihî Hristiyanlar» ile «Karşı-devrimciler» arasında parçalanması ile üçe bölünüyor. Fransa'da iki akımdan her biri, aynı partide birlikte yaşamayı kabul etmeyen ılımlılar ile aşırılar arasında bölünmüş durumda. Dolayısıyla, ılımlı liberallerin yanı sıra «jakoben» veya «cumhuriyetçi»lerin görüldüğü gibi, «meşruiyetçi»lerin veya aşırı muhafazakârların yanı sıra «orleancı»lar da bulunuyor. Rejim hakkındaki anlaşmazlıklar işleri büsbütün karıştırıyor, zira parlamenter monarşiyi, cumhuriyeti veya bonapartçılığı tercih edişlerine göre, ılımlı liberallerle muhafazakârlar kendi içlerinde bölünüyorlar.

Bu durum, parti mücadelesinin genel şemasını değiştirmiyor. Aşağı yukarı 1870'ten önce, Büyük Britanya dışında, mücadele her tarafta şiddetli ve tavizsiz: muhafazakârlar aristomonarşiyi muhafaza etmek isterken, liberaller plutodemokrasiyi kurmak istiyorlar. Özellikle Katolik ülkelerde, birinciler genel olarak dini kendilerine alet ettiklerinden, liberalizm din düşmanlığına itiliyor. Yüzyılın sonunda, birçokları bunu kabul etmeye yanaşmasa bile, mesele artık önemini yitirmiştir. Eski rejimlerin çöküşü genel niteliktedir ve bir bedahet halindedir; liberal demokrasinin zaferi kaçınılmazdır. Eskiye bağlı kalan ve hiç bir tavize yanaşmayan bazıları dışında, muhafazakârlar bunu yavaş yavaş kabulleniyorlar. O zaman, bazı liberallerin (hepsi değil) hızlandırmaya çalıştıkları bir evrimi yavaşlatmaya çalışıyorlar. İki parti arasındaki mesafe azalıyor, aristokratlarla burjuvalar arasındaki sınıf mücadelesi zayıflıyor.

Sosyalist partilerin ortaya çıkması ve güçlenmesi, bu yaklaşmayı hızlandıracaktır. Eski düşmanlar temel bir ortak çıkarı -özel mülkiyeti- savunmak için birleşmeye itiliyorlar. Böylece, muhafazakârlarla liberalleri karşı karşıya getiren XIX. yüzyılın büyük çatışmasından, kapitalistlerle sosyalistleri karşı karşıya getiren XX. yüzyılın büyük çatışmasına yöneliniyor. Bu değişme daha 1900'den itibaren göze çarpıyor. İki savaş arası dönemde hızlanıyor. Birçok ülkede bunun sonucu, eski liberal ve muhafazakâr partilerin, sosyalistlerin karşısında yer alan yeni büyük bir partide kaynaşmaları olacaktır. Ama bu nihaî sonuca, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde veya ertesinde, yani plutodemokrasinin ileride incelenecek olan ikinci evresinde varılıyor.

Sosyalist partilerin gelişmesinin muhafazakâr ve liberal partilerin üzerinde başka bir etkisi daha var. Yapılarını, halk yığınlarına açılma yönünde değiştirmeye zorluyor. Oy hakkının yaygınlaşması ve büyük sayıda yurttaşın siyasete doğrudan doğruya katılma iradesi karşısında, kadro partisi örgütlerinin yetersiz kalmaya başladığı XIX yüzyılın son yıllarında, bu ihtiyaç duyulmaya başlamıştı bile. Birleşik Devletler'de, bunun sonucu «önseçim» (bkz. s. 74) oluyor. Büyük Britanya'da, özgün bir deneme, Muhafazakâr partinin dışa alabildiğine açık, aynı zamanda ortaçağvarî, renkli bir üslupla çalışan bir yan örgütü olan **Primrose league** ile, 1883'te, Disraeli tarafından yapılıyor. Hemen hemen her yerde, yeni liberal komiteler doğuyor ve kapılarını özellikle küçük burjuvazinin oluşturdu «yeni tabakalar»a açıyor.

Herşeye rağmen, kadro partileri, 1914'e kadar liberal demokrasinin işleyişinin başlıca temeli olarak kalıyorlar. Sadece 1918' den sonra, yığın partilerinin gittikçe büyüyen muhalefetiyle karşılaşıyorlar ve iktidarı bazen onlarla paylaşmak zorunda kalıyorlar. Bu birkaç istisna dışında, plutodemakrosi, seçimlerde adayları tespit eden, kampanyayı finanse eden, milletvekillerini denetleyen birkaç onbin eşrafa dayanıyor. Bu eşrafı belirleyen yurttaşlar değil. Bunlar kendi kendilerini seçiyorlar. Ayrıca, ister parti komitelerine şahsen girsinler, ister buralarda yakınları tarafından temsil edilsinler, işadamlarına ve ekonomide yönetici durumunda bulunanlarla sıkı bağlar içindeler. Öte yandan, bu eşraf, oy pusulası ile nihaî onayı vermesi gereken yurttaşlarla teması muhafaza ediyor. Böylece, kadro partileri, resmî demokratik kurumlarla iktisadî oligarşi arasında bir menteşe örgüt durumunda.

Amerikan Partileri

Birleşik Devletler'de, siyasal partiler, resmî demokratik yapı ile gerçekte devleti yöneten oligarşi arasında aynı bağ rolünü

oynuyor. İleride belirtilecek bazı farklar dışında, Avrupalı liberal ve muhafazakârlarınkine benzer bir kadro partisi yapısı benimsiyorlar. Yığınlara açılmıyorlar, eşrafı bir araya getiriyorlar, merkeziyetçi değiller, parlamenterleri oy disiplinine zorlamıyorlar. Her örgütte toplanmış birkaç onbin politikacı, oylarını almaya çalıştıkları yurttaşlarla bağlarını muhafaza ederek, siyasal kurumları işletmek için işadamlrına ve ekonominin yöneticilerine iletme kayışı vazifesi görüyorlar.

Avrupa'ya bu benzeyişin yanı sıra, bir de temel fark görüyoruz. Eski dünyanın muhafazakâr ve liberal partilerinin aksine, Amerikan partileri toplum sınıflarının ifadesi değil. Daha önce söylendi: Atlantik ötesindeki genç cumhuriyet, gerçek anlamda aristokrata hemen hemen hiç sahip değil. Güneydeki büyük çiftlik sahipleri ve bunların pederşahî tarımsal uygarlıkları, Avrupa' daki asillerle benzerlikler gösteriyor, ama ikisini aynı saymaya imkân yok. İç savaştan önce, bunlar, sınırları kendi sınıflarınmkiyle çakışacak bir parti aracılığıyla seslerini duyurmuyorlar: ama bir baskı grubu gibi, her iki partiye de etki etmeye çalışıyorlar. Gerçekte, Amerikan partileri, ne asalet, ne doğuş ayrıcalıkları, ne ilahî hak tanıyan ve liberal ideolojinin genel kabul gördüğü, baştan aşağı burjuva bir ulus içinde gelişiyorlar. Avrupa'da olsalar hepsi aynı liberal partinin içinde yer alacak olan ve birbirlerinden sadece ayrıntılar, nüanslar, küçük noktalarla ayrılan birer hizbe veya eğilime benziyorlar.

Belli bir toplumsal temele sahip olmadıkları içindir ki, Amerikan partileri, çok sayıda görevin seçim esasına dayandırılması ve başkanlık seçimini örgütlendirme gereği sonucunda siyasal örgütlerin varlığı daha da büyük ve acil bir ihtiyaç haline gelmiş olmasına rağmen, Avrupa partilerine göre çok daha güç gelişiyorlar. 1861-1865 büyük bunalımına kadar, Amerikan partileri oldukça dağınık bir görünüş arzediyorlar. Yapıları gevşek, istikrarsızlık içindeler ve aralarındaki fark pek belli değil. Birliğin ilk yıllarında iki grup oluşmuştu: federalistler ve hasımları. Jefferson'un seçimi (1800) ile birinciler yıkılıyor ve ikinciler nispeten örgütlü «cumhuriyetçi-demokrat» parti haline geliyorlar. Bu egemen örgütün karşısında, otuz yıl boyunca, birbirleriyle anlaşamayan oldukça farklı unsurlar yer alıyor. 1832'de bunu başarıyorlar ve taraftarları veya «whig»ler, gitgide sadece «demokrat» adı verilen cumhuriyetçi-demokratların karşısında belli ölçüde iki partili bir sistem kurmayı başaran Andrew Jackson'un ezici galibiyetini sağlıyorlar.

1850 yıllarında, kölelik meselesi siyasal mücadelelerin başlıca konusu haline geliyor. Böylece, «whig»lerden, kuzey demokratlarından ve başka gruplardan, Siyahlarla Beyazların hukukî eşitliğine dayanan yeni bir parti, Cumhuriyetçi Parti kuruluyor ve 1856'dan itibaren başarılar kaydederek 1860'ta Abraham Lincoln'u başkanlığa seçtiriyor. Onun karşısında, eski Demokrat Parti savaş yüzünden oldukça dağılmış ve zayıf durumda: güneydeki bağları yüzünden kuzeydeki desteklerini yitirirken, «yeniden inşa» hareketi neticesinde güneydeki kalelerini de kaybediyor. Ama adım adım bunları yeniden fethediyor. 1877 uzlaşmasından sonra, güneylilerin çıkarları ile kuzeyli emekçi ve çiftçilerin çıkarları arasında, kendi durumunu kuvvetlendiren bir ittifak kurmayı başarıyor.

Bununla beraber, Roosevelt'in iktidarına kadar, Cumhuriyetçi Parti egemen durumda kalıyor. 1860'tan 1932'ye kadar, yani 72 yıl boyunca, Demokratlar, Birleşik Devletler başkanlığını sadece 16 yıl işgal ediyorlar: 1880'den 1884'e ve 1888'den 1892'ye Cleveland'la ve 1912'den 1920'ye Wilson'la. Yeni göçmenlerin, çiftçilerin, işçilerin, Katoliklerin ve güneylilerin partisi olarak Demokrat Parti, birbirinden çok farklı azınlıkları bağrında topluyor. «Eski» Cumhuriyetçi Parti, Anglo-sakson ve Protestan geleneksel Amerika'yı ve özellikle sanayinin ve işadamlarının Amerikasını temsil ediyor. Cumhuriyetçilerin iktidardaki istikrarlarının, aynı dönemde, Avrupa'da bir benzeri yok. Bu istikrar, karşısına -eski dünyadaki aristokrasi gibi- sağlam temelli hiç bir sınıf çıkmayan ve sadece çeşitli ve birbirinden farklı kümelerin muhalefetiyle karşılaşan sanayi burjuvazisinin egemenliğinin işareti.

Amerikan partilerinin yarışması ideolojik nitelikte değil. Bütün partiler az çok liberal ideolojiyi benimsedikleri için, bu yarışmanın konusu, genellikle sınırlı, somut meseleler (gümrük tarifeleri, çift maden sistemi, vs.). Bununla beraber, siyasal mücadeleler XIX. yüzyılın ortasında öğretisel bir nitelik kazanıyorlar. Kölelik konusunda açılan büyük tartışma, köle emeğinin kullanılmasının ve Siyahların haklarının yarattığı pratik meselelerin sınırını aşıyor. Burada, bizzat insan ve toplum anlayışı ile ilgili bir ilke meselesi söz konusu. Alışkanlıklara getirilen bu istisna kanlı bir iç savaşa yol açtığına göre, bunun pek mutlu sonuçlar verdiği söylenemez. İngiliz tarihçisi Denis Brogan'ın düşündüğüne göre, «Amerikalıların öğretisel partilere karşı duydukları tiksintinin, Amerikan partilerinin bu niteliği taşıdıkları ve Kuzey'le Güney'in birbirlerine karşı savaşa tutuşmuş olduklarını şaşkın-

lıkla farkettikleri bir zaman anısı olması mümkündür.» Böyle bir anı, birbirine temelden karşı toplumsal sistemlere bağlı iki sınıf arasında esaslı bir mücadeleden yoksun bulunan daha önceki geleneği de pekiştiriyor.

Amerikan partileri, aynı dönemin Avrupa liberal ve muhafazakâr partileri gibi kadro partileri olmakla beraber, aralarında yine de önemli farklar var. Birleşik Devletler'de parti örgütü zirvede daha zayıf, ama tabanda daha güçlü. Ulusal parti, her eyaletin partisini birleştiren gevşek bir konfederasyondan ibaret. Başkan Eisenhower'in 1956'da sarfettiği şu söz, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başı için daha da geçerli: «Birleşik Devletler'de ulusal parti yok. Kırksekiz eyalet partisi var ve dolayısıyla, kimi kendilerinden sayacaklarına karar vermek onlara ait: bunlardan birinin cumhuriyetçi olmadığını kesinlikle söyleyemem.» Buna karşılık, her eyalet seviyesinde ve özellikle yerel düzeyde, parti Avrupa'nınkinden daha örgütlü. Genellikle, yönetici kümeye dahil ileri gelenlerden biri, diğerleri üzerinde güçlü bir otorite kuruyor: «boss» (patron) olan odur. Her mahallede ve her yerleşme merkezinde, talimatlarını uygulayan ve seçmenlerin sadakatine bekçilik eden yardımcılara sahip.

Partilerin yerel örgütlerinin bu gelişimi, herşeyden çok, Birleşik Devletler'de yerel seçimlerin Avrupa'ya göre çok daha önemli olmasından ileri geliyor. Federalizm neticesinde, sadece Başkan, Senatörler ve Temsilciler değil, yerel idarecilerden başka, bir de eyalet valisi ile yasama meclisi üyeleri seçiliyor. Üstelik, Avrupa'da siyasal veya idarî otorite tarafından atanan birçok memur, burada seçimden çıkıyor: şerifler, yargıçlar, savcılar, tahsildarlar, vs. Günümüzde, Birleşik Devletler'de seçimle doldurulan görevlerin sayısı 700.000 olarak tahmin ediliyor. XIX. yüzyılda ve . XX. yüzyılın başında bu sayı çok daha küçüktür. Ama yine de çok yüksektir. Partiler bu görevlerin her biri için aday (veya önseçimlerde aday adayı) gösteriyor. Bu, derinlemesine bir örgütlenmeyi gerektiren çok önemli ve çok karmaşık bir iştir.

Öte yandan, atama ile gelen memurların işe alınmasında da partilerin buna benzer bir etkisi var. İncelediğimiz dönemde ganimet sistemi tam anlamıyla işliyor: mevkiler, galip gelen partinin dostlarına dağıtılıyor ve bu yüzden, çoğunluk değiştiği takdirde sahipleri de değişiyor. Bu zorunluğa tabi olmayıp, İngiliz Civil Service'inin, Fransız veya diğer Avrupa ülkelerinin kamu yönetiminin kurallarına uyanların sayısı pek az. Amerikan liberal dev-

leti istediği kadar zayıf, kamuya müdahaleleri de istediği kadar az gelişmiş olsun, paylaşılacak ganimet miktarı yine oldukça yüksek demektir. Buna seçimle doldurulan görevler de eklendiğinde, bütün bunlar, partilerin müşterilerini iyice kalabalıklaştıran büyük bir toplama ulaşıyor. Tabiatiyle, maaşı belediye veya eyalet tarafından verilen bazı yerel memuriyetler, örgütü güçlendiren bazı «sürekli parti görevlileri»ni («permanents») yaşatmaya yarıyor.

Dolayısıyla, Amerikan partileri, Birleşik Devletler'in normal kurumsal çerçevesi içinde, Avrupa partilerine göre daha büyük bir rol oynuyorlar. Bazen yerel düzeyde veya hatta bölge düzeyinde bu çerçeveden taşıp, demokrasinin işleyişini sekteye uğratan pek güçlü «makineler» oluşturuyorlar. Bir şehirde, emniyet müdürü, savcı, yargıç, defterdar, vs. vatandaşlar tarafından seçildiğine göre, bir parti kendi adaylarını bu mevkilerden başka bir de belediye reisliğine ve meclis üyeliklerine seçtirebildiği takdirde, bütün şehri elinde tutuyor demektir. Eğer güçlü ve vicdansız bir «boss» tarafından yönetiliyorsa, bu adam, bu şekilde kurulmuş olan iktidarını şiddet ve rüşvetle ayakta tutarak bir otokrat haline gelebilir.

Bu sistem, iç savaştan sonra, Güney'de, Cumhuriyetçi Parti adına ortaya çıkıp azat edilmiş Siyahların oylarını kullanan maceraperestler («carpets-baggers») yararına geliştirildi. Bu yeniden inşa dönemi bittikten sonra, sistem daha çok, iç kısım eyaletlerinde ve göçmenlerin üşüştüğü doğu kıyısı şehirlerinde Demokrat Parti tarafından kullanıldı. Bu şekilde kurulan «makineler», genellikle iktidarlarını memleketi soyup soğana çevirmek için kullanan maceraperestlerin, bazen de katıksız gangsterlerin elindeydi. 1877 uzlaşmasından sonra, eyaletlerin çoğunda Demokratların tek parti haline geldikleri Güney'de, bu usullerle, şiddet ve hoşgörüsüzlüğe dayanan gerçek diktatoryalar kurulabilmiştir: Louisiana'da Huey Long'un kurduğu -ve bir ara Roosevelt'in üzerine federal orduyu göndermeyi düşündüğü- diktatorya, bunun sadece bir örneğidir. Başka yerlerde, «boss»lar kârlı işlerine dokunulmaması şartıyla, ideolojilere ve yurttaşların kanaatlerine pek önem vermiyorlardı.

«Makineler», Amerikan partilerinin normal örgütlerinde beliren anormal büyümelerden ibarettir. Seçimle doldurulacak görevlerin ve dağıtılacak ganimetlerin sayısı, kamu hayatının yerel çerçeveye sıkışmışlığı, etkili olma ihtiyacı ve bir patronun bulunmasının zorunluğu, bütün bunlar, doğal bir şekilde, partile-

rin yerel başkanlarına büyük bir güç sağlama sonucunda birleşiyordu. Acımasız yarışmaya ve kâr peşinde çılgınca koşmaya dayanan bir iktisadî büyüme döneminde, vicdansızlığın belli bir ölçüde yayılması kaçınılmazdı. Bu vicdansızlık ile gerçek gangsterlik arasındaki sınırı çizmek pek kolay değildir. Partilerin yerel örgütlerinin pek azı tamamen namuslu, pek azı da tamamen namussuzdu; örneğin 1914'ten sonra, içki yasağı döneminde görülen aynı yönde birkaç şiddetli hamle dışında, sarkaç genellikle orta çizginin her iki yanına gidip geliyordu.

XIX. yüzyılın sonunda, partilerin bu tarz örgütlenmesinin kötülükleri birçok Amerikalının tepkisini doğurdu ve buna bir son vermeye çalıştılar. Adayların belirlenmesinde, parti kurulları yerine bütün yurttaşları geçirmeyi hedef alan «önseçim» hareketi böyle doğdu. Bu hareket, XX. yüzyılın başında, partilerin güçlerini biraz azaltan önemli seçim reformlarına yol açtı. Tek bir parti adayı önermek yerine, bundan böyle, örgütler, yurttaşların önseçimlerdeki tercihlerine birkaç aday sunuyorlar. -Ender olan- ve parti-dışı adını alan önseçimler dışında, örgütlerden bağımsız adayların seçmenlerin oylarını almaları ihtimali az. Bu meseleye leride yine değinilecektir (bkz. s. 92)

Ne var ki, bir «makine» boyutlarına ulaşsın veya ulaşmasın, parti örgütlerinin bu gücünün sadece kötü sonuçları olmadı. Amerikan siyasal partileri, Avrupa'dan birbirini izleyen dalgalar halinde akın eden göçmenlere karşı belli ölçüde olumlu bir rol oynadılar. Kendisi için böylesine yeni olan bir dünyada yolunu şaşıran yeni göçmen, elinden tutacak hiç bir kamu hizmeti bulamıyordu. İktisadî liberalizm onun kaderine hiç bir önem vermiyordu. Önemli olan tek şey, fuzulî masraf etmeden bir an önce kullanılması gereken çalışma gücü idi. Herkesin şahsî becerikliliği, kendi yeteneklerinin karşılığı olan yeri bulmasına imkân verecekti. Kapitalizmin gözünde, göçmenlere kabul kolaylıkları gösterilmesi, yarışmayı kösteklerdi ve bu bakımdan herkes için zararlıydı.

Partiler için, göçmenler yeni oylar demekti. Bunları bir oy vaadi karşılığında korumak ve barınmalarına yardım etmek, bunlara iş bulmak, yurttaşlar topluluğu ile bütünleşmelerini sağlamak, doğu kıyısında parti örgütlerinin genellikle verimli saydıkları bir işti. Walter Lippmann'ın, New York'un «Tammany Hall kadar insancıl, tatlı ve neşeli» olabileceğini şüpheyle karşılayan sözleri anlaşılıyor. Sadece Avrupalı göçmenler değil, ama oyları karşılığında yardıma ihtiyacı olan bütün zavallılar bu ilgi-

den yararlanmışlardır. Atlantic City'de, Nocky Johnson, yoksul Siyahların bir torbayı daima bedava doldurabilecekleri bir kömür yığını bulunduruyordu. Örgütün bir adamı, Boston'da şöyle diyordu: «Her mahallede, herhangi bir zavallının kendisine yardım için başvurabileceği bir adamın bulunmasını şart görüyorum.» Bu toplumsal hizmetin fiyatı toplum için genellikle yüksekti. Ama başka türlü tatmin görmeyen temel bir ihtiyacın karşılığıydı.

Birleşik Devletler'de, iç savaşla ilgili olarak oluşan iki büyük partinin, Cumhuriyetçi ve Demokrat partilerin ciddî rakipleri yok. XIX. yüzyılın sonunda büyük sosyalist partilerin belirdiği Avrupa ile fark büyük. Amerikan Birliği'nde buna benzer bir gelişmenin karşısına dikilen faktörler ileride (s. 182) incelenecektir. Bununla beraber, 1890 yıllarında, Amerikan siyasal hayatında önem taşımayan diğer üçüncü partilere nazaran «halkçılar»ın («populistes») elde ettiği başarı oldukça büyük olmuştur. Bazılarına göre, bu gelişme yerleşik partilerin durumunu sarsabilirdi. Görünüşe göre, bu, işadamlarının egemenliğine tahammül edemeyen küçük burjuvaların ve çiftçilerin bir başkaldırışıdır. Aynı dönemde, Avrupa'da, Gambetta'nın sözünü ettiği o «yeni tabakalar»ın geliştiği de görülüyor. Burada söz konusu olan bir sosyalist hareket değil, sadece, iktisadî oligarşinin içinde iktidarı yeniden paylaşmaya yönelen, yani liberal kapitalizmin çerçevesi içinde yer alan, ama başarısızlıkla sonuçlanan bir kıpırdanıştır.

II. Bölüm

İktisadî Oligarşi

Görünüşte, liberal demokrasi mükemmel bir birliğe sahiptir. Siyasal örgütlenme ile iktisadî örgütlenme aynı temellere oturur görünmektedir: eşitlik, özgürlük, çoğulculuk, yarışma, temsil. Seçme ve seçilme hakkındaki eşitliğin karşılığı, meslek seçme, bir işletme kurma ve bunu dileğince yönetme hakkmdaki eşitliktir. Fikirlerini ifade özgürlüğü, sanayi alanında icatta bulunma özgürlüğü birlikte gider. Seçimlerde partilerin çekişmesi ile piyasada firmaların yarışması, aynı gerçeğin iki yüzüdür. -Belediye, bölge ve ulus düzeyinde- meclislerin karşılığı, ticarî şirketlerin hissedar toplantılarıdır. (Doğrudan doğruya veya dolaylı olarak) seçilmiş siyasal yürütmeye, aynı şartlarda işbaşına gelen şirket genel müdürleri benzetilebilir. Siyasal liberalizm ile iktisadî liberalizm, aynı kumaşm tersi ile yüzü gibi görünür.

Gerçek çok farklıdır, çünkü bütün ekonominin temeli olan üretim araçlarının özel mülkiyeti, miras yoluyla gelişen bir eşitsizlik mekanizması yaratır. Yeni bir toprağa yerleşen, başlangıçta aynı sermayeye sahip bulunan ve toprağı adil bir şekilde aralarında bölüşen bir küme insan düşünelim: Mayflower göçmenlerinin hayalî bir çeşidi. Beden gücü, zekâ, kurnazlık, sağlık, çalışma, talih farkları sonucunda, gitgide daha az eşit olacaklardır. Ölümlerinde, bazıları -tarıma elverişli toprak, alet, makine, atelye, dükkân biçiminde- oldukça yüksek bir sermaye, bazıları daha mütevazi bir sermaye bırakıyorlar, bazılarının ise hiç sermayesi yok. Bazıları diğerlerine göre üstün imkânlara sahip olduğundan, ikinci kuşak eşit şartlarla işe girişmiyor. Gerçi, bazı beceriksiz oğullar babalarının sermayesini batırırken, sermayesiz doğmuş diğer bazıları sermaye sahibi olmasını bileceklerdir. Yine de, ilk sermayedarlar yarışma alanına çok daha şanslı olarak girerler ve bu şans kuşaktan kuşağa artar.

Bu şekilde, liberal demokrasilerin bağrında temel bir çelişki gelişiyor. Bunlar, aristokrasinin ayrıcalıklarını ortadan kaldırmak suretiyle siyasal eşitliği kurmuşlardır. Fakat adım adım, ka-

pitalist mülkiyete dayalı yeni bir aristokrasi yaratmaya yönelen bir iktisadî eşitsizlik doğurmaktadırlar. Zenginlik irsiyeti asalet unvanları irsiyetinin, iktisadî iktidar irsiyeti siyasal iktidar irsiyetinin yerine geçiyor. Birleşik Devletler'de, Tocqueville, «şimdiye kadar yeryüzünde görülenlerin en acımasızlarından ... bir imalâtçı aristokrasinin» yükseldiğini gözlüyor. Aynı dönemde, Stendhal'a göre, Fransa'da «bankerler devletin başındadır: burjuvazi Saint-Germain aristokratlarının yerini almıştır ve bankerler burjuva sınıfının asilleridir».

Kapitalizm, seçimlerde, basında ve parlamentoda çekişen yurttaşlara benzeyen bir şekilde, yarışma alanında birbirinin karşısına dikilen çok sayıda küçük işletmeye dayandığı sürece, Batı sistemi kendi ideolojisine benziyor. Ama gerçekte böyle bir durum hiç bir zaman var olmuş mudur? Her halükârda, çok kısa bir süre içinde, kişisel girişimlerin başarı farkı işletmelerin eşitsizliğini geliştiriyor ve iktisadî demokrasi, yerini yeni tarz kulluk bağlarının geçerlik kazandığı bir oligarşiye bırakıyor. Siyasal iktidarın zayıf olması, bu yeni aristokrasinin üstünlük kazanmasına hizmet ediyor: ortada, devlet hâkimiyetine yönelen finans, büyük ticaret ve sanayi alanındaki büyük baronların yükselişine karşı mücadeleye girişecek hiç bir kral yok.

XIX. yüzyılın sonunda, ekonominin büyük beylerinin hâkimiyeti küçük burjuvazinin muhalefetiyle karşılaşıyor. Küçük teşebbüsler, teşebbüslerin temerküzüne karşı mücadele ediyor. Amerikan ilericiliği, Avrupa'daki radikal hareket, orta sınıfların bu atılımlarının ifadesidir. Fakat yeni oligarşinin iktidarını yıkmalarının zorunlu şartı, kaçınılmaz sonucu olduğu kapitalizmi karşılarına almalarıdır. Ne var ki, bizzat kendilerinin varlıkları ve hayat gerekçeleri kapitalizme bağlıdır. Bazı bakımlardan, bunlar, toplumsal devrim halinde servetleriyle birlikte dışa kaçabilecek olan milyarderlere göre kapitalizme daha da bağlıdırlar. Bu yüzden, başkaldırılarının ufku pek dar kalır. Bunu, işadamlarının egemenliğine dokunmayan ve hatta kazançlarını artırmalarına imkân veren tali hedeflere yöneltmek mümkündür: örneğin Fransa'da, dış ticarette himayecilik ve tarım fiyatlarının yüksek tutulması. Hatta dikkatleri tamamen ilgisiz konulara yöneltmekdahi mümkündür: Katolik Avrupa'da din düşmanlığı, Birleşik Devletler'de içkinin yasaklanması, vs.

I

Oligarşik İktidarın Araçları

İktisadi oligarşi tutarlı ve örgütlü bir küme değil, fakat sayısız rekabetin karşı karşıya getirdiği bir bireyler ve tabakalar karışımı oluşturur. Bu durum, liberal yazarları bu oligarşinin egemen bir rol oynayabileceğini inkâr etmeye yöneltir. Bu konuda, demokrasinin bir temeli olarak kabul ettikleri «toplumsal çoğulculuk»tan söz ederler. Ne böyle bir çoğulculuğun varlığı, ne de kümeler arası ve kümeler içi rekabetin çetinliği su götürmez. Ama kimsenin oligarşik niteliğine itiraz etmediği asalet aristokrasisinin durumu pek farklı değildir. Her işadamı kendi işletmesinin efendisi ve benzerlerinin rakibidir. Ama firmaların yarışması, aynen asiller arasında olduğu gibi, dış baskılar karşısında egemen sınıf üyelerini birbirine bağlayan derin dayanışmayı ortadan kaldırmaz. Gerçekte, tam aksi tesir eder. Kâr ve girişim özgürlüğü, kan asaletinden daha derin bir birlik sağlar.

Bazı beylerin, rakip beyleri yıkmak amacıyla, ayaklanan köylülerle ittifaka girdiği görülmüştür: halk devrimlerinde, bu şekilde hareket eden hiç bir kapitalist görülmemiştir. Firmalar arası yarışmaya ve tabakalar arası çekişmeye rağmen, ücretlilerin baskısına ve devletin denetimine karşı bütün özel işletmeciler kendiliklerinden birlik haline gelirler. Toplumsal çoğulculuk yüzeydedir. İktisadî oligarşinin bütün üyeleri, özel girişimin uygulamada üstünlüğüne ve ahlakî meşruiyetine derin bir inançla ve geneloy ile demokratik kurumların artık daha kuvvetli ve daha tehlikeli hale getirdiği bir halk baskısı korkusuyla, birbirlerine mıhlanmış durumdadırlar. Bu bütün, tıpkı üretime egemen olduğu gibi, devlete de egemen olan güçlü bir blok teşkil eder.

Yine de bu egemenlik mutlak değildir. **Komünist Manifesto**'nun iddiasına göre, «modern hükümet, bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yürüten bir delegasyondan ibarettir». Bu ifade, 1848'deki duruma oldukça uygundur. Ama, aynı ifade, halk baskısının, partiler, sendikalar, dernekler, vs. aracılığıyla kendini hissettirdiği liberal demokrasinin gelişmesi ile abartılmış hale ge-

liyor. Hükümet artık sadece burjuva sınıfının bir delegasyonu durumunda değildir, ama bu durumunu da geniş ölçüde korumaktadır. «Delegasyon» terimi iyi seçilmiştir: iktisadî oligarşi, siyaseti doğrudan doğruya yürütmez. Avrupa'da bankerlerin ve işadamlarının parlamentoların ve hükümetlerin ön sıralarını işgal ettikleri bir dönem görülmüştür, ama bu durum kısa zamanda istisnaî hale gelmiştir. Birleşik Devletler'de, Kongre'de ve hükümette Virginia'lı çiftçilerin yerini yavaş yavaş Kuzey'li işadamları doldurmuş, kapitalistler devlet yönetimine daha uzun süre ve daha geniş ölçüde katılmışlardır. Ama her halükârda bu uygulama istisnaî kalmıştır.

«Ara Sınıf»

İktisadî oligarşi; siyasal iktidarı bizzat kullanmaz. Üretimi doğrudan doğruya, ama hükümeti politikacılardan, memurlardan ve kamuoyu yaratıcılarından oluşan bir «ara sınıf» aracılığıyla, dolaylı olarak yönetir. Politikacılara, başta siyasal ve idarî mevki sahipleri dahildir: bakanlar, milletvekilleri, senatörler, valiler, belediye reisleri, bölgesel ve mahallî meclislerin üyeleri, vs. Bu resmî şahsiyetlerin etrafında, yöneticiler ile seçmen-vatandaşlar arasında teması sağlayan prti kadroları ve militanları dönenir. Böylece, Amerikan partileri ile Avrupa'nın liberal ve muhafazakâr partileri, 1914'ten önce ara sınıfın temel desteğini oluştururlar. Bu tarihlerde, sosyalist partiler, aksine, iktisadî oligarşinin siyasete egemen olmasını önlemeğe çalışmaktadırlar. İki dünya savaşı arasında, giderek liberal demokrasi ile bütünleşiyorlar ve aynı zamanda oligarşinin etkisine açılıyorlar: onlar da, kısmen, ara sınıfın bir unsuru haline geliyorlar.

Kamu personeli bunun başka bir unsurudur. Birleşik Devletler'de, mevkileri kendi dostlarına dağıtma imkânım veren ganimet sistemi yüzünden, bunları politikacılardan ayırmak oldukça güç. Çok zaman, partili kadrolar bu şekilde ödüllendiriliyor. Avrupa'da aynı mekanizmalar yerel kademede, illerde, bölgelerde ve özellikle şehirlerde mevcut. Ulusal düzeyde durum farklı: İngiliz Civil Service'i, Alman kamu yönetimi, Fransız büyük kamu hizmetleri güçlü geleneklere, görevde sürekliliğe, az çok yarışmaya dayanan bir işe alma sistemine sahip zümreler teşkil ediyor. Herşeye rağmen, iktisadî oligarşi karşısında özerklikleri sınırlı kalıyor.

Ara sınıfın üçüncü unsuru, kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunan herkesi içerir: öğretmenler, profesörler, eğitimciler; ga-

zeteciler, yazarlar, düşünürler; papazlar ve rahipler; vs. Kurama bakılırsa, liberal demokrasi özel bir ideolojik yetişmeye yol açmaz: sadece, herkesin kendi kendine karar vermesini sağlayan sağduyuyu, mantığı, eleştiri alışkanlığını geliştirmeye yönelir. Gerçekte, Batı yurttaşları da, okul, Kilise, aile ahlâkı aracılığıyla onları iktisadî oligarşiye saygılı ve etkisine açık hale getiren bazı temel ilkelere -başta özel mülkiyet, girişim özgürlüğü, yarışma, kâr gayesi- inanma yönünde, daha çocukken şartlandırılmaktadır. Okul kitapları, ilmihaller, halk gazeteleri, en çok okunan kitaplar bir tahlile tabi tutulsa, böyle bir düzen taraftarlığını geliştirmeye yönelik bulundukları ortaya çıkar.

İktisadî oligarşi, ara sınıf üzerindeki egemenliğini çeşitli tekniklerle kurmaktadır. Malî araçlar önemli bir rol oynar. Birçok öğretmen, profesör, gazeteci, işletme sahiplerinin dolaylı veya dolaysız ücretlisi durumundadır. «Ganimet»lere konan memurlar, partilerin sürekli görevlileri, işadamlarının paraca desteklediklerı okullar, üniversiteler ve Kiliseler, bunların bir tür dolaylı ücretlileridir. Politikacıların kişisel ahlâksızlığı da geniş ölçüde yaygındır. Galbraith'e bakılırsa, Birleşik Devletler'de «patronlar çağının ilk zamanlarında... Kongre üyelerinin ve senatörlerin, kendi eyalet veya bölgelerinin sanayi şirketlerinin şu veya bu şekilde ücrete veya maaşa bağlanmış sözcüleri olmaları doğal görülüyordu. Bu şekilde satın aldıkları veya denetledikleri adamlar sayesinde, patronlar, istediklerini geniş ölçüde elde ediyorlardı. Bu denetim mutlak değildi ama, kamuoyunun işletmelerin hâkimiyetini alışılmış ve normal bir şey olarak görmesini sağlayacak kadar da yaygındı.» Avrupa'da işler daha üstü örtülü bir şekilde görülüyordu ve yurttaşlar tarafından bu ölçüde normal karşılanmıyordu ama, daha az yaygın değildi.

Bu basit tekniklerin yanında daha ince malî baskı biçimleri de var. Fransız işadamlarının geliştirdikleri, yüksek idarecilerle toplumsal ilişkiler siyaseti bunun güzel bir örneğini teşkil eder. İşadamları, bu «kapağı atma» (teknik argo terimi) sayesinde önemli bir gelir artışı elde eden devletin yüksek kurullarının üyelerini, işletmelerinin yüksek mevkilerine getirirler. Politikacıların şirket yönetim kurullarına girmeleri de aynı anlamı taşır. Öte yandan, iktisadî oligarşi, geleneksel aristokrasinin birkaç yüzyıl önce burjuvazi ile takip ettiği evlenme siyasetinin aynısını çok zaman ara sınıfa karşı izler.

Kollektif baskı, herhalde bu özel baskılardan da kuvvetlidir. Kapitalizmden tamamen bağımsız bir finansman sistemi örgütle-

medikçe, işadamlarına fazla kafa tutan bir politikacı, bir parti, bir gazete, bir okul, bir üniversite, bir Kilise, faaliyetleri için ihtiyacı olan fonlardan mahrum kalır ve aşağı yukarı felce uğrar. Sendikalar, partiler, dernekler gibi bazı örgütler bunu maddî olarak başarabilir. Ama bunu yapmakla, kendilerini, gelişmenin başlıca motorunu kâr gayesinde, özel firmaların gelişmesinde, bunların hareket serbestisine sahip olmasında gören liberal ideolojinin dışına çıkarmış olurlar. Buna hazır olanlar çok azdır.

Nihayet, liberal ideoloji, ara sınıfı kendi bağımlı durumunu kabullenmeye itmek suretiyle, iktisadî oligarşinin bunun üzerinde egemenliğini sağlamanın en etkili aracı olmuştur. 1870 ile 1914 arasında, politikacıların, memurların, kamuoyu yaratıcılarının çoğunluğu için, 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin ifadesine uygun olarak, özel mülkiyet «kutsal» idi. Bunu değerlendirenler ve böylece toplumun en iyi şekilde maddî gelişimini sağlayanlar da az çok aynı niteliği taşıyordu. Liberalizmin temel taşını teşkil eden, bunların özel çıkarlarıyla genel çıkarın ahenk içinde olduğu görüşü, doğal olarak, işadamları önünde eğilmeye yol açıyordu.

Bununla beraber, ara sınıfın hiç bir tabakası, hiç bir zaman iktisadî oligarşinin tam boyunduruğu altına girmemiştir. İktidarı kullanabilmek için politikacılar kendilerini seçtirmek ve yeniden seçtirmek zorundadırlar: oligarşi üyeleri seçmenlere herhangi bir adayı zorla kabul ettiremeyecekleri gibi, halkın benimsediği siyaset adamlarından da kolaylıkla kurtulamazlar. İngiliz Civil Service'i ve Fransız yüksek devlet kurulları, memurlara, işadamlarına «teknokrasi» çığlıkları kopartan bazı direnme araçları sağlarlar. Üniversiteler ve Kiliseler, profesörlere, eğitmenlere ve papazlara, benzer imkânlar getirirler. İktisadî oligarşinin ara sınıf üzerindeki egemenliği, «ipleri çekenler» ifadesindeki kadar basit değildir. Politikacılar, memurlar, kamuoyu yaratıcıları, ipleri işadamlarının elinde bulunan sıradan, basit kuklalar değildir. Petruçka gibi, efendilerinden kısmen kurtulabilirler. Ama sadece kısmen.

İktisadî oligarşinin egemenliğine karşı ara sınıfın gösterdiği direnç, ülkeden ülkeye çok değişik olmuştur ve en büyük fark Birleşik Devletler ile Avrupa ülkeleri arasında yer almıştır. Bunun sebebi, kısmen kurumlar arasındaki farktır. Amerikan federalizmi ve yerel idareciliği, çok önemli bir rol oynamıştır: siyasal iktidarın eyaletler ve şehirler arasında ufalanması, bunu, Avrupa'dakinden daha hızlı ve güçlü bir şekilde merkezileşmiş olan

iktisadî iktidarın karşısında geniş ölçüde zayıflattı. Az vali ve yasama meclisi, genellikle kendilerinden çok daha güçlü olan işadamlarının baskısına direnebilme durumunda olmuşlardır. Kamu görevinin bir statüye bağlanmamış olması ve ganimet sistemi, Birleşik Devletleri kamu hizmeti anlayışına sahip bir idareci sınıfından mahrum bırakmak suretiyle, aynı yönde etki yaptı.

Bizzat devlet anlayışı devletin gelişmesinde destek değildi. Sömürgelerde birlik, yerel düzeye göre ulusal düzeyde daha çok kuşkuyla karşılanan siyasal otorite tarafından değil, din ve iş hayatı tarafından sağlanıyordu. Amerikan ideolojisinde devlet fikri hemen hemen yoktur. Avrupa'da, aksine, bu fikir kapitalizmle birlikte gelişmiş ve feodaliteye karşı mücadelede ve modern ulusların yaratılmasında krallara hizmet etmiştir. Böylece kralın görkemi kısmen devlete yansırken, özel girişimlerin yerine getiremediği hizmetlerin sadece onun tarafından sağlanabileceği düşünülmüştür. Siyaset adamları ve yüksek idareciler, iktisadî oligarşi karşısında belli bir özerklik sağlamak için bu fikirlere dayanabilirler.

Bununla beraber, ayrılığı sınırlayacak şekilde, basite indirgenmiş, yetkisiz ve itibarsız zayıf bir devlet kavramı, Atlantik'in her iki yakasında liberal ideolojinin başlıca temellerinden birini oluşturur. Çifte anlam taşıması, oligarşiye, kendi egemenliğini birtakım yüksek ilkeler arkasına gizleme imkânını verir. Bir yandan, devletin zayıflığı özel girişimin ve yarışmanın gelişmesini sağlar; öte yandan, bireylerin düşünce ve ifade özgürlüklerinin güvencesidir. Böylece, mutlakiyete ve hoşgörüsüzlüğe karşı mücadele, kapitalizmin gelişmesine ve işadamlarının egemenlik kurmalarına yardım eder. Léon Duguit gibi, kamu iktidarı fikrini iflâs ettirmeye çalışan Fransız hukukçuları, yurttaşları devlete karşı korumak isterken, bunları iktisadî oligarşinin karşısında silahsız, himayesiz, çırılçıplak bıraktıklarını görmüyorlar.

Avrupa ile Birleşik Devletler arasında, parti sistemleri de ara sınıfın direnme imkânları bakımından farklar yaratıyor. Okyanus'un iki yakasında da, o tarihte, partiler, oligarşi üyelerinin baskısına direnebilmek için bir parti üyeleri yığınına dayanmaktan aciz profesyonel politikacı birlikleri halinde. Bununla beraber, Avrupa'da, muhafazkâr kadrolar, paranın iktidarına karşı çıkan ve kendilerine belli bir serbesti bahşeden kişisel bağımsızlığa sahip, geleneksel aristokratlardan oluşuyor. İş hayatına, girdiklerinde, bu serbestiyi giderek kaybediyorlar: ama bu evrim, işletme sahiplerinin egemenliğini frenleyecek kadar yavaş. Bir

yandan bu evrim olurken, öte yandan, siyasal presoneli kapitalist iktidara hasım bir taraftar kümesine, bir yapıya ve bir ideolojiye dayanabilen sosyalist partiler gelişiyor.

Birleşik Devletler'de durum tamamen farklı. Aristokrat ve sosyalist partilerin bulunmaması, siyasl örgütleri kapitalist ideolojiye hasım ve iktisadî oligarşiye kafa tutmaya kararlı kadrolardan mahrum bırakıyor. Politikacılar, işadamlarından, işadamlarının adamlarından veya işadamlarına uysal davranan adamlardan ibaret. Marksizme veya goşizme yakınlıkla suçlanması mümkün olmayan Clinton Rossiter, haklı olarak, şunları yazıyor: «Cumhuriyetçi Parti'nin bir ağırlık merkezi olduğu söylenebilirse, bu merkez, 1860'lardan beri olduğu gibi bugün de Amerikan sanayiini yöneten, ona danışmanlık eden, onu denetleyen, finanse eden ve ürünlerini satan adamların, işadamlarının birliğidir.» Demokrat Parti, büyük sanayie daha az bağlıdır: farklı kapitalist güçleri temsil eder, ama kapitalizme daha az bağımlı değildir.

Baskı Grupları

İktisadî oligarşi, hiç bir yerde, yukarıda tasvir edilen ara sınıf vasıtasıyla iktidarı yöneten ve denetleyen merkezî bir örgüte sahip değildir. Bazen, bugünkü Japon «zakai»leri örneğinde olduğu gibi, en güçlü patronları toplayan birlikler böyle bir yapıya yaklaşır: fakat burada, katı bir biçime girmeyen, değişken, sınırları belirsiz kümeler söz konusudur. Buna karşılık, iktisadî oligarşinin belli başlı dalları, siyaset üzerinde özel etkilerini güçlendirmek için remsî örgütler geliştirmişlerdir: baskı grupları. Bu usul, daha sonra, bunu çok zaman büyük bir başarı ile (örneğin sendikalar) kullanan başka toplum kümeleri, özellikle işçiler, memurlar, eski muharipler, küçük köylüler tarafından kullanılmıştır. Demek ki, baskı gruplarının hepsi oligarşinin aracı değil, ama bazıları bu hüviyetlerini korumuştur ve ilkleri bu amaçla kurulmuştur. Belli başlı patron kümeleri genel bir konfederasyonda birleştiğinde, oligarşinin merkezî örgütlenmesine yaklaşılmış olur: ama bu geniş birlikler, boyutları ve özellikle bunları oluşturan unsurların çeşitliliği yüzünden mefluç kalırlar.

Buna karşılık, ekonominin kilit değer taşıyan şu veya bu dalına -bankacılık, kömür işletmeciliği, demir-çelik sanayii, vs.- has özel bazı kümeler çok büyük bir güç kazanabilirler. Öte yandan, baskı grupları tekniği, tıpkı siyasal partilerde olduğu gibi, tek tek zayıf kalan ama birleşince bir güç haline gelen bir yığın insanı seferber etme imkânını verir. Bu usul, yöneticilerini bir birlik içinde toplayan büyük firmaların ve biçimlenmemiş küme-

lerin gücünü artırmaya yarayabilir. Oligarşi, doğrudan doğruya oluşturduğu baskı gruplarının yanı sıra, açık bir iktisadî nitelik taşımayan, ama kendi genel eğilimini destekleyen ve toplumu aynı yöne doğru iten başka baskı grupları da kullanır. Bu şekilde, kendi davası yönünde bir fikir birliği geliştirmek suretiyle halk yığınlarını kısmen «kazanabilir» (bkz. s. 95).

Bir kere, liberal ülkelerde sürüyle görülen din veya hayır dernekleri bu durumdadır. Resmî gayeleri, belli çıkarlara hizmet değildir: üyelerinin ahlâkını geliştirmek, etrafa sevgi yaymak, vs. Ama açıkça olmasa bile, kurulu düzeni zımmen kabul ederler ve bunu güçlendirmeye yönelirler. «Sezar'ın hakkını Sezar'a verme»nin sonucu, Sezar'ı ve onun temsil ettiği kapitalizmi meşru göstermektir. İleride, Batı dinlerinin, özellikle temel ahlâk görüşlerini belli bir yöne çevirmek suretiyle, bu haklı gösterme işini epey ilerilere götürdükleri görülecektir (bkz. s. 96). Görünüşte iktisadî oligarşiye uzak olan başka kümeler de onu destekler niteliktedir. Eski muharip dernekleri, sınıf mücadelesini aynı ülke yurttaşları arasındaki dayanışma ile maskelemeye yönelen milliyetçiliğin gelişimini güçlendirirler. Birçok gençlik örgütü, yeni kuşakları «siyasetten uzaklaştırma»ya ve onları gerçek sorunların dışında tutmaya yarar. Kötü alışkanlıklarla mücadele ve iyi ahlâk dernekleri de, eski kuşaklar için aynı rolü oynar.

Bu tür kümeler için esas iş, belli bir reform için açıkça baskıya girişmek değil, sömürüldüğünün bilincine varmasın diye halkın dikkatini başka yere çekmektir. Ebedî hayata, vatana, spora, izciliğe, içkinin yasaklanmasına kafa yorarsa, emeğinin ürünüyle patronu zenginleştirdiğini daha az düşünür. Çok farklı alanlarda faaliyet gösteren birçok grup, iktisadî oligarşinin gücünü bu şekilde artırır. Bunların oligarşinin iradesiyle doğmaları, bilinçli bir şekilde desteklenmeleri veya tamamen bağımsız olmaları, sonucu değiştirmez.

Yine de, baskı gruplarının hepsi oligarşinin yardımcısı değildir. Olanlar dahi, bu niteliği tam olarak taşımazlar. Din, vatanseverlik, spor, vs. dernekleri, sadece halkın dikkatini kapitalist sömürüden uzaklaştırmaya yaramazlar. Bunlar, bazen iktisadî oligarşinin çıkarlarıyla çatışabilen, kendilerine özgü gerçek ihtiyaçların da ifadesidirler: o zaman, oligarşinin iktidarını artırmak yerine onu zayıflatmaya yönelirler. Günümüzde, üçüncü dünyada, yeni-sömürgeciliğe karşı mücadeleye yardım eden dinsel veya milliyetçi örgütler vardır. Daha istisnaî olmakla beraber, liberal demokrasilerde, 1870 ile 1914 arasında, buna biraz benzeyen durumlar görülmektedir.

İktisadî oligarşinin bizzat kurduğu baskı gruplarının çoğunluğu, oligarşinin bütününün çıkarlarını değil, diğerlerine az çok hasım olan özel bir kümeninkini ifade etmektedir: büyük işletmelere karşı küçük tüccarlar, bir ürünün yapımcısına karşı bir başka ürünün yapımcısı, tarımda bir alandaki üreticiye karşı başka bir alandaki üretici. Yerel ve bölgesel kümelerin çokluğu, oligarşi içindeki «zümre» yarışmasının başka bir örneğidir. Bu çekişmeler sınırlı kalır, çünkü bütün bu özel örgütlerin koruyacağı ortak bir çıkar vardır: özel mülkiyet ve kapitalizm. İşadamlarının bulundukları hâkim mevki, genellikle bunlara durumu son tahlilde kontrolleri altına alma imkânını verir. Bununla beraber, iyi örgütlenmiş zümreler kendilerini başarılı bir şekilde savunabilmektedirler: bu takdirde bunların baskı grupları özel ayrıcalıkları muhafaza etmeye imkân veren «güvenlik alanları» durumundadır.

Nihayet, bazı baskı grupları, oligarşinin egemenliğini sınırlamaya yönelen gerçek muhalefet örgütleridir. Birleşik Devletler' de sürüyle görülen ve gelişme tarzları Tocqueville'in dikkatini çekip ona aşağıdaki satırları yazdıran bazı yurttaş dernekleri bunların başta gelen örnekleridir: «Her yaştan, her sınıftan, her düşünceden Amerikalı durmadan birleşiyor. Sadece hepsinin katıldığı ticarî ve sınaî birlikleri değil, daha bin türlü dernekleri var: dinsel, ahlâki, fuzulî olanlar, çok genel veya çok özel nitelik taşıyanlar, dev veya cüce boyutlarda bulunanlar; Amerikalılar bayram tertiplemek, din okulları kurmak, konak yerleri açmak, kiliseler inşa etmek, kitaplar yaymak, dünyanın dört bucağına misyonerler göndermek için dernekler kurarlar; bu yoldan hastaneler, hapishaneler, okullar yaratırlar. Nihayet bir gerçeği aydınlığa çıkarmak veya büyük bir örnek yaratarak belli bir duyguyu geliştirmek mi söz konusu, yine bir dernek kurarlar.»

Bu kümelerin çoğunluğu, etkisi bir şehrin sınırlarını pek aşmayan yerel örgütlerdir. İktisadî oligarşiyi ciddî bir tehlike ile karşı karşıya bırakmazlar. Zaten birçoğu, özgür girişimi, kamu ahlâkını, kurulu düzeni savunmak suretiyle, onu doğrudan doğruya veya dolaylı olarak desteklerler. Buna karşılık, XIX. yüzyılın sonunda, Atlantik'in iki tarafında çok önemli muhalefet odakları gelişiyor: işçi sendikaları. Avrupa'da bunların ortaya çıkışı ve büyümeleri daha genel bir hareket içinde yer alıyor: sosyalizmin doğuşu ve yaygınlaşması. Büyük Britanya'da, İskandinavya'da, Belçika'da, Almanya'da, sendikalar, sosyalist partilerle ve başka işçi dernekleriyle -dayanışma dernekleri, kooperatifler, vs.- oldukça sıkı bağlar kuruyorlar. Bunların bütünü, iktisadî oligarşi

karşısında belli ölçüde ağırlık sahibi olabilen güçlü bir örgütlenme teşkil ediyor.

Birleşik Devletler'de, sendikaların gelişimi farklı bir yol izliyor. Siyasete az karışıyorlar ve özellikle, pek bir gelişme sağlayamayan sosyalizmden çok uzak kalıyorlar. Herkes gibi liberal ideolojiyi benimsiyorlar ve kendilerine mümkünlerin en iyisi gibi görünen kapitalizmin çerçevesini kabulleniyorlar. Üyeleri, patronlarla ücretleri ve çalışma şartlarını görüşmek için güçlü ve disiplinli bir örgütün gerekli olduğunu düşünüyorlar: ama kendi gözlerinde meşru olan bir toplumu değiştirmeyi akıllarına getirmiyorlar. Amerikan sendikaları, özellikle işe alınmanın denetimi bakımından ücretlilerin lehinde bazı alışkanlıkları beraberlerinde getirerek, liberal demokrasi ile bütünleşiyorlar. Sonuçta, iktisadî oligarşinin egemenliğini güçlendirecek biçimde, kapitalizmin lehindeki genel eğilimin gelişmesine katkıda bulunuyorlar.

II

Oligarşi ve Yığınlar

Görünüşe rağmen, liberal demokrasi, tıpkı yerini aldığı aristomonarşi gibi, bir oligarşi tarafından yönetilmektedir. Ama bu oligarşi ile halk yığınları arasmdki ilişkiler tamamen değişmiştir: iki sistem arasındaki temel karşıtlık buradadır. Eski rejimlerde, halk siyasetin öznesi değil konusu idi: yöneticilerin kararlarına katılmadan bunlara boyun eğiyor, sokak hareketleri ve açık isyan dışında, bunları etkilemek için hiç bir imkâna sahip bulunmuyordu. Liberal demokraside halk, resmî değerler sisteminin kendilerine kollektif egemenliği, yani son kertede karar verme hakkını tanıdığı yurttaşlardan meydana gelmektedir. Bunlar yöneticileri seçimler yoluyla tayin ederler, ve düzenli aralarla iktidarın yeniden devri zorunlu olduğundan, bu tayin sadece geçici bir nitelik taşır. Mülkiyet ve bunun miras yoluyla devri esası üzerine kurulmuş bulunan iktisadî oligarşi, ancak, halk yığınları kendisine bu imkânı bıraktığı takdirde devleti yönetebilir. Yığınların onayını nasıl kazanmaktadır? Şimdi incelenecek olan sorun işte budur.

Resmî liberal ideolojide böyle bir sorunun yeri yoktur. İktisadî oligarşi bir hayalden ibarettir. Özgür girişime ve yarışmaya dayanan bir sistemde, gayreti ve zekâsıyla herkes başarı kazanabilir. İşadamları, serbest seçimler ve çok partili düzen sayesinde yöneticilerin gerçekten yurttaşlar tarafından seçildiği siyaset alanında değil, sadece sanayi, ticaret, bankalar üzerinde yetki sahibidirler. Yöneticiler bağımsızdırlar, sadece kendilerini iktidara getirmiş olan ve bu iktidara son verme imkânına sahip bulunan seçmenlerinin dilekleriyle bağlıdırlar. Buna karşılık, marksistler için seçim ve parlamento usulleri bir hayale dayanır: bunlar sadece biçimde kalırlar. Yurttaşlar ve milletvekilleri, iktisadî oligarşinin elinde tam bir oyuncak durumundadır. Zenginliği sayesinde vicdanları satın alır ve rüşveti geliştirir. Herşeyden önce, yurttaşların inançlarına ve oylarına yön veren propaganda, haberleşme ve eğitim araçlarına yalnız başına sahiptir. Bize göre, oligarşi gerçekte vardır ve siyasal alanda yönetici bir rol oyna-

maktadır. Ama seçmenlerin müdahalesi hayalî değildir: tabi tutuldukları bütün etkilere rağmen, belli ölçüde serbesttirler.

Bu serbesti geniş, dar veya hiç olsun, iktisadî oligarşinin yurttaşları kendi arzusuna nasıl boyun eğdirdiği sorunu yine karşımıza çıkmaktadır. İkisi de kullanılmakta olan, iki tür imkân akla gelmektedir: baskı araçları, ikna araçları. Halk yığınlarının baskısını kuvvet kullanarak sınırlamak ve böylece bunları işletme sahiplerinin boyunduruğuna sokmak mümkündür. Yığınları şu veya bu yöne oy vermeye sürüklemeyi ve onları gerçekten ikna etmeyi denemek de mümkündür. Bazen her iki yöntem birlikte kullanılır. Propaganda «yığınların iğfali» sonucuna varabilir: serbestçe hareket ettikleri hayalinde olan yığınlar, propaganda tarafından şartlanarak, gerçekte dayanılmaz bir baskı altındadırlar.

Oligarşinin Yığınlara Karşı Korunması

Avrupa'da burjuvazi daima halk yığınlarından korkmuştur. Liberal ideoloji, geneloya yol açan halk egemenliği ilkesi ile, yönetici oligarşinin bunun sonucunda toplum düzeninin yıkılmasından duyduğu korku arasındaki temel çelişki altında, durmadan örselenmiştir. Thiers'in 1871'de dediği gibi, «gerçek cumhuriyetçiler kalabalıklardan, bütün cumhuriyetleri batıran pis kalabalıklardan çekinirler». Bu çelişkinin, önce, yurttaşlar tarafından değil de parlemento tarafından cisimlendirilen ulusal egemenlik kuramı ile çözümlendiğini biliyoruz. 1791'de, Fransız Kurucu Meclisi, bu bakımdan Burke'ün fikirlerini aktarıyor (bkz .s. 24) ve bunlara geniş bir yankılanma gücü kazandırıyor. Onun örneğine uyarak, Avrupa ülkeleri, mülkiyete veya gelir seviyesine dayanan ve uzun süre muhafaza edilen kısıtlı bir oy hakkı kabul edeceklerdir: genellikle 1914-1918'e kadar. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce sadece Fransa (1848'den beri), Almanya (1871'den beri) ve Norveç (1898'den beri) geneloyu uyguluyor.

Birleşik Devletler'de, başlangıçta, halka karşı duyulan güvensizlik çok daha az. Geneloy, XIX. yüzyılın başında hemen hemen bütün eyaletlerde kabul ediliyor. Sadece siyasal kurumları değil, yönetim ve yargı görevlerini de ilgilendiriyor. Belediye meclisi üyeleri, yasama meclisi üyeleri, valiler, Temsilciler, Senatörler ve Başkan'la birlikte, genellikle, emniyet müdürleri, vergi dairesi amirleri, bazı kamu hizmetlerinin yöneticileri, savcılar, yargıçlar da seçimden çıkıyor. Dönemler kısa tutuluyor ve seçimler sık sık yapılıyor. Bununla beraber, onüçüncü anayasa değişikliğinden (1865) önce Siyahlar yurttaş değil köle olduklarından oy kullan-

mıyorlar: bu durum Güney eyaletlerinde geneloya hayalî bir nitelik veriyor. İç savaştan sonra bu eyaletler, köleliği kaldırmış olan federal yasaya boyun eğmek zorunda. O zaman birçok eyalet, oy verme hakkını mülkiyet veya vergi şartlarına (oy verme hakkı bazen özel bir verginin, «poll-tax»ın ödenmesine bağlanmaktadır) veya, özellikle, Anayasa'yı okuyabilme gibi yetenek şartlarına bağlayan yasalar kabul edecektir. Bu hükümlerin amacı, büyük çoğunluğu ile yoksul olan ve okuma yazma bilmeyen Siyahların oy vermelerini önlemektir.

Oy hakkı genelleşince, Atlantik'in iki yakasında, bunun etkisini dalgakıranlarla sınırlamak için çeşitli araçlar kullanılmıştır. Önce seçimin serbestliğini köstekleyen usuller kullanıldı. Fransa'da, İkinci İmparatorluk döneminde uygulanan resmî adaylık usulü, iktidarın baskısının ne kadar etkili olduğunu gösteriyor. Yerel düzeyde başka örnekler bulunabilir. XX. yüzyılın başında hâlâ birçok Carmaux maden işçisi, işlerini kaybetmek korkusuyla, oylarını Jaurès'e vermeye cesaret edemeyip Solages Markisi'ne veriyorlardı. Köylerde ve küçük şehirlerde, kamu yetkililerinin ve iktisadî oligarşinin yürüttüğü denetim, uzun süre etkinliğini korumuştur. Seçim bölgelerinin sınırlarının, «gerrymander» usulündeki gibi sunî olarak tespiti de oldukça etkili sonuçlar vermiştir. Oylama sonuçlarına hile karıştırılması ise, bazı geri kalmış kır bölgeleri veya güçlü bir «makine»nin boyunduruğu altındaki Amerikan şehirleri hariç, oldukça enderdir.

Eşitsiz oy, itirafı daha kolay olan ve daha sık görülen bir dalgakırandır. Liberal demokrasilerde, daha özgür ve daha bozguncu olan büyük şehirleri zayıflatmak suretiyle, kurulu düzene daha bağlı ve kandırılması daha kolay olan köylere ve küçük şehirlere seçimlerde daha büyük bir ağırlık vermeye yarar. Bu usul Büyük Britanya'da, kokuşmuş kasabalarda geliştirilmişti. Daha sonra, değişik biçimler altında Avrupa'da ve Amerika'da yaygınlaştı. 1940'ta, Birleşik Devletler nüfusunun % 56'sı şehirlerde yaşarken, Temsilciler Meclisi'nin 435 üyesinin sadece 135'i bunların milletvekiliydi: 1870 ile 1939 arasında eşitsizlik herhalde daha azdı, ama yine de çok önemli ölçülere varıyordu. Aynı eşitsizlik eyalet meclislerinde görülüyordu. Nüfusu ne olursa olsun her eyaletin iki senatörle temsil edildiği Senato'da, federal sistem bu eşitsizliği daha da artırıyordu: genel olarak tarımla geçinen az nüfuslu eyaletler, geniş ölçüde ayrıcalıklı duruma getiriliyordu. Avrupa'da, ikinci meclisin seçimi genellikle çok eşitsiz bir oy esasına dayanır (örneğin Fransa'da): çift meclis sistemi, geneloyu zayıf düşürmenin bir aracıdır.

İki dereceli seçim, buna benzer sonuçlar elde etme imkânını verir. İkinci seçmenler, genellikle, yurttaşların bütününe göre iktisadî oligarşiye karşı daha saygılı ve görüşleri ona daha yakın olan profesyonel politikacılardan veya eşraftan seçilir. 1913 yılına kadar Amerikan Senatosu üyelerinin eyalet meclisleri tarafından seçilmeleri, Senato'yu daha az demokratik ve daha uysal kılıyordu. Fransız Senatosu'nun il genel meclisi ve belediye meclisi üyeleri tarafından seçilmesi, aynı sonuca varır ve bu sonuç, köylerin elindeki üstünlükle daha vahim hale gelir: burada, iki dereceli seçim oy eşitsizliği ile birleşmiştir. Birleşik Devletler Başkanı'nın başkanlık seçmenleri tarafından seçilmesi usulünün aynı amaçla getirilmiş olduğunu gördük: anayasanın babaları, tıpkı 1791 Fransız anayasa koyucuları gibi, demokrasiye güvensizlik duyduklarından, tek dereceli bir seçim istemiyorlardı. Partilerin gelişmesi, başkanlık seçmenlerinin yurttaşlar tarafından partilerine göre seçilmeleri ve bunların yine partilerine göre oy vermeleri sonucunu doğurarak sistemi değiştirdi.

Adayların tespiti mekanizması, halk baskısını sınırlamanın bir başka biçimine imkân yarattı. Son tahlilde, geneloyun en yaygın ve en etkili dalgakıranı budur. Bütün seçimlerde halk, sadece siyasal örgütlerin gösterdiği adaylar arasında bir seçim yapar. Seçim oyununun, hepsi oligarşi ile az çok anlaşmış insanlar arasında oynanması için, bu örgütlerin oligarşi tarafından kontrol altına alınması yeterlidir. Tek tük birkaç istisna dışında, liberal demokrasilerde durum budur. Halk temelinden yoksun bulunan ve hemen hemen tamamen işadamları tarafından finanse edilen kadro partilerinin yapısı, politikacılara, bağımsız bir mevki elde etme imkânını vermez. Siyasal örgütler tarafından desteklenmeyen adaylar propaganda imkânlarına pek sahip değildirler ve köylerde hariç, seçimleri hemen hemen daima kaybederler. Adayların partiler tarafından tespiti usulü ile ilgili anlaşmazlıklar, genellikle yönetici oligarşinin içindeki çelişkilerin ifadesidir: örneğin yerel işadamları ile ulusal baskı gruplarını karşı karşıya getirirler.

Bununla beraber, XIX. yüzyılın sonunda adayların tespitine yurttaşların daha dolaysız bir şekilde katılmalarını sağlama yönünde bir halk hareketi belirdi: Avrupa'da yığın partilerin kurulması yoluyla; Birleşik Devletler'de «önseçim» usulünün getirilmesiyle. Yığın partileri, kapılarını bütün yurttaşlara açıyorlar. Üyeleri, ya doğrudan doğruya herkesin katıldığı toplantılarda (dar bir yerel çerçevedeki seçimler için), ya da genel kurul halinde toplanacak olan delegeleri nispî temsil usulüyle seçmek suretiyle

(daha geniş çerçevedeki seçimler için) adayların tespitine katılıyorlar. Amerikan önseçimleri, bütün yurttaşların parti adaylarını seçmeye davet edildikleri seçim öncesi seçimlerdir. «Kapalı» sıfatını taşıyan ve çoğunlukla görülen önseçimlerde, her seçmen bağlı olduğu partiyi belirtir: bu usulde yığın partileri sistemine yaklaşılmış oluyor. Ama bu bağlılık, örgütü destekleme, düzenli olarak ödenti verme, vs. zorunluğunu taşıyan gerçek ve sürekli bir üyelik niteliğinde değildir: belli bir önseçimde, belli bir partiye oy verildiği yolunda bir beyandan ibarettir. -Çok daha ender olan: eyaletlerin beşte birinde azında görülen ve- «açık» sıfatını taşıyan önseçimlerde, adaylarının tespitine iştirak edilen parti gizli tutulur: o zaman Avrupa tipi bir bağlılıktan çok uzaklaşılmış olur.

Yığın partileri ile önseçimler, doğurdukları umutları gerçekleştirmediler. Herkesin katıldığı toplantılarda ve genel kurullarda, üyeler veya temsilcileri çoğu zaman parti yönetiminin teklif ettiği adayları seçiyorlar: daha 1913'te, Roberto Michels, yığın örgütlerindeki oligarşik eğilimi tasvir edebiliyordu. Sosyal demokrasi kapitalist sistemle oldukça kısa bir sürede bütünleşmiş bulunmakla beraber, hiç olmazsa sosyalist ve komünist partilerde parti oligarşisi iktisadî oligarşiden bağımsızdır. Amerikan önseçimlerinde, iktisadî oligarşiye sıkı bir şekilde bağlı bulunan parti komiteleri seçmenlere yol gösterirler. Komiteler tek bir aday yerine birkaç aday teklif ederler: ama hepsi de örgütün ve oligarşinin güvenine sahiptir. Yurttaşların tercihi bu dar çerçeve içinde söz konusudur. Bir partinin adayını bir mevkie, diğer partinin adayını da diğer bir mevkie aday göstermenin mümkün olduğu «partizan olmayan» önseçimli birkaç eyalette bile, bağımsız şahsiyetlerin kendilerini kabul ettirmeyi başarmaları çok enderdir.

Liberal demokrasiler, geneloyu, iktisadî oligarşiyi alaşağı etmesini önlemeye yeterli parmaklıklarla çevirmişlerdir. Ayrıca, Filadelfiya ve Paris anayasa koyucuları, halk oyunun yıkıcı etkilerinden korkmakla yanlış bir teşhiste bulunmuşlardı. Bir defa kullanılmaya başlandığında, geneloy, toplumsal istikrarm hayran olunası bir aracı olarak belirdi. Sefalet içinde yüzseler dahi insanların çoğu doğal bir biçimde muhafazakârdır, çünkü karışılıkların onları daha da sefil hale getirmesindein korkarlar. İşçilerin kapitalist topluma karşı güçlü bir şekilde mücadeleye girişmeleri için, halk parti ve örgütlerinin aralıksız propgandaları gerekmiştir: kaldı ki, sanayileşmiş ülkelerde bunların çoğunluğunun devrimci bir tavrı yoktur. Düzenin bozgununa yol açan halk öfkeleri tarihte az görülür. Bütün yurttaşlara kendilerini ifade etme imkânı-

nı vermekle -veya onlara bunun hayalini tattırmakla- geneloy, böyle bunalımları daha da nadir hale getiren bir güvenlik supabı rolünü de oynar.

Her halükârda, liberal demokrasiler, bunalımlara karşı kendilerini etkili sindirme mekanizmaları ile korumuşlardır. Bu mekanizmaların bir kısmı bireysel girişimler sonucudur: örneğin, Avrupalı işçilerin «sarı» sıfatını verdikleri ve grevleri kırmakla görevli patron uşağı sendikaların örgütlenmesi. Bazı işadamları, düzeni muhafaza etmek ve bir iç hafiye örgütünün teşhis ettiği önderleri yola getirmek için, kabadayılardan kurulu bir çeşitli işletme milisleri teşkil etmişlerdir. Bu usuller Atlantik'in iki yakasında kullanılmış ve Birleşik Devletler'de daha büyük bir gelişme göstermiştir. Bu ülkede, adaletin yerel halk tarafından hukukî şekillere itibar edilmeden kestirme usullerle dağıtılması (linç etmek) yolundaki gelenek, kimi zaman iktisadî oligarşinin canını sıkan insanların aleyhine kullanılmıştır. Bazı sanayi işletmeleri, amaçlarına varmak için şiddete başvurmakta tereddüt etmemişlerdir: örneğin demiryollarının inşasında.

Bu özel baskı, siyasal iktidar tarafından örgütlenen kamu baskısının yanında istisnaî kalır. Daha önceki otokratik rejimler, geniş ölçüde, polislerinin ve ordularının gücüne dayanıyordu. Liberal demokrasi, iktisadî oligarşinin egemenliği tehdit altında göründüğü zaman, her ikisini de kullanmıştır. Çoğulcu seçimler örgütlemek suretiyle siyasal liberalizme saygı göstermiş olan, ama kapitalist sistemi tehdit eden Paris Komünü'nü, Mayıs 1871'de, korkunç bir şiddetle bastırmıştır: ayaklanmanın bastırılmasını izleyen günlerde 20.000 ilâ 30.000 kişi kurşuna dizilmiştir. İşi buraya vardırmamakla beraber, diğer Batı ülkeleri de yıkıcı gördükleri grevleri ve gösterileri acımasız bir biçimde ezmişlerdir. Askerler, bu halk hareketlerinin bastırılmasına katılmakta nadiren tereddüt göstermişlerdir. Oysa, kapitalist sistemin dayandığı kâr gayesi ve paranın üstünlüğü esaslarından farklı değerlerin timsaliydiler: şeref, cesaret, fedakârlık. Avrupa'da, 1914'ten önce, subaylar çok zaman aristokrat kökenliydi ve işadamları ile kapitalizmi pek sevmezlerdi: ama uygarlığı ve kurulu düzeni korumanın tek yolunun kaba kuvvet olduğuna kesinlikle inanıyorlardı. Komün'ü bastırma hareketinin ruhu olan General Marki **de Gallifet** bunun örneğidir.

Gelenekleri itibariyle işletme sahiplerini desteklemeye pek eğilimi bulunmayan başka bir toplumsal zümre, bunların etkisini koruyan baskı sistemine araç olmuştur: yargıçlar. Yasalar, mül-

kiyeti ve patron otoritesini sıkı bir şekilde koruyordu. Bazı ülkelerde, mahkemeler önünde patronun sözü yeterli iken, işçilerin tanıklığının kabulü, delil göstermelerine bağlı idi. Genellikle, yargıçlar, yasa koyucunun bu hükümlerini hafifleteceklerine, iktisadî oligarşiye alet olacak şekilde, bunları ağırlaştırmışlardır. Birleşik Devletler'de Sacco ile Vanzetti'nin en ünlü örneğini teşkil ettikleri aceleye getirilmiş idam kararlarından söz edilmese bile, sudan sebeplerle hapse atılmış sendikacıların ve işçi önderlerinin listesi uzundur.

Yığınların Kazanılması ve Uyuşum (Consensus)

Eğitim ve haberleşme araçlarının iktisadî oligarşinin kontrolü altında bulunması, halk yığınlarının hizada tutulması yolunda daha dolaylı, daha ince ve daha az göze batıcı bir usul teşkil eder. Bu usulde, baskı ile ikna kaynaşmış durumdadır. İkna vardır: ama gizli bir baskı ile elde edilir. Çocuk kendisine verilen eğitimi kabullenmek zorundadır; büyüğün de basın, genel anlamda haberleşme, tüm çevre, dinlerin yaydığı ahlâk, vs. yoluyla tabi tutulduğu şartlanmadan kurtulması güçtür. Liberal demokrasilerde, iktisadî oligarşi, ya doğrudan doğruya, ya da dolaylı olarak, bu araçların çoğunluğunu denetimi altında tutar.

Doğrudan denetim, etkisi büyük olan basında çok yaygındır: sosyalist partilerin bağımsız bir kesim yarattıkları XX. yüzyılın başına kadar, gazeteler hemen hemen tamamen işadamlarına bağlıdır. Buna karşılık, eğitimin doğrudan doğruya denetimi yaygın değildir. Birleşik Devletler'de, iktisadî oligarşi, en iyi üniversiteleri finanse eder, ama öğrencilerin ancak bir azınlığı üzerinde etkilidir. Avrupa'da, birçok okulu paraca destekler, ama bu iş için dinsel örgütlerin aracılığından geçer. Yine de, bunların aracılığıyla, tıpkı kamu eğitimi için egemen bulundukları yerel idareleri veya devleti kullandıkları gibi, özel eğitim üzerinde de dolaylı bir denetim yürütürler: Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin «layik» okulları bile, mülkiyete saygı ve patrona itaat hissini öğrencilerinde geliştiriyor.

Nihayet, 1939'dan önce, halkı «kazanmak» için işadamlarının kullandıkları en etkili araç Kiliselerin desteğidir. Dinsel kuruluşlara verdikleri paralar, kapitalizm ile Hristiyanlığın daha derin ve daha geniş nedenlere dayanan bu ittifakında ancak önemsiz bir rol oynamıştır. Liberal ideolojinin yayılmasına farklı tepkiler göstermiş olmalarına rağmen, Protestanlıkla Katolikliğin her ikisi de burada söz konusudur. Sosyalizme karşı ortak bir muhalefette birleşmişlerdir. Genellikle dinlerin hepsi devrimci hareketlerin gelişmesine karşıdır: esas hayatın gelecekte bulunduğu-

nu ileri sürerek, dünyevî hayattan kopukluğa ve boyun eğmişliğe iterler. I. Napolyon, Roeder'e söylediği şu sözlerle, bu mekanizmayı iyi anladığını ortaya koyuyordu: «Toplumun varlık şartı servet eşitsizliği, servet eşitsizliğinin varlık şartı da dindir. Bolluk içinde yüzen bir adamın yanında bir başka adam açlıktan ölüyorsa, kendisine şöyle söyleyen bir otorite olmazsa bu farkı kabullenmesi imkânsızdır: Tanrı'nın iradesi budur, dünyada yoksullarla zenginlerin bulunması gereklidir, ama sonra ve ebediyete kadar, bölüşüm başka türlü olacaktır.» Daha dolaysız bir şekilde, Katoliklik ile Protestanlık, doğal hak olarak, yani Tanrı iradesine uygun olarak gördükleri özel mülkiyetin, girişim özgürlüğünün, patron otoritesinin ortak savunmasında birleşeceklerdir.

İki Hristiyan din, kapitalizme desteklerini ileri noktalara götüreceklerdir. Çıkarını düşünmeme, bu dünyanın nimetlerini önemsememe, hayırda bulunma, kardeşlik gösterme şeklindeki temel ilkeleri ile liberal ekonomik sistemin temel kuralları olan acımasız yarışma, bencil kâr gayesi, paranın egemenliği arasındaki zımnî çelişme -bazı Protestan mezheplerin gerçekleştirdikleri kısmî uzlaşmaya (bkz. s. 29) rağmen- bunların canını sıkmaktadır. Bu çelişmeden kurtulmak için, toplumsal ahlâklarının temel kurallarını ikinci plana atıp, bu ahlâkın aslında çok daha az önem taşıyan, ama dava gereği şişirilmiş bulunan bir başka yönünü ön plana itiyorlar: cinsiyetin baskı altında tutulmasını. Yasakların bu şekilde iktisadî alandan insan vücuduna aktarılması çok erken başlamıştır: Grégoire'ın yaptığı reformdan sonra, ortaçağda dahi dikkati çekmektedir. XIX. yüzyıldan itibaren çok daha büyük bir yaygınlık kazanıyor.

«Vücut günahı»ndan İncil'de üç defa söz ediliyor: İsa'nın Samatyalı kadınla konuşmasında, zina işleyen kadın hakkında kendisine sorulan sorularda, fahişe Marie-Madeleine'in şahsında. Her defasmda bir hoşgörü ve anlayış dersi veriliyor. Buna karşılık, «cennetin kapısından girmeleri bir devenin iğne deliğinden geçmesinden daha zor» olduğu söylenen zenginlerle, sonsuz hayata hak kazanmak için bu dünyanın nimetlerinden kopma zorunluğuyla, yoksulluğun yüceltilmesiyle, «Birbirinizi seviniz, başkalarını kendiniz gibi seviniz» şeklinde ifade edilen özgeciliğin temel ilkesiyle, ilgili sözlerde kullanılan üslup ve değinilen esas tamamen farklı. Kilise'nin Babaları, törelerin temizliğini ve arzuların dizginlenmesini hiç bir zaman ihmal etmemişlerdir. Ama hayırseverliğin, yani diğer insanları sevmenin yanında bunlara tali bir yer veriyorlardı.

Kapitalizmi, yani kişisel kârın bencilliği üzerine kurulu bir toplum sistemini desteklemek için, XIX. yüzyıl Hristiyanlığı, kızların bekâretini, oğlanların nefislerine hâkim olmalarını, karı koca arasında sadakati ön sıraya almak ve kardeşlikle dayanışmayı arkaya itmek suretiyle, öncelikleri tersine çevirmiştir. Paraya lânetin yerini, cinsiyete lânet almıştır. Evlilik dışında sevişmek, işçi veya müşteri, bir insan kardeşini sömürmekten bin kat daha vahim hale gelmiştir. Ortaçağın başında, Kilise, feodalitenin aşırılıklarına karşı mücadele etmeyi denemişti. Sanayi çağının başında, kapitalizmin aşırılıklarına karşı aynı mücadeleye girişmemiştir. Aksine, çok azınlıkta kalan birkaç Sosyal Hristiyan grubu istisna edilirse, bunlara yardımcı bile olmuştur. Bu bakımdan Protestanlar ile Katolikler arasında fark yoktur.

Eğitim ve haberleşme araçlarının iktisadî oligarşinin kontrolünde bulunması, Kiliselerde buldukları destek, bu konuda bir «uyuşum»un gelişmesinde önemli bir rol oynuyor. Ama bu rol, bizzat liberal ideolojininkinin yanında ikinci derecede kalıyor. Terminolojide dahi, bireysel ve siyasal hürriyetleri kapitalizmle kaynaşmış iktisadî hürriyetlere bağlamak suretiyle, kapitalizmi ve toplumda işadamlarına tanıdığı rolü meşrulaştırmanın muazzam bir aracını teşkil ediyor. İki unsur arasındaki bağın tartışma konusu olmadığı Birleşik Devletler'de, liberal değerler sistemi oligarşinin egemenliğine meşruluk kazandırıyor. Seçimler, parlamentolar, yargı güvenceleri, ifade özgürlüğü, çoğulculuk, girişim özgürlüğünden, kâr gayesinden, üretim araçlarının özel mülkiyetinden, «businessmen»lere (işadamlarına -ç.) duyulan saygıdan ayrılmıyor: her iki unsur, eşit değer ve saygı konusu olan aynı gerçeğin tersi ile yüzü gibi görülüyor.

Bu iki unsurun karşıt biçimde değerlendirildiği Avrupa'da durum farklıdır. Batı sisteminin siyasal ilkelerinin evrensel değeri, yüzü ölmüş bir geçmişe dönük laf anlamaz birkaç aristokrat dışında, yurttaşların çok büyük çoğunluğunu kendi yönüne çekti. Doğum ayrıcalıklarının irsî gücüne, yönetimin sertliğine ve ahlâkçılığına, hukukî eşitsizliğe ve özgürlükten yoksunluğa dayanan eski kurumlara göre, liberal kurumlar muazzam bir ilerleme teşkil ediyordu. Bunu halk yığınları bile hissetti. İstedikleri kadar şeklî olsunlar, parlamentolar, seçimler, kamu özgürlükleri, bu yığınlara, parlamentosuz, seçimsiz, kamu özgürlüksüz bir düzene tercih edilir göründü. Proletarya diktatoryasına taraftar olan devrimci sosyalist partilerin yöneticileri ve kadroları, bunun geçici gereğini dahi tabanlarına kabul ettirmekte güçlük çektiler.

Batı sisteminin iktisadî unsurları -yani kapitalizm- konusunda, Avrupa'da aynı uyuşum yoktur. İşadamlarının iktidarı hiç bir zaman milletvekillerinin iktidarı kadar meşru görülmemiştir. Hem iktisadî, hem siyasal, tam bir demokrasi umudu halk sınıfları içinde daima büyük olmuştur ve burada sosyalizmin gelişmesine yol açmıştır. Herşeye rağmen, daha açık ve daha az eşitsiz olduğundan, «businessmen»lerin oligarşisi bunlara asillerinkine göre daha tahammül edilir görünmüştür. Kapitalistler üstün bir cevhere sahip olduklarını iddia etmezler ve herkesin kendi girişimiyle onlara ulaşabileceğini ileri sürerler. Emekçiler arasında dahi birçokları, iktisadî sisteme karşı bu şekilde saygısını paylaştıkları bir küçük burjuvazinin seviyesine ulaşmayı düşlerler.

Öte yandan, kapitalizm ile siyasal özgürlüklerin zorunlu olarak birbirine bağlı olduğu fikrini reddedenler dahi, gerçek bir demokrasi kuruluncaya kadar, birincisinin ikinciler için ödenmesi gereken bir fiyat olduğunu az çok kabul ederler. Bu tavır, burjuva liberalizmini sosyalizm yolunda gerekli bir aşama kabul eden marksist teori tarafından desteklenmektedir. Ayrıca, kapitalizmin 1870 ile 1914 arasında elde ettiği maddî başarılar, ona duyulan husumeti azaltıyor. İşletme sahipleri bundan daha fazla yararlanmakla beraber, emekçilerin de durumunda önemli bir düzelme oluyor ve bunun devamını arzu ediyorlar. Sonuç olarak, nispeten sınırlı birkaç kesim dışında, Avrupa'da, iktisadî oligarşinin yetkilerine karşı başkaldırı köklü ve şiddetli olmamıştır. Amerikan tipi bir genel uyuşum olmamakla beraber, adamsendecilik -bu yarı-uyuşum- geniş ölçüde yaygındır.

III. BÖLÜM

LİBERAL DEMOKRASİNİN BUNALIMI

1918 yılında liberal demokrasi gücünün en yüksek noktasında gözüküyor. Mihver devletleri üzerindeki zafer onun zaferidir. Batı sistemini ilk olarak kabul eden ve uygulayan uluslar, aynı zamanda savaşın ana galipleridir: İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa. Paris, Londra ve Washington'un fraklı yöneticileri, Berlin ve Viyana'daki üniformalı yöneticileri yenmiştir. Parlamenter kurumlar, yeni ülkeler fethetmektedir. Weimar Almanyası ve Orta Avrupa'nın genç devletleri, sistemi benimsemişlerdir. Hatta bu sistem, «Milletler Cemiyeti» biçimi altında uluslararası bir alana çıkarılmıştır.

Ne var ki gerçek, bu dış görünüşe uymamaktadır. Her şeyden önce savaş, kendi niteliği içinde demokrasinin ilkelerine karşı bir yöneliştir. Zafer, özgür tartışmanın ya da seçilme hakkı olanların bir seçim başarısı değil, silahların sağladığı bir sonuçtur. Otokratik rejimler halkların sırtına nasıl yüklenmişse, demokratik sistem de aynı biçimde yüklenmiştir. Liberal uluslar, kazanabilmek için kurumlarını uykuya yatırmak zorundaydılar. Parlamentolar, savaş kararlarına hemen hiç bir zaman katılmamışlar, sivil hükümetlere, uygulamada askerler hâkim olmuşlardır. Toplumun bütün alanlarında kaba kuvvet inandırmanın, disiplin tartışmanın, ulusal tutkular eleştirici düşüncenin yerini almıştır. Bu alışkanlıklardan sıyrılabilmek uzun yılları gerektirecektir.

Yeni demokrasiler, kırık dökük bir görünüş taşımaktadır. Orta Avrupa'da liberal kurumlar, henüz yarı-feodal olan ve bunlara tamamen ters düşen toplumlara yamanmıştır. Siyasal bilinçten yoksun cahil halk yığınları, büyük toprak sahiplerinin egemenliğine ve geri kalmış, dar görüşlü rahiplerin görüşlerine bağlı kalmıştır. Ne kararlarını tartabilmiş, ne de temsilcilerini serbestçe seçebilmişlerdir. Liberal geleneklerine bağlı demokratik bir ada teşkil eden ve âdeta Batı sisteminin ileri sürülmüş bir nöbetçisi

durumunda olan sanayileşmiş Bohemyası ile Çekoslovakya dışında, her yerde kısa zamanda fiilî diktatörlükler ortaya çıkıvermiştir.

Durum Batı sistemi için daha elverişli olsaydı dahi, mevcut sosyo-ekonomik yapılar, hiç şüphe yok ki, bir geri dönüşe sebep olacaktı. Herhalde iki savaş arasındaki konjonktür, liberal demokrasi için iyi değildi. 1920'lerdeki yeniden onarımın güçlükleri, onun ardından 1930'ların korkunç dünya bunalımı liberal demokrasiyi sarsıntıya uğratmıştır. Komünizm karşısındaki korku, egemen sınıfları otoriter çözümlere yöneltmiştir. Parlamentoların yetersizliği bu baskıları artırmıştır. İktisadî ya da siyasal nitelikte olsun, liberalizm artık olayların gerisinde kalmıştır. Genç kuşaklar artık ondan yüz çevirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Batı sistemi kırık dökük bir durumda ve ciddî bir tehlike altındadır.

I

Toplum Bunalımları

1918 ile 1939 yılları arasında birbirini izleyen iki bunalım Batı'yı sarsıntıya uğratıyor: birincisi 1920 yıllarında, ikincisi 1930 yıllarında. Bunlar birbirlerinden çok farklıdır. Savaş sonrası bunalımı, karmaşık ve çok yönlüdür. Ülkesine göre değişik gelişmeler gösterir ve özel biçimler alır. İçinde bulunulan zaman ve duruma göre, iktisadî, toplumsal, siyasal, ideolojik ve ahlâkî unsurlar değişik oranlarda içiçe girerler. Bu bunalım özellikle Avrupa'ya isabet etmiştir; buna karşılık Birleşik Amerika kısa bir gerilemeden sonra hızlı bir genişleme içine girmiştir. 1929 yılında patlak veren bunalım ise daha kesin sınırlarla çerçevelenmiştir. Sonuçları bütün alanlarda etkisini gösterdiği halde, burada asıl rol oynayan iktisattır. Asıl iteleme, bunalımın en şiddetli olduğu Amerika'dan gelmiş, dünyanın diğer bölgelerine yayılmıştır. Bazıları bunda, iktisatçıların açıkladıkları biçimde devrî bir bunalım görürler, ancak gösterdiği yaygınlık ve ağırlık, şimdiye kadar görülen bu türlü bunalımları aşar.

Biz bu bunalımların ayrıntılarını açıklamayacağız, yalnızca Batı sistemi üzerindeki etkisini araştıracağız. Burada, diğerlerinin çevresinde kümelenebileceği iki bakış açısı önemlidir. Bir yandan kapitalizm sarsılmış görünüyor. 1870 ve 1914 yılları arasında devrî konjonktür düşüşlerine rağmen gösterdiği genişleme, dinamizm ve etkinlik, yerini yetersizliğe, güçsüzlüğe ve felce uğramışlığa terketmiştir. Liberal dmeokrasinin iktisadî temeli böylece çatlamış ve tartışma götürür bir durum almıştır. Ayrıca siyasal dayanağı da saldırıya uğramıştır. 1917 Ekim Devrimi ve buna bağlı olarak komünizmin Sovyet Rusya'daki egemenliği, kızıllar karşısında yeniden korku uyandırmış, bu da ona yeni bir güç katmıştır. Sınıf savaşı keskinleşmiş, toplumsal uyuşum (consensus) zayıflamıştır.

Kapitalizmdeki Köklü Değişim

Kapitalizm önce savaş dolayısıyla sarsıntıya uğramıştır. Ancak bu ona belli alanlarda güçlü bir iteleme getirmiştir. Daha

sonraki genişlemesi yarışma ve piyasa yoluyla değil de devletin verdiği siparişlerle tahrik edildiği halde, kapitalizm, bu koşullar altında uyum yeterliğini ve dinamizmini ispatlamıştır. Silahlanma zorunluğu, aynı zamanda çok elverişli koşullarla çalışma olanağı bulan bir küme girişimcinin faaliyetini hatırı sayılır ölçüde güçlendirmiştir. Büyük yatırımlar çabucak harekete geçirilmiş, aynı çabuklukla gerçekleştirilen kârlar, yeni yatırımları mümkün kılmıştır. Üretim aygıtı, bütün tahriplere rağmen, savaş öncesinden çok daha güçlüdür.

Bu tahripler gerçi büyüktür, ama dağılımları eşit değildir. Büyük bir insan kaybı ile muazzam maddî zararları sineye çekmek zorunda kalan Fransa, bundan en çok isabet görmüş olanıdır. Almanya da en az bu kadar savaş kurbanı vermiş, ancak pek maddî zarara uğramamıştır. Büyük Britanya ise hiç bir maddî zarar görmemiş, insan kayıpları da az olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri için herhangi bir tahrip söz konusu olmadığı gibi, ölü ve yaralı sayısı diğerleri yanında az kalır. Tarafsız uluslar (İsviçre, Hollanda, İsveç) ise el değmemiş durumdadır. En çok acı çekenin genç kuşaklar olduğu da unutulmamalıdır. Fransa ve Almanya'da yirmi ile kırk yaşları arasında her beş kişiden biri ölmüş ya da ağır yaralanmış, bu da çalışan yığınları büyük bir kayba uğratmıştır. Ayrıca sanayi donanımının beş yıl yenilenememesi bu ülkelerin üretim kapasitesini zayıflatmıştır.

Savaş, Batı'nın güç dengesini ters çevirmiştir. Eski Dünya halkları, birbirlerini karşılıklı olarak kırmak suretiyle bu dünyanın çöküşüne yol açmışlar ve Amerika Cumhuriyeti'ni birinci sıraya çıkarmışlardır. Amerika Birleşik Devletleri 1914'te Avrupa'ya borçlu iken, 1918'de yoğun silah siparişleri yüzünden Avrupa'nın alacaklısı durumuna gelmiştir. Bu siparişleri yerine getirebilmek için sanayisini geliştirmiş, modernleştirmiş, Avrupalıların dikkatlerini savaş üzerinde toplamaları yüzünden ihmal ettikleri dış ticaret ilişkilerini düzeltmiştir. Buna rağmen Amerika Birleşik Devletleri 1920-21 yıllarında sert bir iktisadî bunalım içindedir, ancak bu bunalım birinci derecede Amerikan dış politikasının bir sonucudur.

Savaş gereçleri siparişlerinin durdurulması, sivil talebin gelişimi ile karşılanabilirdi. Bu açıdan Avrupa, yeniden onarımını hızlandırmak ve dört yıldır katlanılan yoksunluklar ve verilen kurbanlarla sabırsız durumda olan insanların tüketim taleplerini karşılamak için büyük ihtiyaçlar içindeydi. Ne var ki Amerikan Hükümeti, savaş için Eski Dünya'ya verdiği kredileri durdurdu. Avrupalılar, önce bir süre Amerika'dan mal almaya devam ettiler,

ancak paralarının değeri tehlikeye düşünce, durdular. Bunun üzerine Amerikan fiyat yapısı çöktü. Ortaya çıkan bunalım, sayısız iflâslara ve 5 milyon işsize maloldu.

Ancak daha 1921 yılının sonunda konjönktürdeki düşüş atlatılmış ve Amerikan ekonomisi esas itibariyle iç talebin gelişimine dayanan yeni bir genişleme ve büyüme safhasına girmiştir. Artık Amerika Birleşik Devletleri kendi kabuğuna çekilmiş, yani tecrit siyasetini uygulamaya başlamıştır. Artık Avrupa'ya güvenmemekte, kıta ile ilgilenmemektedir. Amerikan sanayicileri, Henry Ford'un izinden giderek, üretilen malları daha iyi satabilmek için yüksek ücret siyaseti uygulamaya başlamışlardır. İşçi ve müstahdemlerin reel geliri 1921 ve 1929 yılları arasında üçte bir oranında artmıştır. Aynı zamanda kredili satışlarda çok büyük bir artış meydana gelmiştir. Artık Amerikan toplumu tüketim toplumu evresindedir. Reklam, iktisadî gelişimin yönünü belirleyen temel kaynak haline gelirken, otomobil, telefon, radyo evlerin çoğuna girmiştir.

Avrupa'da ise savaş sonrası bunalımı daha uzun ve derindir. Ancak 1925 yılma doğru, yarı yarıya atlatılmıştır. Büyük Britanya, parasının değerini yükseltmiş, ama bu yüzden de ihracat ve üretimini güçleştirmiştir. Almanya'da markın 1923 yılında çöküşü, aynı zamanda toplumda derin sarsıntılara yol açmıştır. Gerçi göz kamaştırıcı bir sanayi genişlemesi vardır, ama kısa vadeli yabancı kredilere dayandığı için, kredi anlaşmasının feshi halinde bir felaketle sonuçlanabilir. Atlantiğin her iki yakasında işsizlik ve tarımdaki güçlükler, en acil sorunlardır. 1921'den 1929'a kadar İngiltere'de sürekli olarak en azından bir milyon işsiz vardır. Almanya'da bu sayı, 1926'da nerdeyse iki milyon, 1927-28'lerde, yani büyüme yıllarında 1,5 milyondur. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, işsiz sayısı 1,5 milyonunu altına düşmeksizin, iki milyon civarında değişmektedir.

Amerika'da işsizlik, Avrupa'ya oranla daha küçük bir sorun teşkil ederken, tarım sorunları büyük güçlükler göstermektedir. Genellikle batıdaki çiftçiler ürünlerini satmakta güçlük çekiyor, yaşama düzeylerinin düştüğünü görüyorlar. Bunların Amerika Birleşik Devletleri içindeki durumları gerçekten ciddîdir. 1919 ile 1928 arasında buğday fiyatları yarı yarıya, mısır 4/5, pamuk 2/5, pirinç 3/8 oranında düşmüştür. Amerikan halkının dörtte biri çiftçi olduğu halde, bunlara 1927 yılında gayri safi toplumsal ürünün ancak yüzde 8,8 kadarı düşmüştür. Bu oran 1919 yılında yüzde 16 idi. Kapitalizmin tarım piyasasını düzenlemek ve tam

istihdamı güvence altına almak konusundaki yetersizliği, insanların zihinlerini meşgul etmektedir. Büyük bunalımdan önce gelen büyüme, bunalımların sürekli olduğu belli bölgelerin varlığını gizlemiştir.

New-York borsasının çöktüğü 24 ekim 1929 tarihinin ünlü «Kara Perşembe»si, savaş sonrası tarihinin ana dönüm noktasını teşkil eder. Liberal ekonomik sistem, o güne kadar bilmediği bir fırtınanın hışmına uğrar. Sanayi üretimi önemli ölçüde azalır. İşsizlik duyulmamış oranlarda artar. 1932 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde 11,4 ile 14,7 milyon arasında işsiz vardır. Bu sayı İkinci Dünya Savaşı arifesinde 7 milyonun altına düşmez. Almanya'da işsiz sayısı 1930 Aralığında 3,8 milyondur ve 1931 ile 1932 arasında 5 milyonu aşar. Büyük Britanya'da ise 1931 yılında 2,6 milyonu bulur. İflâslar sayısızdır; kredi ortaklıkları ve büyük firmalar küçük girişimleri satın almaktadır. Birleşik Amerika'da binlerce çiftlik, borçlu bulundukları bankaların ya da kredi ortaklıklarının eline düşer. Yalnız Montana Eyaleti'nde 7300 çiftlik, bir ortaklığın mülkiyetine geçmiştir. Oklahoma'da çiftçilerin yüzde 15,6'sı, Iowa'da yüzde 11,9'u mülklerinden olmuşlardır. Malî ortaklıklar, mülkleri birleştirerek köylüleri topraklarından çıkarmışlardır. John Steinbeck, bu dramı **Gazap Üzümleri** adlı kitabında tasvir etmiştir.

Liberal iktisatçılar bu fırtınaya, uzun zamandır çelişik kuramlarla tasvir ettikleri devrî bunalımlardan biri nazarıyla bakıyorlar. Gerçekte söz konusu olan, klasik kapitalizmden günümüzün yeni-kapitalizmine geçişin yarattığı bir yapı bunalımıdır. Üretim güçleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya gibi en ileri ülkelerde yeni-kapitalizmin düzeyine ulaşmıştır; buralarda girişimlerin büyüklüğü, sanayi donanımının gücü ve kredi mekanizmasının gelişimi çağdaş kapitalizme çok yakındır. Ancak üretimin geniş çapta örgütlenişi henüz gerçekleşmemiştir. Firmaların, yapı değiştirmesi ve malî ortaklıkların yardımı ile rasyonalize edilmesi henüz sınırlı bir ölçüdedir. İktisat sürecinin devlet müdahalesi ile düzenlenmesi de aynı durumdadır. Ayrıca tüketimin, reklamlar ve kitle haberleşme araçlarıyla denetim altına alınması, henüz doğum evresindedir. İşte otuz yıllarının Dünya İktisat Bunalımı, bu iki olay arasındaki uyum yetersizliğine bağlanmalıdır.

Bunalımın genişliği karşısında devlet müdahalesi zorunlu bir duruma gelmiş, serbest girişimin en sadık taraftarlarınca dahi istenmeye başlanmıştır. 1931 Ekiminde Amerika Birleşik Dev-

letleri Ticaret Odası ulusal bir üretim ve dağıtım programının hazırlanmasını talep etmiştir. Devlet mercilerinin iktisat sürecine müdahalesi, ülkeden ülkeye değişir. Ama her yerde, yarışmayı sınırlamak, fiyatları ve ücretleri düzenlemek, üretimi kısmak, büyük kamu hizmetlerini yerine getirmek ve iktisadî hayatta bir kamu kesimi yaratmak için devlet müdahalesi başlamıştır. Bunlar kapitalizme tamamen ters düşen şeylerdir. Amerika Birleşik Devletlerinde «New Deal» programı, güdümlü ekonominin ilk eşgüdümlü deneyini teşkil eder; bu program, satın alma gücünün genişletilmesi (ücretlerin artırılması, köylülere yapılacak yardımlar, emekli maaşlarının yükseltilmesi, vb.) suretiyle üretimin yeniden devreye sokulması ve (sanayi ile yapılacak anlaşmalar, banka ve borsaların denetimi, tarıma yön verilmesi, vb. gibi yollarla) serbest yarışmayı sınırlayacak bir örgütlenme üzerine kuruludur. Fransa'da da, Halk Cephesi, benzer bir program geliştirmiştir.

Batı devletleri, aldıkları tedbirleri resmî açıklamalarında kapitalizm çerçevesi içinde göstermişler, amaçlarının, yarışmanın alışılmış düzenini ve piyasa mekanizmasını yeniden kurmak olduğu yolunda güvence vermişlerdir. Ne var ki, bu alışılmış düzenin ve mekanizmanın kendi kendini yeniden kuramaması gerçeği, iktisadî liberalizmin temel ilkesiyle doğrudan doğruya bir çelişki içindedir. Batı sisteminin temel taşı olan üretim ve tüketimin otomatik düzenleniş kuramı, büyük bunalımı aşamamıştır. Büyük bunalımın bıraktığı maddî etkiler kaybolup iktisadî bir hamle dönemi başladıktan sonra bile, bu manevî sonuç devam etmiştir. 1930'ların bunalımından sonra kapitalizm, artık tartışma konusudur. Taraftarlarından birçoğu inançlarını kaybetmiş, kapitalizmle hâlâ hor gördükleri sosyalizm arasında üçüncü bir yol aramaya başlamışlardır. Böylece korporatif devlet, güdümlü ekonomi, vb. gibi kuramlar gelişmiştir. Bunlarla liberal ideolojinin temeli sert saldırılara uğramıştır.

Düzencilerin Büyük Korkusu

1917 Rus Devrimi, iktisadî oligarşide ve orta sınıflarda büyük bir endişenin, bolşevizme karşı korkunun yayılmasına yol açtı. Başlangıçta sosyalizm de benzer bir dehşet yaratmıştı. Bu dehşet, sosyalist partilerin gelişmesine rağmen, ya da belki de o yüzden, gitgide azalmıştı. İngiliz İşçi Partisi, Alman ve İskandinav Sosyal Demokrat Partileri, güçlü örgütler yaratmışlar, yeni bir toplum kurmaya kararlı olduklarını açıklamışlardı. Ancak etkilerini kurulu toplum çerçevesinde, yasal ve devrimci olmayan araç-

larla sürdürdükleri için, bunlara alışmak mümkün olmuş, liberal ideoloji ile bütünleşmiş bir görünüm kazanmışlardı. Gerçekten de, ideolojilerine ve siyasal terminolojilerine rağmen, az ya da çok böyleydiler.

Burjuvazi, sosyalizme, gerçek olmaktan çok, düş evrenine ait bir efsane gözüyle bakmıştı. Bütün bunlar 1917'den sonra değişmiştir. Sosyalizm bundan böyle olasılık kazanmış bir gerçektir, çünkü gerçekleştirilmiştir. Artık sosyalist bir ülke, sosyalist bir model vardır. Kapitalizm olmadan da bir toplumun yaşayabileceği kanıtlanmıştır. Bu durum, birçok ülkede proleterlere umut verirken, girişimcilerde, üretim araçları sahiplerinde ve orta sınıfta korku yaratmıştır. Sovyet Devrimi'nin önceleri bulaşıcı bir görünüş taşıması, bu korkuyu daha da çoğaltmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği çevresinde meydana getirilmiş olan «cordon sanitaire», (karantina çemberi, -ç.) örgütlenmiş komünizmin, 1919'da Ruslar tarafından kurulan ve onların katı yönetimi altında bulunan Üçüncü Enternasyonal eliyle yayılmasına engel olamamıştır. Moskova deneyi, kendisini dehşete düşürenleri bile büyülemiştir.

Düzencilerin büyük korkusu, bolşevizmin, önceki egemen sınıflara yumuşak davranmamasıyla, daha da artmıştır. Bu rejim, kapitalistleri tasfiye etmiş, «yeni iktisadî siyaset»in getirdiği kısa yumuşamadan sonra aynı yolda devam etmiştir. Burjuvazi için, yeni sosyalist düzenle bütünleşmek, bir zamanlar aristokrasinin kapitalist düzenle bütünleşmesinden daha güçtür. Rus Devrimi'nin zorbalıkları elbette abartılmaktadır. Eski sistemin yöneticilerinden büyük bir kısmı, yeni sistemde yer bulabilmişlerdir. Ancak durumları öncekinden daha güçtür. Diğer yandan, Batı ülkelerinde bu nokta üzerinde pek durulmamıştır. Buralarda daha çok devrimden kaçan göçmen yığınları göze çarpmaktadır. Bir gün kendilerinin de ülkelerinden sürülebileceklerini düşünmek, Avrupa ve Amerika burjuvazisini titretmektedir.

1918 mütarekesini izleyen ilk yıllar, bu endişeleri haklı göstermiştir. Macaristan komünistleşmiş, Bavyera'da geçici bir Şura Cumhuriyeti kurulmuştur. Almanya, Moskova yönüne doğru devrilme tehlikesi göstermektedir. Batı'nın diğer ülkelerinde 1919 ve 1920 yıllarında işçi istekleri dalgalar halinde yükselmekte, sendika üyelerinin sayısı gitgide artmaktadır: İngiltere'de «Trade Unions»un 8 milyon, Fransa'da CGT'nin iki milyon, ve «American Federation of Labour»ın 4 milyon üyesi vardır. Sayısız toplumsal çatışmalar sökün etmiş, İngiltere madencilik ve tekstil

sanayiinde, Birleşik Amerika kömür yatakları ile ağır sanayiinde büyük grevlere gidilmiştir. Çoğu zaman hükümetler pes etmek zorunda kalmışlardır. Fransa'da sekiz saatlik işgünü, İngiltere'de işsizlik sigortası uygulamaya konulmuştur.

Ancak bu gelişme kısa sürede ters dönmüştür. Budapeşte'deki komünist cumhuriyet, Romen ve Çekoslovak ordularının yardımıyla ortadan kaldırılmış, yerine sert bir baskı siyaseti uygulayan gerici bir rejim getirilmiştir. Bütün Almanya'da kapitalist düzen ordu yardımıyla yeniden kurulmuştur. Grev hareketine krşı direniş örgütlenmiştir. Fransız hükümeti 1921 Martında işçilerle pazarlığa girişmeyi reddetmiş ve gösteri yürüyüşlerini bastırmıştır. İngiliz maden işçilerinin 1921 Nisan ve Haziranında yürüttükleri grev, bozgunla sonuçlanmıştır. Kömür madenleri ve ağır sanayideki Amerikan grevleri ise daha 1919 yılı sonunda başarısızlığa uğramıştı. Her ne kadar Birleşik Amerika'da 1920 ve 1921 yıllarındaki bunalımla birlikte işçi eylemi yeniden hızlanmışsa da, kısa sürede şiddetle bastırılmıştır. Büyük firmalar, kendilerince denetlenen özel sendikalar yaratmışlar, özel polis güçleri toplamışlardır. Birkaç yıl içinde Amerikan sendikalarının üyeleri yarıya inmiş, Avrupa sendikaları da aynı şekilde ağırlıklarını yitirmişlerdir.

Bu baskı siyaseti, Rusya'daki komünizmin, önceleri, işçi hareketine hız katacak yerde onu zayıflatmasıyla daha da kolaylaşmıştır. Sosyalist partiler ve sendikalar, Üçüncü Enternasyonal yüzünden bölünmüşlerdir. Bölünme, bazen biçimsel olarak birlik içinde gözüken, ama çeşitli hiziplerin karşılıklı mücadelesiyle yıpranan mevcut bir örgüt içinde gelişmiştir. Ancak, anlaşmazlıklar çoğu kez gerçek bir bölünmeye yol açmış ve bu şekilde sosyal demokrat parti ve sendikaların yanı sıra komünist parti ve sendikalar ortaya çıkmıştır. Bu iki grup arasındaki ilişkiler gitgide gerginleşmiştir. Komünistler sosyalistleri, burjuvazinin hizmetinde işçiye ihanet eden araçlar olarak görmüşler, sosyal demokratlar da komünistlere *tehlikeli eylemciler* gözüyle bakmışlardır. İşçi hareketinin bu şekilde bölünmesi, eylem yeteneğini azaltmıştır. 1920'den 1930'a kadar liberal demokrasi Batı'da gerçek bir tehdide uğramamış, hiç bir zaman ve hiç bir ülkede sosyalizmin getirilmesi mümkün olamamıştır.

Fakat burjuvazi ve orta sınıflar, düzenin tehdit altında olduğuna inanıyorlardı. Toplumsal huzurun dönüşü, onlara geçici bir *şeymiş gibi gözüküyordu.* Kızıllar karşısındaki büyük korku örtülü kalmıştı; bu korku, şu ya da bu kampın kazanmasında

önemli rolleri olan ılımlı seçmenlerin sağa yöneltilmesine yetecek kadar güçlüydü. İşçi hareketinin bölünmesi gerçekte sosyalizmi zayıflatırken, diğer yanda muhayyel bir sosyalizmin yarattığı korku da çoğalmakta ve kurulu düzenin savunulmasını daha elverişli kılmaktaydı. Hemen bütün Batı'da tutucu hükümetler 1920'lerde nerdeyse sürekli olarak sert bir yönetim uygulamışlar, bütün reformlara baskı araçlarıyla karşı durmuşlardır.

Birleşik Amerika'da (1920 Kasım seçimlerinden sonra) Cumhuriyetçiler iktidara gelmiş, 1933 yılına kadar iktidarda kalmışlardır. İktisadî genişleme, artık bir tüketim toplumu olmaya başlayan ülkenin modernleşmesine katkıda bulunurken, siyasal ve ahlâkî alanda hızlı bir tepki gelişmiştir. Amerikan ulusu, Başkan Harding'in 1920 yılındaki «Önce Amerika'yı kurtarmak, önce Amerika'yı düşünmek ve Amerika'yı herşeyin üstünde tutmak» formülüne uyarak kendi kabuğuna çekilmiştir. Siyasal eylemcileri uzaklaştırmak ve Latin ya da Uzak Doğu kökenli göçmenlerin sayısını dondurmak için, 1921 ile 1924 arasında, göçleri geniş ölçüde sınırlayan yasalar çıkarılmıştır (1919'daki 700.0000 göçmene karşılık 1924'de 150.000 göçmen; 1900 ile 1910 arasında Amerika'ya göç eden 200.000 İtalyan'a karşılık 1924'de 5000 İtalyan). Beyaz ırkın temizliğini korumak için «Ku-Klux-Klan» derneği kurulmuştur. Kamu ahlâkını korumak için 1919'da çıkarılan bir yasayla bütün Amerika'da alkol yasak edilmiş, bu da büyük sahtekârlıklara ve haydutluklara elverişli bir zemin hazırlamıştır. Eski muhariplerin kurdukları bir dernek, «American Legion», yurttaşlık erdemini kurtarmak ve komünizme karşı savaşmak için bir haçlı seferi açmıştır. Ekonominin modernliği ile siyasetin köhneliği arasındaki çelişki, Darwin'in evrim kuramını, İncil'e ters düştüğü için yasaklayan münferit eyalet kanunlarıyla en yüksek noktasına ulaşmıştır. Yahudi din ulemasmca İsa'nın mahkûmiyetine yol açmış olan aynı zihniyet, bilimin maddî alanda zaferler kutladığı bir ülkede yeniden su yüzüne çıkmıştır.

Avrupa'da tutucuların egemenliği böylesine kalıcı olamamıştır. Büyük Britanya'da sol, kısa bir süre iktidardadır, Fransa'da ise 1924 seçimlerinden sonra iktidara gelmiştir. Her iki durumda da, kızıllardan korktukları için tutucularla birlikte çalışmaya daha çok eğilimli olan orta kesimdeki iktidar ortaklarınca felce uğratılmışlardır. Almanya'da Sosyal Demokratlar, Katolik Merkez Partisi ve Liberallerden kurulu ilk Weimar koalisyonunun hükümetleri, gitgide sağa kaymış, Sosyal Demokratlar hükümetin yönetimini önce Merkez'e, daha sonra da Liberallere

terketmek zorunda kalmışlardır. 1925 yılında Mareşal von Hindenburg'un cumhurbaşkanlığına seçilmesi, geleneksel tutuculuğun güçlenmesine yol açmıştır. Sağın egemenliği her yerde işçi örgütlerine karşı bir direnme siyasetinin eşliğinde sürdürülmüştür: İngiltere'de grevin 1926'da sınırlanması ve Trade Unions'ların ayrıcalıklarını kaldıran yasa, Almanya'da toprak reformunun yürütülmemesi, 1920 yasasından sonra işletme kurullarının zayıflatılması ve nihayet Fransa'da sendikal eylemlerin bastırılması, vb. Bu tutucu ve baskıcı siyaset, işçi örgütlerinin güçsüzlüğü, bölünmesi ve komünizmle ürkütülen orta sınıflardan tecrit edilmesi sayesinde mümkün olmuştur. Bu da sınıf savaşının gerilediği izlenimini yaymıştır. Söz konusu olan herhalde bir hayaldir. Toplumsal barışın dış görünüşü arkasında derin bir kin birikimi meydana gelmiştir. Akıntı toprak altından gelişmiş ve yüzeye çıkmak için bekleyen yeni kaynaklarla beslenmiştir. 1929 bunalımı bunu açığa çıkarmıştır.

Bu bunalım sınıf kavgasına herhalde savaş sonrasından daha güçlü itelemeler getirmiştir. Kapitalizm bu kez sosyalist bir devletin meydana gelmesi gibi bir dış nedenin tehdidi altında değildir. Duruma hâkim olma yetersizliği yüzünden, artık içeriden kemirilmektedir. Liberal iktisat kendisini haklı gösterecek temel gerekçeyi kaybetmiştir. Oysa aşağı yukarı bir yüzyıldan beri, birkaç konjonktür düşüşüne rağmen sürekli olarak genişlemişti. İnsanların tasarrufuna hazır olan malları önemli miktarda çoğaltmıştı. Gerçi bu malların dağılımı eşit değildi, ama genel artış daha elverişsiz kesimlere de yansıyor ve işçiler, durumlarının düzeldiğini görüyorlardı.

1930'larda kapitalizm felce uğramıştır. Üretim düşmüş, mallar birikmiş, alıcı bulamamakta ve bunlara ihtiyacı olabilecek milyonlarca insan satın alma olanaklarından yoksun. İşsizliğin muazzam genişlemesi, sistemin anlamsızlığını belgelemekte. Lokomotiflerde kahve yakılır, tahıl imha edilir, belli ürünlerin ekimi yasaklanırken insanların birçoğu herşeyden yoksun kalmak zorunda. Bu durumdan doğrudan doğruya etkilenen işçiler, artık nasıl olur da liberal iktisada güven besleyebilirler? Sosyalizmin işçiler üzerindeki çekiciliği, kapitalizmin gözle görülür eksiklikleri karşısında ve Stalinizmin, uzak ve gizli kalması nedeniyle o sıralar daha da az bilinen eksikliklerine rağmen, gitgide artmaktadır. Sosyal hareketi frenleyen artık yalnızca işsizliktir; bağımlı ücretliler, bir grev halinde işlerinden olacakları, yerlerine işsizlerin alınacağı korkusu içindedirler.

Liberal ekonominin yetersizliği, 1914'ten önce sistemle bütünleşmeye başlamış olan işçilerin, şimdi artık ondan yüz çevirmelerine yol açmıştır. Bu yetersizlik burjuvaziyi ve orta sınıfları, bazı bakımlardan daha da kötü denebilecek bir duruma düşürmüştür. Maddî açıdan bakılırsa, birçok zanaatkâr, küçük girişimci, işadamı ve köylü bundan ağır zararlar görmüşlerdir. Manen bir çıkmaz içindedirler. Kapitalizmin artık işlemeyeceği korkusuna kapılmışlardır. Ancak, kapitalizm bunların varlığı için zorunludur; sosyalizmin yükselişi, onları, nefret ettikleri bağımlı ücretli durumuna getirecektir. Öte yandan plutodemokrasinin iktisadi güçsüzlüğü, siyasal güçsüzlüğü ile daha da artmaktadır. Liberal toplumun 1930 yıllarında içinde bulunduğu tehlike karşısında, hassas parlamenter kurumlar, kurulu düzeni ayakta tutacak güçte gözükmemektedir.

II

SİYASAL KURUMLARDAKİ BUNALIM

Liberalizmin siyasal kurumları hiç bir zaman iyi işlememiştir. Anatole France demokrasi hakkında şunları söylüyordu: «Kötü yönetmesini hoşgörüyorum, zira az yönetiyor.» Bazı istisnalar bir yana bırakılırsa, Amerikalı politikacıların orta kalitede oluşu, iktisadî alandaki girişimcilerin yetenekleri ile çelişme halindedir. Avrupada aristokrat gelenekler ve devlet fikri, yöneticileri genellikle daha parlak bir cila ile örter, ancak temelde önemli bir fark yoktur. Aslında önceki sistemlerin daha iyi işlemiş olduklarını gösteren bir kanıt da yoktur. Tarihe geri bakış, gri gölgeleri siler, geriye yalnız canlı renkleri bırakır. Geçmişin büyük adamlarından birçoğu bize, sadece kendilerini az tanıdığımız için büyük görünür. 17. yüzyılda İsveç Başbakanı Oxienstern oğluna şöyle diyordu: «Dünyanın nasıl akılsızca yönetildiğini bilmiyor musun?» 1920'ye doğru, kralcı Fransız tarihçisi Jacques Bainville, kendisine monarşinin üstünlüklerini öven ve bunları cumhuriyetin düzensizliği ile karşılaştıran güzel bir kadına, «Madam, bu işler her zaman kötü yürümüştür» diye cevap veriyordu.

1870 ile 1914 arasında liberal demokrasi, genellikle önceki rejimden daha iyi işlemiştir. Bunu kanıtlamak için Fransız cumhuriyetçileri savaştan sonra XIX. Louis'nin hayalî kişiliğini kullanmışlardır. Eğer Bourbon'ların bu mitolojik kalıntısı 4 Eylül 1870'de tahta çıkıp, 1919'a kadar orada kalsaydı ve aynı süre içinde Üçüncü Cumhuriyet'in ortaya koyduklarını aynen yerine getirseydi, o zaman tarihçiler, «Büyük» sıfatını XIV. Louis'ye değil, ona yakıştıracaklardı. Bu durumda o, Alzas ve Loren elinden alınmış, korkunç Komün Devrimi ile parçalanmış ve zayıflatılmış, itibarı kırılmış yenik bir Fransa'da yurttaşlar arasında birliği yeniden sağlamış, maliyeyi düzene sokmuş, ekonomiyi geliştirmiş, dünyanın ikinci sömürge imparatorluğunu elde etmiş, kaybedilmiş bölgeleri geri almış ve ülkeyi, tarihin en büyük savaşında özgür ulusların koalisyonu içinde zafere götürmüş bir hükümdar olacaktı.

1865 ve 1919 yılları arasında Washington'da oturan bir monark için benzer yazgıyı gözönüne getirmek mümkündür. Büyük Britanya'da Kraliçe Victoria devri, çağdaşlarına aynı büyüklük izlenimini vermedi mi?

Buna karşılık liberal demokrasi 1919 ile 1939 yılları arasında siyasal sistemlerin ortalamasından daha kötü işlemiştir. Toplum ve ekonomi gibi, siyasal kurumlar da iki bunalım geçirmişlerdir: birincisi Savaş'ın hemen sonunda, ikincisi 1929'larda. Bundan daha doğal bir şey de olamaz; çünkü ikinci bunalım, kısmen birincinin bir sonucudur. Bu iki fırtına arasında genel bir huzur hiç bir zaman geri gelmemiştir. Almanya'da 1923 yılında para sisteminin çöküşü, ulusu ve rejimi derinden sarsmıştır. Buna karşılık Fransa'da 1926 para bunalımı, hükümetin kararname yetkisinin, siyasal dengeyi bozacak biçimde genel bir kabul görmesine yol açmış, aynı ağırlıkta olmamıştır. 1923 ve 1924 İngiliz seçimleri, İngiliz parlamentarizminin temeli olan parti sistemini değişikliğe uğratmıştır. 1921 ile 1929 yılları arasında savaş öncesi devreye bir geri dönüş özelliği gösteren Birleşik Amerika dışında, siyasal kurumlardaki bunalım, toplum bunalımlarından daha kalıcı olmuştur.

Bunalımın Biçimleri

Hükümetlerin ve parlamentoların istikrarsızlığı, Batı kurumlarındaki bunalımın en çok göze batan ve kamuoyunu en çok etkilemiş olan biçimidir. Bu durum doğal olarak yalnız Avrupa'yı ilgilendirir, çünkü Amerikan başkanlık sisteminde ne hükümetin düşürülmesi, ne de parlamentonun feshi söz konusudur. Savaştan önce, hükümet bunalımlarının sık sık raslandığı tek ülke Fransa'ydı. 1875 ile 1914 arasında Fransız hükümetleri ortalama 9 ay ayakta kalabildiler. Savaştan sonra bu ritm daha da hızlandı. 1918 ile 1939 yılları arasında hükümetlerin ortalama süresi artık yalnız 6 aydır. İstikrarsızlık diğer Avrupa ülkelerinde de görülür. Alman hükümetleri 1919 ile 1939 arasında ortalama 8 ay iktidarda kalabilmişlerdir. Belçika'da her iki savaş arasındaki ortalama süre 18 aydır, ancak bu rakam, 1914'ten önceki 3 yıl ve 9 aylık ortalamanın altındadır.

Büyük Britanya dahi 1922 - 1924 ve 1929 - 1931 yılları arasında istikrarsız hükümetler dönemi geçirmiştir. Bu da, başbakanın fesih yetkisi yüzünden aynı zamanda parlamentonun istikrarsızlığına yol açmıştır. 1922 yılında seçilen Avam Kamarası yalnız bir yıl görevde kalmış, ondan sonra gelen ise 11 aydan daha az bir

görev süresi geçirmiştir. 1929 parlamentosunun toplantı süresi 2,5 yıldan az olmuştur. Weimar Cumhuriyeti'nde Reich Meclisi' nin istikrarsızlığı müzmin bir hal almıştır. 1924 Martında seçilen Reich Meclisi yalnız 7 ay, 1928 ve 1930'da seçilenler ikişer yıl, 1932 Haziranı ile 1932 Kasımında seçilenler ise beşer ay görevde kalmışlardır. Adolf Hitler'in iktidarı ele geçirişinden önceki iki yıl parlamenter mekanizma tamamen felce uğramış ve iktidar, parlamentoda çoğunluğu bulunmayan başkanlık-hükümetlerinin elinde kalmıştır.

Hükümetlerin ve meclislerin güçsüzlüğü, çoğu kez gerçek olmaktan çok görünüşten ibaret kalan istikrarsızlıklarından daha kötüdür. Fransa'da «Hükümetler gider, bakanlar kalır» formülünün Üçüncü Cumhuriyet döneminde geçerli olduğu görülmüştür. Aynı adamlar birbirini izleyen kabinelerde aynı ya da değişik makamlarda kalmışlardır; öyle ki münferit bakanların görev süresi, hükümetlerin süresiyle ters bir orantı içinde olmuştur. Tek tük bazı bakanlar yerine başkaları getirilse bile, bunlar, aynı partiden geldikleri ya da aynı siyaseti izledikleri için, geniş ölçüde öncekilere benzemektedir. Bu yüzden Parislilerin yeni bir hükümetin teşkili sırada kullandıkları özdeyiş çok iyi anlaşılıyor: «Plus ça change, plus c'est la même chose.» («Değiştikçe aynı kalıyor» -ç.)

Ancak, hükümetler, hükümet etmekte aciz kaldıkları sürece, değişikliklerin görünüşte ya da gerçek olması ne ifade eder? İşte Batı'nm İkinci Dünya Savaşı arifesinde ve özellikle Büyük Dünya Bunalımı sırasında verdiği izlenim budur. Güçsüzlük bazen parlamenter ilişkilerde yatar. Hükümetler bir çoğunluğa sahip değildirler, bütün önerileri milletvekillerince reddedilir. Fransa ve Almanya 1930'larda bu durumdadır. Kabul edilen kararların umulan sonuçları getirmemesi, daha sık raslanan bir durumdur. Siyasal kurumlar boşa dönmekte, gerçekleri yakalayamamakta, toplum üzerinde bir güç sahibi olamamaktadır. Bu olay, büyük bunalımın ilk yıllarında geneldir ve liberal demokrasinin faşist diktatörlükler karşısındaki tutumunun 1939 ve hatta 1940 yılının Haziranına kadar pısırık kaldığı dış siyaset alanında da kendini gösterir.

Buna rağmen sistem, siyasal kurumların güçsüzlük ve istikrarsızlığını göreli kılan kendini ayarlama mekanizmalarını geliştirecek durumdadır. Hükümetler genel olarak parlamentonun yetkilerini, özellikle olağanüstü kararnameler yoluyla kısmışlardır. Böylece, bir çoğunluğa ihtiyaç duymadan, ya da popüler olmayan tedbirlerde sorumluluğu doğrudan doğruya kendi üzerine

alarak kararlar vermek ve reformları karara bağlamak mümkün olmuştur. Almnya'da yürütme organı Weimar Anayasası'nın 48. maddesine dayanarak cumhurbaşkanlığı olağanüstü kararnameleriyle iş görmüştür. Birleşik Amerika'da Başkan Roosevelt, iktisadî alan müdahale sayısını, Yüksek Mahkeme'nin görüşüne göre zaman zaman aştığı normal yetkileri çerçevesinde çoğaltmıştır. Bu alanda en ileri giden reform Fransa'da, parlamenter yasalar yerine, kanun kuvvetinde kararnameler yoluyla yönetme biçiminde uygulanmıştır.

Savaş sırasında az çok hukuk dışında kullanılmış olan bu usul 1918'den sonra bazı Avrupa anayasalarına alındı. Paris Parlamentosu 1924'den beri sınırlı bir süre için, sınırlı bir alanda hükümete yasama yetkisini devretmek suretiyle bu usulü uygulamıştır. Yürütme organı bu çerçeve içinde kanun kuvvetinde kararname çıkarabilmiş, yani yasama yetkisini üzerine alıp, gerektiğinde mevcut bir yasayı değiştirebilmiştir. Bazı hukukçular, meclislerin yasama gücünü hükümete devretmesine karşı çıkmışlar, yasamanın meclislerin tasarrufunda bir hak olmadığını, aksine bizzat yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu itirazlar nazara alınmamış, usul, genellikle kabul edilmiştir. Ancak, parlamento, hükümet tarafından çıkarılan bu türlü kararnameleri onaylamak hakkını saklı tutmuştur. «Sessiz onaylar» ilkesi gereğince, bu kararnamelerin geçerliliğini sağlamak için, parlamentonun bunları değiştirmemesi fiilen yeterlidir. Kararname yoluyla yasa koyma Fransa'da 1926, 1934-35 ve 1937-39 yıllarında uygulanmıştır. Savaştan önceki 26 aylık dönemin 13 ayında, yani yarısında Fransa bu usulle yönetilmiştir. 1930'ların Fransasında alınan önemli tedbirlerin çoğu kararnameler yoluyla karara bağlanmıştır.

Sistemin kendi kendini ayarlamasının diğer bir biçimi de iktidarın kişiselleştirilmesidir. Bu durum, belli liberal ülkelerde, özellikle başkanlık sistemi dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde ve çoğunluk partisi liderinin otoritesi dolayısıyla da İngiltere'de zaten mevcuttu. Gladstone ve Disraeli 19. yüzyılın İngiliz çizgili liberalizm ve tutuculuğunu canlandırmışlardı. Lincoln ve Theodor Roosevelt, büyük otorite ve itibar sahibi kimselerdi. 1914 ve 1939 arasında kişiselleştirme hız kazanmıştır. Fransız parlamentarizmi 1926 ve 1934 yıllarındaki kurtarıcılara (Poincaré ve Doumergue) çağrıda bulunmak yolunu tutmuştur. Diğer bir reform yasası ile cumhurbaşkanına daha geniş yetkiler verilmiştir. Roosevelt'in deneyi, özünde onun otoritesine ve etkileme güçüne dayanır. Herşeyden önce 1920'den 1932 yılına kadarki dönemin

renksiz başkanları Harding ve Coolidge karşısında parlak bir kişiliğe sahiptir. Belçika'da bir Leon Degrelle'in faşizmine karşı savaş, Van Zeeland'ın kişiliğinde yürütülmüştür. Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarında rejim, başkanlık sistemine, diğer bir deyişle Cumhurbaşkanı Hindenburg'un iktidarına doğru gelişmiştir. Ancak, siyasal yetersizlik içinde olan bu adam, aslında, çevresindeki kimselerin hükümet ettiği bir simgeden ibarettir. Kişisel iktidar doğal olarak hükümet ve saray entrikalarına yol açar.

Bazıları liberal demokrasiyi diktatörlük yöntemlerini kullanmakla suçlarlar. Ama yine de şeflik ilkesi, «Führerprinzip», ile liberal parti liderlerinin otoritesi arasındaki fark çok büyüktür. Sonuncusu, bir kişilik tapınmasıyla birleşik olmadığı için sınırlı kalır. Bu çeşit otorite kör ve pasif bir itaate yer vermez; parlamento ya da yurttaşların oyu ile kırılabilir. Ayrıca (Roosevelt istisna edilirse) çok kısa sürelidir. Buna rağmen gerek şeflik ilkesi ve gerekse güç durumlarda otorite isteği, genel bir ihtiyacı, baba kişiliğine, kurtarıcıya, güçlü adama geri dönme ihtiyacını karşılar. Siyasette kişiselleştirme, us dışı, olağanüstü iktidara bir dönüştür ve liberal görüşün deneysel ve ussal iktidar anlayışına ters düşer. Batı demokrasilerinin diktatörlüklerle ortak olarak sahip oldukları diğer bir kendini ayarlama mekanizması da çıkarların temsili ve meslek kümelerine göre örgütlenmedir. Weimar Anayasası ve Orta Avrupanın diğer anayasalarında sendikaların sağlam bir yeri vardır. Devlet, işçi ve işveren arasındaki ortak çalışmaya yardımcı olur. 1925 yılında Fransa'da kurulan ve 1936'da geliştirilmiş olan Ulusal İktisat Kurulu da aynı amacı güder. Alman İktisat Kurulu'nun modelinden etkilenmiştir. Roosevelt ise daha çok, üretime gem vurmak için meslek kümelerinin örgütlenmesini hedef almıştır. Avrupa'da bununla kıyaslanır cinsten bir çabaya raslanmaz, ancak, birçok ülke, münferit meslek kümeleri için benzer yöntemler uygulamıştır. 1930 yıllarında moda olan korporatizme yaklaşılmaktadır.

Bazıları, bu ideolojide kapitalizm ile sosyalizm arasında üçüncü bir yol niteliği görürler. Gerçekten de korporatizm üretimin yapısına uygundur. Piyasaya gitgide hâkim olan büyük firmalar, bu sayede iktisadî iktidarlarını siyasal alanda güçlendirebilirler. Bunların yanında yer alan faşist rejimler, meslekî devlet ilkelerini, sendikaları ve demokrasiyi ezmek yolunda kullanmışlardır. Liberal demokrasiler ise meslek kümelerinin örgütlenmesini bambaşka amaçlarla kullanmışlardır.

Siyasal kurumlardaki bunalımın derinliği ülkeden ülkeye değişir. Sınıflandırma katı olmasa bile, bu açıdan üç küme ayır-

mak mümkündür. Bazı Batı ulusları bundan öyle derin bir isabet almışlardır ki, demokratik rejim çözülmüş, yerini diktatörlüğe bırakmak zorunda kalmıştır. Çekoslovakya dışında Orta Avrupa'da, İtalya ve Almanya'da durum budur. Göz önünde tutulması gerekir ki, burada liberal sistemin kısa bir süre önce yerleştiği ülkeler söz konusudur. Bunların kökleri, henüz fırtınaya direnecek güçte değildir. Zaten liberal sistem, Polonya, Romanya, Macaristan, Bulgaristan ve Yugoslavya'da hiç bir zaman doğru dürüst işlememişti. Savaş sonrasının parlak demokratik anayasaları tamamen biçimde kalmışlardı. 1914'den önce İtalya'da seçim hakkı sınırlanmış, halkın çoğunluğu seçimlere ve dolayısıyla siyasete katılamamıştı. Almanya'da seçim hakkı 1871'den beri geçerli olsa bile, monarşik otoritenin çok güçlü kaldığı bir rejim içinde işliyordu. Batı sistemi bu ülkeye ancak 1919'da girmişti.

İkinci bir küme ulus, liberal kurumlarını sarsan, ama ortadan kaldırmayan ağır bir bunalım geçirmiştir, örneğin Fransa ve Belçika gibi. Buralarda demokrasi madden ve herşeyden önce mânen tahrip edilmiştir. Parlamentoların itibar ve meşruiyeti kayba uğramıştır. Faşist partiler, İtalyan ya da Alman modeli diktatörlüklerin kurulması için dayatmaktadır. 1936 Belçika seçimlerinde Rexistler yüzde 12 oy almışlardır. Paris'te faşist birliklerin eylemleri, Millet Meclisi'ne yönelen ve 19 ölü ve yüzlerce yaralıya mal olan 6 Şubat 1934 tarihli ayaklanma ile en yüksek noktasına ulaşmıştır. Jaques Doriot'nun, önceleri «sosyalist nasyonal» olan Fransız Halkçı Partisi («Parti populaire»), «nasyonal sosyalist »duruma gelmiştir. Colonel de la Rocque'un daha az faşist nitelikteki Fransız Sosyal Partisi («Parti social») de, parlamentoya karşı oluşta ondan geri kalmamıştı.

Geri kalan Batı ülkelerinde, kurumlardaki bunalım sınırlı kalmıştır. İktisadî güçlüklere, işsizliğe ve kapitalizmin felce uğramasına rağmen, ne seçimler, ne parlamentolar ve ne siyasal partilerin rolü, ciddî bir tartışma konusu olmuştur. Bu nokta herşeyden önce, 1787 tarihli eski Anayasası hâlâ kutsal niteliğini koruyan Amerika Birleşik Devletleri için geçerlidir. Fransa ve Belçika'da devlette reform teması gündemdeyken, Amerika'da anayasayı değiştirmenin sözü bile edilmemiştir. İngiliz İşçi Partisi'nin gelişimi sonucu iki parti sisteminin uğradığı değişiklik, hükümet ve Avam Kamarası'nın geleneksel istikrarını zayıflatmıştır. Ancak bu istikrarsızlık kısa dönemlerle sınırlı kalmış, bunun dışında sağlam çoğunluklar her zaman kurulabilmiştir.

Kuzey Avrupa'nın küçük ülkelerinde kurumların bunalımı İngiltere ya da Birleşik Amerika'dan daha ağır değildir. Hollanda hükümetlerinin ortalama süresi, 1918'den sonra 4 yıldan iki yıla düşmüştür, ama bu da istikrarsızlık izleniminin doğmaması için yeterlidir. İskandinavya'da durum daha az elverişlidir. Hükümetlerin ortalama süresi İsveç'te 18 ay, Norveç ve Danimarka'da bir yıldır. Güçlükler özellikle, bugün sahip oldukları egemen duruma doğru ilerleyen sosyalist partilere yaramıştır. Reformcu özellikleri ve liberal demokrasiye olan bağlılıkları, parlamenter kurumları tehlikeye sokmamıştır. Ancak onların gelişmeleri, kurumların uğradığı değişimi ve Batı sisteminde yeni bir modelin ortaya çıkışını göstermektedir.

Bunalımın Anlamı

Siyasal kurumların bunalımı elbette toplum ve ekonomideki bunalımın bir sonucudur. Parlamentolar, seçimler ve siyasal partiler, bazılarının 1930'larda inanmış olacakları gibi, doğaları gereği etkisiz değildir, çünkü bunlar 1914'ten önce yarım yüzyıl etkili olmuşlardı. Her iki savaş arasında güçsüz kalışları, değişmiş bir toplumun ihtiyaçlarına artık uygun düşmemeleri yüzündendi. İktisadî ve toplumsal bunalımın şiddeti bir yanda, siyasal liberalizmin yerleşmesindeki zayıflık diğer yanda; işte bu iki temel faktörün bileşimi, siyasal kurumlardaki bunalımın derinlik ve ağırlığını açıklar. En yüksek noktasına ulaştığı ülkeler, iktisadî bunalımın en ağır, liberal rejimin ise en hassas olduğu ülkelerdir. Bunun tipik bir örneği Almanya'dır. İtalya ise daha az tipiktir. Gerçi orada demokrasi zayıf yerleşmiştir, ama sosyo-ekonomik bunalım fazla keskin değildir. Demokrasinin kuvvetle kök saldığı ve iktisadî bunalımın daha az şiddetli olduğu Büyük Britanya ise, ters yönden verilebilecek bir örnektir.

Bundan çıkan sonuç, toplum bunalımı ile siyasal kurumların bunalımı arasındaki ilişkinin karmaşık bir nitelikte oluşudur. Parlamento ve partilere karşı olan güvensizliğin, savaş sonrasının güçlükleri ve 1930 yıllarının iktisadî bunalımı içindeki kapitalizme karşı güvensizliğin bir sonucu olması enderdir. Bu süre içinde liberal ekonomi ile demokratik sistem arasındaki bağlantı açık değildir. Siyasal bunalımın iktisadî bunalımın bir sonucu olduğu kuramı, marksistler dışında yaygın olmamıştır. Kapitalizmi liberal kurumlardan daha önemli tutan burjuvazi ve orta sınıflar, ilişkiyi ters çevirmek ve siyasal sistemi, iktisadî güçlükler için sorumlu tutmak eğilimi içindedirler. Atlantik'in

her iki yakasında, gıda maddelerinin tahribi hükümete yüklenmekte, milletvekillerinin göstermelik harcamaları ve memurların malî kararlardaki ağırlığı kötü karşılanmaktadır. Bunalım sertleştiği ve devletin müdahalesinin zorunluğu açık bir durum kazandığı zaman da, parlamentoların güçsüzlüğü, zorunlu tedbirleri alma yolundaki kararsızlığı ve aczi kötülenmektedir.

Böylece demokrasi, her ne pahasına olursa olsun suçsuz çıkarılması zorunlu olan kapitalizmin hataları için bir şamar oğlanı durumuna gelmiştir. Bu toplumsal-ruhbilimsel (sosyal-psikolojik) nakil olayı siyasal alanda iktisadî bunalımın bıraktığı etkileri artırmıştır. Teknik açıdan bakılırsa, kapitalizm, demokrasiden çok daha yetersizdir, ne var ki kamuoyu aksini düşünmektedir. Parlamentolar, doğrudan doğruya yasama, ya da kararnameler aracılığıyla kararlar almayı başarmışlardır. Hükümetler de gerçekte çalışmaktan alıkonulmuş değildir. En istikrarsızları bile, Fransa ve Weimar Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, artırılmış yetkilere sahip olup, bunları kullanmaktadırlar. Ne var ki, bu kötü bir kullanmadır ve meclislerde kötü yasalar yapılmaktadır. Bu durum siyasal yapıların eksik oluşundan değil, bakan ve milletvekillerinin, tıpkı halkın çoğunluğu gibi, kendilerini iktisadî liberalizmin katı biçiminden kurtaramayışlarından ileri gelmektedir. Burjuvazi ve orta sınıfların bunu kavrayabilmeleri imkânsızdı, çünkü aksi halde kendi varlıkları tehlikeye sokulmuş olurdu. Bu yüzden, başarısızlığın suçu, kapitalizm yerine, siyasal kurumlara yüklenmiştir.

Demek ki seçimler, parlamentolar ve partiler, kendilerini bir yüzyıl önce yaratmış olan aynı toplumsal kümelerce tartışma konusu yapılmışlardır. Bu alandaki toplumsal uyuşum ve dolayısıyla meşruluk zayıflamıştır. Kurulu kapitalist düzeni ayakta tutması gereken siyasal kurumlar kırılıp döküldükçe, bu meşruluk çöküşü de hızlanmıştır. Bu düzen, etkin bir işleyiş içinde olduğu sürece, siyasal sistem tarafından korunması gerekmiyordu. Aksine sistemin güçsüzlüğü, serbest girişimin gelişmesine uygundu. Kapitalizm bunalıma girdiği, üretimdeki yetersizliği kuşku yaratıp saldırıya uğradığı, kendi içindeki güven kaybolduğu ve sosyalizmin baskısı arttığı zaman, iktisadî sistemi korumak için, güçlü bir siyasal rejim zorunlu gözükmüştür.

1920'lerin başından beri düzencilerin büyük korkusu, Sovyet Devrimi'nden sonra burjuvaziyi baskı araçları kullanmaya yöneltmiştir. Ama önceleri liberal kurumların çerçevesi içinde, yine de, yeter sayıda araca sahiptir burjuvazi. Seçimlerde, polis

ve yasamayı işçi örgütlerine karşı kullanabilen tutucu hükümetler genellikle iktidara gelmektedirler. Sadece İtalya'da iktisadî oligarşi kötü korunduğu duygusuyla faşizme saplanıyor. 1929'dan sonra bu tutum yaygınlaşmıştır. Bunalımın ağırlığı, demokrasilerin sosyalizme kayacağı korkusunu yaratmıştır. Artık Batı burjuvazisi, Fransız burjuvazisinin 1848 ve 1871, ve İtalyan burjuvazisinin 1923 yıllarında içinde bulundukları durumun aynısını yaşamaktadır. Artık aranılan, güçlü adamdır; liberal endişeler bir yana bırakılmıştır.

Parlamenter demokrasinin yerini alacak olan bir otoriter devlet anlayışı, yalnız toplumsal güvence ihtiyacına değil, aynı zamanda, iktisadî yapıları üretim güçlerinin gelişimiyle uyumlama zorunluğuna da uygun düşmektedir. Faşizm, yalnız mevcut kapitalizmi kuvvet kullanarak korumamış, aynı zamanda onu, birikim, örgütleme, planlama ve denetleme gibi araçlarla değişikliğe uğratmıştır. Bir yanda sendikalar ve sol partiler faşizm tarafından ortadan kaldırılmış, diğer yanda kapitalizm, onun sayesinde değişikliğe uğramış, modernleşmiştir. SS'ler ve Dr. Schacht, Nasyonal sosyalizmin birbirini tamamlayan iki yüzüdür.

Demokratik kurumlar, kapitalist düzeni ayakta tutacak durumda gözüktükleri sürece, muhafaza edilmişlerdi. Sonunda Batı'nın yalnız iki ülkesinde, o da en zayıf yerleştikleri İtalya ve Almanya'da kaybolup gittiler. Diğer ülkelerde faşist partiler ancak sınırlı bir yankı bulabildiler. Roosevelt deneyi, 1933'ten sonra kapitalizmin, hem kamuoyuna ve hem de devletin fazla güçlü olmasını istemeyen iktisadî oligarşiye hoş gelecek biçimde, demokratik bir çerçeve içinde yenilenmesi ve güçlendirilmesi umudunu açmıştır. Sosyalist partilerin Avrupa'daki gelişimi beklenmeyecek bir biçimde aynı yönde sonuçlar getirmiştir. Bu gelişim, üretim güçlerinin evrimine uyan ve Batı sisteminin 1945'ten sonra başlayacak olan onarımını hazırlayan bir neo-kapitalizmin şansını yükseltmiştir.

Sosyalizmin gelişimi önce karşıt etkiler doğurmuştur. Muhafazakârlar ile liberaller arasmdaki çatışmanın barış içinde bir arada bulunabilecekleri ölçüde yumuşadığı ve sosyalizmin henüz kapitalist düzeni ve parlamenter kurumları ciddî surette tehdit edecek bir güç kazanmadığı tarih dönemi, parlamenter demokrasinin Avrupa'da 1870 - 1914 arasındaki gelişmesine benzemektedir. Sınıf savaşının gevşemesi, oyun kuralları içinde, yani seçimler, parlamento toplantıları, işçi ve işveren arasında görüşmeler, vb. gibi yollarla hesaplaşma olanağını sağlamıştır. Ancak

ne zaman ki sosyalizm, iktidarı devralacağı konusunda burjuvaziyi ürkütecek bir güce erişmiştir, liberal kurumların oyunu çok daha çetrefilli bir hal almıştır. Böyle bir durum, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rus Devrimi'ne ve onun Batı'da yarattığı kuşkulara bağlı olarak gelişmiştir. Fransa'daki Halk Cephesi de 1936' dan sonra benzer bir tepkiye yol açmıştır.

Sosyalist hareketin iki dünya savaşı arasında bundan sonraki genişlemesi, bütünüyle özel güçlüklere yol açmamıştır. Sosyalizm bazen parlamenter çoğunluğu kazanacak, hükümetlere katılacak hatta bunları yönetecek kadar güçlü olmuştur, ancak, liberal kurumlarla o ölçüde bütünleşmiştir ki, artık bu kurumları tehdit etmeksizin, onların normal işleyişini güvenceye almıştır. Hatta daha da ötesi, sosyalizmin sosyal demokrat yöndeki türü, reformculuğu ile kurumların istikrarına yol açmıştır, çünkü bu reformculuk Batı ekonomisinin gelişimine uygun düşmüştür. Sosyal demokrasi, daha 1930'dan önce, Keynes'in aynı sıralarda geliştirdiği ve Roosevelt'in New-Deal deneyinde bunlardan aynı ölçüde esinlendiği düşüncelere benzer görüşleri yaymaya başlamıştı. Sosyal demokrasi, liberal sisteme, üretim güçlerine uymasını sağlayacak bazı kuramlar getirmiştir. Böylece günümüzün neokapitalizminin oluşumunda, neo-liberallerinkinden çok daha önemli etkiler bırakmıştır.

Sosyalist partilerin 1930 yıllarında neo-kapitalizmin öncüsü olarak oynadığı rol, şu ya da bu yerde bazı geçici güçlüklere yol açmıştı. Ancak bunlar, kısa bir süre kurumların bunalımını keskinleştirmişse de, uzun sürede bunalımın çözümünde yardımcı olmuşlardır. Fransa'da 1933 ve 1936 arasında Sol Cephe'nin koalisyonu, Sosyalistlerle Radikaller arasında gittikçe artan düşünce ayrılıkları yüzünden zorlaştı; oysa aynı zıtlaşmalar 1914 ile 1924 arasında mevcut olmamıştı. Sosyalistler, Radikallerin malî ve iktisadî siyasetini, önceleri benimsedikleri halde, artık birlikte yürütmeye hazır değildiler. Bunalım, onları, genişlemekte olan bir kapitalizmin çerçevesi içinde desteklemiş oldukları katı liberalizmi artık kabul etmemeye yöneltmişti. Getirdikleri önerileri, 1945' ten sonra klasikleşecek olan konulara, o zamanki koalisyon ortaklarının savundukları konulardan daha yakındı. Sol Cephe'nin iç çatışması, o zaman sanıldığının aksine, kapitalizmle sosyalizm arasındaki bir çatışmadan çok, eski ve yeni kapitalizm arasındaki bir hesaplaşmadan ibaretti.

Nihayet unutulmamalıdır ki kurumların bunalımı kimi ülkelerde teknik mekanizma ile bağlantılı bir biçim almıştır. Büyük

Britanya'da siyasal sistemin güçlükleri, toplumdaki büyük bunalımla aynı zamanda raslamaz. Burada tayin edici, olay, 1920 seçimlerinde İşçi Partisi'nin Liberalleri aşarak ikinci büyük parti durumuna gelmesi ve böylece üç parti sisteminin 15 yıl süre ile geleneksel iki parti sisteminin yerini almasıdır. Burada söz konusu olan yapıların uyuşmasıdır. 1920 ve 1925 yılları arasındaki dönem, XIX. yüzyılın iki parti sisteminin (Muhafazakârlar ve Liberaller), XX. yüzyılın iki parti sistemine bir geçiş dönemidir. (Burada İşçi Partisi, aslında eski Muhafazakârlarla eski Liberallerin çoğunluğundan oluşan muhafazakâr bir parti ile karşı karşıyadır, öyle ki artık bir sosyalist-kapitalist karşıtlığı söz konusudur.) İngiltere'deki 15 yıllık üç parti sistemi boyunca siyasal sistem teknik nedenler yüzünden kötü işlemiştir. Çünkü ikiden çok partinin birbiriyle yarışması halinde, İngiliz çoğunluk sistemi, elverişsiz sonuçlara yol açmaktadır.

1922 yılında Muhafazakârlar oyların ancak yüzde 38,2'sini aldıkları halde Avam Kamarası'nda 344 sandalyeye, yani çoğunluğa sahip olmuşlardır. 1923 yılında hiç bir parti çoğunluğu elde edememiş, İşçi Partisi Liberallerle birlikte hükümet etmek zorunda kalmıştır. 1929 seçimleri daha da ilginçtir: İşçi Partisi 8.362.000 oy ile 287 sandalye alırken, Muhafazakârlar 8.664.000 oy ile 255 ve Liberaller 5.300.000 oy ile ancak 58 sandalye kazanabilmişlerdir. Üç partinin de katılmasıyla, Mac Donald'ın yönetiminde, İşçi Partisi'nin bir süre geçici olarak ayrıldığı bir koalisyona gidilmiştir. Sonunda tek turlu çoğunluk sisteminin parlamenter bunalımlara yol açan aynı mekanizması onun iyileşmesini de sağlamıştır. 1935'te iki parti sistemi yeniden kurulmuş ve İngiliz hükümetleri alışılmış, bağdaşık ve disiplinli çoğunluklarla yönetilebilir duruma gelmiş, kurumlar güçlendirilmiştir. Tabiî bu durum, bu çeşit hükümetlerin diktatörlükler karşısında, Bay Chamberlain'ın hazin siyasetiyle sergilenen güçsüzlüğüne engel olamamıştır.

1930'larda Batı demokrasilerinin Hitler tehdidi karşısında güçsüz kalışı, siyasal kurumların toplumun yeni yapısına yeter derecede uymaması ile açıklanır. Klasik liberalizmin güçsüz ve gece bekçisi devleti, artık XX. yüzyılın ihtiyaçlarına uygun düşmemektedir. Yönetenler öyle sorunlarla karşı karşıyadır ki, bunların coğrafî genişliği, karmaşıklığı ve teknik güçlükleri, I. Dünya Savaşı'ndan önceki dönemin sorunlarıyla kıyaslanır değildir. Savaş öncesi devrede diplomatların kafalarını karıştıran ünlü Doğu Sorunu, Avrupa'nın 1918'den sonra yeniden inşası, güdümlü bir ekonominin yeniden örgütlenmesi, paranın denetimi ve uluslararası mal alış-verişindeki gelişme ile ilgili ödevler karşısında

âdeta çocuk oyuncağı kalmıştı. Liberal demokrasiler, bir önceki yüzyılın devlet aygıtını birkaç küçük düzeltmeyle muhafaza ederken, Hitler Rejimi, sorunların yeni boyutlarına uygun bir devlet aygıtı yaratmıştı. Hitler Rejiminin liberal sistem karşısındaki üstünlüğü, diktatoryal karakteriyle değil, modernliğiyle ilgilidir. Totaliter ve liberal rejimin 1939'daki yarışması, biraz da bir taksi ile bir fayton arasındaki yarışmayı andırmaktadır.

Demokratik kurumlardaki bunalımın bu yönü, ancak 1940 Haziranında, Alman Hava Kuvvetlerinin ştukaları, Jül Sezar'a göre «yalnız gökyüzünün kafalarına yıkılmasından korkan» Galyalıların eski korkularını yeniden uyandırınca, bütün açıklığıyla göz önüne serilecekti. Daha az dramatik olan diğer belirtiler, geçmiş yirmi yıl içinde ortaya çıkmıştı. Batı'nın iki savaş arasmdaki politikacıları, yarım yüzyıl önceki seleflerinden daha kötü değildir. Ama daha sıradan, daha küçük ve daha renksiz gözükürler. Buna sebep, içinde hareket ettikleri çerçevenin değişmiş olmasıdır. Karşı karşıya geldikleri sorunlar, artık bu çerçeveye sığmıyor. Bu gri tablo karşısında Başkan Roosevelt tek istisnadır. Ancak o da iğreti bir çözüm teşkil eder. Yalnızca siyaset dehalarını devletlerin başına getirmek bir çözüm sağlamaz. Kaldı ki, bu da kural olarak mümkün değildir. Toplumların yapıları, bireyler tarafından yönetilmelerini mümkün kılmamaktadır. Gerek siyasette ve gerekse ekonomide, örgütlerce yönetilmeleri zorunludur. Bireysel demokrasi, teknodemokrasi önünde geri çekilmek zorundaydı. Bu da 1945'ten sonra meydana gelmiştir.

İkinci Kısım

TEKNODEMOKRASİ

(1945 — ?)

IV. Bölüm

YENİ OLİGARŞİ

Teknodemokrasinin gelişimi, üretim güçlerinde, liberal demokrasinin gelişmesine yol açan XIX. yüzyıl sınaî devrimine benzeyen bir dönüşümün karşılığıdır. Bununla beraber, doğaya egemen olmaya ve tüketim mal ve hizmetlerini artırmaya imkân veren klasik icatların yam sıra, daha yeni nitelikte olanlar da ortaya çıkmıştı: örneğin, insan zihninin yeteneklerini (elektronik beyinler) veya insanlar üzerinde etki imkânlarını (psikanaliz) artıranlar. Bütün bu teknik ilerlemeler, büyük kollektif örgütlerin kurulmasına itiyor: dev firmalar, yığın partileri, güçlü sendikalar ve baskı grupları, büyük idarî birimler, vs. Çağdaş üretim, ancak bu ölçüler ve bu yapılar içinde tam anlamıyla gelişebilir.

Böylece iktisadî oligarşi nitelik değiştiriyor. Artık sadece üretim araçlarının sahiplerinden ve bunların mirasçılarından meydana gelmiyor. Onlarla birlikte, teknisyenleri, idarecileri, teşkilâtçıları, kadroları içeren daha geniş bir toplum kümesini bağrında topluyor. Hatta bazıları, kapitalistlerin bundan böyle ikinci plana itildiklerini ve ekonomi ile siyasetin yönetimini ellerinden kaçırdıklarını düşünüyor, ama bu ispat edilmiş değil. Her halükârda, yeni oligarşi eskisine nazaran idare ve devlet ile daha sıkı bağlar içinde: onlara daha muhtaç ve daha egemen. Öte yandan, ileri sanayi toplumlarının belirleyici özelliği olan büyük çapta üretim, artık çok dar hale gelen ulusal çerçevelerde gelişemiyor. İktisadî oligarşi, çokuluslu olmaya yöneliyor ve böylece, siyasal iktidarla ilişkileri meselesi değişik bir biçimde ortaya çıkıyor.

I

Yeni Oligarşinin Yapısı

Liberal demokrasiyi yöneten oligarşi, üretim araçlarının sahibi kapitalistlerden oluşuyordu. Eskiden burjuvaların asalete girdikleri gibi, bazı teknisyenler, idareciler, politikacılar buna katılabilirdi: ama yeni çevreleri ile kaynaşıp kendileri de kapitalist olmadıkça, burada sadece ikinci derecede bir rol oynarlardı. Öte yandan, işadamlarının hepsi değil, sadece en önemlileri oligarşiye dahildi. Genellikle buna destek olmalarına rağmen, bireysel küçük işletmeciler (çiftçiler, zanaatkârlar, tüccarlar), oligarşinin dışında idi. Zaten, oligarşi de, onlarla ittifakını korumak amacıyla, aralarındaki dayanışmayı -veya görünüşteki dayanışmayı- geliştirmeye gayret ediyordu.

Teknodemokrasiyi yöneten oligarşi aynı yapıya sahip değildir. Bazı çağdaş Batı yazarlarının iddia ettikleri gibi kapitalistlerin bunun dışında kaldıklarına itiraz edilebilir. Fakat teknisyenlerin, idarecilerin, bilginlerin artık gitgide artan sayıda buna katıldıkları ve burada daha önemli bir yer işgal ettikleri kuşkusuzdur. İktidar bunların eline geçmiş olmasa bile, artık bunun önemli bir kısmını kullanmaktadırlar. Öte yandan, oligarşi, devletle bağlarını ve yurttaşlar üzerinde egemenlik kurma araçlarını mükemmelleştirmiştir. Kitle haberleşme araçlarının gelişimi, sunî niteliğine rağmen daha genel ve daha derin bir toplumsal uyuşuma yol açan reklamcılık ve propaganda sayesinde, daha tam bir şartlanmayı mümkün kılıyor.

«Teknostrüktür»

Bir çeyrek yüzyıldır, Batılı sosyolog veya iktisatçılar, çağdaş neo-kapitalizm içinde iktisadî oligarşinin nitelik değiştirdiği kanaatindedirler. 1946'da, James Burnham, kapitalistlerin yerine özel firmaları eline geçirmiş olan «yöneticiler»in («managers») veya «örgütçü»lerin («organisateurs») devrimini tasvir ediyordu. Başkaları, üretim araçları sahiplerinin mirasçılarını teknisyenlerde buluyorlar: «teknokrasi» etrafından başlı başına bir literatür gelişiyor. 1967'de, John Kennett Galbraith, çağdaş büyük sanayi-

lerin daha sistemli ve daha derin bir incelemesini gerçekleştirdi: firmanın işlemesi için gerekli bütün bilgilere sahip olanları birleştiren kollektif yönetimi tasvir etti ve buna «teknostrüktür» adını verdi.

Yeni oligarşiyi tahil etmek için bu tasvirden hareket etmek mümkündür. Galbraith'e göre, teknostrüktür, herşeyden önce, kararların kollektif niteliğinde bulunur. Bu şekilde, atılganlığı ve girişim ruhu ekonominin başlıca motoru sayılan bireysel girişimci hakkındaki geleneksel görüşün izini fazlasıyla taşıyan Burnham'ın tahlilinin karşısında yer alıyor. Orada, sadece, kapitalist işletmecinin yerine teknokrat bir işletmeci konuyordu. Gerçekte, büyük sanayi firmaları ancak kollektif bir şekilde yönetilebilir, çünkü yönetimleri, üretim tekniklerine, geleceği tahmin ve planlama meselelerine, işletmenin beşerî örgütlenmesine, finansmana, pazarlamaya, vs. ilişkin bir sürü karmaşık bilgiyi gerektirir. Hiç bir birey bu bilgilerin tümünü toplayamaz: dolayısıyla, kişisel katkıların değerini ölçmenin, bunlara ne ölçüde itibar edileceğini ve bunun sonucunda firmanın gelişme imkânlarının neler olduğunu tespit etmenin tek yolu olarak, karar yetkisine sahip bir kümenin içinde çeşitli uzmanları birleştirme zorunluğu vardır. İşte bu küme «teknostrüktür»ü oluşturur.

Galbraith'e göre, kapitalistler buna dahil değildir. Hissedar genel kurulları, teknostrüktürün hazırladığı raporların otomatik olarak onaylandığı meclislerden başka bir şey değildir. Kendilerine makul bir kâr sağladığı sürece, malikler teknostrüktürü rahatsız etmezler. Bu kârın varlığı işletmenin çalışmasının bir şartıdır, ama başlıca motorunu teşkil etmez. Daha çok, vergiler, sigortalar veya borç faizleri gibi, bir yükümlülük niteliği taşır: böylece, hisse senetleri tahvillere benzemektedir. Temel iktisadî dürtünün kaynağı olarak, kârın yerini firmanın büyümesi almıştır. Gerçekten de, yönetici grup üyelerinin maddî çıkarlarının artması ve yetki alanlarının genişlemesi, bu büyümeye bağlıdır: dolayısıyla önemli bir saik gücü taşır. Liberal kuramlara uygun olarak, bireysel çıkar hâlâ iktisadî faaliyetin temel saikidir: ama artık kâr ile aynı anlama gelmez.

Ne var ki, bu mekanizmalar üretimin tümü için geçerli değildir. Batı sanayi ülkeleri içinde, Galbraith, iki kesim veya «altsistem» buluyor. Belli asgarî boyutların altında kalan bir işletme için, fabrikaları inşa etmeye, üretim kararı ile ürünün satışı arasındaki uzun hazırlık dönemini finanse etmeye, firmayı muhtemel fiyat, maliyet ve tüketici zevki değişikliklerine karşı koruma-

ya yetecek sermayeyi toplama imkânı yoktur. Buna karşılık, işletme boyutlarının bir üst sınırı yoktur: «Firma ne kadar büyük olursa o kadar başarılı olacağına inanmamak için hiç bir sebep yoktur. American Motors'dan daha küçük olmak tehlikeli olabilir. General Motors'dan da büyük olmak, hatta belki daha iyidir. İşte bu yüzdendir ki, modern sınaî firmalar devleşme eğilimindedir.»

Teknostrüktüre göre örgütlenmiş büyük işletmelerin karşısında, küçükler ve orta boylular, devlet düzenlemeleri ile az çok düzeltilmiş geleneksel bir kapitalizmi devam ettiren ikinci iktisadî kesimi oluştururlar. Galbraith'in tahminine göre, Birleşik Devletler'de iki alt sistem aşağı yukarı eşit öneme sahiptir: sanayi, ulaşım, enerji üretimi, haberleşme, pazarlama, kamu hizmetleri alanlarında takriben iki bin firma, gayri safi millî hasılanın % 40'mı, yani on milyon çiftçinin, zanaatkârın, küçük perakendecinin, bireysel hizmet sunan küçük esnafm, sanatçınm, vs. sağladığı kadarını yaratırlar. Batı'nın daha az gelişmiş olan diğer ülkelerinde, millîleştirilmiş işletmeleri kapsamasına rağmen, teknostrüktürün alanı herhalde daha az önemlidir. Ama bütünün hareketine hâkim olduğundan, her halükârda üstün durumdadır: dolayısıyla, bunun yönetici kümeleri iktisadî oligarşinin temelini teşkil ederler.

Galbraith'in anlattığı biçimiyle, yeni oligarşi, artık, kapitalizmin yerleşmesiyle birlikte asalet unvanları irsiyetinin yerini alan mülkiyet unvanları irsiyetine dayanmıyor. Teknostrüktür tarafından, bilgileri ve yetenekleri işletme için gerekli olan insanların seçilip kendi üyelerine katılmasına dayanıyor. Buna karşılık, görevlerine daha az ehil hale gelenleri içlerinden atıyorlar. Dolayısıyla, yönetici oligarşi daha seyyal, daha az güvenli olduğu kadar, daha açık ve daha demokratik hale gelmiştir: gerekli zihnî ve teknik yeteneklere sahip olmaları şartıyla, kapitalist olmayanların buraya girme şansları çok artmıştır. Böylece, klasik liberalizmdeki rekabetin yerini, bir yandan iktisadî tahmin ve planlama alırken, öte yandan, para iktidarının (ploutocratie) yerini, yeni tür bir rekabet yaratan bir «liyakat iktidarı» («méritocratie») alıyor.

Galbraith'in tahlili, Batı sanayiinin ve iktisadî oligarşinin yapısını açıklamak için neo-liberal yazarların sunduklarının en iyisidir. Yine de, bazı temel yanlış veya eksiklerle maluldur. Bir kere, kapitalistlerin rolünü küçümser. Galbraith, teknostrüktürün iktidarı «firma asgarî bir kâr sağladığı sürece mutlaktır» demek suretiyle, kendisine karşı yapılacak eleştirilere çanak tut-

maktadır. Demek ki, bu iktidar, «asgarî kâr» sağlanmadığı zaman nispî olmaktadır. O zaman, hissedarlar haklarını yeniden kullanmaya başlarlar: teknostrüktürün üyelerini serbestçe atıp verlerine yenilerini geçirebilirler. XIII. Louis'nin Fransa'da Richelieu için yaptığı gibi, işler iyi gittiği sürece hükümeti başlıca nazırına terketmesi, Richelieu'nün Mazarin için yaptığı gibi, hatta kendi halefini göstermesine dahi izin vermesi, kral iktidarını ortadan kaldırmaz; aksine, bu iktidar üstün, mutlak bir nitelik muhafaza eder. Bir bakıma, kapitalistler teknostrüktür üzerinde buna benzer bir iktidara sahiptirler.

Hepsi değil, elbette: küçük hissedarlar yığını, genellikle, iktidarsızdır. Geçici bir önder bunu seferber etmeyi başarsa bile, böyle haller pek ender görülür ve sonuç vermez. Ama Galbraith, bu yığın ile gitgide daha az bireylerden ve daha çok örgütlerden oluşan ve gerçekte genel kurulları denetimleri altına alan birkaç büyük hissedar arasında yeterli bir ayrım yapmıyor. Hisselerine sahip oldukları şirketler aracılığıyla üyeleri bütün ekonomiye hâkim olan ve 1936'da Fransız Halk Cephesi tarafından teşhir edilen «200 aile», tıpkı kendilerinden onlarca yıl önce Amerikan sanayiinin baronları gibi, liberal kapitalizm ile çağdaş neo-kapitalizm arasında bir geçiş dönemine tekabül ederler. Günümüzde, paylar, bu yolla işletmelerin çoğunu az çok denetimleri altında tutan iş bankalarının, kredi kurumlarının, dev firmaların, holdinglerin elindedir.

Bireysel işletmecilerden sanayi ve ticaret şirketlerine geçtikten sonra, üretim araçlarının özel mülkiyet, şimdi de, sermayenin işletmenin yönetimini denetimleri altına almalarına yeten bir kısmına sahip olan malî kümelerin eline geçme eğilimindedir. Bu kümeler çeşitli biçimlere bürünürler. Bazıları, anlaşmalar, birlikler, şubeler, holdingler, vs. aracılığıyla, başka firmaları az veya çok dolaylı bir şekilde kontrol altına alan dev bir firmanın meydana getirdiği çekirdek etrafında oluşurlar. İş bankaları veya kredi kurumlarında görüldüğü gibi, diğer bazıları, faaliyetlerini daha çok malî işlerle sınırlı tutmaktadırlar. İki türü birbirinden ayırmak çok zaman güçtür: örneğin, bir iş bankasının dev bir firmayı kontrol etmesi hali veya bunun tersi. Her halükârda, denetim altında tutulan işletmelerin hisse mülkiyetlerinin kollektif niteliği bunun kapitalist niteliğini ortadan kaldırmadığı gibi, malî kümelerin, en üstün iktidarın sahibi olan büyük hissedarların yanında eksperlerin, uzmanların, idarecilerin kararlara iştirak ettikleri bir teknostrüktür tarafından yönetilmeleri de bu niteliğe halel getirmez.

Galbraith'in hatası çiftedir. Bir yandan, son sözü söyleme hakkını muhafaza ettikleri teknostrüktürde kapitalistlerin rolünü küçümsemiştir. Öte yandan, teknostrüktürü sadece ayrı ayrı işletmeler çerçevesi içinde incelemiştir. Bu ilk kademe teknostrüktürleri, önemli işletmelerin çoğunluğunun kontrolünü elinde bulunduran ve dev firmaların, holdinglerin, kredi kurumlarının, iş bankalarının yönetici kümelerinden oluşan bir nevi üstün teknostrüktür tarafından, ikinci kademede, az çok daha eşgüdümlü ve tutarlı hale getirilirler. Hatta, dev firmaların, holdinglerin, kredi kurumlarının, iş bankalarının bütününün belli başlı hissedarlarının ve bunlarla birleşmiş olan eksperlerinin, danışmanlarının ve yöneticilerinin oluşturduğu bir üçüncü kademe bile mevcuttur. Ne o-kapitalizm oligarşisindeki bu en üstün teknostrüktür, eski aristokrasi içindeki haneden kanından prenslerin karşılığıdır.

Böyle bir tasvir, hem bir hayal oyunu gizler, hem de iktisadî yapının gerçek bir tahlilini ifade eder. Bir hayal oyunudur, çünkü bu görünüşteki girift iştiraklerin arkasında, büyük sayıda yönetim kurulunu denetimleri altında tutan ve çeşitli firmaların ve bayrakların maskesine bürünen bir avuç adam bulunur. Hukuken, 200 aile artık mevcut değildir. Gerçekte, modern ekonominin yönetildiği bütün kilit mevkilerde (bankalar, holdingler, kredi kurumları, büyük firmalar), bunlar karşımıza çıkmaktadır. Fakat, bireysel baronlukların yerini kollektif beyliklerin almasının tek amacı, kapitalistlerin iktidarını gizlemek değildir. Bu şekilde, bu iktidarın kullanılma biçimi de değişir; bu da, Batı sisteminin gerçek bir dönüşümüne tekabül eder.

Teknostrüktür, iktidarı üretim araçlarının sahiplerinden alıp kollektif kararlara iştirak eden teknisyenlerin, bilginlerin, teşkilâtçıların eline vermez. Her iki tarafı birleştirmek suretiyle, kapitalistlere, bilgili bir yönetim için gerekli bilgilerin tümüne sahip olma imkânını verir. İşletmeler seviyesinde ve işler iyi gittikçe -kötü gittikleri takdirde dizginleri yeniden ele alırlar-, genellikle, yönetimi teknostrüktürü oluşturan uzmanlar kümesine bırakırlar. İş bankaları, kredi kurumları, dev firmalar, holdingler seviyesinde, kollektif yönetime daha yakından iştirak ederler ve eksperler, tıpkı krallarla prenslerin yanındaki memurlar ve danışmanlar gibi, daha çok bir danışma rolü oynarlar. Her halükârda, eksperler, teknisyenler, idareciler genellikle sadece tek bir teknostrüktürün parçası iken, yalnız büyük hissedarlar, birkaç kademede ve birçok işletmede şahsen veya temsilcileri vasıtasıyla bulunurlar.

Yeni iktisadî oligarşinin başka bir özelliği unutulmamalıdır. Bizzat büyük firmaların boyutları, pazarlarını ve hammadde kaynaklarını genişletme ihtiyaçları, yeni icatları uygulamaya geçirme şartları, herşey işletmeleri ulus çerçevesini aşmaya doğru iter. İştirakler yoluyla, çok uluslu bir oligarşiye yönelinmiştir. Fakat biri diğerlerinden çok daha büyük olan söz konusu ulusların eşitsizliği, çok ulusluluğu genellikle görünüşte bırakmakta ve Birleşik Devletler'in egemenliğine varmaktadır. İktisadî oligarşi, siyaseti yönettiği ölçüde, bu durumun sonucu, Batı'yı Washington'un izine sokmaktadır. Aşağıda bu mesele yeniden ele alınacaktır.

Yeni Oligarşi ve Devlet

Eskisine göre, yeni oligarşi devlete çok daha bağımlıdır. Birincisinin herşeyden çok istediği, devletin müdahale etmemesi, mümkün olduğu kadar sessiz kalması, basite indirgenmesiydi. Aksine, yeni kapitalizm, ekonominin işleyişini ayarlamaya ve büyümenin ihtiyaç gösterdiği şartları muhafazaya muktedir, güçlü ve aktif bir devlet istemektedir. Eskiden, üretim, piyasa kanunu tarafından ayarlanıyordu: tüketicilerin tercihlerine uygun olarak, bazı işletmeler gelişiyor, bazıları ise yok oluyordu. İktisadî ilerleme, işletmelerin yarışmanın sınavına soktukları bireysel icatlara dayanıyordu. Bugün, büyük firmaların üretim programları, ilgili ürünün satışa çıkarılabilmesinden yıllarca önce kararlaştırılmaktadır. Bunlar, kısmen, piyasa araştırmalarının ortaya koyduğu tüketici dileklerini izlerler. Ama programlar bir kere yürürlüğe konduktan sonra, bu dileklerin değişmesini önlemek, hatta aksine, reklam kampanyaları ile bunların gelişmesine çalışmak gerekir. Tüketicilerin satınalma güçlerinin korunması hatta yükseltilmesi gerekir ki, bu da ekonominin genel bir eşgüdüme sokulması demektir.

Bu eşgüdüm, artık, liberalizmin mekanizmaları ile sağlanamaz. İflâsları binlerce emekçiyi işsiz bırakabilecek olan dev firmalar söz konusu olduğunda, başarısız işletmelerin başarılı işletmeler tarafından yok edilmesini göze almak imkânsızdır. Zaten tüketicilerin tercihleri reklam kampanyaları ile şartlandırıldığı zaman, başarı kavramı da anlamsızlaşır. Artık, kısa veya orta vadede verimli olup olmayacakları belli olmayan geniş çaplı yatırımlar gerektiren yeni icatlar arasında bir tercih yapmak için yarışma mekanizması işe yaramaz hale gelmiştir. Zaten araştırmalar boyut değiştirmiştir. Zamanımızda, teknik ilerleme, bireysel icat yeteneğinden çok devlete bağlıdır. Kamu kredileri olma-

saydı, ne tepkili motorların yapımı, ne de atom enerjisinin keşfi mümkün olurdu. Hükümet müdahalesi, dar anlamda keşfin sınırını aşmak ve sınaî uygulaması için gerekli ilk yatırımları da kapsamak zorundadır.

Devlet, verimli olmayan temel yapı yatırımları ve kamu hizmetlerinin geliştirilmesi için de gereklidir. Tarif icabı, kapitalist firmalar bunu yapamazlar. Fakat bu temel yapı ve hizmetler, kendi faaliyetleri için zorunlu hale geldiğinden, kamu gücünün bunları yapmasına gitgide daha çok ihtiyaçları vardır. Daha genel bir şekilde, durgunluk tehdidi belirdiğinde tüketimi teşvik etmek, enflasyon baskısı fazla büyüdüğünde tüketimi dizginlemek suretiyle, devletin ekonomiyi tüm olarak ayarlamasına ihtiyaçları vardır. Devrî bunalımlardan korunmakta çaresiz kaldıklarından, liberal mekanizmalar, bu toptan dengeyi hiç bir şekilde tam olarak sağlamayı başaramamışlardı. Ama hiç olmazsa, ekonomi bir yığın orta ve küçük firma arasındaki gerçek bir yarışmaya dayandığı sürece, bu bunalımları belli sınırlar içinde tutabiliyorlardı. Daha 1930'lardan itibaren, Birleşik Devletler'de ve Almanya'da gelişmiş bulunan büyük birimli bir üretim karşısında mefluç kaldıkları ortaya çıkmıştı. Bugün artık hiç kimse kamu güçlerinin müdahalesinin gerekli olduğunu inkâr etmiyor.

Bu müdahaleyi devletin sınırlarında tutmak mümkün değildir. Bunun, yerli işletmelerin dış pazarları fethetmelerine ve hammadde sağlamalarına yardımcı olmak üzere, uluslararası alanda da gelişmesi gereklidir. Liberal demokrasilerde böyle bir uygulama zaten vardı, ama günümüzde yeni bir yaygınlık kazanmaktadır. Büyük sanayi firmaları, tek ulus çerçevesinde gelişmelerine engel olan boyutlara erişmişlerdir. Iktisadî sınırların hiç bir zaman serbestçe açılmadığı ve çok zaman kapalı tutulduğu bir dünyada, dış gelişmeleri, sadece yarışma güçlerine değil, fakat hükümetler arasındaki antlaşmalara da bağlıdır. Dolayısıyla işletmeler, zorunlu nitelik taşıyan uluslararası gelişimlerinin anahtarının tek sahibi durumunda olan devletin desteğine mutlak olarak muhtaçtırlar.

Sanayileşmiş ülkeler arasında, bu destek, göreli bir eşitlik temeline dayanan antlaşmalar biçimine bürünür. Batı'nın üçüncü dünya ile ilişkilerinde, genellikle emperyalist bir nitelik kazanır. Daha 1870-1914 arasının büyük sömürge fetihlerini gerçekleştirmiş olan liberal demokrasi egemenliğinde bu özellik görülüyordu. Ama o zamanlar emperyalizm istisnaî bir nitelik taşıyordu. Durum değişmiştir. Batı'nın belli başlı firmalarının boyutla-

rı dış pazarlara sahip olmalarını zorunlu kılmakla kalmıyor, fakat sanayileşmiş ülke ekonomilerinin tümü, boğulmamak için, üçüncü dünyanın hammaddelerine muhtaç. Demek ki, artık, emperyalizm gelişmiş devletlerin nispeten önemsiz bir faaliyeti değil, ama hayat seviyelerinin korunması ve gelişmesi için zorunlu temel bir faaliyettir.

Klasik sömürgeleri bağımsız devlet haline getiren üçüncü dünyadaki milliyetçi akım yüzünden, bu emperyalizm yeni biçimler almaktadır. Bu devletler, sanayileşmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki mübadelelerin eşitsizliğine dayanan bir iktisadî yeni-sömürgeciliğe tabi tutulmaktadırlar. Bazı hallerde bu yeni sömürgecilik, kendi kamu güçlerinin müdahalesi olmadan, doğrudan doğruya sanayileşmiş ülkelerin özel firmaları tarafından uygulanır. Diğer bazı hallerde, hükümetler ülkelerinin sanayicilerinin dışta kök salmalarına yardım ederler ve bunları millîleştirmelere karşı korurlar. Devletin müdahalesi, ister silah kullanma, ister yerel tertipler tezgâhlama, ister ticarî müzakerelere girişme biçimine bürünsün, daima kesin sonuçludur. Üçüncü şıkta kamu kredilerinin oynadığı rolü, birinci şıkta ordu, ikinci şıkta da istihbarat teşkilâtları oynar.

İktisadî oligarşi devlete daha fazla ihtiyaç duyduğundan, bunu daha sıkı bir denetim altına almak daha da gerekli hale gelmiştir. Liberal demokraside, kamu güçlerinin, sanayi ve ticaret efendilerinden bağımsız insanların eline düşmesi hayal edilebilirdi: bunlar içte asayişi ve dışta güvenliği korumakla yetindikleri takdirde, piyasa ekonomisi memnuniyet verici bir biçimde gelişebilirdi. Teknodemokraside, devletin iş evreninden böylesi bir bağımsızlığı hayal dahi edilemez, çünkü bu evren geniş ölçüde onun kararlarına bağlıdır. Yeni oligarşi, siyasal iktidarı kullanan ara sınıf üzerindeki kontrolünü her zamandan daha fazla korumak mecburiyetinde olduğunu bilmektedir.

Geleneksel usulleri hâlâ kullanmaktadır. Politikacıların veya idarecilerin doğrudan doğruya satın alınması gittikçe daha istisnaî bir rol oynamaktadır: bu usul, sadece, bazı kilit noktalarda güvenilir (ve genellikle teşhis edilmiş) adamların bulundurulmasına imkân verir. Bununla beraber, yerel düzeyde hâlâ geniş ölçüde görülmektedir: bu bakımdan akla gelen ilk örnek, kamu kesimi inşaatlerini yüklenen müteahhit firmalar ile belediyeler arasında görülen şüpheli çıkar ortaklığıdır. Seçim kampanyalarının finansmanı, önemini muhafaza etmektedir; üstelik, haberleşme araçlarının gelişimi bunların maliyetlerini yük-

seltmiştir. Haberleşme araçlarının iktisadî oligarşi tarafından kontrol edilmesi hâlâ temel bir önem taşır. Sendikalar veya yığın partileri tarafından finanse edilen bağımsız gazetelerin ortaya çıkması bu kontrolü önemli ölçüde azaltmış değildir, zira oligarşinin kabul ettirdiği bir kültür ortamında geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmek için «siyasetten uzaklaşmak» mecburiyetinde kalmaktadırlar (bkz. s.) Radyonun ve televizyonun devlet tarafından tekel altına alınması ona büyük bir hareket serbestisi sağlayabilirdi ama, kendisi zaten bağımlı durumda bulunduğundan bunu pek kullanamamaktadır.

Sanayi, ticaret ve tarım alanındaki baskı grupları, güçlerini korumaktadır ve genellikle oligarşinin egemenliği altındadır. Bununla beraber, ileri sanayi kesimi ile geleneksel ekonomi kesimi arasmdaki çıkar çatışması, bazen küçük üreticilerin şu veya bu bölümü içinde bağımsızlık silkinmelerine yol açmaktadır. Böylece 1950'den beri, Batı Avrupa'da, tarım işletmecilerinin ve perakendeci tüccarların bir ölçüde sert bir tutuma girdikleri gözlenmektedir. Goşistler, son yıllarda bunu sömürmeyi denemişlerdir; bazı hallerde, örneğin Fransa'da küçük köylüler arasında, komünistler bunu kısmen başarmışlardır. Böylesi gelişmeler istisnaî kalmaktadır ve oligarşi, devlete egemen olmasında kendisine yardımcı olan kapitalist baskı gruplarının toptan denetimini muhafaza etmektedir.

Öte yandan, ekonominin evrimi ona yeni hareket imkânları sağlamaktadır. Galbraith, Birleşik Devletler'de, devlet siparişleri aracılığıyla, özel işletmeler ile büyük idarî birimler, özellikle ordu ve N.A.S.A. arasında gelişen girift bağları iyi tasvir etmiştir. Bu siparişler, onlar olmadan yaşayamacak olan bazı teşebbüslerin varlığını ve gelişmesini sağlamaktadırlar. Diğer bazıları için faaliyet alanlarının çok önemli tamamlayıcısı durumundadırlar. Sanayi firmalarında teknostrüktürün gelişmesi, kamu idareleri ile giriştikleri işbirliğini kolaylaştırmaktadır. Gerçekten, her iki tarafta da, kararlara aynı şekilde iştirak eden eksperler, teknisyenler ve bilginler görülmektedir. Aynı yetişmeye sahip olan ve aynı dili konuşan bu insanların anlaşması da kolaydır.

Çıkarları da birdir: hem özel kesimin, hem de kamu kesiminin teknisyenleri, -belli bir gelir seviyesinin ve mevkinin üstünde artık itibar başlıca unsur haline geldiğinden- itibarlarının ve bazen de ücretlerinin artmasına yol açacak şekilde, güçlerinin yükselmesini dilemektedirler. N.A.S.A. ve onun için çalışan firmalar, uzay programının gelişmesinde ortak bir çıkara sahip-

tirler; hava kuvvetleri ile uçak yapımcıları, denizaltıların yerine avcı veya bombardıman uçaklarının çoğaltılmasında, aynı şekilde çıkar sahibidirler, vs. Böylece, firmalarla idarî birimler birbirleriyle kaynaşarak, büyük güce sahip yeni baskı grupları oluşturmaktadırlar. Amerikan ordusunun yılda 60 milyar dolarlık alımları sayesinde, bir ilham gününde Eisenhower'in sözünü ettiği «askerî-smaî kompleks», sanayileşmiş dünyanın en gelişmiş planlı birimini oluşturur.

Batı'nın diğer ülkelerinde, özel firmalar arasındaki içiçelik, bu yoğunluk derecesine varmaz. Fakat benzer bir gelişme yolu izler. 1919 ile 1939 arasında, Fransızlar, idarenin teknisyenlerinin bazen özel işletmelere geçtiklerini görmüşlerdir. 1945'ten sonra bu eğilim çok gelişmiş olmakla beraber, yine de istisnaî bir nitelik muhafaza etmektedir. Özel ve kamu teknostrüktürleri arasında düzenli ilişkiler ve karşılıklı bağlar ise çok daha önemlidir (bkz. s.) Bunlar kamuoyu özele tabi kılma eğilimindedirler, zira iktisadî alanda özel kesim *hâkim mevkidedir. Aynı sebeplerden* dolayı, bazen devlet işletmeleri de kapitalist işletmelerin izinden yürümeye yönelirler. O takdirde, oligarşinin devlete egemenliğini zayıflatacakları yerde kuvvetlendirirler.

Geleneksel veya yeni, bu özel baskı imkânlarının ötesinde, oligarşinin devlet üzerindeki denetimi, iktisadî büyümenin artık her ikisi için ortak, temel bir hedef teşkil etmesine ve bu hedefe giden karmaşık yolda oligarşinin baş rolü oynamasına dayanmaktadır. Büyüme, bütün Batı toplumlarının temel düşü olma yoluna girmiştir. Gerçi, kollektif hayat seviyesinin yükselmesine bağlı olduğuna göre, söz konusu olan sadece bir düş değildir. Ama büyüme teması, bu maddî başarıların ötesine taşar: kollektif faaliyetin en üstün hedefini teşkil eder. Bir durgunluk, sadece geçici bir maddî yoksullaşma değil, fakat hayal kırıklığına ve aşağılık duygusuna yol açan bir başarısızlık, bir yenilgidir.

Oligarşi, kendi denetimi altında bulunan kitle haberleşme araçlarını kullanarak ve kendi gücünü artırmak amacıyla bu düşü bilinçli bir şekilde yaratmış mıdır, yoksa bu düş, sanayi toplumlarının maddeciliklerinden ve ilerlemeye olan inançlarından kendi kendine mi doğmuştur? Burası önemli değil. Düşün taşıdığı güç, siyaset adamlarını, seçmelerine bir iktisadî başarı sunmak mebcuriyetinde bırakmaktadır. Üretim üzerinde etkide bulunduklarına göre, bu başarı bir ölçüde kendilerine bağlıdır. Fakat büyük özel işletmelere, yani oligarşiye, daha da bağlıdır. Büyümeyi sağlamak için özel firmalar ile devlet arasında yer alan zo-

runlu işbirliğinde, firmaların ağırlığı nispeten fazladır ve ortak kararlarda onların etkisi daha büyüktür.

İktisadî oligarşinin gücü, temerküzü sayesinde daha da artmaktadır. Gitgide büyük sınaî ve malî işletmelerin yöneticilerine indirgenmekte, bunların da sayısı azalırken güçleri artmaktadır. Gerçi, yürütmenin güçlenmesi, başkanlık yetkilerinin artması ve sadık çoğunluklar sağlayan disiplinli büyük partilerin gelişmesi yoluyla, bizzat devlet merkezîleşmektedir. Ama bu iki olgunun çapı çok farklıdır. İktisadî iktidarın temerküzü siyasal iktidarınkine göre daha güçlü ve daha hızlıdır ve dolayısıyla ikincisi birincisine daha da az kafa tutabilir. Üstelik, partilerin disiplinli olmalarına rağmen sayılarının birden fazla olması nedeniyle, hiç bir zaman yeniden seçilecekleri kesin olmayan politikacılarla karşılaştırıldığında, sınaî ve malî oligarşi daha istikrarlıdır.

Dolayısıyla, iktisadî oligarşi karşısında devletin bağımlılığı, 1870-1939 liberal demokrasisine göre, günümüz teknodemokrasisinde daha güçlüdür. Fakat çok uluslu firmaların gelişimi sonucunda oligarşinin niteliği değiştiği ölçüde, bu bağımlılığın yarattığı sorun nicelden çok nitel bir özellik kazanmaktadır. Ayrıca, «çok uluslu» terimi, çoğu zaman Amerikan sermayesinin Avrupa şirketlerindeki hemen hemen daima çoğunluğa veya çok önemli bir orana ulaşan iştiraklerinin maskesidir. Birleşik Devletler firmalarının boyutları ve güçleri, çok ulusluluk ortamında genellikle onların egemenliğini sağlamaktadır. Dolayısıyla, siyasal iktidarın iktisadî oligarşinin denetimi altına girmesi, ulusal iktidarın, yabancı unsurun çok büyük bir güç taşıdığı kısmen yabancı bir oligarşinin denetimine girmesi sorunu halini almaktadır. Bu şeklide, diğer Batı ülkelerinin Amerikan işadamları tarafından bir çeşit sömürgeleştirilmesi gelişmektedir.

Bir Avrupa siyasal birliği kurulması, bu süreci durduracak güçte görünmemektedir. Ulusal hükümetler ile federal bir otorite arasmda yetki paylaşımı, çok uluslu oligarşi karşısında birincileri daha da zayıf düşürecektir. Avrupa ülkeleri arasinda, ulusal dayanışmalardan çok daha sıkı bir dayanışma meydana gelmediği sürece, ikincisi pek büyük bir güce sahip olamayacaktır. Onlarca yıl geçmeden, böyle bir şartın gerçekleşmesi şüphelidir. Her halükârda, Birleşik Devletler'inki gibi güçlü bir federal hükümet dahi iktisadî oligarşinin kontrolü altındadır: Avrupalı bir hükümetin bundan nasıl kurtulabileceği belli değildir. Ayrıca, siyasal bir birliğin varlığı veya yokluğu, Avrupa firmalarının Amerikan

iştiraklerine açılıp açılmama kararlarına pek etki etmeyecektir, zira bu kararlar, milliyetcilikten veya federalizmden bağımsız iktisadî gerekçelerle alınmaktadır.

Amerikan üstünlüğüne dayalı çok uluslu firmaların gelişimi, bunların iktisadî oligarşi aracılığıyla Avrupa devletleri üzerinde elde ettikleri etki, kapitalist çerçeve içinde önlenemez görünmektedir. Eski dünyanın firmalarının büyümesi ve ulusal sınırların ötesine taşmaları, modern üretimin yapısından doğan bir zorunluktur. Birleşik Devletler'in teknoloji, örgütlenme, pazarlama alanlarındaki ileri durumundan yararlanmak bunların çıkarınadır. Böyle bir çıkar, özel firmaların temel saiki olarak kalmaktadır. Devlet, bunların bu alandaki kararlarına karşı çıkamaz. Zaten bunu yapmakta onun da çıkarı yoktur, çünkü o zaman Amerikan yatırımları komşu ülkelere kayar. Avrupa çapında bir düzenleme, bu akımı bir çerçeve içine oturtabilir, ama bunu ne durdurabilir ne de frenleyebilir, zira gücü pek fazladır. Teknodemokrasinin, Batı'yı Birleşik Devletler'in bir yarı-sömürgesi haline getirme yolunda gelişmesi kaçınılmaz görünmektedir.

II

Halk Üzerindeki Denetim

İktisadî oligarşinin, devlet mekanizmasını ellerinde bulunduran politikacılara ve idarecilere egemen olması, aynı zamanda, ara sınıfın bu üyelerini geneloy yoluyla tayin ve azleden halk yığınlarını da denetimi altında tutmasaydı, fazla bir anlam taşımazdı. Böylesi bir denetim hiç bir zaman mutlak değildir ama daima çok sıkıdır. Tıpkı liberal demokrasi gibi, teknodemokrasi de halkın etkisi ile paranın etkisini kaynaştırmaktadır. Karışımın oranları ve biçimleri, bir ülkeden diğerine değişmektedir. Yığınların oligarşi tarafından denetlenmesi, günümüzde, bazı bakımlardan daha zor, bazı bakımlardan daha kolaydır. Geleneksel araçların yanı sıra, toplum hayatının bütününde köklü değişimlere yol açan yenileri gelişmektedir.

Toplumsal Uyuşumun Gelişmesi

Teknodemokrasinin birçok unsuru, halkın denetimini, liberal demokrasiye nazaran burada daha güç hale getirmektedir. Bir kere, oy hakkının tabi tutulduğu kısıtlamalar hemen hemen tamamen ortadan kalkmıştır. Yetenek şartları gibi, gelir, mülkiyet veya vergi şartları da artık mevcut değildir. Birleşik Devletler'de, Yüce Mahkeme, Siyahların oy kullanmalarını engelleme imkânını veren «poll taxe»ları (seçim vergilerini -ç.) ve okuma yazma bilme şartını yasaklamıştır: başka yerlerde, böylesi hükümler çoktan ortadan kalkmıştı bile. Danimarka'da (1953) ve İsveç'te (1969), ikinci meclisler ortadan kalkmıştır: başka yerlerde, etkileri genellikle zayıftır ve temsil eşitsizlikleri gitgide azalarak, üyelerinin seçilme tarzı birinci meclislerinkine yaklaşmaktadır. Bununla beraber, -çoğu zaman en muhafazakârları olanen az nüfuslu eyaletlerin hâlâ ezici bir üstünlüğe sahip oldukları ABD Senatosu'nda, federalizm bu temsil eşitsizliklerinin korunmasına yol açmaktadır. Şehirleşme neticesinde, Fransız Senatosu'ndaki eşitsizlikler gittikçe artmaktadır: ama bu meclis, milletvekillerinin kararlarına artık pek karşı çıkamaz hale gelmiştir. Demek ki oligarşi, artık bütün Batı'da yürürlükte olan geneloya uymak zorundadır.

Birleşik Devletler hariç, yığın partilerinin ve bunlara az çok bağlı sendikal örgütlerin gelişmesi, yurttaşlara, paranın gücü karşısında bir ağırlık oluşturabilmek için, liberal demokrasiye göre daha etkili araçlar sağlamaktadır. Üyelerinin düzenli ödentileri sayesinde, artık partiler ve sendikalar malî bir güce sahiptirler. Kendilerine önemli etki imkânları yaratan, kapitalistlerden bağımsız gazeteleri vardır. Siyasal eğitimlerini sağladıkları büyük sayıda seçmene öncülük etmektedirler. İktisadî oligarşinin etkisinin dışında kalan ve kuramsal olarak bunlara bir karşı-ağırlık oluşturan kaleler meydana getirmektedirler. Sosyalist ve komünist partilerin yaptığı gibi, kapitalizmin siyasal etkisini reddettikleri zaman, tabiatiyle ağırlıkları artmaktadır. Bu etkiyi kolaylıkla kabul eden muhafazakâr, liberal veya hristiyan demokrat yığın partileri dahi, yapıları ve boyutları sayesinde, icabında oligarşinin baskısına karşı koymak ve kendi güçlerini artırmak için liderlerinin dayandığı bağımsız bir güç kazanmaktadırlar.

Dinlerin gerilemesi de, oligarşinin yığınlar üzerindeki etkisini zayıflatmaktadır. Katolik ülkelerde, XIX. yüzyılın sonunda, Kilise ile sermayenin ittifakı, Kilise ile Taht'ın ittifakının yerini almıştı. Bu ittifak, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan kurulu düzeni korumakta çok yardımcı oluyordu. Hristiyanları, bu mülkiyete ve sahiplerinin otoritesine saygı göstermeye itiyordu. Protestan ülkelerde, dinin merkezî bir örgüte sahip olmaması neticesinde, bu ittifak daha az biçimlenmişti; ama iktisadî başarıyı kutsallaştıran kalvenci ve püriten anlayışlar sayesinde, bazen daha da derin olabiliyordu. Her yerde, toplum dayanışması ahlâkının yerine cinsel ahlâkın gelişmesi kapitalizme yardımcı oluyordu. Dinsel inanışların zayıflaması, kapitalizmi Kiliselerin desteğinden yoksun bıraktı. Bu zayıflama, başka yerlere göre Birleşik Devletler'de daha az ileri noktalara ulaştığından, Amerikan oligarşisi geleneksel müttefiklerini daha iyi koruyabilmektedir. Öte yandan, Hristiyanlığın tüm olarak gerilemesi, daha yoğun ve daha gerçek bir şekilde yaşandığı küçük çevrelerde bir yeniden doğuşu ile aynı zamana raslamaktadır. Bu gelişme, diğer insanlara karşı sevgiyi ve dayanışma ruhunu ön plana çıkaran ve cinsel yasakları arka plana iten ahlâk kurallarının gerçek hiyerarşisini yeniden kurma eğilimine yol açmaktadır. Böylece, yeni Hristiyanlık, kapitalizme ve iktisadî oligarşinin etkisine karşı çıkmaktadır. Tilmizleri henüz azdır, ama içten içe nüfuzu yaygınlaşmaktadır.

Buna karşılık, teknodemokrasinin diğer bazı unsurları oligarşinin halk yığınları üzerindeki denetimini kolaylaştırmaktadır.

Hepsi, küçük veya büyük bir ölçüde, toplumsal uyuşumun gelişmesine ve sınıf mücadelesinin zayıflamasına bağlıdır. Batı kurumlarının işleyişi, bu olgulara sıkı sıkıya bağlı görünmektedir. Aristokrasi ile burjuvazinin mücadelesi bunların barış içinde bir arada yaşamalarına imkân verecek kadar zayıfladığı zaman, öte yandan da, sosyalistlerin güçsüzlüğü, yalnızlığı ve öğretilerinin az inanılırlığı sonucunda kapitalistlerle proleterlerin mücadelesi kurulu düzeni sarsacak kadar şiddetli görünmediği sürece, liberal demokrasi gelişebilme imkânını bulmuştur. SSCB'de komünizmin kurulduğu, sosyalistlerin umutlarının canlandığı, inanılırlıklarmm arttığı ve burjuvazi arasında kızıllar korkusunun geliştiği 1917'den sonra, sınıf mücadelesi güç kazanıyor ve demokratik kurumlar bunalıma düşüyorlar. Bunların 1945'ten sonra gösterdikleri yeni gelişim, sosyalizmin Batı sistemi ile bütünleşmesine, yani sınıf mücadelesinin yeniden zayıflamasına ve toplumsal uyuşumda yeni bir güçlenmeye tesadüf etmektedir.

Görünüşe göre, bu durum, herşeyden çok, Batı yurttaşlarının siyasal özgürlüklere bağlılıklarından doğmaktadır. Özellikle kapitalizmin gücü ve devlet üzerindeki denetimi yüzünden, bunların kısmî ve sınırlı olduklarını herkes kabul etmektedir. Fakat yine hemen hemen herkes, hiç özgürlük olmayacağına, özgürlüklerin kısmî ve sınırlı olmasının daha iyi olduğunu düşünmektedir. Milyonlarca Avrupalıyı birçok yıl için bir diktatoryaya tabi hale getiren ve nazizmin korkunçluğunu gözler önüne seren savaş, bu bakımdan büyük bir rol oynamıştır. Doğu Avrupa'nın gösterdiği evrim, kapitalizmin kusurlarma rağmen Batı özgürlüklerinin temel bir değere sahip oldukları hissini güçlendirdi.

Sosyalist partiler, bu olguların sonuçlarını kabul ettiler. 1945'ten sonra, hepsi reformcu oldu. Hatta bazıları, kapitalizmi ücretlilerin çıkarları yönünde düzenlemekle yetinerek, günün birinde sosyalizmi kurma fikrinden dahi vazgeçtiler. Diğerleri için, 1950-1960 yıllarında sosyalizme atıflar daha çok göstermelik bir görünüş almıştı: fakat daha sonra kapitalizm aleyhtarlığı canlandı. Liberal, çoğulcu, demokratik bir sosyalizm üzerinde anlaşma tamdır. Bizzat Batı komünist partileri, siyasal özgürlüklerin değerini kabul etmeye ve yeni toplum tasarılarına bunları dahil etmeye yönelmişlerdir. İktidara gelişlerinin seçim yoluyla olacağını ve sosyalizmin kuruluş evresi ile bunun sonucu olacak olan sosyalist devlette siyasal çoğulculuğun korunacağını kabul etmeye başlamışlardır.

Bu çoğulculuğu tarif biçimleri henüz pek kesinlik kazanmamıştır: ama hiç olmazsa bu kesinlik, 1919-1939 yılları arasında,

Fransız sosyalistlerinin devrimin «büyük gece»sini izleyecek günleri tariflerindekinden az değildir. Batılı komünistlerin siyasal liberalizmi benimseyişleri makyavelci bir oyun olsa dahi, parti bu konuda kendilerini tatmin etme mecburiyetinde kaldığına göre, seçmenlerinin ve militanlarının özgürlüğe bağlı oldukları, bu şekilde meydana çıkmış olmaktadır. Bu alandaki toplumsal uyuşuma sadece birkaç marjinal faşist veya goşist küme katılmamaktadır. Zamanımızda hiç bir liberal sosyalizm örneği bulunmadığından, aksine sadece diktacı sosyalizmler var olduğundan, bu genel uyuşum yeni-kapitalizm etrafında birleşilmesine destek oluyor.

Bu tavır, sosyalizmin bazı unsurlarını kendisine mal etmiş olan bizzat kapitalizmin evrimine de bağlıdır. Klasik liberal devletin yerini «Welfare state»in (refah devletinin -ç.) alması, ücretlilere tam bir refah getirmekten uzak kaldı: ama sefaletlerini önemli ölçüde azalttı. Avrupa'da, bir sosyal sigorta sisteminin gelişmesi, kaza, hastalık, analık, devamlı maluliyet, ihtiyarlık tehlikesine karşı bir güvenlik getiriyor. Kamu hastanelerinin zaafları, emekli maaşlarının yetersizliği, iş güvenliğinin bulunmaması nedeniyle, bunun eksikleri büyük. Ne var ki, sosyal demokratlar tarafından yönetilen bazı kapitalist ülkeler -örneğin İsveç-, bunların gediklerini oldukça tatminkâr bir biçimde kapamasını bilmişler ve böylece, başka yerlerde de benzer bir gelişme için umutvar olmayı mümkün kılmışlardır. Devletin, fiyatları denetlemek, satınalma gücünü korumak, ekonomiyi ayarlamak, gerileyen kesimlerde çalışan işçilerin başka alanlara aktarılmalarını sağlamak, güç durumda kalan işletmeleri desteklemek, kamu hizmetlerini ve kollektif düzenlemeleri geliştirmek, parasız eğitimi genelleştirmek yolundaki müdahaleleri çok zaman yetersizdir: yine de bunların var olması, bütün bu alanlarda böyle bir eylemi geliştirmenin mümkün olduğunun göstergesidir.

Yeni-kapitalizmin bu evriminin, sosyal demokrasinin 1919 - 1939 arasındaki görüşlerine kısmen uyduğunu eklemeye gerek var mı? Kredinin ve paranın kontrol altına alınması, iktisadî faaliyetin düzenlenmesi, bir kamu ve bir yarı-kamu kesiminin geliştirilmesi, toplu sözleşmeler, ekonominin planlanmasına ve yön verilmesine sendikaların iştiraki, işçilerin yönetime katılması: bütün bunlar, az çok nüve halinde, iki savaş arasında sosyalist partilerin geliştirdikleri fikirler içinde mevcuttu. Günümüzde kapitalizm, ancak içerdiği sosyalizm sayesinde yaşanabilecek durumdadır. Daha önce hüküm süren katıksız rejim yerine, sosyalistlerin bu karma rejimi daha kolay kabullenmeleri do-

ğaldır. Batı kapitalizmi onlara yaklaşmıştır: onun karşısında takındıkları yeni tavır bunun sonucudur.

Gerçi kapitalizmin bu evrimi kısmen hayalîdir. Sadece zararların sosyalleştirildiğinden söz edenler olmuştur. İktisadî oligarşi, verimli olmayan kesimlerde, mükelleflerin sırtından özel işletmelerin kârlarını artırmak için, ucuz hizmet ve ürün elde etmek amacıyla, gönüllü olarak millîleştirmeden yanadır. Bu konuda, bazıları geleneksel (ulaşım, elektrik, vs), bazıları modern (daha sonra müteahhitlere devredilecek arsaların devlet tarafından tesviyesi, sonuçları sınaî firmalar tarafından kullanılacak olan araştırmların kamu parasıyla finanse edilmesi, vs.) sürüyle örnek verilebilir. Fakat kapitalizmin kısmî sosyalizasyonu, yurttaşlar için örneğin başka alanlarda daha gerçek bir nitelik taşımaktadır: örneğin sosyal güvenlik ve kollektif hizmetler.

Kapitalizmin maddî başarılarının etkisi, genel bir uyuşumun gelişmesinde herhalde daha da büyük olmuştur. Anketlerin ortaya koyduğuna göre, ücretliler, herşeyden çok, hayat seviyelerini tayin eden gerçek ücret seviyelerine karşı hassastırlar. Bu alanda, 1945'ten beri teknodemokrasi, büyük çapta bir ilerleme gerçekleştirebilmiştir. Gerçi, tüketim toplumunun eşiğine henüz varmış değildir. Birleşik Devletler gibi, en zengin ülkelerde dahi, nüfusun kayda değer bir bölümü önemli mahrumiyetler içindedir. Fakat büyük çoğunluk, gittikçe daha iyi veya daha az kötü bir şekilde yaşamaktadır. Gelirleri, ve onunla birlikte, maddî refahları (televizyon, ev araçları, çeşitli giyim, eğlence ve tatil, vs.) artmaktadır. Şehir hayatının, günlük ulaşımın, konut ve iş bulmanın güçlükleri içinde çırpman halk yığınları, gerçi pek imrenilecek bir durumda değildir. Ama buna tahammül etmek kolaylaşmıştır. En önemlisi, satınalma gücündeki ilerlemenin de tanıklık ettiği gibi, bu durum düzenli bir şekilde düzelmektedir.

Bazılarına göre (reklam yoluyla az çok sunî bir şekilde gelişen) ihtiyaçlar daha da hızlı arttığıdından, bu ilerleme gerçek olmaktan çok hayalîdir: satınalınabilecek ürünler daha da uzaklaşmaktadır. Neticede, bir gelir artışından çok, bir yoksullaşma söz konusudur. Bu tahlilde bir gerçek payı vardır. Ama, görünüşe göre, temel ihtiyaçlara göre yeni ihtiyaçlar o kadar derinlemesine hissedilmemektedir ve imkânlarda bir genişleme olduğu izlenimi çok yaygındır. Her halükârda, Batı toplumlarının yurttaşları, bugün için, başka rejimlerde daha yüksek bir hayat seviyesine sahip olabileceklerini düşünmemektedirler. SSCB'nin ve halk demokrasilerinin iktisadî alanda uğradıkları yarı-başarısız-

lık, siyasal otoriterciliklerinin yarattığı izlenimi kuvvetlendirmektedir. Kapitalizm tatminkâr olmasa bile, sosyalizmin daha da az tatminkâr olduğu fikri yaygınlık kazanmaktadır: bu kanaat, tabiatiyle, teknodemokrasi içinde bütünleşmeyi kolaylaştırmaktadır.

Hayat şartlarının yeknesaklaşması da aynı yönde bir eğilim yaratmaktadır. Gerçi, Batı toplumlarında gerçek gelirler yelpazesi çok geniştir ve hayat tarzları büyük bir farklılık göstermektedir. Ama herşeye rağmen, iktisadî oligarşi üyelerini, sanat, edebiyat ve kitle haberleşme araçları alanındaki şahsiyetleri, büyük hekimleri, cerrahları, avukatları, vs. içeren bir küme önderi veya «çok-önemli-kişi»yi, öte yandan da yoksullar (Siyahlar, göçmen işçiler, vs.) kümesini bir yana bırakırsak, geri kalanlar, yani nüfusun çok büyük çoğunluğu, aşağı yukarı iki büyük kesime bölünür. Terimin geniş anlamıyla «kadrolar», özel firma teknisyenlerini, eksperlerini ve müdürlerini, kamu kesimi yöneticilerini, yargıçları, profesörleri, vs. içerir: bunlar bir üst orta sınıf oluştururlar. Memurlar, işçiler, zanaatkârlar, perakendeciler, çiftçiler, vs. bir alt orta sınıf meydana getirirler. Her kümenin içinde, hayat tarzları oldukça yeknesaktır. İki küme aralarında hâlâ çok farklıdırlar, ama birbirlerine yaklaşmaktadırlar. Sinema, radyo, televizyon, büyük basın, ortak bir kültür geliştirmek suretiyle bu evrimi desteklemektedir.

Hayat tarzlarının yeknesaklığının gerçek olmaktan çok hayalî olduğu, yapılan işin güçlüğü, patron karşısında sahip olunan serbesti, iş güvenliği, gelir seviyesi bakımlarından büyük farklar gizlediği, inkâr edilemez. Yine de, sanayileşmiş toplumlarda, iç sınırların azaldığı ve halk yığınlarının (fabrika işçileri, köylüler), nüfusun geri kalan kısmından artık tecrit olmadıkları veya çok daha az oldukları bir gerçektir. Bu, bunların toplumla çok daha fazla bütünleşmiş oldukları anlamına gelir. Avrupa'da, bazı sendikal veya siyasal gelenekler bu evrimi frenlemekte, ama tamamen durduramamaktadır. Hayat tarzlarının benzerliği, aynı seri imalât ürünlerinin tüketilmesi, çıkar çatışmalarını ve sınıf mücadelelerini önlemez: ama bunları hafifletir. Daha doğrusu, bunların aynı toplumsal çerçeve içinde, teknodemokrasi çerçevesi içinde gelişmesini sağlar.

Yeni Denetim Araçları

Toplumsal uyuşumun gelişmesi, halk yığınlarının iktisadî oligarşi tarafından denetimini kolaylaştırır. Bunun egemenliği,

bazı unsurları reddedilse dahi, bütünü itibariyle kaçınılmaz görülen bir sistemin parçasıdır. Birçok Avrupalı için, bazı Amerikalılar için, paranın sahip olduğu güç, sistemin pasifinde, yani sevilmeyen tarafında yer alır, ama aktifinden yararlanabilmek için buna katlanılır. Bunun etkisinin azaltılmasına çalışıldığında dahi, elde başka imkân görülmediğinden buna boyun eğilir. Ne var ki, yurttaşları ekonominin yöneticilerinin istediği yöne doğru iten çeşitli araçlar tarafından desteklenmeseydi, bu boyun eğme yeterli olmazdı. Bu alanda, teknodemokrasi, oligarşiye, geleneksel silâhlarının etkisini tamamlayan çok etkili yeni silâhlar sağlamaktadır.

Geleneksel silâhlar elan kullanılmaktadır. 1950'lerde, soğuk savaş sırasında, kızıllar korkusu çok iş görmüştür. Avrupa'da, komünistler, ulusun geri kalan bölümünden tecrit edilmiş ve bir «ghetto»ya (kuyu-mahalleye -ç.) sıkıştırılmış durumdaydılar. Fransa'da sosyalist Guy Mollet'nin, haklarında, «Onlar solda değil, Doğu'dadırlar» dediği dönemdi bu. Birleşik Devletler'de, makkarticilik, üniversitelerde ve idarelerde bir cadı kazanı kaynatıyordu. İktisadî oligarşiye muhalefet, böylece felce uğratılmış oluyordu. Yumuşamanın ve barış içinde bir arada yaşamanın gelmesiyle, böylesi usullerinin kullanılması daha güç hale geldi. Gençliğin ve öğrencilerin giriştikleri eylemler, onbeş yıl sonra aynı usullere dönülmesine imkân vermiştir. Paris'teki Mayıs 1968 olayları, işadamlarına taraftar muhafazakârların seçilmesiin sağlamıştır. Birleşik Devletler'de, Fransa'da ve başka yerlerde, goşistlerin giriştikleri provokasyonlar, «sessiz çoğunluk»un, yani oligarşinin hizmetindeki çobanları sadıkane bir şekilde izleyen homurtulu koyunlar sürüsünün, seferber edilmesine yardımcı olurlar.

İhtiyaç halinde, baskı usulleri, bu kızıl aleyhtarı propagandayı daima destekler. Birleşik Devletler'de Rosenberg'lerin mahkûmiyeti, otuz yıl önce Sacco ile Vanzetti'nin akibetlerinin bir tekrarıdır. Fransa'da Jules Moch adlı bakanın polis yöntemleri, Üçüncü Cumhuriyet'teki seleflerinin usullerinin bir devamı ve Beşinci Cumhuriyet'teki halefi Bay Marcellin'in habercisidir. Goşistler, kapitalist toplumu «baskıcı» olmakla itham ediyorlar. Bu toplum, tarihte kendisinden önce gelenlere göre ne daha çok ne de daha az baskıcıdır: aslına bakılırsa, hatta daha az baskıcıdır. Her rejim, her devlet kendisini yıkmak isteyen hasımlarına karşı korunur: demokratik rejim, liberal devlet, kendilerini nispeten güven içinde hissettiklerinden beri, yani 1871'de Paris Komünü'nün bastırılmasından sonra, bunu biraz daha az şiddetle,

biraz daha vicdanlıca yapıyorlar. 1950'lerin komünizm korkusu bir kere ortadan kalktıktan sonra, toplumsal uyuşumun gelişimi teknodemokrasiye daha da yumuşak olma imkânını verdi. Goşist kümelerin eylemleri, onu yeniden sertliğe doğru itiyor.

Bununla beraber, haberleşme tekniklerinin gelişimi, yığınlar üzerinde egemenlik kurmanın bu klasik yöntemlerini ikinci plana itiyor. Artık büyük basın, radyo, sinema ve özellikle televizyon, sanayi toplumlarının üzerinde muazzam bir etki yaratıyor. Her fikri veya her ürünü kabul ettirmeleri imkânsız: yurttaşın inançlarını ve tüketicinin zevklerini bir ölçüde hesaba katmak zorundadırlar. Ama manevra alanları çok geniştir. Kanaatler, davranışlar, töreler, her alanda -siyasal, iktisadî, toplumsal, edebî, sanatsal, dinsel, duygusal, cinsel, vs. alanlarda- onların derinlemesine etkisine tabi. Böylece, sanayileşmiş toplumlarda, kitle haberleşme araçlarının denetim altında bulundurulması, iktidarın dayandığı başlıca temellerden biri haline geliyor.

Teknodemokrasilerde, bu denetim, en çok iktisadî oligarşi tarafından, ya doğrudan doğruya, ya da egemen olduğu devlet aracılığıyla gerçekleştiriliyor. Yazar kooperatifleri halinde örgütlenen veya yığın örgütleri (halk partileri, sendikalar) tarafından desteklenen birkaç gazete, bu bağımlılığın dışına çıkabiliyor. Bunlar istisnadır. Bunlar dahi, kitle haberleşme araçlarının yarattığı ve bizzat kendi okuyucularının da içinde bulunduğu ortamı hesaba katmak zorundadırlar. Giderlerinin bir kısmını ilânlarla karşılamak zorunluğundan pek sıyrılamamaktadırlar, ki bu durum hareket serbestilerini kısıtlar. Diğer haberalma araçları üzerinde, oligarşinin baskısı daha da güçlüdür. Herşeyden çok, büyük firmaların, yani gerekli malî imkânların tek sahiplerinin ilânlarından geçinen özel radyo ve televizyonlar, geniş ölçüde oligarşiye bağlıdır. Kamu gücünün finanse ettiği radyo ve televizyonlar ise, tasvir ettiğimiz mekanizmalar yoluyla genellikle bizzat kendileri iktisadî oligarşiye bağlı bulunan siyaset adamlarına ve idarecilere tabidirler. BBC gibi, bağımsız görünen kurumlar dahi, çok dar bir hareket serbestisine sahiptirler.

Teknodemokrasilerin iktisadî yapısı, kitle haberleşme araçları üzerinde oligarşinin bu denetimini zorunlu hale getirmiştir. Sınaî üretim, artık piyasa kanunlarına ve alıcıların burada ifadesini bulan ve kuramsal olarak serbest olan tercihlerine tabi değildir. Uretim programlarının, ürünün satışa çıkarılabilmesinden yıllarca önce başlatıldığı daha önce söylendi. Bu programlar bir kere yürürlüğe konduktan sonra, üretilen malların, genellikle muazzam meblağlara ulaşan temel yatırımların amorti edil

mesine yetecek kadar uzun bir süre için düzenli olarak satılması zorunludur. Bu düzenli satış, ancak tüketicileri ikna edecek derinlemesine ve devamlı reklam kampanyaları ile elde edilebilir Bu kampanyalar ancak kitle haberleşme araçları ile gerçekleştirilebilir. Basın, radyo, televizyon, kendi kapılarını ilân sahiplerine kapatsalardı, birçok ürünün satışı önemli ölçüde azalırdı, ki bu da üretimi frenler ve ciddî bir bunalıma yol açardı.

Son tahlilde, modern kapitalist üretimin bütünü, reklamcılık yoluyla ürünleri satın almaya itilen erkek ve kadınların bu şartlanmasına dayanmaktadır. Gerçi, üretime girişilmeden önce yurttaşların büyük kısmının üretilecek ürünü isteyip istemediklerini kontrol eden piyasa araştırmaları yapılır. Reklam kampanyaları ile, ihtiyaçlar tamamen sunî bir şekilde yaratılmaz. Ama bu kampanyalar olmasaydı, muhtemelen ortaya çıkacak olan ihtiyaçlar, daha az zorlayıcı, daha belirsiz, daha dağınık bir görünüm arzederdi. Moda mekanizması, satın alınmasından çok kısa bir süre sonra bir ürünün yerine, görünüşte biraz farklı, ama insanların «modası geçmiş», eskimiş görünmek tehlikesi yüzünden satın almak zorunda kaldıkları benzer bir ürünü geçirmek imkânını yaratır. Bu süreç, modern sanayinin şartları tarafından zorunlu kılınmıştır. Ucuz satabilmek için, büyük çapta seri imalâtta bulunmak gerekir; büyük çapta seri imalâtta bulunabilmek için, önemli bir alıcı kitlesinin el altında bulundurulması zorunludur; önemli bir alıcı kitlesinin el altında bulundurulabilmesi için, insanların ellerindeki üründen mümkün olduğu kadar hızla bıkmalarına ihtiyaç vardır.

Moda, çağdaş yeni-kapitalizmin başlıca motorlarından biridir. Kendisi de, ancak kitle haberleşme araçlarının mümkün kıldığı kapsayıcı, yapışkan, zorlayıcı bir reklamcılıktan ayrılmaz. Uzman fıkracıların, büyük terzilerin yaratıcı dehaları, icatçılıkları, doğallıkları, «modern kadın»ı kavrayışları vs. hakkındaki ölçüsüz övgü yazılarından daha gülünç bir şey olamaz. Gerçekte, mesele, piyasaya bunların yenilenmelerini zorunlu kılan modeller sürmek suretiyle, bir yıl önceki gardropları eskimiş hale getirmektir. Bununla beraber, 1970'te «maksi» modasının veya yirmi yıl önce Christian Dior'un uzun elbiselerinin yol açtığı toptan değişiklikleri çok sık kabul ettirmek de mümkün değildir, zira alıcıların malî imkânları yetersiz kalmaktadır. Buradan da, oldukça uzun aralarla gerçekleşen nadir anlar dışında, (yeni alımlara yol açan) «yenilikçilik» ile (bir önceki yılın modellerini satmaya imkân veren) «devamlılık» arasında bir denge tutturmak zorunluğu doğmaktadır.

İktisadî oligarşi, diktatoryaların propaganda yoluyla elde etmeyi denediklerini, reklamcılık yoluyla başarmıştır: başlangıçta özel bir çekiciliğe sahip olmayan, ama kitle haberleşme araçlarının dolu gibi yağan tekrarlarıyla alışılmış ve hatta zorunlu hale gelen birtakım ürünleri satın almayı veya birtakım fikirleri desteklemeyi kamuya kabul ettirmek. Bu suretle yatırımlara ve işgücüne olduğu kadar, televizyona da ihtiyaç gösteren üretimin artmasını sağlıyor. Bu üretimin, tüketicilerin derinlemesine hissettikleri ihtiyaçlar yerine, onlara kabul ettirilen birtakım ihtiyaçlara uygun olması, ileride yine karşımıza çıkacak önemli bir mesele yaratıyor. Siyaset alanında, büyük çapta kullanılan haberleşme araçları buna benzer sonuçların elde edilmesine imkân verir. Bunlar sayesinde, oligarşi, daha önce tasvir ettiğimiz doğal uyuşuma eklenen bir sunî toplumsal uyuşum elde ediyor.

Batı ülkelerinin televizyonlarının, radyo yayınlarının ve büyük basınlarının tabi tutulacağı bir tahlil, bunların hiç durmadan, kapitalist üretimin üstünlüğü, sosyalizmin tehlikeleri, işletmelerin temerküzünün zorunluğu, işadamlarının yetenekli ve ciddî oldukları, politikacıların hiç bir şeyden anlamadıkları ve sık sık fikir değiştirdikleri, kamu hizmetlerinin kireçlenmiş ve pahalı oldukları, ideolojilerin (yani bugünkü toplumdan farklı bir toplum hakkındaki tasavvurların) zararları, (kurulu düzeni derinlemesine eleştirmeleri mümkün olan) düşünürlerin sorumsuz ve marazî nitelikleri, vs. temalarını işlediklerini ortaya çıkaracaktır. Reklamcılığın yüzeydeki hovardalığı ve çocuksu cinselliği, bu mesajm muhafazakâr niteliğine dokunmadan, onu biraz daha yutulur hale getirmektedir. Bütünüyle, iktisadî oligarşinin meşrulaştırılmasına yönelmiştir.

Kültürsüzleşmekte olan bir topluma zerkedilmesi, bu mesajın etki gücünü daha da artırmaktadır. Basın, radyo yayınları, televizyon, her gün, çarpıcılık uğruna ciddiyetin feda edildiği, sunulan olgular arasmda ilişkilerin açıkça belirtilmediği, bütünün gerçek önemine göre değil, kamuoyunun tahmin edilen meraklarına göre dizildiği bir sürü haberi üst üste yığmaya yönelmiştir. Haberleşme aracı olarak sözün veya görüntünün, yazıya üstün gelmesi, edinilen bilginin daha da yüzeyde kalmasına ve kesinlikten uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Hem gazetecilik, hem de radyo yayıncılığı konusunda tecrübesi olan herkes bilir ki, yazılı şey sözlü yayından çok daha sıkı bir şeklide denetlenir. Görüntünün ima gücü ise muazzamdır: ona her şeyi ima ettirmek mümkündür.

Bir yandan söz ve görüntü yoluyla ifadenin, öte yandan da matematik yoluyla ifadenin arasına sıkışmış bulunan yazı yoluyla ifadenin günümüzde uğradığı gerileme, insan düşüncesinde de bir gerilemeye sebep olabilir. Şiir mantığa galebe çalacak, düşünce inceliğinin yerini geometrik kafalar alacak: fakat şeyleri bütünüyle değerlendirme ve dengeli bireşimler yaratma yeteneği yitirilecek. Bu evrim, mevcut kültürleri, yani insan ve toplumu bütünüyle açıklamaya yönelen sistemleri parçalama eğilimini yaratıyor. Kâr yasasının, bunu arzu etmeyenlerin dahi, gazetelerine okuyucu, radyo yayınlarına dinleyici ve televizyonlarına seyirci bulmak için zorla kabullendikleri «sansanyon haberciliği» («sensationnalisme») de bu yöne itiyor. Basın, ancak kitleyi ilgilendirmeyen birkaç nadir istisna **(Le Monde, The New York Times)** dışında, aynı zorunluğa tabi durumda.

Kapitalist ülkelerdeki haberleşme ile sosyalist ülkelerdekinin karşılaştırılması çok aydınlatıcı oluyor. SSCB'de ve halk demokrasilerinde yurttaşlar, Batı'ya göre çok daha az sayıda haber alıyorlar ve bunlar daha tek taraflı. Ama resmî öğretideki yerlerini belirtmek amacıyla, kendine göre bir mantığı olan bir biçimde sunuluyorlar. Bunun sonucu şu oluyor ki, ortalama Sovyet yurttaşı, Polonyalı, Macar, ortalama Amerikalı, Alman, Fransız veya İngiliz'e nazaran daha az olaydan haberdar oluyor, ama bunları daha iyi anlıyor ve daha çok kültüre sahip bulunuyor. Onların kültürü tek yönlü ve güdümlü, ama mevcut. Batılıların artan ölçüde aksine, olayları sınıflandırmayı ve bunları genel bir çerçeve içine yerleştirmeyi biliyorlar. Batılıların üzerine her gün, en çarpıcıları başta diğerleri arkada olmak üzere, yığınla haber dökülüyor. Bunların yüzde birini akılda tutamadıkları gibi, birbirleriyle ve kendilerinin içinde yaşadıkları toplumla ilgilerini tayin edemiyorlar. Televizyondaki yarışmalara katılanlar gibi, bir sürü şey biliyorlar, ama kültürden yoksunlar.

Okulda ve üniversitede elde edilen önceki kültürün izleri elan yaşadığından, -özellikle Avrupa'da- bu kültürsüzlük henüz tam değil. Yeni-kapitalizmin etkisi altında öğretimin dönüşmesi, bir veya iki kuşak sonra bu izleri de ortadan kaldıracak. Goşistlerin «kendiliğindencilik»i («spontanéisme»), kurulu düzene, yani iktisadî oligarşinin egemenliğine yaradığını farkına varmadıkları bu kültürsüzlüğü destekliyor. İstediği kadar muhafazakâr olsun her gerçek kültür, mevcut toplumu tartışma konusu yapmaya imkân veren bir zihnî araç oluşturur. Bir Avrupalı, kendi geleneksel kültüründe liberal kapitalizmi eleştirme imkânlarını na-

sıl buluyorsa, bir Sovyet yurttaşı marksizmin en su katılmamışında, bugünkü SSCB rejimini eleştirme imkânlarını bulabilir.

1984 adlı eserinin sonsözünde, George Orwell, tahayyül ettiği diktatoryanın farklı görüşlerin gelişmesini önlemek için kullandığı en etkili aracı tasvir ediyor. Her yıl, kâğıt fabrikasına gönderilen eskisinin yerine yeni bir sözlük basılıyor. Birbirini izleyen her baskıda daha az kelime, yani daha az düşünme aracı var. Yıldan yıla, insanların zihni daralıyor ve serbest gelişme imkânları zayıflıyor. Orwell'in diktartoryası mevcut değil. Ama, 1984'te Batı demokrasilerinin buna benzer bir duruma düşüp düşmeyecekleri sorusu sorulabilir. Durmadan kelime uydurulduğuna bakılırsa, kelime sayısını azaltmak yoluyla değil, ama bireşimler inşasına imkân verecek biçimde kelimeleri birbirine bağlayan ve fikirleri tutarlı kılan mekanizmaları yıkmak suretiyle. Bu böyle olduğu takdirde, farklı bir düzen imkânını ve yolunu tahayyül etme yeteneği ortadan kalkacağından, artık kurulu düzenin değiştirilmesi söz konusu edilemeyecektir. Bu şekilde toplum istikrarı tabiatiyle güçlenmiş olur.

V. BÖLÜM

YENİ SİYASAL ÖRGÜTLENME

Liberal demokrasi, üreticilerin serbest girişimine ve tüketicilerin yarışmasına dayanan, orta ve küçük girişimin kapitalizmini karşılamıştı. Siyasal örgütün iktisadî yapılarla olan bu ahengi, büyük girişim yapısına ve reklam araçlarına dayanan yeni kapitalizmin ortaya çıkışıyla bozuldu. Bir süre eski kapitalist düzen faşizm altında yeniden canlanacakmış gibi gözüktü. Bazı ciddî kanıtları içeren bu tez bugün hâlâ marksistlerce savunuluyor. Çok partili sistemden tek partili sisteme geçiş ve bununla birlikte ilerleyen güçler birikimi, merkezî bir örgütün çeşitli malî iştirakleri ile iktisadî alandaki bağımsız kimselerin yerini aldığı iktisadî oligarşideki gelişimin bir karşılığıdır. Politikada siyasal çoğulculuğun kaybolması, tekel ya da oligopol karakterli büyük firmaların meydana gelmesine tekabül eder. Hâkim teşebbüslere meslek hayatını örgütleme ödevi ve buna bağlı bir kamu gücü verilince, korporatizm veya meslekî devlet fikri, üretimdeki değişimin ve mal mübadelesinin bir ifadesi olmuştur. Kızılları ortadan kaldırmak ve sendikaları hizaya getirmekle kapitalizmi kayıran bir devletin güdümlü ekonomi ile olan uyuşumu da bunun bir karşılığıdır. Nihayet reklamla totaliter propaganda arasındaki paralellik de dikkate değer bir noktadır. Biri tüketiciyi belli bir ürünü almaya zorlarken, öteki yurttaşları belli bir hükümete tabi kılar.

Her ne kadar Hitler Rejimi ve daha düşük bir derecede olmak üzere İtalyan Faşizmi, kapitalizmin modernleşmesine uygun düşmüşse de, bu yalnızca, kapitalizmin, küçük girişimcileri, zanaatkârları, tüccarı, küçük esnafı ve köylüyü huzursuzluğa düşürdüğü ve ortadan kaybolmaya mahkûm ettiği geçici bir dönem için söz konusudur. Yeni-kapitalizmin gelişmeye başladığı 1945'ten beri, faşizm, Batı ülkelerinde gerilemeye yüz tutmuştu. Eğer Fransa'da 1958-1962 yılları arasında sömürgelerin tasfiyesiyle birlikte böyle bir tehlike belirmişse, Amerika Birleşik Devletleri'nde makkarticilikle birlikte aynı tehlike uyanmışsa ve Siyah bir devrim hâlinde yeni bir tehdit söz konusu olabilecekse, ya da İtal-

yan solcuları yüzünden faşizm yeniden canlanacaksa, bütün bunlar iktisadî etkenlerden çok, siyasal etkenlerin tesiriyle olmuştur, ya da olacaktır. Bilime ve tekniğe dayanan bir toplum, yarı tanrısal yasalarını, karargâhını kurduğu «kutsal» dağın eteğinde sadık halkına ilân eden şefe mistik bir saygı beslemekten ibaret bir rejime temelden karşıdır. Uzmanların, teknisyenlerin, malî eksperlerin katıldığı ortak kararlarla yönetilen bir ekonomi, hemen hemen askerî bir yapı taşıyan ve Max Weber'in merkezîleşmiş bürokrasi modelini karikatür haline getirmiş olan bir siyasal rejimle bağdaşamaz.

Modern kapitalizm, Thiers'in 1871'de yaptığı gibi, ancak tabandan yıkılma korkusu söz konusu olduğu zaman faşizme geri dönebilir. Uzun sürede kendisini faşizmle düzenleyemez. Modern kapitalizm, güçlü siyasal örgütlerin, büyük iktisadî örgütleri karşıladığı, hükümet ve yönetimdeki teknostrüktürün, sınaî teknostrüktürün, bir uzantısını oluşturduğu, oligopollerin sınırlı yarışması ve tüketiciler üzerinde zorlayıcı olmayan bir baskının, partilerin yarı-çoğulculuğu ve yurttaşların yarı-özgürlüğü ile tamamlandığı bir başka siyasal sisteme ihtiyaç duyar. İşte yeni siyasal örgütün ana çizgileri bunlardan başkası değildir.

I

Yeni Örgütlenmenin Ana Hatları

Teknodemokrasi, liberal demokrasinin kurumsal çizgilerini muhafaza etmiştir. İtalyan sistemindeki parlamenter komisyonların yasama yetkisi gibi bazı ayrıntılar istisna edilecek olursa, Italya ve Almanya gibi faşizmden kurtulmuş devletlerin anayasaları geleneksel modele göre düzenlenmiştir. En önemli yenilik, yuttaş örgürlüklerini korumak üzere kurulmuş olan anayasa mahkemeleridir. Bu kurum Avrupa'da 1918-20'den beri Amerikan Yüce Mahkemesini Avrupa koşullarına uygulayan bazı parlamenter sistemlerde mevcuttu. Danimarka ve İsveç'te 1953 ve 1969 yıllarında ikinci meclislerin kaldırılması da önceki gelişimin bir devamıdır. Çünkü Norveç ve Finlandiya zaten tek meclisle yetinmekteydi. İki meclis sisteminin gerilemesi, federal devletler nazara alınmazsa, nerdeyse Batı'nın genel bir fenomeni durumuna gelmişti. 1945 seçim reformları, bütün Kara Avrupasında, 1900'de başlayıp 1918'de geliştirilmiş olan nispî temsil sistemini yerleştirmiştir. Fransa 1958'de iki dereceli mutlak çoğunluk sistemine geri dönmüş ve 1962'de yarı-başkanlık tipinde daha özgün (orijinal) bir anayasal düzene geçmiştir. Bu ise daha önce Finlandiya, Avusturya ve son yıllarında Weimar Cumhuriyeti'nde denenmiş bir usuldü.

Ne var ki geleneğin dış görünüşü arkasında esaslı değişikliğe uğramış siyasal bir örgüt saklıdır. Bu durum ülkeden ülkeye değişir, ama yine de ortak çizgilere sahiptir. Üretim güçleri, sanayi yapısı, ulaşım kesimi ve kitle haberleşmesindeki gelişim, Batı ulusları ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa arasındaki benzerliği vurgulamıştır. Girişimler, ürünler, gelenekler ve düşünceler gibi, Atlantik'in bu ya da öteki yakasındaki hükümet ve yönetimler de gitgide birbirini andırmaktadır. Güçsüzün güçlüye yaslanma yasası gereğince, Eski Dünya, kendini Yeni Dünya'ya göre ayarlamakta, Avrupa ulusları 1939 öncesine oranla daha çabuk ve daha köklü bir biçimde Amerikalılaşmaktadır. Ne var ki siyaset, bu genel harekete, ekonomiye oranla daha çok direnç gösteriyor. Parlamentonun yürütme lehine güçsüzlenişi, ka-

tı yönetilen kitle partilerinin gelişimi ve hükümet alanında bir teknostrüktürün yerleştirilmesi, yeni siyasal örgütlenmenin üç belirgin özelliğidir. Bunlardan yalnız üçüncüsü tüm Batı'da gelişme göstermiş, diğer ikisi, Amerika Birleşik Devletleri'ne oranla Avrupa'da daha çok göze çarpmıştır.

Yürütmenin Gelişmesi Ve Parlamentonun Gerilemesi

Yürütmenin gelişmesi ve parlamentonun gerilemesi, teknodemokrasinin bugünkü siyasal örgütü ile dünün liberal demokrasisi arasında en çarpıcı farkı meydana getirir. Bu ikili hareket, daha tam bir deyişle aynı hareketin bu ikili görünüşü, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu kadar Avrupa'da, Büyük Britanya ve İskandinavya'nın istikrarlı demokrasilerinde olduğu kadar Fransa ve İtalya'nın daha huzursuz demokrasilerinde kendini göstermiştir. Bu durum, rejimin temelini, yani ulusal temsili ilgilendirdikçe daha çarpıcı olmaktadır. Batı sistemi parlamentolardan başlayarak kendini geliştirmiştir. Bunların önemini yitirmesi, sistemin tehlikede olduğu yolunda bir tahmine yol açabilirdi.

Bazı meclisler, yasama güçlerinin anayasal yoldan kısılmasına katlanmak zorunda kaldılar. Örneğin Fransa'da Beşinci Cumhuriyet Anayasası'nın 34. maddesi bu yönde sınırlamalar getirdi. Burada yasa koyucu tarafından düzenlenebilecek konular, daraltıcı olarak sayılmıştır. Bunun ötesinde meclislerin bir yetkisi yoktur. Benzer sınırlamalar anayasa metinlerinde düzenlenmemişse: işin niteliğinden oluşmaktadır. Yasamanın ayrıntıları gitgide kararnamelere kaymakta, parlamentolar, çerçeve yasalar sistemine uygun olarak, yalnızca ilkeleri saptamak zorunda kalmaktadır. Birçok durumda hükümet, kararname yoluyla yönetme konusunda parlamento tarafından yetkili kılınabilmektedir. Avrupa'da, meclis toplantılarında, daha çok hükümet tarafından sunulan tasarılar üzerinde tartışılmaktadır. Çıkarılan yasaların yüzde doksanı hükümetçe sunulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu oran daha azdır. Beyaz Saray'ca desteklenip parlamentodan geçen yasaların sayısı yüzde elliyi pek aşmaz, hatta bazan yüzde kırkın altına düştüğü olur.

Ne var ki Amerika'da Başkan, Kongre'den çıkan yasaları, Kongre'nin nadiren etkisiz bıraktığı veto hakkı ile bloke edebilmiştir. 1933'ten beri bu yola daha sık başvurulmaktadır. Başkan Roosevelt veto hakkını 691 kez kullanmış, Truman 250, Kennedy 25 ve Johnson 30 yasayı veto etmiştir. Buna karşılık Lincoln'un 6

ve Washington'un 2 vetosu vardır. Ancak, veto, bir yasanın yalnızca kabul edilmesini önler. Yürütme organı, senatör ve temsilcileri, Başkan'ın reform önerilerini olumlu bir biçimde ele almaya yöneltecek birtakım baskı araçları geliştirmiştir. Yönetimin iktidar araçları, kamu işleri için gerekli krediler, federal hükümetten gelecek malî yardımlar ve belli etkin firmalara akan menfaatler, bugün eskiye oranla daha geçerli olmuştur ve parlamenterler bunun bilincindedirler. Kamuoyu da, özellikle televizyon aracılığı ile Başkan tarafından etkilenebilmekte ve bu da Kongre'nin tutumu üzerinde etkili olmaktadır.

Parlamentonun iktidarındaki gerileme Amerika Birleşik Devletleri'nde diğer ülkelerde olduğu kadar belirgin değildir. Temsilciler Meclisi ve özellikle Senato bugün bile güçlü kurumlar durumundadır. Parlamentolardaki güç kaybı, Avrupa'da ülke ve koşullara göre değişiklik göstermektedir. Roma'da, milletvekilleri, güçsüz hükümetleri büyük zorluklara maruz kalmaksızın düşürmektedir. Çoğunlukların yetersiz kaldığı, ya da parti disiplininin zayıf olduğu her yerde, parlamento toplantıları büyük etki kazanmaktadır. Parlamentolar hâlâ siyasal düşüncelerin tartışıldığı, hoşnutsuzluğun ve hükümete yöneltilen isteklerin açıklık kazandığı yerdir. Nihayet unutmayalım ki, parlamentodaki güç kaybı savaş arası dönemde, yani teknodemokrasinin meydana gelişinden önce başlamış, daha parlamentonun gücü gerilemeden güç kaybı sorunu bir tartışma konusu olmuştur.

Yürütme gücünün artması, bunun karşılığı olan yasama organındaki güç kaybına göre çok daha büyüktür. Hükümet yalnızca parlamentonun kaybettiği iktidar yetkilerinin, örneğin daha önce yasalarla düzenlenen sorunları kararnamelerle halletmek suretiyle, mirasçısı olmamıştır. Yürütme organı, gerçek gücünü, yalnızca milletvekillerinin hükümeti kolayca düşürememesi ve parti disiplini yoluyla çoğunluk hükümetine tabi kılınması olgusundan almaz. Amerika Birleşik Devletleri'nde federal devletin iktidarındaki genişleme, Kongre'den çok Başkan'ın durumunu güçlendirmiştir. Özel uzmanlık isteyen yönetimlerin ve kamusal kuruluşların gelişimi de bu yönde olmuştur. Avrupa'da, ulusal girişimler, planlama kuruluşları ve genelllikle devlet aygıtındaki iktisadî ve toplumsal hizmetlerin çoğalması, parlamentolara değil hükümetlere güç kazandırmıştır. Ölçülü kararlara varmak için gerekli olan bilgiler, gitgide genişlemekte, karmaşık bir hal almaktadır. Bunlara ulaşmak, geleneksel yöntemleriyle sınırlı olan parlamenterlere oranla, hükümetler için çok daha kolaydır.

Nihayet hükümet ve parlamentonun yapılarındaki gelişim, iktidarlarının uğradığı değişiklikten daha önemlidir. Yürütme gücündeki genişleme, zorunlu olarak, onun her zaman kuvvetlenmesine yol açmaz. Kamu hizmetlerinin çoğalması, bunların denetimini güçleştirir ve bu kurumlardan bazıları, kendi açılarından devlet üzerinde etki kazandıkça bu güçlük daha da artar. Eskiden ordu bu durumdaydı ve bundan sık sık yararlanmıştı. Halen geri kalmış ülkelerin çoğunda aynı durumdan yararlanmaktadır. Modern teknodemokrasilerde ordunun büyük itisadî girişimlerle olan ilişkisi, ona yeni baskı olanakları sağlamaktadır. Diğer devlet örgütleri de değişik yolardan belli bir güç statüsüne ulaşmaktadır. Amerika'nın CIA ve FBI örnekleri bu bakımdan ünlüdür. Çoğu kez abartılmış olmasına rağmen, bu örgütlerin hükümet üzerindeki etkileri tartışma götürmez. İtalyan Enerji Kurumu (ENİ) gibi kamu hukukunun büyük korporasyonları büyük bir güç ve bağımsızlığa sahiptir. Fransız devlet girişimleri, yerel ve bölgesel kalkınma kuruluşları, malî kuruluşlar vb. için de aynı şeyi söylemek mümkündür.

Buna bağlı olarak yürütmenin parçalanmasından söz açma yoluna gidilmiştir. Ancak böyle bir çözümleme, Max Weber tarafından geliştirilen hiyerarşik modelde olduğu gibi, devletin geleneksel şemasına dayanır. Bu şema mutlak monarşilerden devralınmış ve Avrupa'nın liberal demokrasilerinde varlığını sürdürmüştür. Önceleri tutucu ve daha sonra da sosyalist ideolojiler, bu şemanın muhafaza edilmesini desteklemişlerdir. Çünkü bu sayede siyasal iktidar, iktisadî oligarşinin egemenliğine karşı direnme olanağını kendisine sağlayan güçlü bir örgüte sahip olmaktadır. Ancak iktisadî oligarşi, bununla pek de tedirgin edilmiş değildi, çünkü hükümetin dar sınırlar içinde kalışı, onları fazla engellemiyordu. Ne var ki teknodemokrasinin ortaya çıkışı ile devletin rolü, onlar için büyük bir anlam kazanmıştır. Bu yüzden devletin yapısı, üretim yapısına uygun düşmek zorundadır. Hiyerarşik model, böylece, kapitalist oligarşi için karakteristik olan ortak çalışma ve uzlaşma ilişkilerine daha uygun düşen başka bir şemaya yerini bırakmak eğilimini göstermiştir. 1945'ten beri kendini belli eden gelişim budur (bkz. s. 162): bazı kamu hizmeti birimlerinin özerkliği bu çerçeve içinde düşünülmelidir.

Parlamentonun yapısı da aynı nedenlerle, artık bütün topluma yayılmaya başlayan iktisat yapısına kendini uydurmuştur. Bir zamanlar parlamento toplantılarının faaliyet merkezi olan açık tartışmalar, komisyonlar, çalışma kümeleri gibi daha küçük birimlerin faaliyeti karşısında önemini kaybetmiştir. Bazı büyük

parlamento oturumlarının elektronik araçlarla geniş ölçüde nakledilmesi de bu durumda önemli bir değişiklik yaratmamıştır. Buna karşılık komisyon oturumlarının nakli, kamuoyu üzerinde daha etkili olmuştur. Bunlar, daha çok tiyatro kokan, simgesel bir anlam taşırlar. Bu tür toplantılar, Amerika Birleşik Devletleri'nde Senatör MacCarty'nin faaliyetinin son bulmasına yol açmış, rüşvet konusunda belli soruşturmaların açılmasını sağlamıştır. Buna karşılık parlamentodaki açık tartışmaların gürültüsü, hemen hiç bir zaman böylesine büyük bir etki ve yaygınlık kazanmamıştır.

Komisyonlar, gerek yasaların hazırlanmasında ve gerekse bütçenin düzenlenmesinde hâkim bir rol oynamışlardır. İtalya'da 148 Anayasası, bunlara kendilerine ait bir yasama yetkisi tanımıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde araştırma ve soruşturma komisyonları ve bunların açık toplantıları (hearings), hükümet üzerinde bir denetimi mümkün kılmakta ve bazı kötüye kullanmalara rağmen, yararlı bir görüş çatışmasına yol açmaktadır. Avrupa ülkeleri de benzer yöntemler kullanmanın yolunu aramaktadır. Yönetimi denetlemek üzere belli bir alanda uzmanlaşan ve sayıları gitgide artan komisyonların durumu daha başkadır. İsveç'in eski «ombudsman» kurumunun yaygınlaşmasına bu açıdan bakılmalıdır. Burada söz konusu olan, hükümetin ve kamu hizmetinin, milletvekillerince seçilen ve kendisine özel araştırma yetki ve araçları verilen bağımsız bir kişi yardımcılığıyla denetlenmesidir. Ombudsman sistemi, daha 1920'de Finlandiya tarafından takliit edilmiş, 1945'ten sonra sivil ve askerî alanda Danimarka ve Norveç'te ve daha sonra da yalnız sivil alanda olmak üzere Büyük Britanya, Yeni Zelanda ve İsrail ile Kanada'nın bazı eyaletlerinde uygulanmıştır. Federal Almanya ise, ombudsman kurumunu, «Savunma Görevlisi (Wehrbeauftragter) adı altında yalnızca askerî alanda uygulamıştır.

Ombudsman kurumu ve araştırma komisyonlarının gelişmesi, başkanlı ya da parlamenter çoğunluk sistemi yüzünden artık kolaylıkla düşürülemeyen hükümetler karşısında, parlamento toplantılarına canlılık getirecek olan usuller için gösterilen çabaların bir ifadesidir. Parlamenter sistem içinde parti gruplarının fonksiyonunda meydana gelen değişiklik, parlamento toplantılarında gelişen yeni yöntemlerin diğer bir görünüşüyle ilgilidir. Gruplar disiplinli oldukları ölçüde, milletvekillerinin faaliyetini örgütlerler: tartışmalarda konuşacak olanlar tespit edilir, konuşma süreleri paylaşılır. Gruplar, böylece, açık parlamento oturumlarını belli kurallara bağlayarak, bunlara düzenlenmiş bir yapı getirir-

ler. Bu gelişim, klasik liberalizm ve piyasa kanunlarından oligopollerin sınırlı yarışmasına geçiş evrimine benzemektedir. Parlamento gruplarının disiplini, çoğunluğa sahip bir partinin ya da sağlam bir koalisyonun egemenliğiyle birleşince, parlamento çalışmaları, aşırı bir yapısallık kazanmaktadır. İngiltere'de hükümet, bu sayede Avam Kamarası'na hâkim olmuş ve onu nerdeyse hükümet tasarılarını onaylama meclisi haline getirmiştir. Parlamentarizm, İtalya dışında bütün Avrupa'da bu yönde gelişmiştir. Teknodemokrasilerde parlamenter sistemin normal durumu budur. Bu durumun ortaya çıkışı, Avrupa'da yeni tip partilerin, disiplinli partilerin yayılması ile bağlantılıdır.

Katı Partiler (Disiplinli Partiler)

Partili milletvekillerince önemli parlamento kararlarında, siyasal öğreti alanını ilgilendirmesi zorunlu olmaksızın, oylama disiplini uygulanan partileri katı olarak nitelendirmek mümkündür. Hangi oylamanın parti disiplinine tabi olacağı, genellikle grup kurmayına ait bir iştir. Grup kurmayı, itaatsizliğe uğramamak için, milletvekillerinin düşüncelerini hesaplamak zorundadır. Eğer çok sayıda milletvekili, Fransız sosyalistlerinin 1954 yılında Avrupa Savunma Topluluğu Yasası'nın onanması sırasında yaptığı şekilde, grup yönetiminin direktiflerine uymaktan kaçınırsa, parti ya da grubun durumu sarsılmaktadır. Partinin ciddî bir bunalıma sürüklenmesi istenmiyorsa, böyle durumlarda direnenleri gruptan çıkarmak bir mesele olur. Demek ki disiplin hiç bir zaman mutlak değildir. İngiltere'de milletvekillerinin tek tek grup kararlarının dışına çıkması, oylamada bu nedenle sonuç değişmediği sürece sineye çekilir. Bunun sık sık tekrarlanmamasına, mümkün mertebe gizli kalmasına dikkat edilir ve parti yönetimine karşı açık muhalefet yerine hiç olmazsa çekimser kalınması beklenir.

Parti disiplini, önce büyük kitle partilerinde, sosyalistlerin XIX. yüzyılın sonuna doğru oluşturduğu yeni bir örgüt tipinde gelişmiştir. Liberal demokrasi çağında önemsiz bir rol oynayan bu örgüt tipi, teknodemokrasilerde siyasal güçlerin aşağı yukarı yarısını teşkil etmektedir. 1914'ten önce sosyalistler ve iki savaş arasında da komünist ve faşistler, temel unsurlarını reddettikleri bir sistemin kıyısında çalışma gösteren karşı-toplulukları meydana getiriyordu. 1918 ve 1939 yılları arasında sosyal demokratlar, özellikle İskandinavya ve Weimar Cumhuriyeti Almanyasmda, siyasetin daha içinde kalan bir ortak çalışma gösterdiler. Bu ara

dönem, liberal demokrasiden teknodemokrasiye geçişi tam olarak belirler. 1945'ten bu yana, kitle partileri, Avrupa siyasal yapısının temel bir unsurunu teşkil etmektedir. Kitle partileri, bu yapının değişiminde tayin edici bir katkıda bulunmuşlardır. Bu bakımdan, onları bir bütün olarak incelemek yerinde olur.

Bu partiler başlangıçta işçi sınıfının siyasal örgütlenme aracı olarak kurulmuştu. Amaçları, şimdiye dek siyaset sahnesinin dışında çalışma gösteren işçi sınıfına, dolambaçlı seçim yolu üzerinden parlamenter ve siyasal yaşamın kapısını açmaktı. Liberal demokrasinin eşraf partileri bu görevi yerine getiremezdi. İşçi sınıfı siyasal bir eğitime sahip olmadığı için bu eğitim onlara götürülmeliydi. Partinin düzenli aralıklarla toplanması, bu amaca yönelik bir araç, eylem ve kuramın sıkı bir ilişki içinde işçi sınıfına sunulduğu bir çeşit akşam okulu, ya da yüksek bir halk okulu niteliğindeydi. Bu sınıf, adaylarını desteklemek için, para babalarının, sanayicilerin, büyük toprak sahiplerinin ve tüccarların liberal ve tutucu partilere sağladığı önemli araçları hiç bir zaman bir araya getiremeyecek olan yoksul insanlardan oluşmuştu. Ne var ki sayıca üstündü. Az kişiden yüksek ödentiler almaktansa, çok kişiden az ödenti toplamaya karar verildikten sonra malî araçların bir kısmı sağlanabilirdi. Bu ikili ihtiyaç, partiyi, bir kaç ünlü kişiye başvurmak yerine, mümkün mertebe çok sayıda üye toplamaya zorladı.

Bu şekilde parti içinde bütün üyelerin yönetici seçimine katıldığı daha olgun bir demokrasiyi gerçekleştirmek, seçimlerde adayları tespit etmek, parti programını ve hükümete yön verecek ilkeleri saptamak mümkün olmuştur. Taşra örgütlerinin üyeleri, bu amaçla bölgesel toplantılara temsilci gönderir, bunlar da tüm partiyi ilgilendirecek kararları alan parti genel kuruluna delege seçerler. Bu arada parti içindeki çeşitli akımlar, üyeler arasındaki önemleri oranında temsil edilirler. Program tasarıları ve kararlar partinin bütün kesimlerinde önceden tartışılır. Bunlar çeşitli öneriler biçiminde ortaya çıkarlar. Ulusal parti kongresi bunlar arasında gerekli ayrımı yaparken, aynı zamanda kendi seçeceği parti yönetiminin uymak zorunda olduğu siyasal ilkeleri de tanımlamış olur. O zamana kadar hiç bir siyasal örgüt böylesine demokratik bir yapıya sahip olmamıştı.

Bu yapı, uygulamada kuşkusuz bu kadar tam değildir. Bir kez seçilmiş olan yöneticiler, iktidarda kalmak ve sonraki yöneticileri tayin etmek eğilimini göstermekte, üyeler, genellikle kendilerine yukardan getirilen önerileri onaylamaktadır. Parti aygıtını elinde tutanlar, bütün parti kesimlerinde büyük bir güce sahip

olmaktadır. Roberto Michels bütün büyük örgütlerde demokrasiyi sınırlayan «oligarşinin tunçtan yasası»nı ortaya koymuştur. Ancak bu yasanın kapsamı fazla abartılmamalıdır. Bir yönetim, ne kadar istikrarlı ve ne kadar güçlü olursa olsun, son söz sahibi olan üyelerin tepkisini hesaba katmak zorundadır. Tabanın açıkca belirtilmiş olan iradesine ters düştüğü takdirde, genel kurul ya da yerel örgütleri gütme girişimi bir başarı sağlayamaz. Parti başkanı ve çalışma arkadaşlarının başta gelen görevi, tabanın güvenini elde tutmaktır. Ne var ki, bu yüzden de özerklikleri sınırlanmış olur. Parti ya da sendikaların Michels tarafından betimlenen oligarşisi, herşeye rağmen seçime dayanır ve bu da günün birinde oligarşi üyelerinin görevden uzaklaştırılmasına yol açabilir. Michels'in gözden kaçırdığı iktisadî oligarşi, buna kıyasla çok daha az demokratiktir. Batı sisteminde parti ve sendika oligarşisi, yurttaşların etkisini çoğaltıp, kapitalistlerinkini azaltan karşı-oligarşileri meydana getirirler.

Sosyalist partilerce geliştirilmiş olan bu yapılar, daha sonra komünistler tarafından devralındı. Komünistler, 1924'ten sonra iki yeni örgüt tekniği geliştirdiler. İlk olarak öyelerini artık konut yerine göre değil, işyerine göre örgütlemeye başladılar. İşyeri hücresi ister bir fabrika, ister bir atelye ya da üniversite olsun, mümkün mertebe yerel örgütün yerini almıştır. Yalnızca perakendeci, esnaf, doktor ve emekli gibi birbirinden kopuk yandaşlar, oturma yerine göre örgütlenir. İkinci olarak, komünist partiler demokratik merkeziyetçilik üzerine kuruludur. Bunun anlamı, tabanda tartışılan konuların parti yönetimince karara bağlanması ve sonra disiplinli bir biçimde yürütülmesidir. Burada özden çok, bir derece farkı söz konusudur, çünkü bütün kitle partileri hiyerarşik ve merkeziyetçi bir yapıya eğilimlidir.

1919 ve 1939 arasında faşistler, Batı'nın bazı ülkelerinde, parlamenter sistemin klasik seçmen seferberliğini askerî bir örgüt biçimiyle birleştiren yeni bir kitle partisi tipini geliştirmişlerdir. Sayıları onu geçmeyen, birbirine sıkı bir biçimde kenetli, kolayca harekete geçirilebilen ve hiyerarşik bir ehram içinde çok sayıda basamaklar halinde örgütlenmiş olan çok küçük temel kümeler meydana gelmiştir. Böylece belli bir amaca ulaşmak üzere bir düzine, ya da yüzlerce, hatta binlerce insanı harekete geçirmek mümkündür. Bu kümelerin üyeleri askerî bir eğitimden geçer; az ya da çok silahlıdırlar. Faşist partiler, iktidarı zor kullanarak ele geçirmek ve rakiplerine karşı da kuvvet kullanmakla görevli yarı askerî birlikler meydana getirirler. Ancak, bu partiler, aynı zamanda yerel, bölgesel ya da ulusal düzeyde parlamentoda sandal-

ye kazanmaya çalışan seçmen örgütleridir. Bu parti gruplarının gelişimi, 1920'lerin İtalyası ile Nasyonal Sosyalistlerin liberal kurumları devirmeyi başardığı 1930'ların Almanyası dışında bütün Avrupa'da güçsüz kalmıştır.

Faşist partiler bugün İtalya dışında yalnızca küçük kümecikler halindedir. Buna karşılık Avrupa'nın sosyalist ve komünist partileri, İngiltere, Almanya, İskandinavya, Belçika ve Avusturya'da yalnızca sosyal demokratlar, Fransa ve İtalya'da ise sosyal demokratlar ve komünistler bir arada olmak üzere, seçmen kitlesinin aşağı yukarı yarısını kendilerine bağlamayı başarmıştır. Seçmen kitlesinin öteki yarısı, kitle partilerince aynı ölçüde kapsanmış değildir. Bunlarla ilgilenen muhafazakâr, liberal ve hristiyan demokrat partiler, bu yapıya erişecek duruma gelmemiştir, ya da gelmek istememektedir. Bunu deneseler bile, sağlanan uyum, gerçek değil, biçimsel olmaktadır. Ödentiler, hâlâ bu partilerin ana malî kaynağı değildir. Parti yönetimi, geleneksel eşraf partilerindeki parti komitesine nerdeyse eşit bir rol oynayan kalbur üstü kişilerden kurulu bir iç çevre tarafından teşkil edilmektedir.

Buna rağmen burjuvazinin bu türlü ilerigelenleri, Amerikan partilerinin yerel düzeyde uzun süreden beri yaptıkları biçimde, yurttaşlarla sıkı ve sürekli bir bağ geliştirmeye çalışmaktadırlar. Buna ulusal düzeyde erişebilmek için, milletvekillerinin görüşlerini uzlaştırmak, grup disiplinini uygulamak, yani yukarıda belirtilen anlamda katı partiler durumuna gelmek zorundadırlar. Kitle partileri ise nitelikleri gereği bu durumdaydı. Bunlarda milletvekillerinin, parti genel kurullarında tüm üyelerin temsilcilerince seçilen yönetim kurmayının talimatı yönünde davranması, sistemin mantığı gereğidir. Bütün kitle partileri, zorunlu olarak katı partilerdir. Buna karşılık bütün eşraf partilerinin yumuşak, yani grup disiplini dışında partiler olması gerekmez. Muhafazakâr ve Liberal İngiliz partileri uzun süreden beri katı parti örneğini vermişlerdir. Bu örnek 1945'ten bu yana az çok kural halindedir.

Seçmen partileri terimi, kitlelerle bağ kurmaya çalışan, ancak bunları örgütlerine almayan ve yurttaşlara sundukları ortak programı izleyebilmek için aynı zamanda parlamenter disiplin uygulayan partiler için önerilmiştir. Ancak terim önemli değildir. İster seçmen partileri, ister katı eşraf partileri adı altında olsun, önemli olan bunların ikili karakterini kavramaktır: bunlar, bir yanda, eşraf partilerinde olduğu gibi, ne gerçekte üyelerince se-

çilmiş olan ve ne de yerinden oynatılabilen burjuva eşrafı tarafından yönetilen, ve diğer yandan da önemli oylamalarda kitle partilerinde olduğu gibi, milletvekillerinin disiplinini sağlayabilen örgütlerdir. Avrupa teknokrasilerinde hemen bütün partilerin katı örgütler haline gelişi, temsil yapısında ve kurumların işleyişinde, kesin bir dönüşüme yol açmıştır.

Seçmenler artık belli bir bireyin kişisel özelliklerine göre değil, parti sözcüsü ve ajanı durumunda olan adaylara, kısacası bir partiye oy vermektedir. Demek ki yurttaşların gerçek temsilcileri, tek tek milletvekilleri değil, bütün olarak partilerdir. Parlamento görüşmeleri artık diğerlerini inandırmaya yardımcı olmamaktadır, çünkü oylama oranı meclis toplantısının dışında bir kararara bağlanmaktadır. Uzlaşmalar, tek tek parlamenterler arasında değil, partilerin grup yöneticileri arasında yapılmaktadır. Bakanlıkların da benzer bir disipline bağlı oluşu, kabinenin birlikte çalışma karakterini ortadan kaldırmaktadır. Tayin edici siyasal kararlar, çoğu kez en yüksek düzeyde, koalisyon partilerinin liderlerince alınır. Eğer hükümeti destekleyen parti ya da partiler, yeter sayıda milletvekiline sahipse, hükümet parlamentodaki çoğunluğundan emin olabilir, çünkü milletvekilleri bir disiplin altında oy vereceklerdir. Hükümet bu nedenle büyük istikrar kazanmaktadır. Bunlar parlamenter çoğunluk sisteminin temelleridir.

Katı partiler sistemi, Avrupa dışında yaygın değildir. Japonya'da bu sistem, herşeyden önce sosyalizm, komünizm ve Komeito hareketinin kitle partileri kesimine yayılmıştır. Yurttaşların çoğunluğu, çeşitli eğilimler içeren ve eşraf partisi yapısına sahip olan liberal partiye oy verir. Ancak bu eğilimler genellikle, oylama disiplinini ve buna bağlı olarak hükümet istikrarını ayakta tutacak ölçüde anlaşma içindedirler. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise, geleneksel eşraf partilerine bağlılık çok daha belirlidir. Kitle partileri burada gelişememiştir. Parlamenter disiplin için de aynı durum söz konusudur. Kongre'nin her üyesi, grubunun talimatına bağlı kalmaksızın, istediği gibi oy verir. Liberal demokrasilerde bu siyasal yapılar, aynı ölçüde esnek ve bireysel iktisadî yapılarla uyum içindeydi. Bugün sanayi girişiminin disiplini ve katı örgütü ile Amerikan partilerinin çerçevesizliği ve eksik örgütlenişi arasındaki çelişki hayret vericidir. Ne var ki partilerin kendilerini ekonomiye uydurmaları pek muhtemel görünmüyor. Bunun nedeni öncelikle tarihseldir. Sosyalist bir hareketin mevcut olmayışı, grup disiplini eğiliminin güçlenmesini önlemiştir. Avrupa'da parlamenter disiplin, kitle partileri tarafından getirilmişti. Eşraf partileri ise, rakipleriyle daha iyi mücadele

edebilmek için, bu sistemi almak zorunda kalmışlardı. Amerika Birleşik Devletleri'nde kitle partilerince bu türlü bir tahrik söz konusu olmamıştır. Eski partiler hâkim durumda kalmışlar ve bu yüzden alışkanlıklarını koruyabilmişlerdir. Ayrıca katı partilerin merkezci oluşu, Amerikalıların federalizme ve yerinden yönetime karşı büyük sevgilerine ters düşüyordu. Senatör ve temsilciler ulustan önce eyaletlerini düşünmektedirler. Ulusal parti yoluyla bir parti disiplininin düzenlenmesi, Amerikan siyasetinin bu temel yönelişiyle kesin olarak çelişirdi.

Amerikan Kongresinde bir oylama disiplininin mevcut olmayışı, başkanlık rejiminin bunu zorunlu kılmaması ile daha yakından ilgilidir. Avrupa'nın parlamenter sistemlerinde disiplin, başlıbaşına, milletvekillerinin hükümeti düşürmelerini önlemek ve onları, grup yönetiminin talimatını izlemekle yükümlü kılmak suretiyle, hükümetin istikrar ve otoritesini güven altına alır. Çoğunluk partisinin disiplini, parlamentoyu, aynı zamanda bu partinin de lideri olan hükümet başkanına tabi kılar. Bunun dışında Amerikan partilerinin disiplinli olmayışı ve her milletvekilinin kendi kanaatine göre oy vermesi, fazla önem taşımaz: hükümet hiç bir riske girmiş olmuyor, çünkü o, yalnızca, halk tarafından seçilen ve meclislerce düşürülemeyen bir başkana tabidir. Kendi partisi üzerindeki iktidar eksikliği, Başkan'ın yasaları ve bütçeyi, İngiliz, Alman, İsveç ve Fransız hükümet başkanları kadar kolaylıkla çıkarmasını kuşkusuz önler. Ancak, Kongre üyelerinin bu bağımsızlığıdır ki, Başkan'ın, çelişik çıkarları kendi lehine kullanabilmesine olanak verir. Katı bir grup disiplini, Başkan'ın Cumhuriyetçi, parlamento çoğunluğunun da Demokrat olduğu, ya da tersi durumlarda işlerin felce uğramasına yol açabilirdi.

Nihayet, iktisadî oligarşinin, özerk bir örgüt olarak kendisine karşı bir ağırlık teşkil edebilecek olan katı partileri pek de iyi karşılamadığı, gözden kaçmamalıdır. İktisadî oligarşi, yeni kapitalizmde hükümetin istikrar ve etkinliğinin vazgeçilmez oluşu ve bunun da parlamenter bir rejim içinde yalnızca katı partilerle sağlanabilmesi gibi nedenlerle zorlanırsa, katı partilere tahammül gösterir. Buna rağmen, parti disiplininin getirdiği diğer bir sonuç yüzünden, bu durumdan memnun kalmaları da mümkündür. Zira bu disiplin, sıra arkasında kalan ve parti aygıtının talimatına uyan kitlelerle parti yöneticileri arasında bir güç farkının oluşmasına yol açar. Böylece siyasal oligarşi ile iktisadî oligarşi arasında ortak bir çalışmaya varılır. Bu halde iktisadî oligarşi, diğeri üzerinde yön verici bir etki kazanır.

Siyasal Teknostrüktür

Parti örgütü, iç yönetim kümeleri, ya da geleneksel komiteleriyle birlikte, parlamentonun komisyon ve çalışma kurulları, ya da hükümetin bakanlıklar içi komite, teknik komisyon ve çalışma kurulları şeklindeki örgüt yapısıyla karşılaştırılırsa, bunların hepsinin aynı şemaya sahip oldukları görülür. Kararlar sınırlı bir küme içinde toplu olarak alınır. Buna karşılık tek bir kişi (başkan başbakan, karizmatik bir lider) ya da geniş bir meclis (parlamento, parti genel kurulu) tarafından alınan kararların gitgide azaldığı görülür. Bu çeşit karar kümeleri, yasama ve yürütmenin biçimsel ayrımı ötesinde kamusal ve özel kesimler arasında hareket ederler. Bu kümelerin içinde bakanlar, bakanlık memurları, parti yöneticileri, eksperler, teknisyenler, hatta düşünürler, kısacası görece bir bağımsızlığa sahip kişiler yer alır.

Problemlerin karmaşıklığı ve teknik karakteri, gerek siyasal düzeyde ve gerekse büyük girişim düzeyinde, tek bir kişinin bütün bakış açılarına hâkim olmasına, ya da geniş bir meclisin bunları ciddî olarak işleyebilmesine imkân bırakmaz. Bu durum, sorulara, küçük kümeler içinde toplu bir cevap aranması zorunluğunu doğurur. Bu kümelerde, tartışma konusu olan sorunun çeşitli unsurlarını bilen kimseler bir araya gelirler. Böylece, aralarında önemli bir fark olmakla birlikte, iktisadî teknokstrüktüre benzeyen siyasal bir teknostrüktür ortaya çıkar. Gerçi her ikisinde de aynı eksper, uzman, teknisyen, idareci ve teşkilâtçı kadro ile girişim düzeyinde sermaye sahibi ya da hükümet düzeyinde seçimle gelen başkan, başbakan, parti lideri gibi, son kararı verme gücüne sahip olanların meydana getirdiği birlik mevcuttur. Ne var ki politikacılar, güçlerini, kendilerinden iktidarı tekrar geri alabilecek olan yurttaşların oyuna borçludurlar. Kararların yöneldiği kimseler, siyasal teknostrüktürde, tüketiciyi yalnızca piyasa tahlilleri ve satış sonuçlarına göre tanıyan iktisadî teknostrüktüre oranla daha dolaysız bir biçimde temsil edilirler. Politikacılar, karyerlerine son verebilecek olan seçmenlerle sürekli bir ilişki içinde olup, iktisadî teknostrüktür içinde dile gelmesi güç olan insanî mülahazaları karar kümelerine intikal ettirirler. Bu türlü görüşler, genel seçimle yerlerine gelmiş olanların yanında gitgide daha yoğun bir şekilde siyasal teknostrüktüre giren sendika, meslekî örgüt ve çeşitli dernek temsilcilerince de etkilenir.

Hükümet kararları düzeyinde böylesine çeşitli unsurların bir arada yarattığı etkiler, az ya da çok her unsuru tek tek değişikliğe uğrattığı gibi, bunların karşılıklı ilişkilerini de değişti-

rir. Bu açıdan, bakanlar ve bakanlıkların yüksek memurları arasındaki ilişkinin gelişimi daha yakın bir incelemeye değer. Çünkü bunlar siyasal teknostrüktürün merkezî ve değişmez unsurunu teşkil eder. Diğer ilişkiler ise, alınacak kararların niteliğine göre, bu unsurun çevresinde, kalıcı olmayan, değişebilir durumlar içinde birleşirler. Şurası muhakkak ki kalıcı nitelikte bir idarî memurlar kitlesi yalnızca birkaç ülkenin memurluk kurumunu tanıdığı, diğerlerinin Amerika'da geliştirilen ganimet sistemini uyguladığı liberal demokrasi çağından çok daha yeknesak bir biçimde, her yerde yerleşmiştir. Amerikalılar bu açıdan gittikçe artan bir ölçüde kendilerini Avrupa koşullarına uydurdular. Kamu hizmetlerinin ve hükümet dairelerinin yönetimi, bakanlıkların ve başkanlık dairelerinin örgütlenmesi, bugün teknik bir yeteneğe ve Amerikan bürokrasisinin, geleneksel işe alma usulüyle meydana getiremeyeceği, kalıcı nitelikte bir memurlar kadrosuna ihtiyaç göstermektedir.

Öte yandan bakanlıkların yüksek memurlarıyla politikacılar arasındaki ilişkilerin üslubu da değişmektedir. Eskiden bakanlık bürokrasisi, bakanın çalışmasında tayin edici rolü oynuyordu. Zira bakanın mührü altında gerçek iktidarı kullanan o idi. Bürokrasinin teknik yeteneği ve tecrübesi olmaksızın hiç bir iş yapamıyordu. Bu türlü uygulamalar tüm olarak kaybolmuş değildir. Ancak, bunlar, söz konusu bağımlılığı azaltmaya yarayan mekanizmaların baskısı altında gelişmişlerdir. Bugün bir bakan, bürokratlarının iktidarından kurtulabilmek için, çevresinde çok sayıda özel çalışma arkadaşları bulundurur ve bunlar bakanın beyin takımını meydana getirirler. Bakan bu kimseleri genellikle koşulları iyi bilen ve bu yüzden kendisini bürokrasinin kalabalığı içinde kaybetme tehlikesi daha az olan bakanlık memurları arasından seçer. Böylece memurluğun geleneksel sistemi ile Amerika'nın ganimet sistemi arasında belli bir bağlantı gelişmiş oldu.

Bu yeni karışım özellikle Fransa'da kendini gösterdi. Burada yüksek idarî mekanizma hem «Conseil d'Etat,» «Inspection des finances»,* vb. gibi uzmanlaşmış karyerlerden ve hem de bakanlıklardaki idarî memurlardan kuruludur. Bu arada, birinci kategoriden ikincisine geçildiği sık sık görülür. Uzmanlaşmış karyerlerin genç üyeleri, bakanlık beyin takımlarını, terfilerini hızlandıracak bir araç olarak görürler. Bakanlar böylece, yükselme tutkuları sadakate çevrilebilen yetenekli yedek çalışma arka-

(*) Danıştay, Maliye Teftiş Kurulu. -ç.

daşlarına sahiptir. Bakanlığın yüksek memurlarıyla bakanlar arasındaki yarışma, bugün, sürekli memurlar ile daha dar bir çevre olan beyin takımı üyeleri arasındaki yarışma biçimini almıştır. Ne var ki, her ikisi de aynı idareye dahil olduğu için aynı dili konuşurlar, öyle ki ortak çalışma, genellikle, ihtilâfa üstün gelir. Bu ortak çalışma doğal olarak bakanlar ve bakanlık memurları arasındaki ilişkilere de yayılır. Ayrıntılara kadar varmasa bile, benzer gelişim birçok ülkede mevcuttur.

Siyasal teknostrüktür içinde bakanlar, parti yöneticileri, yüksek memurlar, eksperler ve uzmanlar, sendika ve dernek yöneticileri arasındaki ortak çalışma, bunların birbirlerine yaklaşmasına yol açar. Aynı ortak çalışma, iktisadî teknostrüktürde de gözlenebileceği üzere, bir kesimden ötekine geçiş olanakları sağlar. Seçmenlerin istemediği bazı milletvekilleri, idarî mekanizmada görev alırlar.

Bazı bakanlık memurları, genel müdür ya da kurul başkanları, parlamentoya girerek, orada bir sendika yöneticisi ya da bir çiftçiler derneği başkanı vb. ile bir araya gelirler. Amerikan ganimet sitemi, birçok politikacıya kamu hizmeti kapılarını açmıştı. Beşinci Fransız Cumhuriyeti ise, yüksek memurlara, ister hükümet ister parlamento alanında olsun, siyasetin kapılarını açtı. Zamanımızda her iki gelişim belli bir ölçüde birbirine karışmış durumdadır.

Yukarıda açıkladığımız biçimde oluşan siyasal teknostrüktür ile iktisadî teknostrüktür arasında birinden diğerine geçiş ve ortak çalışma biçimleri sıklaşmıştır. Bu da, planlama, para tedbirleri, ücret ve fiyatları denetleme, yatırım teşvikleri ve girişimlere yapılan yardımlar gibi yollarla, devletin, üretim, piyasa ve tüketim üzerinde yön verici rol oynadığı bir sistem içinde doğaldır. Galbraith, savunma alanında kamusal ve özel teknostrüktürler arasındaki bağların belli bir tipini tasvir etmiştir. Burada devletin sanayiye verdiği siparişlerin genişliği, dev ölçüler içinde askerî-sınaî bir kompleks yaratır. Bunun Avrupa'daki karşılığı önemsiz sayılmasa bile, daha az bir etki bırakıyor. Yer ve şehir planlamasındaki gelişim, idare ile inşaat şirketleri arasında, belediye, eyalet ya da devlet düzeyinde benzer kompleksler meydana getirmektedir. Bunların mekanizması birkaç yeni İtalyan filmi ile açığa çıkarılmıştır. Otoyollar ve genel trafik yolları, elektrik, taşıma araçları, idare ve okul binaları bakımından da devlet ve sanayi arasında benzer kompleksler mevcuttur.

Malî kompleksler belki de daha önemlidir, çünkü bunlar, para ve yatırım yoluyla ekonominin yöneliş ve gelişimini kontrol

ederler. Maliye Bakanlığı, hazine dairesi, merkez bankası, özel bankalar, devletleştirilmiş bankalar (böyleleri mevcut olduğu ölçüde) ve çok sayıda hükümet makamları, her ülkede, siyasal ve iktisadî teknostrüktürün ayırdedilemeyecek derecede birbiri içine geçtiği çok güçlü kuruluşlar meydana getirirler. Bazı devletleştirmelerin çelişik yapısı burada ortaya çıkar.

Fransa'da emisyon bankasının devletleştirilmesinden sonra, (Banque Nationale de Paris, Crédit Lyonnais, Société Générale gibi) büyük mevduat bankalarının devletleştirilmesi, kredi alanında daha etkili bir denetimi sağlamak amacını güdüyordu. Bu ise ancak kısmen başarılı olmuştur, çünkü devletleştirilen bankalar özel bankalarla yarışmaları içinde kapitalist oyun kurallarına uymak zorunda kalmışlardır. Nihayet, devletleştirilen ulusal girişimler ve devletin hizmet örgütü, bu geçişi, yani her iki teknokstrüktürün birlikte büyümesini, en azından kamusal alandakine, özel alandakini denetleme olanağı verecek ölçüde kolaylaştırmıştır.

Her iki alanın insanları arasındaki değiş tokuş, bunların birleşmesine yardım etmektedir. 1939'dan önce, Avrupa'da kapitalist girişime geçen yüksek memur pek azdı. İdarede hizmet görenler ise birkaç Amerikalı işadamından ibaretti. Bugün ekonomiden idareye ya da aksi yönde geçişler sıklaşmıştır. Bazı idare memurları, teknisyen ve eksperler, hayatlarının bir kısmını idarede, diğer kısmını özel bir firmada geçirmekte ve kimi zaman kaynağına geri dönmektedir. Ancak bu dolaşım, özel sektör yönüne doğru daha hızlı bir akış gösterir, çünkü iktisadî oligarşi, kendisine doğrudan doğruya hizmet edenlere hâlâ büyük çıkarlar sağlamaktadır. Millîleştirilmiş girişimler, kamu kuruluşları ve iktisadî hizmet işletmeleri, çoğu kez bir kesimden diğerine geçiş yolu üzerindeki aşamaları meydana getirirler.

Teknostrüktürlerin karşılıklı geçişleri yalnız yüksek memurları değil, politikacıları da ilgilendiriyor. Bunlardan bazıları, özel ve kamu sektörü arasındaki bireysel dolaşıma katılırlar. Önce devlet başkanı yanında baş danışmanlık, sonra büyük bir özel bankada genel müdürlük yapan, daha sonra da yine eski amiri tarafından başbakanlığa getirilen, bunun ardından milletvekilliğine ve sonunda da cumhurbaşkanlığına seçilen eski bir professör (Pompidou), alışılmışın oldukça dışında bir örnek teşkil eder. Buna rağmen bu örnek tamamen istisnaî bir durum değildir. Bugün birçok karyer, bu denli çarpıcı olmasa bile, aynı çizgiyi izlemektedir. Her iki teknostrüktürün karşılıklı geçişlerinde bi-

reysel katılmaya oranla daha fazla gelişmiş olanı, siyasal liderlerin toplu katılmalarıdır. Bakanlar resmî ya da yarı-resmî komisyonlarda özel oligarşi temsilcileriyle yan yana oturup, önemli iktisadî ve malî kararlar alırlar. Çoğu kez bu komisyonlara nüfuzlu milletvekilleri, sendika ya da diğer meslekî kuruluş temsilcileri, şu ya da bu biçimde katılır. Fransa'da beş yıllık kalkınma planlarını harızlayan komisyonlarda siyasal ve iktisadî teknostrüktürün yönetici kümeleri bir araya gelirler. Her yerde bu modele göre, kimi az, kimi daha belirgin olmak üzere birçok örgüt meydana getirilmiştir.

Siyasal ve iktisadî teknostrüktürün karşılıklı geçişleri, ekonomi temsilcilerinin devlet üzerindeki egemenliğini değiştirirler. Artık bu egemenliği liberal demokraside olduğu gibi, yalnızca, politikacı ve memurlardan kurulu bir ara sınıfın yardımıyla kullanmak yerine, bugün, gittikçe artan bir ölçüde, girişim yöneticileriyle bunların dolaysız temsilcilerinin buluştukları kümeler, komisyonlar, kurullar içinde kullanma yoluna gidilmektedir. Ancak egemenliğin birinci tipi halen varlığını koruyor. Politikacılar ve bakanlık yüksek memurları devleti değişmez bir biçimde ellerinde tutmakta, her iki teknostrüktürün birleştiği kurumlar ise, sürekli bir varlık göstermemektedir. Nihayet ara sınıf, bu kurumların biraz dışında kalan kamuoyu üreticilerini de kapsamaktadır.

İktisadî oligarşinin her iki teknostrüktürde görülen örgütler üzerindeki egemenliği mutlak nitelikte değildir. Kamusal kuruluşlar, millîleştirilmiş girişimler, idarî örgütler, disiplinli büyük partiler, yukarıda tasvir ettiğimiz mekanizmalara rağmen, ekonomî karşısında belli bir özerkliği elde tutmaktadırlar. Kararlar, gerçek uzlaşmalar yoluyla bir arada alınmaktadır. Kapitalistler, koşulları zorla kabul ettirme bakımından liberal demokrasidekinden daha güçsüz bir durumdadırlar. Birçok noktalarda ödün vermek, fedakârlıklara katlanmak zorundadırlar. Ancak yapılan uzlaşmalar bu yüzden eşdeğerde değildir. Oligarşinin, yalnızca birkaç dal üzerinde uygulayamadığı tüm ekonomi üzerindeki denetimi, diğer bir deyişle üretim aygıtının, insanların maddî varlıklarının bağlı olduğu asıl önemli kesimi üzerindeki denetimi, kendisini eskisi kadar devlete kabul ettirmiş durumdadır. Bunun ciddî bir başarısızlığa uğraması, ancak, kamu gücünün, en önemli üretim araçlarını kendi denetimi altına almayı başarmasıyla mümkündür. Devletleştirme yoluyla günün birinde buna ulaşmanın kapıları kapanmış değildir. Devletleştirilmiş işletmeler, kapitalizmin egemenliğindeki bir sistem içinde azınlıkta olduğu süre-

ce, çoğunluğa uymak zorunda kalacak ve kapitalist sistemi ciddî bir zaafa uğratamayacaktır. Bunun değişmesi ise, ancak dengenin tersine dönmesiyle mümkündür. Ne var ki, bugünün teknodemokrasileri bundan çok uzaktır.

Siyasal teknostrüktürün ve onun iktisadî teknostrüktür ile olan bağlarının gelişimi sosyalist ya da komünist ideolojiyi temsil eden parti, sendika ve meslekî kuruluşları güç bir duruma sokmuştur. Bugün bir muhalefet, yalnızca seçim yoluyla parlamento içinde ya da grev ve kitle gösterileriyle etki kazanamaz. Başarılı olabilmek için kendini hem siyasal teknostrüktür içinde, hem de bunu iktisadî teknostrüktür ile bağlayan organlar içinde dile getirmek zorundadır. Toplu kararların hazırlandığı komisyonlara, eksper kümelerine, çalışma çevrelerine katılmak, gerçek bir etki kazanmanın tek yoludur. Dışarıdan yapılacak baskı, alışılmışın ötesinde bir güç kazandığı bazı anlar dışında yeterli değildir. Bunu bir iç baskı ile güçlendirmek zorunludur. Teknodemokrasi gibi çok güçlü örgütlenmiş bir sistemde en etkili olanı da budur.

Bugün böyle bir katılma, daha yansız gibi gözüken seçim yoluyla etkilemeye ve parlamenter usullere oranla, kapitalist mekanizamlarla daha gelişmiş bir işbirliği izlenimini veriyor. Fransa'da sosyalistlerin uzunca bir süreden beri ve komünistlerin ise ancak 1945'ten bu yana seçim ve parlamento yollarını kullanmaları, herhalde bununla ilgili bir kuruntuya dayanmaktadır. Onlarca yıl önce anayasa organları düzeyinde karşılaştıkları sorunun aynısı, bugün teknostrüktür düzeyinde karşılarındadır. Etkili olabilmek için bu sorunu da aynı biçimde çözmek zorundadırlar. Seçim ve parlamenter hesaplaşma oyununu reddetmiş olan siyasal kümeler, güçsüzlüğe mahkûm olmamak için, belli bir andan sonra buna uymak zorunda kalmışlardır. Bugün de aynı nedenlerle kendilerini teknostrüktürün oyununa bırakmak zorundadırlar. Bu oyun daha az açık ve daha az demokratik olduğu ölçüde, daha da tehlikelidir. Sosyalist ve komünistlerin seçim ve parlamentoyla mücadelesi, bir ilke sonucu değil, bu kurumların özel biçimlerine karşıydı. Demokratik kurumlara yönelttikleri suçlama, bunların kendi içinden para gücüyle bozulması ve yozlaşmasıydı. Bunlara katılmakla bu bozulma ve yozlaşmayı sınırlamış oldular. Buna karşılık teknostrüktürlerin faaliyet biçimi, niteliği gereği demokrasiye karşıdır. Bu faaliyet biçimi, kararlarını kapalı kapılar arkasında alan komisyon, küme ve komiteler içinde, parlamenter hesaplaşma ve halk önünde tartışmanın aydınlığına oranla, kendisini daha kolay geliştirebilecek olan kapi-

talizmin egemenliğine elverişli oligarşik bir hükümete eğilim gösterir.

Kitle partilerinin ve sendikaların örgütü, ideoloji ve disiplinlerinin sağladığı güç, bu oyunda birlikte yer almanın doğuracağı tehlikeyi sınırlayabilir. Yöneticilerin bu oyuna kapılmaları tehlikesi, parti aygıtının yada sendika örgütünün bunlar üzerinde sahip oldukları güçle sınırlanmıştır. Bunlar, teknostrüktür içinde kendilerini, putperestlerin yanında onların bulaşıcılığından titizlikle korunan misyonerler gibi görürler. Burjuva parlamentolarına giren ilk sosyalist milletvekilleri bu tutum içindeydi. Bugün komünistlerde de, kısmen aynı tutumun izleri göze çarpıyor. Ne var ki, her iki taraf da kendisini seçimlerin ve parlamento toplantılarının etkisine kaptırmıştır. Sosyalistler, sosyal demokrat durumuna gelmek için, siyasal eylemin bütün diğer araçlarından vazgeçmiş, hatta kimi ülkelerde her türlü gerçek sosyalist özelliği kaybetmişlerdir. Buna karşılık komünistler, demokratik seçimlere ve ancak kısa süreden beri uyguladıkları parlamentarizme daha az bulaşmış olsalar bile, yine de bunların derin izlerini taşıyorlar. Buna rağmen yapılarının ve ideolojilerinin güçlülüğü, bu yöndeki gelişimi frenliyor.

Siyasal teknostrüktürün gelişimi ve iktisadî teknostrüktür ile olan bağlantısı, sosyalist ve komünistleri, yalnızca muhalefet stratejisini değiştirmeye zorlamamış, aynı zamanda iktidara katılma sorunu üzerinde de yeniden düşünmeye itmiştir. Fransız Sosyalist Partisi'nin 1905 ve 1936 yılları arasında yaptığı gibi, kapitalizmi ortadan kaldırmaya gücü yetmeyen ve bu yüzden birkaç reform dışında onun çıkarlarını yürütmeye mahkûm hükümetlere katılmayı reddetmek, parlamento veya onun denetimi altındaki bakanlar aracılığıyla kararlarını alan, iktisadî ve toplumsal işlevi zayıf bir devlete uygun düşer. Böyle bir red stratejisi, yeni kapitalist devletin ve onun karar alma biçimlerinin iktisadî ve toplumsal işlevine uygun düşmez. Bugün iktidar üzerinde etki kazanabilmek için parlamenter bir muhalefet rolü yeterli değildir. Teknostrüktürlerin genellikle danışma organlarıyla sınırlı olanları içindeki bir muhalefet bakımından da aynı şey söz konusudur. Gerekli olan, büyük kararların alındığı kümelere nüfuz etmektir. Bunu da bir parti ancak hükümete ortak olmakla sağlar. Fransız ve İtalyan Komünistlerinin stratejisindeki gelişim, ideolojik bir geri dönüş olmaktan çok, teknodemokrasinin gereklerine uymanın bir sonucudur. Tabiî, bu arada, birinin diğerini etkilediği de açıktır.

II

SİYASAL ÖRGÜTLERİN TİPLERİ

Teknodemokrasideki siyasal örgütlenmenin yukarıda incelediğimiz genel çizgileri, anlattığımız kadar da genel değildir. Avrupa'da yayılmış olan katı partiler sisteminin Amerika Birleşik Devletleri'ne yabancı olduğun işaret etmiştik. Her ne kadar bunun ötesinde Amerikan başkanlık sistemiyle Avrupa parlamentarizmi, İngiliz parlamentosuyla Fransız parlamentosu, İskandinav sosyal demokrasisi ile Latin sosyalizmi arasındaki farklar gitgide belirsizleşiyorsa da, tüm olarak kaybolmuyor. Teknodemokrasideki siyasal sistemin ortak çizgileri üzerinde ısrarla durduktan sonra, ayrı yanlarını aydınlatmak da zorunludur. Bu ayrılıklar, herşeyden önce kurumsal mekanizmaların farklılığına dayanır. Parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasındaki geleneksel ayrım, eskisine oranla belirsizleşmiş olsa bile, çoğunluk parlamentarizmi ve yarı-başkanlık sisteminin yaygınlaşmasıyla yeni ayrımlar ortaya çıkmıştır. Öte yandan partilerin mekanizmaları, siyasal çoğulculuğun kapsamına göre çok değişik biçimlerde işlemektedir. Amerika Birleşik Devletleri yalnızca kapitalist ve liberal partilere sahiptir. Kuzey Avrupa daha çok sosyalist partileri tanır. Fransa ve İtalya'da ise büyük komünist partiler mevcuttur.

Çoğunluk Parlamentarizmi ve Yarı-Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemiyle parlamenter sistem arasmdaki klasik ayrım, hiç bir zaman hukukçuların buna verdikleri önem kadar olmamıştır. Liberal demokrasi zamanında bile, parlamentarizmin belli tipleri başkanlık sistemine çok yakındı, çünkü parlamentolar yasama dönemi içinde hükümetleri düşürmüyor, hükümet başkanı da, Amerikan yürütme gücünün başı gibi, az çok halk tarafından tayin ediliyordu. Anayasal engellere rağmen, Büyük Britanya, A.B.D. gibi istikrarlı hükümetler meydana getirmeyi ve seçim yoluyla kamuoyuna dayanmayı başarmıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İngiliz parlamento seçimlerinde Muhafazakâr ya da Liberal Partinin seçilmesi, Amerikan başkanlık seçimini

karşılayacak biçimde, Disraeli ya da Gladstone'nun başbakanlığa gelmesi demekti. Ayrıca Gladstone, Disraeli ve halefleri, bir güvensizlik oyuna karşı, Beyaz Saray'ın resmî sakinleri kadar emniyet içindeydiler. Partilerin ikiliği, başlarında tek bir önderin bulunuşu ve oylamalardaki disiplin, bu evrimi mümkün kılmıştır.

Liberal demokrasi çağında bile sistemler arasında temel bir fark mevcuttu. İngiltere ve A.B.D. gibi sistemlerde hükümetler, seçmenler tarafından iktidara getiriliyordu. Bunun karşısında hükümetlerin siyasal karargâhlarda çetrefilli tertiplerle tezgâhlandığı ve yeni tip hilelerle tekrar düşürüldüğü sistemler vardı. Bu sonuncu tipe Kara Avrupasında raslanıyordu. Parlamento entrikalarının genişliği ve hükümet bunalımlarının ritmi ülkeden ülkeye değişiyor, bu açıdan Fransız yürütme organının istikrarsızlığı bir üst sınır teşkil ediyordu. Partilerin sayısı, örgütlenmelerindeki zayıflık, üyelerin bireyciliği, muhalefetlerin içiçe geçmişliği bu farklılıkları açıklayabilir. Ulusal gelenekler ve kültürel bağlar da aynı ölçüde bu farklılıkları izah eder. Ne var ki bunlar, hükümetlerin her yerde istikrarsız oluşu, bir yasama döneminde hemen her zaman birçok değişikliğe uğraması, seçmenlerin ise, hükümeti ve başkanını doğrudan doğruya iktidara getirme imkânına sahip olmaksızın, hükümet bireşimlerinin şu ya da bu tipine daha az ya da daha çok bir olasılık sağlamaktan öteye bir işlevinin kalmaması gibi gerçekler karşısında, bu farklılıklar ikinci planda kalırlar.

Teknodemokrasi bu ayrımın önemini daha belirgin bir duruma getirmiştir. Klasik liberalizm içinde bu ayrım önemsizdi, çünkü devlet güçsüzdü ve kapitalizmin ondan istediği bir şey yoktu. Bu arada siyasal ilişkiler de yerel bir düzeyde gelişiyordu. Bu nedenle bir hükümetin istikrarlı ya da güçlü olup olmaması büyük bir önem taşımıyordu, çünkü hükümetler, her halükârda geri planda kalmak zorundaydı. Seçmenlerin hükümet başkanını tespit edip edememesi önemsizdi, çünkü onu zaten pek tanıdıkları yoktu. İktidarın şahsîleştirilmesi ise yalnızca seçim çevrelerindeki eşrafla sınırlıydı. Bütün bunlar yeni kapitalizmin ortaya çıkışı ile değişmiştir. Artık devlet, ekonominin düzenlenmesi ve desteklenmesinde önemli bir rol oynamak zorundadır. Bu da istikrar ve otoriteyi gerektirir. Teknostrüktürler, ne «günlük ya da saatlik hükümetlerden» ne de bunları kuran ve yıkan hizip çekişmelerinden hoşlanırlar. Kitle haberleşme araçlarının gelişimi ve yurttaşlar üzerindeki gücü, bir milletvekili ya da senatörün bölgesel düzeyde şahsîleştirilen iktidarı yerine, cumhurbaşkanı ya

da hükümet başkanının ulusal düzeyde şahsîleştirilmesini sağlamıştır.

Yalnızca hükümet başkanının doğrudan doğruya yurttaşlar aracılığıyla iktidara geldiği parlamenter hükümet sistemleri, ekonomi ve toplumun yeni yapılarıyla bir uyum içinde görünüyor. Buna karşılık, hükümetlerin parlamento entrikalarına bağlı olduğu parlamenter sistemler, bu yapılara ters bir biçimde gelişiyor. Birinci küme ikinci kümenin aleyhine genişlemektedir. 1945' ten önce, ikinci tipe giren parlamenter sistemler, Kara Avrupasının tüm batısına yayılmıştı. Bugün yalnızca İtalya, Belçika ve Hollanda'da görülüyor. Federal Almanya ve İskandinav ülkeleri, Ikinci Dünya Savaşı'na kadar yalnızca Amerika Birleşik Devletleri ve Büyük Britanya'nın oluşturduğu istikrarlı hükümetler kategorisine geçen ilk ülkelerdir. Fransa bu düzeye ancak 1958' den sonra ulaşabilmiştir. Avrupa dışında Japonya da aynı yoldan geçmiştir. Buradaki gelişim iki biçimde göze çarpmaktadır: bir yandan Londra'ya dayanan çoğunluk parlamentarizmi biçiminde, diğer yandan Washington'dan esinlenen yarı-başkanlık sistemi biçiminde.

Çoğunluk parlamentarizmi tipini anlayabilmek için, bugün Roma, Lahey ve Brüksel'de mevcut olan ve 1958 yılına kadar Paris'te görülen geleneksel parlamenter sistemden hareket etmek gerekir. Partiler bu sistemde iki ile sınırlı olmadığı gibi, nispeten sağlam ve kalıcı iki koalisyon halinde de örgütlenmiş değildir. Koalisyon ortaklıkları bir yasama döneminden ötekine, hatta kimi zaman aynı yasama dönemi içinde değişikliğe uğrar. Bu türlü ortaklıkların, seçim kazanıldığı takdirde otomatik olarak başbakanlığa seçecekleri kendini kabul ettirmiş bir önderleri yoktur. Yani hükümet başkanı seçimler sırasında yurttaşlar tarafından değil, parti yönetim kurmayınca saptanmaktadır. Bu kimse hiç bir zaman çoğunluğundan emin değildir ve bütün bir yasama dönemi içinde görevinde kaldığı da çok enderdir. Hükümet bunalımlarının sıklık derecesi değişir, ama hiç bir zaman olağan dışı değildir. Gerçi parlamentonun feshi, kaynağındaki işlevini koruınuştur, çünkü hükümetlerin azınlığa düşürülmesini önlemek üzere milletvekilleri üzerinde bir baskı aracı hizmetini görmektedir. Ancak tam anlamıyla etkisiz sayılmasa bile, bu araç, birbirine bağlı bir çoğunluğun yokluğu halinde hükümet istikrarını güvence altına almak için yeterli değildir. Oylama disiplinindeki gelişim, bugünkü koalisyonların, bir kez kurulduktan sonra daha güç dağılmalarını sağlamaktadır. Ne var ki, güçlük koalisyonun oluşumundadır. Gerçi hükümetler daha az istik-

rarsızdır, ama hükümet bunalımları, Hollanda'da da görüldüğü üzere daha uzun sürmektedir.

Geleneksel parlamentarizm içinde iki temel biçim görülüyor. 1947 ve 1958 yılları arasındaki Fransa ile bugünün İtalyası, bağsız ve kopuk olmaları nedeniyle çoğunlukların güçlükle oluştuğu ve bu yüzden hükümet istikrarsızlığının çok fazla görüldüğü iki savaş arasındaki Avrupa sistemlerini andırmaktadır. Bir hükümetin ortalama süresi, Üçüncü Fransa Cumhuriyeti'nde bir yılı bulmuyordu. Bu süre ortalama altı aya kadar azalmıştı. Hollanda ve Belçika ile parti politikasında şu sıralar daha çok göze çarpan, ama yine de tam yerleştiği söylenemeyecek olan kutuplaşma döneminden önceki Danimarka, koalisyonların daha uyumlu ve çoğunluklardaki değişkenliğin daha az olduğu, hükümet bunalımlarının daha seyrek görüldüğü (hükümetlerin ortalama süresi bir yılı aşmakta ve hatta Hollanda'da iki yılı bulmaktaydı) 1914'ten önceki rejimlere benzemektedir. Bu ayrım elbette belirsizdir ve daha çok bir eğilim niteliği göstermektedir.

Geleneksel parlamentarizmde meclislerin önemli bir gücü vardır, çünkü hükümet başkanını tayin eden, görevden alan, sürekli bir bağımlılık içinde tutan, meclislerdir. Hükümet başkanının tasarıları ve bütçeyi parlamentodan geçirmek için sahip olduğu olanaklar, Amerika Birleşik Devletleri Başkanından daha fazla değildir, ama hükümetin varlığı çok daha geniş bir ölçüde parlamentoya bağlıdır. Fransızlar, parlamenter sistemin bu tipini zaman zaman «Meclis Hükümeti» olarak niteliyorlar. Çünkü bu sistemde milletvekillerinin gücü en yüksek dereceye ulaşmıştır. Ne var ki belli bir açıdan bakılırsa, bu durum, gerçek olmaktan çok görünüşten ibaret kalır.

Hükümet başkanını tespit etmek, düşürmek, onun tasarılarını geri çevirmek, görüşlerine uygun olmayan yasaları çıkarmak gibi olanaklar, parlamentoların, kendilerine karar alma olanağı verecek istikrarlı ve birbirine bağlı bir çoğunluktan vazgeçmelerine engel olmuyor. Eğer bu çoğunluk mevcut değilse, parlamentonun sürekli hareket olanağı kalkar ve hükümetin güçsüzlüğü, kendi güçsüzlüğünün bir yansıması olur. Bugünkü İtalyan parlamentosu ve 20 yıl önceki Fransa, parlamentonun yüzeysel güç üstünlüğü ile temeldeki güçsüzlüğü arasındaki çelişmeyi çok güzel renklendiriyor.

Çoğunluk parlamentarizmi, yani parlamenter sistemin teknodemokrasiye uygun düşen biçimi, geleneksel parlamentarizmden çok farklı olup, başkanlık sistemine daha yakındır. Büyük

Britanya'da, Federal Almanya'da ve birkaç yıldır İskandinavya' da partilerin disiplini ve koalisyonların sağlamlığı, seçimlerin işlevini önemli ölçüde değiştirmiştir. Artık seçimler, yalnızca milletvekillerinin tespitine değil, aynı zamanda hükümet başkanının seçilmesine de hizmet etmektedir. Bu da otomatik olarak parti ya da çoğunluk koalisyonunun lideridir. Wilson ile Heath, Barzel ile Brandt arasındaki mücadele, Nixon ile Humphrey ya da McGovern arasındaki mücadeleyi andırıyor. Yurttaşlar orada olduğu gibi burada da, hükümet başkanını, devlet iktidarının asıl sahibini seçtiklerinin ve bunun da seçim mücadelesinin asıl çekirdeği olduğunun bilincindedirler. Heath, Brandt, Palme, tıpkı Nixon, Johnson ve Kennedy gibi kendi seçtikleri kimselerdir.

Bu sistemin kendini kabul ettirdiği Avrupa ülkelerinde, yürütme organı, anayasanın sağladığı olanaklara rağmen, artık parlamento tarafından düşürülmüyor. Disiplinli bir çoğunluğun varlığı, başbakanın bu çoğunluk üzerinde sahip olduğu otorite, güvensizlik oyunu, uygulamada etkisiz kılmaktadır. Anayasanın bu hükmü geçersiz haldedir. Gelişme, hükümetin iki düzenli seçim arasında iktidarda kaldığı bir hükümet sistemine doğru ilerlemektedir. Büyük Britanya bu sistemi düzenli olarak uygulamaktadır. Federal Almanya Cumhuriyeti, İsveç ve Norveç bu yolda oldukça ilerlemişlerdir. Stokholm'de hükümetlerin ortalama süresi 1918 ile 1939 arasında 18 ayken, 1944'ten sonraki zaman içinde 3 yılı aşmıştır. Bu arada 26 yıl içinde yalnızca iki hükümet başkanı değişmiştir. Bunlar da aynı partinin üyesi ve aynı çoğunluğun lideriydiler. 1958'den sonra Fransa da, aynı yönde bir gelişme göstermiştir. Artık siyasal değişiklikler, parlamento seçimleri arasında koalisyonları değiştiren parti kurmaylarınca değil, doğrudan doğruya seçim yoluyla karara bağlanmaktadır ve bu da aynı zamanda hükümet başkanının seçimi anlamındadır.

Artık ne hükümet başkanının tespiti, ne onun parlamento karşısındaki bağımsızlığı, ne de görev süresindeki sağlamlık, Amerikan Başkanını Avrupalı hükümet başkanlarından ayırdedemiyor. Bugün temel fark, parlamentoların hükümet başkanları önündeki bağımlılık ya da bağımsızlıklarında aranmalıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu bağımsızlık, yürütmenin Kongre'yi kendisine tabi kılamaması, ancak zayıf bir ölçüde etkiliyebilmesi anlamında devam ediyor. Avrupa'da ise, parlamento çoğunluklarının sağlamlığı, ya da disiplinli hükümet partileriyle birlikte bu bağımsızlık kaybolmuştur. Aynı zamanda hükümet başkanı olan parti liderinin partisi üzerinde sahip olduğu

otorite, parlamentoya da hâkim olma sonucunu doğurur. Bugün bir başbakan güven oyu istediği zaman, bununla partili milletvekillerinin kendisi için oy vermelerini beklediğini açıklamış olur. İçlerinden pek azının gösterdiği disiplin eksikliği seçim sonuçlarını değiştirmediği sürece, milletvekilleri bu yönde hareket etmek zorundadırlar. Parlamento bu yoldan hükümet tasarılarını onaylamakla görevli bir meclis haline gelir.

Parti liderinin gücü, kuşkusuz, hiç bir zaman mutlak değildir. Parti içinde gelişen çeşitli eğilimlere dikkat etmek, bunları dengeleyerek ittifaklar kurmak zorundadır. Şimdi artık çoğunluk partisi içinde oluşan ve parlamenter kurullarda daha az söz konusu olan tartışma ve uzlaşmalar zorunludur. Ne var ki ısrar ettiği anda, son söz genellikle hükümet başkanınındır, meğer ki ağır bir siyasal hata işlemiş olsun. Bu halde parti, önderini değiştirir ve eskisini batmaya terkeder. İngiliz Muhafazakâr Partisi, 1956 Süveyş macerasından sonra Lord Eden'e karşı böyle davranmıştır. Eğer çoğunluk bir partiler koalisyonundan oluşmuşsa, başbakanın gücü doğal olarak azalır, meğer ki ortaklardan birinin yalnızca küçük bir denge desteği teşkil ettiği oransız bir ittifak söz konusu olsun. Almanya'da Liberaller, İsveçte Komünistlerin Sosyal Demokrasi karşısında ve Fransa'da Bağımsız Cumhuriyetçilerin Gaullist Parti karşısındaki durumları böyleydi. Herhalde küçük koalisyon ortağının bağlılığını sağlamak gerekir. İktidarın kabul ettirilebilmesi için bundan vazgeçilemez.

Çoğunluk parlamentarizmi üç biçimde görülmektedir. Birincisinde iki büyük disiplinli parti vardır. Bunlardan biri parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğuna sahiptir. Hiç bir küçük parti tayin edici bir rol oynayacak kadar güçlü değildir. Bu türde bir sisteme iki parti sistemi denir. Sistemin ikiliği için parti disiplini şarttır. Uzun yıllardan beri İngiltere'de ve birkaç yıldan beri de Avusturya'daki durum budur. Başka bir izlenim bırakmasına rağmen, Amerika Birleşik Devletleri'nde kelimenin katı anlamıyla gerçek bir iki parti sistemi mevcut değildir, çünkü başkanlık seçimleri dışında A.B.D.'nde grup disiplininin yokluğu dolayısıyla yüz parti bulunur (her eyalet için iki veya her senatör için bir). Bu takdirde söz konusu olan, göstermelik iki partili sistemdir.

Çoğunluk parlamentarizminin ikinci şekli kutuplaşmaya dayanır. Burada birçok parti, iki sağlam koalisyon halinde gruplaşır ve bu gruplardan her biri parlamentoda disiplinli bir tutum içine girer. Böyle bir durum Danimarka, İsveç ve Norveç'te gelişmiş-

tir. Buralarda üç burjuva partisi sosyal demokrasi karşısında birleşmiştir ve her grup aşağı yukarı seçmenlerin yarısını kapsamaktadır. Sosyal Demokratlarla Liberallerin Hristiyan Demokratlara karşı bir koalisyonda birleştikleri Federal Almanya Cumhuriyeti'ni de bu tipe dahil etmek gerekir. Avusturalya'da Liberallerin tarımsal gruplarla birlikte Sosyalistlere karşı yürüttüğü ittifak yıllardan beri bir kutuplaşma yaratmıştır. Bütün bu ülkelerde hükümetler genellikle bütün bir yasama dönemi boyunca görevde kalabilmekte ve parlamento seçimleri her iki koalisyonun liderlerinden birini başbakan seçme olanağını getirmektedir. Buna rağmen bu sistem içinde de 1971 yılında Norveç'te olduğu gibi hükümetin devrilmesine yol açan iç çatışmalar ortaya çıkabilir. Ayrıca koalisyonlar da her zaman, liderleri seçimler sırasında belli olacak ölçüde oturmuş değildir. (Burjuva partilerinin koalisyonuyla ilgili olarak İsveç'in durumunu karşılaştırınız.)

Çoğunluk parlamentarizminin üçüncü biçimi, ikiden çok parti arasında birinin hâkim durumda olduğu sistemlerde görülür. Bu parti uzun bir süreden beri tek başına parlamento çoğunluğuna sahip olur, diğer milletvekilleri ise birçok küçük örgüt içinde dağılmıştır. Hindistan bu tipin en iyi örneğini verir. Hindistan Kongre Partisi, Bayan Ghandi'nin, parti aygıtına hâkim olan eski kadronun bazılarından kurtulmak için partinin bölünmesine bilinçli olarak yol açtığı 1969 ve 1970 arasındaki kısa dönem dışında, ülkenin bağımsızlığından bu yana çoğunlukta kalmıştır. Çoğunluk sisteminin bu biçiminde hükümet, bütün bir yasama dönemi boyunca disiplinli ve istikrarlı bir çoğunluktan emindir. Parlamentoyu kendisine bağımlı kılmıştır. Hükümet başkanı da seçimlerde fiilen yurttaşlar tarafından saptanır. Ancak buna rağmen gerçek bir seçim söz konusu değildir, çünkü ciddî bir karşı-aday halk tarafından iktidara getirilemez. Sistem bu nedenle nerdeyse plebisiter bir karakter taşır. İsveç'teki kutuplaşma, Sosyal Demokrat Parti'nin belli ölçüdeki hâkim rolü ile birlikte kendini gösterir. 1970 seçimleri, Bay Palme için, ya da ona karşı bir seçimdi, çünkü açıkça ortaya çıkmış bir karşı-aday yoktu. Japonya'da da Liberal Parti'nin buna benzer hâkim bir durumu vardır. Bu ülke çoğunluk parlamentarizminin pek uzağında değildir.

Bazı Avrupa rejimleri, teknodemokrasinin gereklerine uymak için daha başka bir yol seçmişlerdir ki, bu da yarı-başkanlık sistemidir. Kimi zaman her iki yola da aynı anda girilir. Kutuplaşma gelişiminin 1958'den bu yana yürürlükte olan yarı-başkanlık sistemini 1962'den beri çoğunluk parlamentarizmi ile üst üs-

te getirdiği Fransa'da durum böyledir. Aynı şey Avusturya için de geçerli gözüküyor. Burada, üçüncü parti, her iki büyük partiden birinin parlamentoda mutlak çoğunluğu elde etmesini engelleyecek durumda olmadığı için, bir çoğunluk parlamentarizmi oluşmuştur. Anayasada öngörülen yarı-başkanlık sistemi, gerçekte yürümemiş, yalnızca biçimde kalmıştır. Büyük koalisyon sırasında bütün siyasal ve idarî hayatı denetimleri altında bulunduran partiler, bu mekanizmaya bağlı olan ve devlet işlerine pek karışmayan bir cumhurbaşkanı adayının önerilmesi üzerinde anlaşmışlardır. (Tek partili hükümetlerin sıra değiştirdiği bugünkü durumda artık geçerli değil).

Adının da belirttiği gibi, yarı-başkanlık sistemi, Avrupa parlamentarizmi ile Amerikan başkanlık sistemi arasında yer alır. Hükümetin etkin yönetimi iki kişi arasında paylaşılır: parlamenter rejimde olduğu gibi milletvekillerinin düşürebilecekleri bir başbakan ve başkanlık rejiminde olduğu gibi halk tarafından seçilen bir başkan. Başkan doğrudan doğruya halk tarafından seçildiği için, parlamenter devlet başkanının salt dekoratif rolü içinde tutulmamıştır. Ayrıca, başkanın kullanabileceği etkili iktidar yetkileri de anayasada öngörülmüş olmalıdır. İrlanda'da ilk koşul yerine getirilmemiştir; bu ülkede cumhurbaşkanı halk tarafından seçilir, ama Anayasa'nın 12. maddesine göre gereğinde reddedebileceği parlamentonun feshi dışında hükümetin katılmadığı bir işlemde bulunamaz. Her iki büyük partinin aralarında anlaşarak cumhurbaşkanını fiilen felce uğrattıkları Avusturya'da ise ikinci koşul yerine getirilmemiştir.

Yarı başkanlık sistemi, Weimar Cumhuriyeti'nde ancak büyük dünya bunalımı fırtınasının estiği 1930 ve 1933 yılları arasında işlemiştir. Bunu hesaba katmazsak, bu sistem, 1958 yılında Fransa'da benimsenip 1962'de olgunlaştırılmadan önceki dönem içinde, 1920 yılından başlayarak yalnızca Finlandiya'da uygulanmıştır. Sistem her iki ülkede de, çok parti düzeni içinde parlamenter bir çoğunluk oluşturmanın zorluklarına rağmen, istikrarlı ve nispeten güçlü bir hükümeti mümkün kılma amacına hizmet eder. Gerçi her iki durumda da sonuçta parlamenter bir çoğunluk sağlanmaktadır, ancak bu, değişik yollardan olmaktadır. Hükümet gücünün cumhurbaşkanı ile hükümet başkanı arasında paylaşılması nedeniyle diyarşi (iki başlı yönetim) niteliği gösteren bu rejimin özü, ona ters yönlerde gelişme olasılığı getirir. Eğer rejim ağır bir denge güçlüğü içinde bulunuyorsa, her zaman başkanlık rejimine ya da parlamenter sisteme kayma tehdidi altındadır.

Finlandiya'da cumhurbaşkanı, yurttaşların nispî temsil esasına göre tayin ettikleri ikinci seçmenler kanalıyla, yani dolaylı olarak seçilir ve ikinci seçmenler diledikleri aday için oy kullanmakta serbesttirler. Burada parti yönetim kurmaylarının etkisi, halkın doğrudan doğruya oy kullandığı seçimlerden daha fazladır, öyle ki bir halk seçiminin sağladığı itibar azalmış gibi gözükür. Ancak cumhurbaşkanı ile hükümet başkanı arasındaki iktidar paylaşımı gerçektir, çünkü her ikisi de hükümet işlerinin yönetimine etkili bir biçimde katılırlar.

Eğer açık bir parlamenter çoğunluk varsa, cumhurbaşkanının etkisi azalır, başbakanmki artar. Yok eğer, sık sık görüldüğü üzere, çoğunluk sağlam değilse, ters yönde bir eğilim ortaya çıkar. Cumhurbaşkanının karakteri ve kişiliği de iktidarın paylaşılmasında etkil olur. Fransa'da yarı-başkanlık rejimi başka bir biçimde işlemektedir. Çoğunluk 1962'den bu yana istikrarlı ve disiplinli olduğu halde, cumhurbaşkanı hükümetin gerçek başı olarak kalmıştır. Başbakan ise, ne kadar önemli olsa, ikinci derecede bir rol oynar. Bunun nedeni, kuşkusuz, başkanlık rejiminin kuruluşu ile parlamenter çoğunluğun oluşumundaki özel koşullardır.

Her iki fenomen hemen aynı zamanda ortaya çıkmış ve her ikisine de General de Gaulle yol açmıştır. General de Gaulle, yarı-başkanlık rejimini, 1958'de yarattığı hükümet sistemi oranında kendi kişiliğinin ötesine de yaymak istiyordu. Siyasetin büyük sorunlarını günlük sorunlardan ayırmak ve bunların yürütümünü çeşitli kişilere devretmek gereğini duyduğundan, büyük sorunları kendine alıkoymuş, daha az önem taşıyan sorunları ise parlamenter sistem içinde faaliyet gösteren bir başbakana bırakmıştı. Ayrıca, Millet Meclisi'nden gelecek baskılara karşı, kendisininkine benzer bir işlevin haleflerince de yerine getirilebilmesi için, bunların halk tarafından seçilmesi gerektiğini de kavramıştı. Aslında öteden beri bu görüşü taşıyordu, ama söylemeye cesaret edemiyordu, çünkü Fransız demokratlarının, 1848 ile 1851 yılları arasındaki durumu hatırlattığı için, cumhuriyete aykırı buldukları böyle bir sisteme karşı besledikleri geleneksel düşmanlığı hesaba katmak zorundaydı. Bu kitabın yazarınca hükümet başkanınm doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi yönünde açılan kampanya, genç kuşaklardan sosyalist partiye kadar büyük bir ilgi uyandırdıktan sonra, de Gaulle, bu reformu geçirebilmek için, solun yeter derecede desteğini kazanarak 1962'de reformu gerçekleştirmiştir. O zamandan beri yurttaşların ezici bir çoğunluğu bu sisteme bağlanmıştır.

Öte yandan General'in itibarı, 1958 ve 1962 parlamento seçimlerinde ona bağlı olan çok sayıda adayın seçilmesine yol açtı. Bu andan itibaren de Gaulle'ün taraftarları Millet Meclisi'ndeki sandalyelerin çoğunluğuna sahip oldular ve gitgide sayıları artan küçük peyk partileriyle birleşik olarak disiplinli büyük bir parti meydana getirdiler. Çoğunluk, 1967'de azalmış olmakla birlikte, 1968 Mayısının büyük korkusunu izleyen seçimlerde ezici bir düzeye geldi. Şu halde çoğunluk parlamentarizmi Fransa'da yarı-başkanlık rejimi ile aynı zamanda oluşmuştur. Sağlam temeller üzerinde de yerleşmiş gözüküyor. Seçmenler, bu çerçeve içinde yerini bulmuş durumdalar. Bugün Gaullist ittifakla etkili bir mücadele yapabilmek için, ona karşı çoğunluk kazanabilecek durumda olan başka bir ittifak çıkarmak şarttır. Bu da ancak sosyal demokratlarla komünistlerin birleşmesi ile gerçekleşebilir. Böylece kutuplaşma, bir partinin egemenliğine engel olabilmek için tek çare olarak gözüküyor. Böyle bir kutuplaşma son on yıldan beri yavaş yavaş oluşmaktadır.

Acaba çoğunluk parlamentarizminin yeni Fransız sistemi içinde, Fin örneği aksine ihtimal verdirecek nitelikte olmasına rağmen, yarı-başkanlık karakterinin yerini alamaması hangi nedene dayanır? General'in egemenliği altında oluşan alışkanlıklar muhtemeldir ki bu açıdan etkili olmuştur. Ancak burada asıl neden, parlamenter çoğunluğun, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi sayesinde meydana gelmesi ve varlığını korumasıdır. De Gaulle olmasaydı, ne Gaullist parti (U.D.R.) mevcut olabilirdi, ne de çevresindeki peyk partileri toplayabilirdi. Eğer George Pompidou'nun halk tarafından seçilmesi, bu koalisyonun dayanışmasını sağlamasaydı, de Gaulle'ün çekilmesinden sonra geleneksel parlamentarizmin çerçevesi içinde bu çoğunluğun dağılması kaçınılmaz olurdu. Bu türlü koşullar altında cumhurbaşkanının aynı zamanda çoğunluğun da lideri olması ve çoğunluk disiplininin başbakanı değil, kendisini güçlendirmesi de doğaldır. Ancak, eğer Millet Meclisi'ndeki çoğunlukla cumhurbaşkanlığı seçimindeki çoğunluk aynı ellerde değilse, çoğunluk parlamentarizmi ile yarı-başkanlık rejiminin bir arada yürümesi büyük güçlüklerle karşılaşır. Bu halde oylama disiplini, yürütme ve yasama arasındaki ilişkiyi güç bir duruma sokar. Nasıl ki aynı şey A.B.D. için de söz konusu olabilirdi, şayet Demokrat bir başkan, parti disiplini içindeki bir Cumhuriyetçi kongreyi (ya da tersi) karşısmda bulsaydı. Ancak, böyle bir durum Fransa için çok daha ciddî sonuçlar doğurabilirdi. Çünkü bir kere Gaullist bir koalisyonla sosyal demokrat-komünist ittifakı

arasındaki fark çok daha büyük olurdu. Öte yandan Fransa'da yarı-başkanlık rejiminin mekanizması, yürütmenin bir kısmını başbakan ve hükümet üzerinden denetleme olanağını Millet Meclisi çoğunluğuna vermiş olacaktı. Bu durumda bu anayasa sorununun tek çözümü, cumhurbaşkanının, yeni Millet Meclisi çoğunluğuyla anlaşma halinde olan bir halefin seçimine yol açmak üzere görevden çekilmesinden ibaret kalırdı. Bu arada olsa olsa yeni çoğunluğun sağlam olup olmadığını, yurttaşların başka türlü düşünüp eski çoğunluğa geri dönüp dönmediğini tespit amacıyla daha dolambaçlı olan parlamentonun feshi yoluna gidilebilirdi. Yeni Fransız sistemi cumhurbaşkanı ile başbakanın aynı siyasal yönde olmalarını gerektirir. Millet Meclisi için de durum aynıdır, çünkü böyle olmadan başbakanın hükümet etmesi olanaksızdır.

Çoğulculuğun Yelpazesi

Düşüncelerin, partilerin, adayların, haberleşme araçlarının ve girişimlerin çokluğu, Batı sisteminin temel bir unsurudur. Hatta bazılarına göre çoğulculuk, Batı sistemini, tek parti, yekpare bir öğreti ve iktisadî devlet tekeli ile karakterize edilen diktatörlükten ayıran tayin edici bir ölçüttür. Liberal demokrasi gibi, teknodemokrasi de çoğulcudur. Ancak burada çoğulculuk daha az yoğundur. Tekel ve oligopollerin gelişimi yönündeki eğilim, kartel sözleşmeleri ve firmaların malî ortaklıklar ve çok çeşitli iştiraklerle eşgüdümü iktisadî alandaki çoğulculuğu azaltmıştır. Basın girişimleriyle radyo ve televizyonun belli merkezlerde toplanması, kimi ülkelerde bu sonuncuların devletleştirilmesi, haberleşme araçlarındaki çoğulculuğu azaltmıştır. Fransız taşra basınında, her bölge için tek bir gazete, kural durumuna gelmiştir. Büyük Britanya, Federal Almanya ve diğer yerlerde büyük basın temerküzleri bulunmaktadır. Kitle haberleşme araçlarından yayılan haberler, her yerde aynı düşünceleri, aynı konuları, aynı görüntüleri, aynı davranışları geliştirmek eğilimindedir. Bu da düşünce ve kültür alanındaki çoğulculuğu sınırlamaktadır.

Siyasal çoğulculuk da bunlara paralel bir biçimde daralmaktadır. Ancak bu gelişim kimi zaman gerçek olmaktan çok, görünüşte kalıyor. Fransa ve Federal Almanya'da partilerin sayılarındaki azalma, seçmenlerde daha az seçim olanağına sahip oldukları izlenimini bırakıyor. Aslında seçme şansları daha gerçek, daha az hayalcidir. Çünkü bir çoğunluk tespit etmekte, bir hükümeti iktidara getirmekte, hükümet başkanını tayin etmek-

tedir. Bütün bu kararlar, daha önceki sistemlerde parlamenter yönetim kurmaylarının işiydi. Her ne kadar yığın partilerinin gelişimi, küçük siyasal kümeleri çok zayıf düşürmüş ve yeni hareketlerin yaratılmasını güçleştirmişse de, düşüncelerin halkın büyük örgütlerinde kristalleşmesi, aynı zamanda ifade olanaklarının güçlenmesi demektir. Doğrusu sosyal demokratların Batı sistemiyle bütünleşmesi, birbirine karşı olan ideolojiler arasındaki mücadeleyi azaltmıştır. Avrupa ülkelerinin çoğunda partiler, A.B.D.'ndeki gibi birbirlerine benzemektedir. Daha derine inen bir muhalefet, yalnızca, büyük bir komünist partinin mevcut olduğu devletlerde, yani İtalya, Fransa, Finlandiya, Lüksemburg ve İzlanda'da bulunmaktadır. Ancak, bu ülkelerde bile, muhalefetin yelpazesi daralmaktadır, çünkü komünistler gittikçe daha az devrimci olmaktadırlar. Ama yine de fazla abartmamak gerekir. Komünist partileri henüz, maocuların ileri sürdükleri gibi, Batı sistemiyle bütünleşmiş değildir. Çıkarları silahlı bir devrimden çok siyasal özgürlükten yanadır. Ancak, kapitalizmi bir bütün olarak redde devam ediyorlar. İskandinavya, Federal Almanya ve Büyük Britanya'da sosyalist partilerle burjuva partileri arasındaki bütün yaklaşmalara rağmen, benzer bir fark kalmıştır. Bu fark 1945'ten öncesine göre kuşkusuz daha azdır, ama yine de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Cumhuriyetçi Parti ile Demokrat Parti arasındaki farktan daha fazladır. Siyasal çoğulculuk açısından temel fark, dünün liberal demokrasisi ile bugünün teknodemokrasisi arasında değil, bu iki sistem içindeki üç küme ulus arasındadır: bir yanda sosyalist partisi olmayanlar, diğer yanda sosyalist partileri olup da komünist partisi bulunmayanlar ve nihayet hem sosyalist hem de komünist partisine sahip olanlar.

Birinci kümede yalnızca Amerika Birleşik Devletleri söz konusudur. Burada sosyalizm hiç bir zaman, diğer bütün Batı ülkelerinde olduğu biçimde, Cumhuriyetçilerle ve Demokratlarla yarışacak kadar büyük bir parti çerçevesinde gelişme olanağı bulamamıştır. Amerikan Sosyalist Partisi 1912 yılında 118.000 kadar üye sayısına ulaşmış, 60 kadar belediye başkanı çıkarmış, eyalet parlamentolarında çok sayıda milletvekiline sahip olmuş ve Kongre'ye Victor Berger adlı bir temsilci göndermişti. 1918 yılında Temsilciler Meclisi Berger'in Meclise katılmasını yasakladı. Bu olay kamuoyunun sosyalizm karşısındaki direncini göstermektedir. Amerikan Sosyalistleri, 1892'den 1960'a kadar başkanlık için her zaman aday çıkarmışlar, ama her defasında da oyların çok az bir yüzdesini alabilmişlerdir. Amerikan siyasal ha-

yatında Sosyalist Parti, kenarda kalan (marjinal) siyasal görüşleriyle halk içinde önemli bir destek bulmayan küçük bir küme halindedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, Avrupa'nın siyasetine, geleneklerine ve düşüncelerine bu derece derinden nüfuz etmiş olan sosyalizme karşı gösterdiği bağışıklığın nedeni ne olabilirdi? Batı'nın anlaşılması için temel bir nitelik taşıyan bu soru, bugüne kadar sistematik araştırmaların konusu olmamıştır. Burada soruya verilebilecek akla yakın cevapların bazı unsurlarını belirtmekle yetineceğiz. Amerikan ulusundaki toplumsal uyuşumun (consensus) Avrupa uluslarına kıyasla daha yüksek olan derecesi, burada herhalde belli bir rol oynamıştır. Amerikan Birleşik Devletleri, Eski Dünya'yı parçalamış olan muhafazakâr ve liberal muhalefetini hiç bir zaman tanımamıştır. Zaten bölünmüş olan bir toplum içinde yeni, devrimci ideolojilerin gelişimi, o ana kadar az ya da çok anlaşmış olan bir topluma oranla elbette ki çok daha kolaydır. Sosyalizmin genişlemesi böylece Atlantik'in bir yanında frenlenirken, diğer yanında hızlanmıştır.

Ne var ki sosyalist hareketi güden motor, şayet okyanusun her iki yakasında da aynı güce sahip olsaydı, hiç bir zaman durdurulamazdı. Eğer eşitlik, özgürlük, seçim ve temsil, Amerika Birleşik Devletlerinde Marx'ın belirttiği anlamda yüzeysel, hayalî ve «biçimsel» olsaydı, maddî varlık koşullarının baskısı, muhakkak ki Amerikalı işçileri de, Avrupalı kardeşleri gibi, liberalizme karşı ayaklandırabilirdi. Eğer sınıf çelişkileri çok fazla olursa, tarihin ağırlığı, toplumsal bir uyuşumu ayakta tutmaya yeterli değildir. Yeni Dünya'daki ücretliler tıpkı Eski Dünya'dakiler gibi girişimcinin keyfine terkedilmiştir. Ancak durumlarındaki belli unsurlar bunu daha tahammül edilebilir bir düzeyde tuttular ve Amerikalı işçilerin, toplumu radikal bir biçimde tartışma konusu yapmadan, onunla bütünleşmesine yol açtılar.

Hayat düzeyindeki farklılık bunun ana nedeni olarak gözükmüyor. Pek az Amerikan işçisi tam olarak burjuvalaşabilmiştir. Büyük bir çoğunluğu, Avrupalı işçilerden daha kötü olmasa bile, aynı derecede sefil bir hayata zorlanmıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde yoksulluk öteden beri korkunç bir şeydi ve 1870 ile 1939 arasında yoksul sayısı çok fazlaydı. Ancak, Amerikan toplumu onlara, Avrupa toplumundan daha açık ve hareketli gözüküyordu ve gerçekten de öyleydi. New York'ta karaya çıkan sefil göçmen, Avrupa'yı terkederken bir çeşit devrimi de arkasında bırakmış oluyordu. Amerika'ya, bireysel zenginleşme macera-

sını yüklenerek gelmişti. Bu demektir ki, daha başından, liberalizmin temel direği olan kâr kuralını kabul etmişti. Milyoner olma şansı azdı. Ama bireysel başarının masallaşmış birkaç örneği, umudunu besliyordu. Tıpkı Napolyon döneminde mareşal olan Fransız Devrimi'ndeki birkaç askerin, tüm askerlerin umudunu uyanık tutması gibi. Bunun dışında Amerikan yurttaşının, toplum merdiveninde yukarı doğru birkaç basamak daha hareket edebilme şansı vardı. Ve bu şans herhalde günün birinde düşünde kurduğu burjuva yaşamını gerçekleştirecek kadar büyüktü. Amerikan toplumu en azından 1914 yılma kadar ikili bir hareket tarafından dengede tutulmuştur. Bir yanda, iktisadî genişleme, sanayide orta ve yüksek düzeyde yönetim güçleri için durmadan yeni işyerleri yaratmış, öte yanda, her an yenilenen göçmen dalgaları, daha alt düzeydeki işgücünü temin etmiştir. Amerika'ya yeni ayak basan sabık Avrupalı, kendisinden önce gelenin küçük ya da lumpen-proletarya içinde bıraktığı yeri doldurmakta, ötekiler ise kabule daha elverişli bir yere ulaşmaktadır. Ama her yeni gelen bilmektedir ki içinde bulunduğu araf kısa sürecek, kendisi de daha yukarı doğru tırmanabilecektir. Bu kez bir başka eski Avrupalı bu dolaşıma ayak basacaktır. Eğer bir toplumu işlemeye elverişli geniş topraklara ya da madencilik, ulaşım yolları vb. sektörler için zengin kaynaklara sahipse, bu onun için etkili bir emniyet supabıdır. Yokedilen ya da belli bölgelere tıkılan kızılderililerden toprakları koparıp almakla, Amerika Birleşik Devletleri, proleterlerine sosyalizmden daha başka bir yol açmış oldu.

Diğer yandan Avrupa ile birlikte aynı zamanda geçmişlerini de geriye bırakmış olan bu göçmenler, yeni geldikleri ve her ne pahasına olursa olsun kendilerine yurt yapmak istedikleri bu ülkeyle bütünleşmek için karşı koyulmaz bir ihtiyaç duyuyorlardı. Köklerinden kopuk ve parasız pulsuz, öylesine bir ruhî durum içindeydiler ki, Amerikan düşüncesi, Amerikan düzeni ve Amerikan sistemi onlar için tek olanak görünümündeydi. İç dengelerini yeniden bulmak, bir çeşit kişilik zırhı takınmak için yeni yurtlarına tam anlamıyla nüfuz etmek, mevcut toplulukla kaynaşmak, onların değer ve kurallarını, ahlâk ve ideolojilerini tümüyle benimsemek zorundaydılar. Yeni Amerikalıların aşırı Amerikalı olmaları, yalnızca genel bir yasanın uygulamasıdır. Dönmeler, her zaman yeni dinlerinin en hevesli savunucusu olmuşlardır. Böylece ilk göçmen kuşakları, Amerika Birleşik Devletleri'nin özel ve kamusal, ailevî ve siyasal uyumunu sürekli olarak güçlendirmiştir.

Bu alanda neden ve sonuç iç içe geçmiş durumdadır. Amerikan halkının başlangıçtaki uyumu sosyalizmin gelişimini frenlemiş, sosyalizmin yokluğu ise bu uyumu güçlendirmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasal hayatında, ideoloji her yerde mevcuttur. Bu konuda ne söylenirse söylensin, burada söz konusu olan, herkesin taşıdığı tek bir ideoloji, üzerinde kuşku yaratılması ihanetle eşit tutulan mutlak bir gerçektir. Liberal ideoloji, aristokratik bir karşı-ideoloji ile tartışma konusu yapılmadığından, daha sonra sosyalist karşı-ideoloji açısından da durum aynı oldu. Amerikalıların en azından yüzde 95'i için, kapitalizm ve demokrasi, tarihleri boyunca, tıpkı Allah'ın varlığı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin kudreti gibi, temel bir dogma meydana getirir. Cumhuriyetçiler ve Demokratlar, aynı liberal parti içinde birbirlerine İngiliz muhafazakârlarının ya da Almanya'daki hristiyan demokratların sağ ve sol kanatlarından daha uzak olmayan iki ayrı yönden ibarettir. Kısacası siyasal liberalizm çok sınırlıdır. Hükümeti eleştirme özgürlüğü, gerçi anlatım araçları açısından büyüktür, ancak eleştirinin etki alanı açısından çok daraltılmıştır. Toplumun kenarında kalmış birkaç kişi dışında, hiç kimse liberal inancı (credo) soru konusu yapmamaktadır.

Bu arada Batı'nın diğer kesimlerinde çoğulculuğun yelpazesi genişlemektedir. Gerçi muhafazakârlarla liberaller arasındaki çatışma Avrupa'da hemen hemen kapanmıştır. Alman junker'leri, İtalyan senyörleri, Fransız asilzadeleri siyasal etkilerini kaybetmişlerdir. Gerçi soyluluk, haftalık magazinler ve bulvar basını tarafından beslenen snobizm (züppelik) dolayısıyla belli bir itibara sahiptir. Ancak, her yerde iktisadî alana girmiştir ve parlamenter oyunu birlikte oynamaktadır. Uzun süre soyluluğu destekleyen köylü sınıfı, genel kültürün gelişmesi ve Kilise etkisinin son bulmasıyla ondan kopmuştur. XIX. yüzyılın büyük bölünmesi artık son bulmuştur. Hemen her yerde muhafazakârlar ve liberaller tek bir büyük parti içinde erimiştir. İngiltere'de Muhafazakâr Parti, Yeni Zelanda ve Avustralya'da Liberal Parti, Belçika'da Hristiyan Sosyal Parti, Almanya ve İtalya'da Hristiyan Demokrat Parti ve Fransa'da Gaullist Koalisyon adını alan partiler böyledir. Bunlar aslında Muhafazakâr-Liberal Parti adını taşımalıydılar. XIX. yüzyıl liberallerinden bir küme, genellikle birleşmeyi reddetmiş, ancak, küçük bir parti durumunda kalmıştır. Avrupalıların zihniyetinde aristokratik ideolojinin bazı kalıntıları nazara alınmazsa, bu açıdan Avrupa Amerika'ya yetişmiş sayılır. Bu kalıntılara göre para temel değer değildir. İşadam-

ları daha az saygı görür ve siyaset üzerindeki etkileri iyi karşılanmaz. Ancak bu nokta oldukça ikinci planda kalıyor.

Siyasal çoğulculuk açısından Amerika Birleşik Devletleri karşısındaki asıl fark, bütün Avrupa ülkelerinin büyük bir sosyalist partiye sahip olmalarıdır. Bu parti, gitgide kurulu düzen içinde yerini almasına, planlı bir ekonomi düzeni kurma isteğinden çoğu kez vazgeçmesine rağmen, bağlandığı dünya görüşü ile liberal ideolojiden ayrılır. Sosyal demokratlar kapitalizmi etkinliği nedeniyle kabul ederler, ama ahlâkî değerine karşı çıkarlar. Sosyalizmin üstünlüğüne inanmakta devam ederler ve gerçekleştirilememesine üzülürler. Kendilerini kapitalizme bırakmaları, kaçınılmaz olduğu için kendini hayatın renksizliğine bırakmaya benzer. İşadamları, girişimciler, üretim araçları sahipleri zorunlu bir kötülük olarak görülür. Bunlara iktisadî gelişmeyi sağlamak için ihtiyaç duyulur, ama sevilmezler ve toplum merdiveninin tepesine koyulmazlar.

Böylece sosyalizm, liberal değer sistemine karşı temel bir muhalefeti ayakta tutar. Onun karşısına başka bir değer sistemi çıkarır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu durum bambaşkadır. Bir iki küçük küme nazara alınmazsa, burada tek bir değer sistemi egemendir. İdeolojilerin birlikte varoluşu toplumsal ilişkileri ve bilinci değiştirir. Bugün Avrupa sendikaları işverenlerle pazarlığa oturmakla, daha kısa ya da daha uzun bir süre için toplu iş sözleşmesi yapmayı kabul etmekte ve kapitalizmin işlemesine kendi paylarıyla katkıda bulunmayı göze almaktadırlar. Ama yine de girişimciler, onların gözünde kendilerininkinden başka bir topluluğa dahil olan ve karşıt değerleri simgeleyen yabancılardır. Sosyalizmin teknodemokrasiyle bütünleşmesi, ahlâkî değil maddî bir bütünleşmedir. Kitle haberleşme araçlarının baskısı, kültürel düzeydeki yakınlaşma ve yaşam koşullarındaki göreli benzerlik, manevî bir bütünleşme yönünde, kuşkusuz, etkili olmaktadır, ancak bu yöneliş daha henüz başlangıçtadır. Tamamlanması, düşünüldüğünden çok daha uzun sürecektir.

Demek oluyor ki çoğulculuk, Avrupa'da, yalnızca sosyal demokrat ve burjuva partiler çatışmasını tanıyan uluslarda bile, Amerika Birleşik Devletleri'ne oranla daha gerçek ve daha köklüdür. Büyük bir komünist partisinin bulunduğu ülkelerde ise daha güçlü vurgulanmıştır. Böyle ülkeler azdır ve aralarında büyük farklılıklar vardır. Fransa, İtalya, Finlandiya, Lüksemburg ve İzlanda bu meyandadır. Weimar Cumhuriyeti Almanyası da bunlara eklenebilir. Kimi ülkelerde bir kenar görüntüsü olarak

kalan komünizmi, diğer birkaç ülkede geliştiren etkenler pek açık değildir. Örneğin Latin ülkeler Avrupasının komünizme daha yatkın olduğu, buna karşılık Kuzey Avrupa'nın bir bağışıklık gösterdiği ileri sürülemez, çünkü Finlandiya, Lüksemburg, İzlanda ve Weimar Cumhuriyeti Avrupa'nın kuzey yarısı içindedir. Katolik ve Protestan ülkeler açısından yapılacak bir karşılaştırma da aynı nedenle anlamsızdır. Aynı şekilde, sosyalist partilerin güçsüz olduğu ve az bir direnç gösterdiği yerlerde komünist partilerin geliştiğini ileri sürmek de olanaksızdır. Bu belki Fransa ve İtalya için geçerlidir, ama Weimar Almanyası, Finlandiya ve Lüksemburg için değil. Öyle gözüküyor ki komünizmin gelişimi her özel durumda ancak ulusal etkenlerle açıklanabilir.

Her ne ise, bir Batı demokrasisi içinde büyük bir komünist partisinin bulunması, çoğulculuğun dallarını iyice genişletmektedir. Elli yıllarında Stalinizm ve soğuk savaş, komünistlerin, ulusun diğer kesimleri tarafından tecrit edilmesine, gerçek bir ahlâkî ve siyasal **ghetto** (kuyu-mahalle) içine kapatılmasına yol açmıştır. O sıralar Batı içinde büyük bölünmeden söz etmek mümkündü. Birbirlerine temelden zıt olan iki ayrı ideoloji, aynı ülkede karşı karşıyaydı. Bunlardan biri (komünizm), ötekini yok etmek istiyordu, diğeri (liberalizm) ise kendi kendini yıkmak pahasına komünizmle bir arada yaşamayı kabul etmek durumundaydı. Diğer yandan komünist partisini, oyların yüzde yirmi ile otuzunu aldığı, yüzbinlerce yandaşa sahip olduğu, güçlü sendikalara ve diğer kitle örgütlerine dayanabildiği bir ülkede baskı altında tutmak, zorunlu olarak ancak diktatörlüğe varabilirdi. Bu durumda ince usul kuralları geliştirilmişti. Komünist oyları, parlamentoda hükümeti devirmek söz konusu olduğu zaman sayılıyor, ama yeni bir hükümet kurmak için makbul görülmüyordu. Güvenlik organları ve dışişleri komünistlere kapalıydı, ancak, salt idarî hizmetlerde, üniversitelerde kendilerine görev veriliyordu.

Bugün durum çok değişiktir. Gerçi Batı ülkelerindeki komünist partiler, Yeni Sol'un ileri sürdüğü gibi, kapitalist ve liberal sistemle tam olaark bütünleşmiş değildir. Ancak, bir siyaset aracı olarak kuvveti reddetmekte ve demokratik seçim oyunu ile parlamenter mücadeleyi birlikte oynamaya hazır bulunmaktadır. Artık, yeni toplumun yapımına geçiş döneminde, hatta daha sonra bile, saklı tutmayı garanti ettikleri siyasal çoğulculuğa değer vermeye başlamışlardır. Komünistler, hâkim oldukları belediyelerde övgüye değer yönetim uzmanları olarak görünmüşlerdir. 1968 Mayısında, kendilerine devrimci bir perspektif için-

de gözükmeyen bir eylemin Paris'te yatıştırılmasına yardım etmişlerdir. Gerek Fransa'da ve gerekse İtalya'da sosyalistlerle ve bir kısım merkez partileriyle (Radikaller ya da Hristiyan Demokratlar) sol hükümetlere katılmak istiyorlar. Finlandiya'da 1966 ve 1970 arasında bunu yerine getirmişlerdi.

Komünist partiler, kapitalist sistemi ortadan kaldırmak ve yerine sosyalizmi kurmak amacından vazgeçmiş değildir. Ancak, böyle bir değişimin Batı'da iki ana dirençle karşılaşacağını artık biliyorlar. Bir kere komünist partisinin seçmen ve yandaşları da dahil olmak üzere bütün yurttaşlar, siyasal özgürlüklere derinden bağlı olup yalnızca özgürlükçü (liberal) bir sosyalizmi kabul edecektir. İkinci olarak Avrupa'nın çeyrek yüzyıl kadar önce Tahran, Yalta ve Potsdam'da büyük devletler arasında yapılan ve o zamandan beri uyulan taksimi, Batı'daki bir ülkenin Sovyet egemenliğine ya da bir Doğu ulusunun Batı egemenliğine geçmesine engeldir. Paris ya da Roma'da komünistlerin iktidarı topyekün devralmaları, 1945-46 yıllarında Yunanistan'da olduğu gibi, Amerika Birleşik Devletleri ve müttefiklerinin doğrudan tepkisini tahrik eder. Aynı şeyi Ruslar, kendi açılarından 1956'da Budapeşte'de ve 1968'de Prag'da yapmışlardı. Şu halde bir Batı Avrupa ülkesinde sosyalizmin kurulması, ancak çok yavaş, hatta hissedilmeyecek bir biçimde oluşabilecektir.

Eğer uluslararası durumda önceden kestirilemeyen ve pek de muhtemel gözükmeyen bir dönüşüm ortaya çıkmazsa, denebilir ki komünistlerin büyük bir parti oluşturduğu uluslarda teknodemokrasinin işleyişine katılmaları, daha büyük bir gelişme gösterecektir. Böylece siyasal çoğulculuğun genişlemesine doğru ilerleniyor. Komünist bakanların Paris ve Roma'da hükümete katılmaları günün birinde normal karşılanacaktır. Devletin ödevleri konusunda duyarlı olan bu kimseler, Fransa'da Kurtuluş' tan sonra 1944 - 1947 arasında olduğu gibi, kendilerini iyi yöneticiler olarak göstereceklerdir. Bunlar, Amerika Birleşik Devletleri' nin egemenliği altındaki çok uluslu iktisadî oligarşinin büyüyen baskısı karşısında ulusal çıkarların savunucusu olacaklardır. Acaba komünistler, sonunda, sosyal demokrasinin bugünkü sistemin oluşumuna katılması gibi, ortaya çıkışına yardım edecekleri yeni tip bir Batı sistemiyle bütünleşecekler mi? Yoksa asıl hedeflerini muhafaza edip, giderek gerçek bir sosyalist sistem mi kuracaklar? Bugün hiç kimse bu soruya geçerli bir cevap bulamaz.

VI. BÖLÜM

SİSTEME KARŞI ÇIKIŞ

Teknodemokrasi bugün hiç bir yorulma belirtisi göstermemektedir. Birleşik Devletler'in bütün Batı'ya etki eden malî güçlüklerine ve doların içine düştüğü bunalıma rağmen, üretim artmaya devam etmektedir. Teknik donanım her zamankinden daha büyük bir hızla mükemmelleşmekte ve elektronik beyinlerin çok sayıda artması, fütürologların (geleceği tahmin eden bilim adamlarının -ç.) gözümüzde parlak bir biçimde renklendirdikleri «sanayi-sonrası» toplumunun veya «teknetronik» çağın uzaktan seçilmesine imkân veren yeni örgütlenme biçimleri geliştirmektedir. Daha şimdiden, Batı'da kişiye sağlanan hayat seviyesi, her yerde olduğundan ve bugüne kadar tarihte görülenden daha yüksektir. Siyasal kurumlar artık pek tartışılmamaktadır ve partiler oldukça kireçlenmiş, dinamizm ve çekiciliklerini kaybetmiş bir durumda olsalar bile, siyasal özgürlük, özellikle dünyanın geri kalan kısmının bundan daha da az yararlandığının bilindiği ölçüde, hâlâ önemle aranmaktadır.

Bununla beraber, Batı sistemi 60 yıllarının sonundan beri bir bunalıma girmiştir. Hiç olmazsa görünüşte, 1929'da olan türden bir iktisadî bunalım değil, ama daha çok bir manevî bunalım söz konusudur. Çok azınlıkta kalan ve çok faal olan birtakım kümeler, bunun araçlarından çok amaçlarını reddetmek suretiyle, teknodemokrasiye bütünüyle karşı çıkmaktadırlar. Tümüyle iktisadî büyümeye ve kâra yönelmiş bir toplumun, mutluluğa yer tanımayan, insanlıkdışı bir toplum olduğunu söylüyorlar. Modern üretim mekanizmalarından doğan disiplini, astüst ilişkisini, uzmanlaşmayı, örgütlenmeyi reddedip, doğal davranışın, anarşinin, eğlencenin, şiirin peşinde koşuyorlar. Babanın inkârını ve cinsel özgürlüğü gerçekleştirmek suretiyle, geleneksel ahlâkın yasaklarına karşı çıkıyorlar. Nerdeyse umutlarının sınırlarını zorlayacak biçimde, kardeşlik ve sevgi arıyorlar. Paranın egemen olduğu bir dünyada, serveti küçümseyen bir hayat sürüyorlar.

Sessiz çoğunluk bunları itiyor ve nefretine konu ediyor, ama, garip bir biçimde, davranışlarının etkisi altında da kalıyor. İçten içe onlara imreniyor. Vicdanını rahatsız ediyorlar. Yoksa, bu çoğunluk Batı sisteminin değerinden ve geleceğinden şüphe mi duymaya başlamıştır? Devin ayak bastığı toprak kaymakta mıdır? Şimdiye kadar eşi görülmemiş ve bugün için erişilmesi imkânsız olan muazzam iktisadî gücü, bir ahlâk bunalımının kurbanı olabilir mi? Şu an için bunu iddia etmeye imkân yoktur. Teknodemokrasi çok sağlam görünüyor. Kenarda kalmış birkaç genç kümesi, yakında son bulacağını haber veriyorlar. Birtakım yazarlar, aydınlar, gazeteciler, bunun gerileyişi üzerine sayfalar dolduruyorlar. Ama, işadamları, hiç bir şey yokmuş gibi, üretimi ve kendi kârlarını artırmaya devam ediyorlar. Başkaldırıyı da, kendisinden yıkmak istediği toplumun hizmetine koşulacak temalar, sloganlar ve bir reklam üslubu elde etmek suretiyle, geniş ölçüde «kendilerine malediyorlar».

I

Kenarda Kalanların İsyanı

İşçi sınıfının karşısında kalan liberal demokrasinin, burjuvazinin karşısında kalan eski monarşilerin aksine, teknodemokrasi, nüfusun önemli bölümleri tarafından reddedilmiyor. İtiraz edenler, «kenarda kalanlar», yani kendi dışlarında fazla destek bulamayan birtakım dar kümeler: öğrenci, aydın, öğretim üyesi, yabancı işçi, vs. Bu unsurların her biri dar sınırlıdır ve hepsi birden çok zayıf kalır. İkisi de çok azınlıkta kalmakla beraber, her yerde genç kuşaklar ve Birleşik Devletler'de Siyahlar nispeten daha geniş bir temele sahiptir. Sadece kadınlar -bazı kurtuluş hareketleri bunları sürüklemeye çalışmaktadır-, çoğunluğa yakındır ve bazen bunu aşarlar: ama özel bazı konular dışında, henüz isyana az yatkın görünüyorlar.

Üstelik, sözü edilen bu nüfus dilimleri azınlıkta bulunmakla kalmıyorlar, bunların içindeki isyancı unsurlar, azınlığın da genellikle çok zayıf bir azınlığını oluşturuyorlar. Eylül 1968'de, Mayıs olaylarından hemen sonra Fransız üniversite öğrencileri arasında yapılan bir anket, bunların sadece % 12'sinin toplumu kökünden değiştirmek istediğini, % 54'ünün üniversitede reform istemekle yetindiğini, % 31'inin ise sınavlara geleneksel biçimleri içinde girmek istediklerini ortaya koydu. «Öğrenci Komünü»nün başarısızlığından sonra meydana gelen hayal kırıklığı, belki de birinci kümenin oranını zayıflatmıştı: herşey, bunun hiç bir zaman pek yüksek olmadığını gösteriyor. Fransa'da 1969'da gerçekleştirilen başka bir anket, gençler-yaşlılar mücadelesinin ve yeni kuşakların isyanının zayıflığını gösterecek bir biçimde, uslu ve düzene uymuş bir gençliğin güven verici görüntüsünü ortaya koyuyor: bunların % 35'i «çok mutlu» ve % 54'ü «oldukça mutlu» olmak üzere, kendilerine soru sorulan gençlerin % 89'u «mutlu» olduklarını söylüyorlar (gerçi, «oldukça mutlu» kavramının bulanıklığı daha az iyimser yorumlara imkân veriyor).

Ama tarih, sessiz ve uslu çoğunlukların eseri değildir. Yığın halindeki koyun sürüleri, ister kendiliklerinden olsun, ister bir-

kaç çoban köpeğinin ve sopa darbesinin dürtmesiyle olsun, genellikle, azınlıktaki küçük kümelerin öne atılışını izlerler. Ekim 1917'de, Rus Komünist Partisi'nin devrimi yapan sadece 25.000 üyesi vardı. Bugün, birçok Batı ülkesinde, faal itirazcıların oranı bundan aşağı değildir. Birleşik Devletler'de, Beyaz teknodemokrasiyi bütünüyle reddeden Siyahların oranı herhalde çok daha yüksektir. Bu, sözü edilen faal azınlıkların kurulu düzeni devirmeyi başaracakları demek değildir, çünkü geçmişte onlardan daha güçlü kümeler bunu yapamamışlardır, ama, onlar kadar az kalabalık itirazcılar bazen amaçlarına ulaştıklarına göre, sayılarının azlığının bu bakımdan bir engel olmadığı anlamına gelir.

Öğrenci Hareketleri

Öğrenci ayaklanmaları, Mayıs 1968'de, Paris'te doruklarına ulaştılar. Eski Sorbonne'un, başkentteki bütün üniversite binalarının ve taşradaki birçok fakültenin işgal edilmesi, bir bayram ve devrim havası içinde bunların kızıl ve siyah bayraklarla donatılması, işin sadece göstermelik tarafını meydana getiriyor. Fransızlar arasında değil de, yabancı birliklere karşı girişilen 1944 Kurtuluş muharebeleri bir yana bırakılırsa, 1871 Komününden beri görülmemiş bir biçimde, şehrin merkezinde barikatlar kurulmuş olması daha önemlidir. Aşağı yukarı 10 milyon ücretliyi kapsayan bir genel grevin, birkaç hafta boyunca ülkenin bütün ekonomisini felce uğratmış olması daha da önemlidir. En önemlisi ise, bir ulusal kahramanın otoritesi altında on yıldır iktidarda bulunan ve son çeyrek asır içinde Fransa'nın tanıdıklarının en sağlamı olan hükümetin kökünden sarsılmış olmasıdır. Bazıları, kapitalist sistemi devirmesi mümkün olan gerçek bir devrimin başlamış olduğunu düşünüyorlar. Burası şüphelidir. Fakat, General de Gualle'ün bir yıldan az bir zaman sonra iktidardan düşmesi, herhalde, Fransız toplumunun henüz etkisinden kurtulmadığı bu olayın sonucudur.

Öğrenci hareketleri, çok zaman liberal devrimlerin öncüsü oldukları XIX. yüzyıl Avrupasmda daha da önemli siyasal sonuçlar yaratmışlardır. Günümüzde, üçüncü dünya ülkelerinde, bazen bunun kadar önemli sonuçlar doğurmaktadırlar. 50 yıllarının sonunda, ileri derecede sanayileşmiş, istikrar ve uyuşum içinde, yani devrimci süreçlere karşı korunmuş durumda görünen ülkelerde, öğrenci hareketlerinin aynı rolü oynayabileceği düşünülmüyordu. Ne var ki, üniversitede yer alan yeni hareketler, toplumsal düzenciliğin en büyük ve bozgunculuk tehlikesinin en

zayıf göründüğü, en gelişmiş ülkede, Birleşik Devletler'de başladı. 1960'ta, ırkların bütünleşmesi yolunda öğrencilerin barışçı araçlarla mücadeleye giriştikleri Güney'in Siyah üniversitelerinde doğdu. Başka üniversiteler, dayanışma göstererek, harekete katıldılar: 1960 Nisanında, barışçı öğrencilerin bir eşgüdüm komitesi ve Haziranda, «Students for a Democratic Society» kuruluyor. Irk eşitliği için eylem, daha başlangıçta, Amerikan emperyalizmine karşı mücadele ile birleşiyor: Vietnam savaşı, Küba'ya hasmane tavır, Santa-Domingo'ya müdahale, vs. Hindiçini'ye kuvvet göndermek amacıyla askere alma hareketinin genişletilmesi buna büyük bir yaygınlık kazandırıyor.

Aynı 1960 yılı, Japonya'da üniversite olaylarının doğuşuna tanık oluyor. Amerikan-Japon güvenlik antlaşmasının sebep olduğu bu hareketler, esas itibariyle, Birleşik Devletler emperyalizmini hedef alıyor. Bunları, çok güçlü, çok örgütlü, çok disiplinli bir öğrenci örgütü, Zengakuren yönetiyor. Başlık, kalkan, cop, Molotof kokteyli, vs. kullanan militanların yürüttüğü bir şehir gerillası biçimini alıyorlar. Üniversite binalarının işgali ya önemsiz kalıyor, ya da bunlar, polisin kıyasıya muharebelerle fethetmesi gereken gerçek müstahkem mevkiler haline dönüştürülüyorlar. Amerikan üniversitelerindeki ilk mücadelelerin barışçı niteliği ile bunlar arasındaki fark büyük. Fakat, daha sonra, polisin hoyratça müdahalesi ve Siyahların ırk eşitliği yolundaki mücadelesinin sertleşmesi sonucunda, bu fark azaldı. Zengakuren'in yöntemleri bütün Batı ülkelerinde taklit edildi: bununla beraber, öğrenciler böylesine güçlü bir örgüt yaratmayı başaramadılar.

Avrupa'da öğrenci hareketleri, Birleşik Devletler'den ve Japonya'dan daha geç gelişti. 1966'da, Batı Berlin Hür Üniversitesi'nde, Vietnam savaşına karşı mücadele teması ile başladı. Buna, 1960'ta partiden ihraç edilen eski sosyal demokrat öğrenci örgütü olan «Sozialistische Deutschen Studendtenbund» (S.D.S.: yukarıda sözü edilen Amerikan örgütü ile aynı harflerle belirtiliyor, ama aynı anlamı taşımıyor) öncülük ediyor. S.D.S., dikkate değer bir önder, mükemmel bir hatip ve bayraktar olan Rudi Dutschke tarafından yönetiliyor. Vietnam'ı, ABD'ne bağımlılığı (Başkan Yardımcısı Humphrey'in Nisan 1967'deki ziyareti dolayısıyla) ve üniversitenin demokratikleştirilmesini konu edinen gösterilere, S.P.D., bir de, Batı Almanya'nın büyük gazetelerini adım adım tekeline alan, bunları aşırı muhafazakâr bir siyasetin destekçisi haline getiren ve Nazilerin Yahudiler için yaptığı gibi devrimci öğrenciler üzerine kamu saldırısını davet eden Springer basın tröstüne karşı bir saldırı ilâve ediyor. Mücadele şiddetli olu-

yor. «1 Numaralı Komün»ün bir bildirisi, büyük mağazaları yakmaya bir çağrı gibi görünüyor. 1967'de, bir polis memuru bir öğrenciye ateş ederek onu öldürüyor ve sonra beraat ediyor. 11 Nisan 1968'de, Rudi Dutschke, bir aşırı sağcının suikastına uğruyor. Misilleme olarak, Alman şehirlerinde (Münih, Frankfurt, Hanover, Köln, Stuttgart, Essen, ayrıca Batı Berlin) iki ölüme yol açan birçok öğrenci gösterisi yapılıyor. (Çok zayıf düşen ve her türlü siyasal eyleme son vermesi gereken) Dutschke'nin sahneden çekilişi ve olaylardaki aşırılıklar, daha sonra bir gerilemeye yol açıyor.

Aynı 1966 yılında, öğrenci hareketleri, 1967-1968'de fakülte işgalleri ve sokak gösterileri ile doruğuna varacağı İtalya'da gelişiyor. Öğrenci hareketleri, burada, işçi sendikaları tarafından Birleşik Devletler'de Almanya'da olduğundan daha az olumsuz bir biçimde karşılanıyor, ama sendikalar yine de çok çekimser kalıyorlar. Avrupa'da, sadece Büyük Britanya ve İskandinav ülkeleri, bu çeşit olaylardan az etkileniyorlar. «London School of Economics» işgalli bir boykota uğruyor ama, Oxford ve Cambridge barış vahaları olarak kalıyorlar. Stokholm Üniversitesi, Mayıs 1968 sırasında bir ateş yükselmesine uğruyor: fakat, bu son derece sınırlı kalıyor. Belçika'da, Louvain'deki olaylar, birkaç yıl sonra Québec'te, Montreal'de görülenler gibi, milliyetçi bir nitelik muhafaza ediyor.

Fransa'da, Mayıs 1968 öğrenci ayaklanması, daha önce yer alan bu olayların bir ölçüde devamı ve en yüksek noktası gibi görünüyor. O zamana kadar, hiç bir üniversite olayı tek bir şehrin veya birkaç şehirde mevzii gösterilerin sınırını aşmamıştı. Paris olayları, yol açtıkları genel grevle, ulusal bir nitelik kazanıyorlar. Ama Paris, genel grevi kontrol etmiyor. Sendikalar ve Komünist Partisi, dilekleri devrimci değil reformcu olan işçi sınıfı üzerindeki etkilerini koruyorlar. İşçi ayaklanması hükümeti zayıf duruma düşürünce, emekçiler, hayat şartlarında bir düzelme elde etmek için fırsattan istifade ediyorlar. Büyük sayıda genç veya yabancı işçi çalıştıran birkaç işletme dışında, «öğrenci-emekçi» dayanışması bir efsane olarak kalıyor. Öğrenci liderlerinin inandıklarının -veya inanır göründüklerinin- aksine, ortada devrimci bir durum yok. Herşey, Haziran 1968 seçimlerinde sağın zaferi ile son buluyor.

Paris Mayısının yarattığı büyük bayramdan sonra, Batı'da olaylar duruldu. Fakat öğrenci huzursuzluğu ortadan kalkmadı. Su altında, her yerde devam ediyor. Bazı öğrenciler sadece üni-

versiteyi hedef alan birtakım reformlara katılıyorlar veya daha az devrimci siyasal hareketleri destekliyorlar: liberalleri, sosyalistleri, komünistleri. Diğer bazıları, aksine, sistemli olarak provokasyonlara (kışkırtmalara), hatta tertiplere başvuran, daha çok şiddet yanlısı olan küçük kümelere sığınıyorlar. Nihayet, bazıları da, savaş ertesinde rahip işçilerin yaptıkları gibi, fabrikada çalışmak suretiyle emekçilerle daha sıkı bir temas arıyorlar. Yer yer ortaya çıkan mevziî bunalımlar dışında, üniversite, genellikle durgun. Fakat öğrenciler kendilerini toplumla bütünleşmiş hissetmiyorlar. Yeni patlamaların ortaya çıkması için, herhalde küçük bir neden yeter.

Batı'nın bütün öğrenci hareketleri ortak özellikler gösteriyorlar. Salt üniversiteyi ilgilendiren sorunlar, burada sınırlı bir yer işgal ediyor. Yüksek öğrenimin daha eskimiş göründüğü İtalya ve Fransa'da nispeten daha önemli olmakla beraber, bunlar hiç bir yerde ön plana geçmiyorlar. Daima, tüm toplumsal durumun bir sonucu olarak gösteriliyorlar. Hocaların otoritesi, sınav sistemi, devam kontrolü, disiplin yönetmelikleri, toplumun baskıcı tabiatının fakültelere yansıma biçiminde görülüyor. Öğrencilerin çektiği baskı ve yabancılaşmanın, genel bir baskı ve yabancılaşmanın özel bir hali olduğu düşünülüyor. Toplum dönüşmeden, üniversitenin dönüştürülmesi mümkün görünmüyor. Bu suretle, üniversite hareketleri, kapitalizmin eleştirilmesine ve sosyalist bir ufkun benimsenmesine varıyor. Birleşik Devletler' de bu yola giriş daha yavaş oluyor: ama yine de öğrenciler bu yola giriyorlar.

Sık sık marksizmden söz edilmekle beraber, daha çok 1848 üslubunda bir hayalci sosyalizm söz konusu. İtirazcı öğrencilerin çoğunluğu, sosyal demokrat ve komünist partilerin ast-üst ilişkisine dayalı örgütlenme tarzını reddediyor ve herkesin istediği gibi davranabildiği özerk küçük kümeleri tercih ediyor. Aynı yapıya dayanan bir ekonominin düşünü kuruyorlar: her birinin kendi üretimini serbestçe örgütlediği ve diğerleriyle sözleşmeler yaptığı, emekçilerin kendi kendilerini yönettikleri birimler. Tarımcı veya yarı-gelişmiş ülkelere uygun düşen maoculuk bile, Batı toplumları için bir ütopyadır. «Öğrenci-emekçi» bağı tutkuyla aranmakta, ama nadiren kurulmaktadır. Her yerde işçi sendikaları çekimser kalmakta, hatta açıkça olumsuz bir tavır takınmaktadır: Birleşik Devletler'e veya Almanya'ya göre İtalya'da daha az, ama fark pek büyük değil.

Öte yandan, üniversite hareketleri, uluslararası ve emperyalist sorunlara büyük bir yer ayırıyorlar. Vietnam savaşı, ABD

egemenliği, Küba'da veya Santa-Domingo'da durum, üçüncü dünyanın genellikle sömürülmesi, çok zaman ilk dürtüyü yaratıyor ve daima önemli bir rol oynuyor. Öğrenciler doğrudan doğruya ilgili bulunduklarında (örneğin Birleşik Devletler'de askere almada olduğu gibi) bu rol daha büyük oluyor, çünkü, o zaman liderler kitle içinde daha büyük bir hassasiyetle karşılaşıyorlar. Ama bu kişisel ilgi olmadığı hallerde bile, bu sorunlar önemini muhafaza ediyor. Öğrenciler, günümüz dünyasının temel bir verisinin bilincine varmış görünüyorlar: sanayi toplumları ile proleter toplumları karşı karşıya getiren uluslararası sınıf mücadelesi.

Nihayet, öğrenci hareketleri cinsel sorunlara nadiren yabancı kalıyorlar. Ruhbilimciler bu durumdan pek memnun, kamuoyu ise şaşkın ve kızgın. Bir ölçüde bilinçli ve hesaplı bir provokasyon söz konusu: Birleşik Devletler'de üniversite ayaklanmasının, başka yerlerde de az çok görülen keskin bir açıksaçıklık döneminden geçtiği gözlenmiştir. Ama, cinsel özgürlük istemi bu kışkırtıcı özelliğin çok ötesindedir. Bu istem, gerçek ve derindir. Mahrumiyetlere daha az yatkın genç kuşakların daha derinlemesine hissettikleri dolaysız bir yabancılaşmanın ifadesidir. Paraya ve kâra dayanan «tek boyutlu» bir toplumun karşısında, daha tam, daha kavrayıcı, daha serpilmiş bir hayat düşünün karşılığıdır. Öğrenci isyanının anarşizme kaçan tarafı, her türlü kuralı reddedişi, «doğalcılığı», yürek genişliği, başka azınlıkların isyanında da görülen bu aynı tutumun ifadesidir.

Ayaklanan Diğer Azınlıklar

Bazıları, öğrencilerin kendi kuşaklarının en bilinçli ve en faal bölümünü oluşturdukları bir gençler-yaşlılar savaşından söz ediyorlar. Ama gençlik bir toplumsal sınıf değildir ve bunun içindeki itirazcılar, zaten pek güçlü olmadıkları üniversitenin dışmda, çok zayıf birtakım kümecikten ibarettir. Bununla beraber, Avrupalı genç işçiler, ağabeylerine nazaran, goşist hareketlere karşı daha açık davranıyorlar. Bunlar, çok zaman, «vahşi» denen, yani sendika disiplini dışında girişilen grevlerin kökeninde bulunuyorlar. Konut, ücret veya iş bulma bakımlarından olsun, bunlar güç bir maddî durumda bulunuyorlar. Çok zaman, tıpkı Amerikalı Siyahlar gibi, iktisadî durgunluk halinde işlerine ilk olarak son verilenler bunlar. Genel olarak hayata katılmada, erginlerin bilmedikleri çok güç sorunlarla karşı karşıya kalırlar. Fransa'da, tarımın evrimi, genç köylüleri, çocukluklarını ba-

rındırmış olan geleneksel çerçeveden ayrılmak zorunda bırakıyor: köy hayatından şehir hayatına anî geçiş bunların hayatlarını altüst ediyor.

«Hipi» hareketi, daha derin ve daha tam bir isyanın ifadesi. Kendisine çektiği genç sayısı çok az, ama diğerlerinin arasında büyük bir yankı yaratıyor. Uzun saçlar, fantezi elbiseler, pop müziği aracılığıyla, Amerikan ve Avrupa gençliği içinde, ortak bir hassasiyet, hayat karşısında ortak bir tavır, ortak bir değerler sistemi gelişiyor. Hareket noktaları, paraya ve kâra dayanan bir topluma -yani Batı sistemine- kesin bir hayır demek. Yoksulluk ve kardeşlik esasına dayalı komünlerde malların eşit bölüşümü, Barbarların henüz sınırları aşacak güçte görünmemeleri dışında eski Roma İmparatorluğu'nun son devirlerini oldukça hatırlatan bir topluma, kendisi gibi tepki gösteren ilkel Hristiyanlığın bazı yanlarını canlandırıyor. Uyuşturucu maddeler, Hint efsaneleri, Katmandu hayali de, dayanılmaz bir gerçek karşısında düşlere sığınışın ifadesi. Bütün gençler uyuşturucu madde kullanmadıkları gibi, ne hipi oluyorlar, ne de budist özentisi: ama birçoğu, boğucu bir dünyadan kaçma cesaretini gösteren kardeşlerine karşı gizli veya açık bir yakınlık duyuyorlar.

Hipiler istedikleri kadar kıyıda kalmış olsunlar, sanat ve kültür üzerinde daha şimdiden önemli bir etkiye sahipler. Müzikte, tiyatroda, sinemada, edebiyatta, geleneksel biçim ve içeriklerle çatışan bir «karşı-kültür»ün ortaya çıkmasına yol açtılar. Faaliyetlerinin, bunları tüketim malları -plak, film, kitap, giysi, mücevher, vs.- haline getiren sanayi toplumu tarafından kendine maledilmesi kısmen söz konusu. Ama bu, aynı zamanda, böylece her yere giren ve yeni taraftarlar kazanan karşı-kültüre geniş bir yayılma imkânı veriyor. Son tahlilde, kim kimi sömürüyor? Şimdilik, gençlerin çoğunluğu elan uslu ve ergenlikte kurtlarını biraz döktükten sonra nihayet teknodemokrasiyle uyuşmaya hazır görünüyor. Günün birinde işlerin tersine dönmeyeceğini kimse söyleyemez.

«Cüppeliler»,* diğer bir isyancı azınlık meydana getiriyor. Bu ad, herşeyden önce entellektüellere, bilginlere, yazarlara, sanatçılara, işlevi düşünmek ve ifade etmek olanlara veriliyor. Avrupa'da, XVIII. yüzyıl kültür devriminden beri, çok zaman toplumda bunlar oldukça önemli bir rol oynamışlardır. Genellikle, kurulu düzene karşı çıkmışlardır. Değer sistemleri, daima, doğuş, para, kâr ayrıcalıklarının aleyhinde ve insanların

(*) Fransızca metinde «clercs». -ç

eşitliği, serbestçe gelişmeleri, maddî çıkarlardan bağımsızlaşmaları, hayatın nitel yanının geliştirilmesine çaba göstermeleri lehinde olmuştur, yani günümüzde geliştirilen temalara çok yakındır. Zaten, günümüz öğrenci hareketlerinin ve hipi akımının, elli yıl ara ile sürrealizmin bir devamı olduğu söylenmiştir.

Birleşik Devletler'de, bugüne kadar, aydınlar genellikle daha düzenci ve daha az etkili idiler. 1945'ten sonra Amerikan bilginleri arasında gelişen atom silahları aleyhtarlığı, liberal ve Protestan bir gelenekten kaynaklanmıştır. Ama «cüppelilerin» Avrupa biçimi siyasal hareketleri yeni özellikler taşımaktadır. 50 yıllarında, Gingsberg ile Kerouac etrafında gelişen «beatnikler» edebî akımı, Amerikan toplumundan, gençlerin başkaldırısından daha önce yer alan ve bunun doğmasında herhalde rol oynayan daha derin ve daha tam bir kopuşun ifadesidir. Paris'in yenilik başkenti unvanını elinden alan New York'un sahne olduğu sanat patlaması, hem Birleşik Devletler'in egemen güç olarak yükselişinin karşılığı, hem de uygarlıklarının kökünden itiraza uğrayışının işaretidir.

«Cüppeliler» deyince, bir de kelimenin kesin anlamıyla gerçek cüppelileri, yani Kilise adamlarını anlamak gerekir. Geleneğe uygun olarak, çoğunluk itibariyle, kurulu düzene sadıktırlar. Piskoposlar ve üst ruhban genellikle muhafazakârdır. Papazlar ve rahipler içinde -özellikle gençlerden oluşan bir azınlık- başkaldıranların tarafını tutuyor. Paranın, kârın, bencilliğin reddinde, servete sırt çevirmede, gerçek bir kardeşlik arayışında, bu azınlık temel Hristiyan değerlerinin yeniden doğuşunu görüyor. Cinsel serbesti dahi, ikiyüzlülüğü geride bıraktığı ve aşka yöneldiği ölçüde, ona tamamen mahkûm edilecek bir şey gibi görünmüyor. Batı'da dinlerin kaydettiği genel gerileme içinde, gençlik arasında, böylece, son zamanların geleneklerinden çok uzak, ama başkaldırıcı nitelikleriyle dahi ilkel Kilise'ye yakın, yoğun Hristiyanlık yuvaları doğuyor.

Ayaklanan veya ayaklanabilecek olan başka birtakım azınlıklar, ezilmişlikleri daha maddî olduğu için daha açık olan özel kategoriler oluşturuyorlar. Amerikalı Siyahlar bu durumdadır. Batı dünyasmdaki en büyük potansiyel devrimci gücü meydana getiriyorlar. Onlar için, ırk eşitsizliği, bir toplumsal sömürü ile birleşiyor. Bu proletarya-altı küme, burada ucuz yedek işgücü ve istihdamı ayarlayacak bir araç bulan kapitalist üretime manevra kabiliyeti sağlıyor. Sınıf bilinci, onu kendi Afrika kültürünü istemeye iten birkaç yüzyıllık gurur kırılmasını aşma

iradesi tarafından pekiştiriliyor. Böylece, Siyahlar, XIX. yüzyıl Avrupa proleterlerinden de fazla, bir ulus içinde ona karşı dikilmiş başka bir ulus meydana getirme eğilimindeler. Şiddetli bir karşılaşma halinde, azınlık durumları, Beyaz bir faşizmin kurulmasını, başka herhangi bir çözümden daha muhtemel hale getiriyor. Bu açıdan, Birleşik Devletler'deki teknodemokrasi, öteki Batı ülkelerindekinden daha hassas hale geldi.

Başka yerlerde, yabancı işçiler, Amerikalı Siyahların muadili oluyor. Ama sayıları daha az ve özelikle daha az yerleşik durumdalar. Yabancı kalıyorlar, yani oy hakları yok, çok zaman sendikal eylem imkânları yok, her an polis kararıyla ülkeden ihraç edilebilme durumundalar. Maddî durumları bazen ne kadar sefil olursa olsun, yine de, genellikle, gönderdikleri paralarla ailelerini yaşattıkları memleketlerinde sahip olabileceklerinden daha iyidir. Bazen XIX. yüzyıldaki yerli emekçiler gibi sömürüldükleri halde, karşı koyma imkânları ve dolayısıyla devrimci güçleri yoktur. Zaten, tıpkı Birleşik Devletler'deki Beyaz işçilerin Siyahların rekabetinden çekinmeleri gibi, yerli işçiler de bunların rekabetinden çekiniyor.

Bu yolda övülecek beşerî dayanışma örnekleri veren bazı genç goşistlerin öte yandan denedikleri gibi bu proletarya-altı kümeyi siyasal eylemler için seferber etmek kolay değildir. Herşeye rağmen, sanayileşmiş toplumlarda gittikçe yaygınlık kazanan bu yeni tür emperyalizmi gözler önüne sermek suretiyle, yerlilerin vicdanını dürtmekte katkıda bulunuyorlar. Eğer, bekleneceği üzere, aşırı sanayileşmiş ülkelerde yabancı işgücü talebi devam eder ve artarsa, yabancı işçiler, giderek kendilerine sisteme etki etme imkânını verecek belli bir güç kazanacaklar.

Fena halde ezilen başka azınlıklar var: sakatlar, hastalar, yaşlılar ve hepsi Siyah veya yabancı olmamakla beraber, genellikle nüfusun alt tabakasını oluşturan ve tüketim toplumunun dışında kalan % 15 ilâ 20 civarındaki «yoksul». İktisadî gelişme ile birlikte, bunların oranlarının düşeceği tahmin edilebilir. Fakat daima, unutulmuş, talihsiz veya hiç değilse daha zayıf, daha az akıllı, toplumla daha az uyuşabilen bir bölük insan kalacaktır. İsveç gibi bazı ükelerin yapmaya başladığı gibi, birtakım toplumsal tedbirler ve emeklilik mekanizmaları, bunların hayatlarını daha yaşanabilir bir hale getirebilir. Avrupa'da, sosyalist ve komünist partiler bu yönde kuvvetli bir baskıda bulunmaktadırlar. Birleşik Devletler'de bunların bulunmayışı ve liberal gelenek, meselenin çözümünü daha geciktirebilir. Her

halükârda, bu mesele Batı sistemi için bir tehlike değildir, çünkü bu kenarda bırakılanlar çok zayıf ve çok az dinamiktir.

Nüfusun yarısını, hatta bazen biraz fazlasını oluşturan diğer bir ezilmişler kategorisi, büyük bir siyasal güce sahip olabilir: kadınlar. Doğu'ya göre daha iyi olmakla beraber, Batı'daki durumları yine de büyük bir eşitsizlik göstermektedir. Amerikan anaerkilliği dahi, nispî bir eşitsizlik gizlemektedir. Avrupa'da da olduğu gibi, Birleşik Devletler'de kadınlar, eşit bir iş için genellikle daha düşük bir ücret alırlar. «Kadın işi» olarak tanınan meslekler dışında ve birkaç istisna dışında, genellikle tali önemde işler bulurlar. Kadınların siyasal etkisi konusunda, bundan yirmi yıl önce UNESCO için yönettiğimiz bir ankette, kadınların durumu ile ilgili her alanda olduğu gibi bu alanda da başlıca engelin kültürel nitelikte olduğunu belirtmiştik. İşin esası, erkeklerin çok-yönlü, yani herşeyi becerebilir, kadınların ise tek-yönlü, sınırlı sayıda birkaç işin uzmanı görülmesi ve kadınların dahi, erkeklerin eseri olan bir değerler sisteminin benimsettiği bu görüntüyü kabul etmeleridir.

Aşırı sanayileşmiş toplum, kadını tüketici haline getirmeyi, onu üretime katmaya tercih ediyor. Batı'da reklamcılık, alıcı durumuna indirgenmiş kadının üzerinde yoğunlaşır ve onu mümkün mertebe doymaz hale getirmeye çalışırken, işte çalışan kadınların sayısı azalma eğilimindedir. Bu suretle kadm, meslekî sorumluluklarının onu kurtarmaya yöneldiği çocuksu ve bağımlı bir ruh haline biraz daha itilmektedir. Buna koşut olarak, erkekleri hedef alan reklamcılık, kadını bir zevk aracı, tahrik edici ve boynu bükük, süslü bir taşbebek haline getirme eğilimindedir. Evlilik ödevlerinin yerine getirilmesinde kocalarından daha düzenli ve yaratıcı davranmalarını istemekte ev kadınlarına yardımcı olan birkaç ruhbilimcisinin öğütlerini yayınlayarak kendilerine cesur bir hava veren kadın dergileri, milyonlarca kadın okuyucuyu, içinde bulundukları eşitsiz durumun mümkün olan en güzel hayat olduğuna inandırmaya çalışmaktadırlar.

Böylesine kapsayıcı bir şartlandırma, kitle olarak kadınların, Batı'da gelişen kadın kurtuluş hareketlerinin sesine kulak vermesini güç hale getirmektedir. Öğrenci ve gençlik hareketlerine oranla, kadın hareketleri daha da azınlıktadır. Bazen, eğlenceli görünen tarafları, gerçek ve derin bir ezilmişliğe karşı mücadele ettiklerini unutturmaktadır. Cinsel serbestinin vurgulanması, diğer alanlara göre kadınların eşitsizliği bu alanda daha büyük olduğundan, sadece dikkati çelmek için girişilmiş bir kış-

kırtma olarak açıklanamaz. Kadın zinası, erkeğinkine göre çok daha büyük bir sertlikle yargılanmaktadır. Yirmi beş yaşında bir kız alan altmışlık erkeğe gülünmekte, ama altmışlık bir kadının yirmi beş yaşında bir erkeği alması skandal yaratmaktadır. 1969 Fransa'sında, otuz iki yaşındaki bir kadın, on yedi yaşmda bir oğlanla yaşamak istedi diye hapse atıldı ve kendisine intihardan başka çıkar yol bırakılmadı. Papa'mn doğum kontrol araçları üzerine yağdırdığı lânetin Katolikler arasında yarattığı tepki, kadınların bu sorunlara karşı hassas olduklarını gösteriyor. Ama toplumu temelinden reddetmeye daha az eğilimli görünüyorlar.

II

Devrim mi? Ayarlama mı?

60 yıllarında ortaya çıkan başkaldırıdan önce, Batı'da bir devrimin imkânsız hale geldiği düşünülüyordu. Hayat seviyesinin yükselişi, toplumsal çatışmaları azaltır ve sınıf mücadelesini hafifletir görünüyordu. Emekçiler, anî değişikliklerin, hayat şartlarıında uzun süreli düşüşler yaratmasından korkar görünüyorlardı. Demokrasiye, çoğulculuğa, siyasal özgürlüklere bağlılık, sert çatışmalardan çok müzakere ve uzlaşma yönüne çekiyordu. Toplumsal uyuşumdaki bu gelişime rağmen, kökten bir yapısal dönüşüm yine de mümkündü: ancak bunun, her biri barışçı ve düzenli bir biçimde gerçekleştirilen, aralıklı ve birbirini tamamlayıcı reformlarla olabileceği düşünülüyordu. Artık, devrimci bir hedef dahi, ancak reformcu yollardan elde edilebilir görünüyordu.

Bu kuram artık gedik almıştır. Berkeley'in, Berlin'in ve Sorbonne'un isyancı öğrencileri, hipiler ve genç goşistler, kadın kurtuluş örgütleri, ilerici aydınlar, Batı üniversitelerinde 1960'ta doğan hareketin, teknodemokrasiyi yıkacak olan devrimci bir sürecin ilk aşaması olduğu kanaatindeler. Birçoğu, 1968 öğrenci Komününü, Ekim Devrimi'ne öncülük ve örneklik eden 1871 işçi Komünü ile karşılaştırıyorlar. Tarihteki hızlanmanın olgunlaşma süreçlerini kısaltmasına rağmen, bu son iki olay arasında 46 yıl geçmiş olması, Avrupa ve Birleşik Devletler kapitalistlerini bir ölçüde rahatlatabilir. Yine de, kenarda kalanların isyanının gerçekten bir devrime yol açıp açmayacağı veya söz konusu olanın sadece bir hayal olduğu sorusu sorulmaya değer.

Devrim Hayali

Kenarda kalanların eseri olarak devrim kuramı, Berkeley ve Berlin öğrenci ayaklanmalarını ve iş işten geçtikten sonra Mayıs 1968 ayaklanmasını (Fransa'da eserleri daha yeni çevrilmişti ve henüz çok az yayılmıştı) etkilemiş olan Amerikalı-Alman filizofa, Herbert Marcuse'e aittir. Hareket noktası, iktisadî büyü-

me, kâr tutkusu ve alıcıların şartlandırılması temeline dayanan kapitalist sanayi toplumunun bir tatminsizlik hissi doğurduğu düşüncesidir. Konforun ve birtakım araçların sağladıkları yüzeysel tatmin bir kere geçtikten sonra insan, gerçek bir ihtiyacının karşılığı olmayan birtakım nesnelerin tüketicisi durumuna düşürüldüğü bu «tek-boyutlu» evren içinde, kendisini içten içe sakatlanmış hissediyor. İçinde tam olarak gelişebileceği, daha çeşitli, daha derin, daha insanca bir dünya hayal ediyor. Artık, maddî bolluktan çok, onu felce uğratan yasakların kaldırılması ve temel içgüdüleri ezen bir topluma son verilmesi ile ilgileniyor. Sadece üretime yönelmiş bulunan boğucu örgütler ve yapılar yerine, doğallık, fantezi, şiir ve zevkten örülü, kavrayıcı bir hayat özlüyor.

Batı yurttaşlarının geniş kitlesi, henüz bu durumun bilincinde değil. Öğrenciler, gençler, kadınlar, aydınlar bunu daha canlı bir biçimde hissediyorlar. Nüfusun bütününe oranla bunların sayıları az ve bu bütün katılmadan, birşey yapmaları imkânsız. Ama bunların eylemi, çoğunluğun kendi yabancılaşmasının bilincine varmasına yardımcı oluyor. Başlangıçta, bunların isyanı bir işaret niteliği taşıyor. Tüketim toplumunun dışına atılmış ve yabancılaşmaları daha geleneksel biçimler alan başka kenarda bırakılmışlar arasında müttefikler buluyorlar: Siyahlar, yabancı işçiler, yoksullar, unutulmuşlar. Bunların karması, Batı sistemini parçalaması mümkün zincirleme patlamalara yol açan güçlü bir fitil oluşturuyor. Bunun yıkmtılrı üzerinde, gerçekten insanca bir toplum, önceden planlanmadan, doğal bir biçimde, serbestçe kurulabilir.

Marcuse'un kuramı «kenarda kalanların» zayıflığını küçümsüyor. Öğrenciler, hipiler, goşist gruplar, aydınlar, kadın kurtuluş hareketleri, yabancı işçiler: nüfusun tümünün yanında, bunların hepsi pek büyük bir kalabalık meydana getirmez. Daha önemlisi, bunlar, ortak çıkar ve hedefleri pek az olan farklı kümelerdir. Üyelerinin çoğunluğu kendilerine büyük ölçüde hasım olan güçlü, zengin, örgütlü bir toplumu devirebilmeleri pek muhtemel görünmüyor. Mayıs 68 ayaklanması, sağlamca kurulmuş bir hükümeti yıkmaya yakın göründü. Ama bu bir hayaldi. Gerçekte, kolluk kuvvetleri harekete geçmediler (polis bir kez dahi ateş etmemiştir). Harekete geçmiş olsalardı, öğrenciler direnemezlerdi. Emekçilerin genel grevinin reformcu hedefleri (ücretler, çalışma şartları, vs.) vardı ve sendikalar, kendilerine imkânsız görünen devrimci bir eylemi reddediyorlardı.

Kafa tutuşun yaygınlığı, basın, radyo, televizyon ve diğer kitle haberalma araçları tarafından abartılıyor. Her gün okuyucu, dinleyici veya seyirci çekebilmek için, günlük olaylara, nadiren sahip oldukları bir keskinlik ve renklilik vermek gerekiyor. Çarpıcı unsurlar öne çıkarılıyor: öğrenci ayaklanmaları, hipi komünleri, aydın bildirileri, kadın gruplarının kışkırtmaları, cinsel serbesti, işte bu durumda. Bazen, kitle haberleşme araçlarının ışıldakları olayın kendisine etki ediyor. Mayıs 1968 barikatlarında, savaşçılar, kendileri hakkında yapılan röportajı tranzistörlü radyolarında izliyorlar ve hareketlerini ona göre ayarlıyorlardı. Truva savaşı sırasında, Aşil, Homeros'un sesinden kendi kahramanlıklarını dinleyebilseydi, taktiğini ve belki de stratejisini değiştirirdi. Böylece başkaldırının etkisi, kendi gerçek durumundan çok, bunun hakkında kamunun elde ettiği görüntüye bağlı. Sosyolojide şeyler sadece oldukları gibi değillerdir: biraz da görüldükleri gibi olurlar.

Zaten Marcuse, devrimi kendi taraftarları kadar yakın görmüyor. Kıyıda köşede yer alan ayaklanmalar fitilinin toplumu tutuşturması için, nüfusun büyük bir kısmının kendi yabancılaşmasının bilincine varmış olması gerekiyor: henüz bunun çok uzağındayız. Tüketim toplumu tarafından içi bayıltılabilmek için, önce bunun tadına varmış olmak gerekir: Avrupalı yurttaşların çoğunluğu ve Amerikalı yurttaşların büyük bir kısmı henüz bu durumda değildir. Gençlerin ve öğrencilerin başkaldırısı özelikle yüksek burjuvazi içinde güçlü, çünkü bunlar, diğer sınıfların elan tanıdıkları maddî sorunlardan kurtulmuşlar. Öte yandan, Batılılar, «tek-boyutlu» toplumun kendilerini nasıl budadığını hissettiklerinde dahi, çok-boyutlu bir toplumun kısa zamanda inşa edilebileceği yolunda sağlam bir güvenceye sahip olmadıkça bu toplumu terketmeyeceklerdir.

Çok-boyutlu toplumun onların doğal davranışlarından fışkıracağını söylemek yetmez. Deneylere böylesine aykırı bir görüş onları ikna etmiyor. Yokluk dünyasında insanca bir gelişme mümkün değildir ve yokluk, ancak aşırı sanayileşmiş toplumlarm muazzam teknik örgütlenmesi ile yenilebilmiştir. Bu yıkıldığında veya zayıfladığında, yoksulluk yeniden ortaya çıkar. Hipi komünleri, iktisadî gelişmenin yan ürünleridir. Onun üretim yapısı tarafından sarılmakta ve desteklenmekte olmasalardı, yaşayamazlardı. O olmasaydı, görece yoksullukları iradî değil, zorunlu olurdu. Daha önemlisi, bugün kendisini saran koruyucu ağ olmasaydı, bu yoksulluk nihaî ve mutlak olurdu.

Başkaldırı hareketlerinin temel zaafı, bunlara katılanların sayılarının düşüklüğünden çok, üretim güçlerinin gelişmesi ile doğrudan bir ilişkileri bulunmamasıdır. Fransız Mayıs 1968 ayaklanmasının bir psikodram veya bir oyun olduğunu söylemek, buna katılanların oyun oynamadıklarını ve aksine, o zamana kadar görmedikleri kadar derin ve tam olarak yaşadıklarının bilincinde olduklarını görmemek olur. Ama, nesnel olarak, eylemleri tiyatro veya oyun alanına aitti, çünkü üretimin dışında kalıyordu. Bir bakıma, onlar da bunun farkındaydı. Öğrencileri emekçi saydırma çabaları dokunaklı bir huzursuzluğun ifadesidir. «Yeni işçi sınıfı» doğrultusundaki savlar, bu yöne doğru gider görünüyor. Köktenci bir biçimde, teknisyenlerin, bilginlerin, aydınların, modern üretimin temel unsuru ve dolayısıyla toplumsal mücadelelerin motoru haline geldiğini savunuyorlar. Daha ılımlı bir biçimde ortaya çıktıklarında, «işçi sınıfının, kafa emekçilerinin önemi gittikçe artan bölümlerini kendisine çekmek suretiyle durmadan büyüdüğünü» söylüyorlar (Roger Garaudy).

Her halükârda, bu kuramlar sadece öğrencilerle ilgilidir ve kenarda bırakılan diğer kümeleri ilgilendirmez. Ama, tanımlanma biçimi geçerli olsa dahi, öğrencilerin kendileri dahi «yeni işçi sınıfı»na ait sayılamazlar. Ancak gelecekte buna girecekleridir. O zamana kadar, faaliyetleri doğrudan doğruya üretici bir nitelik taşımaz. Üniversiteleri ve laboratuvarları durdurmak, üretim üzerinde, onu yetiştirilmemiş teknisyenlerden ve yapılmamış araştırmaların sonuçlarından mahrum bırakmak suretiyle, ancak birçok yıl sonra etkili olur. Böylesine yavaş işleyen araçlarla bir devrim yapılmaz. Batı sistemi, böyle bir süreç tarafından ciddî olarak tehdit edilir görünmemektedir.

Başkaldıranların üretim güçlerinin evriminden kopuklukları, bir başka düzeyde de kendini belli ediyor. XVIII. yüzyıl filozoflarının kültür devrimi bir oyun değildi, çünkü onun düşünce ve tasarıları, içinde yer aldığı toplumun iktisadî ve teknik gelişimine uygun düşüyordu. 1966 Çin Kültür Devrimi bir oyun değildi, çünkü çağdaş Çin'in üretim şartları ile ahenk içinde bulunuyordu. Kaliforniya hipilerinin, Mayıs 1968 Paris öğrencilerinin kültür devrimi, Avrupalı veya Amerikalı goşistlerin düşünü kurdukları kültür devrimi birer oyundur, çünkü çağdaş Batı'nın üretim güçlerinin bugünkü durumuna ve muhtemel gelişmelerine sırtlarını çeviriyorlar. İlk yüzyılların Hristiyan komünlerini yeniden canlandırmak veya Hint «aşram»larını taklit etmek, 1848'in imeceli küçük üretim birimlerinin serbest birleşmesine

dayanan mikrososyalizmini düşlemek, bütün bunlar çağdaş sanayi ekonomisinin tamamen dışında kalan şeylerdir.

Eğer günün birinde, Batılı nüfusun çoğunluğu, «tek-boyutlu» toplumun kendisini içine soktuğu gerçek ve derin yabancılaşmanın bilincine varırsa, hiç değilse kenarda kaldıkları sürece, yani insanların maddî hayatını ayakta tutan üretim yapısının dışında kaldıkları sürece bu azınlıkların isyanına katılacağından şüphe edilebilir. Bunu söylemek, Batı sisteminin korkacağı -veya umut edeceği- bir devrim olmadığını söylemek anlamına gelmez: ama, gerçekleşebilecek olan devrimin, eğer gerçekleşirse, başka bir türden olacağı anlamına gelir. Çünkü her gerçek devrim, teknik-iktisadî yapıya uygun olmalıdır. Hayatın nitel yönü ve çok-boyutluluğu, ancak hayatın nicel gereksinmeleri ve bunun maddî temeli sağlanırsa geliştirilebilr. Mesele, ondan yoksun kaldığımız takdirde sefalete, güçsüzlüğe ve cehalete düşeceğimiz çağdaş teknik uygarlığın **yerine** doğallık, serbest gelişme, zevk ve şiir uygarlığını koymak değil, ama ikincisini birincisine **eklemektir.** Bugünkü başkaldırı bu meseleyi ele almıyor ve bu da, başkalarının yürüteceği bir devrimi olgunlaştırmaya katkıda bulunsa dahi, onun gerçekten devrimci olmasını önlüyor.

Karşı Çıkış ve Ayarlama

Kenarda kalanların isyanının tutucu, hatta gerici yönleri de var. Öğrencilerin ciddî bir bilgi kontrolüne ve her türlü eleme biçimine husumetleri, en yetenekli ve en bilgili bireylerin sistemli bir biçimde araştırılmasını isteyen ve onlara gitgide artan bir toplumsal güç tanıyan sanayi toplumlarının teknik evrimine sırtını çeviriyor. Bu tavır, daha çok, biraz kurnaz ve girgin olan herkesin bir işletme yaratıp onu geliştirebildiği ilk zamanlar kapitalizmine uygun düşüyor. Üniversiteler bu esaslara göre örgütlenseydi, diplomaların değersizleşmesi en akıllıların ve en yeteneklilerin şanslarını ellerinden alırdı: toplumsal yükselme aile ilişkilerine göre, yani tamamen tutucu bir biçimde olurdu. Bir Afrika dili öğrenen veya İslâmlığı benimseyen Amerikalı Siyahlar da kardeşlerini ilerlemeye değil, gerilemeye doğru itiyorlar: onları biraz daha kuyu-mahallelerine («ghettos») ve azgelişmişliklerine hapsediyorlar.

Karşı çıkış, daha da tehlikeli bir biçimde gerici olabilir. Teknodemokrasinin iktisadî yapısı çok sağlam olmakla beraber, siyasal yapısı o kadar sağlam değildir. Toplumsal hayat için ge-

rekli birtakım kuralları kendi kendilerine uygulamak yolunda yurttaşların anlaşmış olmaları esasına dayanan her türlü liberal sistem hassastır. Kişisel disiplin ve başkalarına saygı olmadan demokratik kurumlar işleyemezler ve kapitalizm yaşamak için diktatoryaya yönelir. Bazı goşist kümelerin şiddet hareketleri ve kışkırtmaları, yurttaş yığını içinde gitgide artan bir düzensizlik ve anarşi korkusu yaratıyor. Bu kızıl korkusu geliştiği takdirde, teknodemokrasinin, yerini, 30 yıllarında fazişmin ilk örneğini verdiği bir teknootokrasiye bırakması tehlikesi vardır. Siyah azınlığın gücü nedeniyle, Birleşik Devletler, bu bakımdan diğer Batı ülkelerine göre daha büyük bir tehlike içinde görünüyorlar. Diğer taraflarda, başkaldırılarının zayıflığı ölçüsünde tehlike de henüz zayıf görünüyor. Ama İtalya'da yeni-faziş-min gelişimi bunu küçümsememek gerektiğini gösteriyor.

Böylece, kenarda kalanların isyanı, buna yön verenlerin arzusunun aksine, Batı toplumunu sola değil, sağa itebilir. Fakat, daha yakından tahlil edilmeye değer iki mekanizma aracılığıyla, bu karşı çıkış, kurulu düzeni istikrara kavuşturmaya, yani onu güçlendirmeye yöneliyor: bu mekanizmalar, kendine maletme ve ayarlamadır. Birincisinin esası, gelişmekte olan bütün sistemler gibi teknodemokrasinin de, hasımlarının onu yıkmak için kullandıkları araçları kendi çıkarma çevirmesidir. Örneğin, siyasal düzeyde, sessiz çoğunluğu korkutmak ve kendi yönünde oy vermesini sağlamak için goşist eylemlerini kullanmaktadır. Paris öğrenci Komünü, 1968'de, Millet Meclisi'ni de Gaulle'cü milletvekilleri ile doldurdu (üye tamsayısının 4/5'i). O zamandan beri, küçük devrimci kümeciklere, seçim arifesinde veya hükümetin zor dönemlerinde üniversitelerde ve liselerde olaylar çıkaran kışkırtıcı ajanlar sokmak kolay bir yol olmuştur.

İktisadî düzeyde, kendine maletme yeteneği daha da büyüktür. Protestanların püriten ahlâkı ve Katoliklerdeki uhrevî ile dünveyî olanı karıştırma eğilimi (bkz. bunun hayranolunası sembolü: «Ruh ül Kudüs Bankası» - «Banco di Santo Spirito») sayesinde, liberal demokrasi, Hristiyanlığı özel girişim, zenginleşme ve yatırım eğilimi yönünde kendine saptırmıştı. Teknodemokrasi daha da marifetlidir. Kenarda kalanların kafa tutuşunu, devrimci sanatı, aydın protestolarını, öğrenci hareketlerini cinsel özgürlüğü, yığınların tüketimini ve iktisadî oligarşinin kârlarını artırmak için kullanıyor. Gençlik, plaklar, filmler, transistörlü radyolar, dergiler, gazeteler, kitaplar, elbiseler, konfor ve eğlence nesneleri, sigaralar, uyuşturucu maddeler, vs

için muazzam bir pazar haline geliyor. Che Guevara'nın büyük boy resimleri, «pop» müziği veya hipi modaları biçiminde olsun, devrim burada iyi satılıyor. Modaya uyma hevesine kapılan yaşlılar arasında da satışı fena değil. Herkese yönelik reklamcılık, başkaldırıdan, onu daha etkili hale getiren temalar, biçimler, girginlikler alıyor: örneğin zevk düşkünlüğü veya «deliruhluluk» («psychédélie»).

Ayarlama şundan geliyor ki, kenarda kalanların isyanı, Batı sisteminin bazı temel mahzurlarını düzeltme ve dolayısıyla onu daha dayanılır veya daha az dayanılmaz hale getirme eğilimine yol açıyor. Bu mekinazmanın başlıca üç yönünü inceleyeceğiz. Bir kere, karşı çıkış hareketleri, teknodemokrasinin özelliği olan ast-üst ilişkili muazzam örgütlerde -yığın partileri, büyük sendikalar, dev işletmeler, yaygın kamu yönetim birimleri, vs.- doğal bir biçimde gelişen oligarşi ve kireçlenme olaylarını sınırlandırıyorlar. Roberto Michels'ten beri, bunların üyelerinin, az çok daima kendi kendilerini seçen ve değişikliğe inatla direnerek, yerleşik düşünce ve yöntemleri sürdürmeye çalışan bir iç çevre yönetimine düşmek eğiliminde olduklarını biliyoruz. Özel firmalarda, yarı-rekabet ve kâr dürtüsü, durmadan, bir karşı-ağırlık olabilecek bir yenilenme gücü yaratıyor. Partilerde, sendikalarda, kamu yönetimlerinde bu dürtü yok ve yönetici kurumlar gitgide daha kapalı ve daha duragan olmaya yöneliyorlar.

Kenarda kalanların kümecikleri, bu büyük örgütlerle etkili bir yarışmaya girişmeyecek kadar küçüktür. Ama yönetici çevreyi tabanı hesaba katmaya zorlayan bir baskı geliştirmek suretiyle, içten etkili olabilirler. Bu açıdan bakınca, bazı goşistlerin gerçekleştirmeye çalıştıkları partilere veya sendikalara sızma hareketi, propaganda ve örnek olma yolundan bunların militanlarını hassaslaştırma hareketinden daha az etkili görünüyor. Avrupa'da, işçi kuruluşlarının, köylü birliklerinin, sosyal demokrat partilerin ve hatta İtalyan ve Fransız komünist partilerinin evrimi, kenarda kalanların davranışlarından etkileniyor. Karşı çıkış hareketi, örgütlere karşı-ağırlık olma ve kitleleri dürtme işlevini devamlı bir surette yerine getirmek suretiyle, teknodemokrasinin en ciddî mahzurlarından birini hafifletebilir. Genç kuşakların durmadan yenilenişi, kendilerini kireçlenmeden, enerji kaybının bu toplumsal biçiminden korumak suretiyle, bu alanda onlara en güçlü imkânları veriyor.

Başkaldırı hareketleri, Batı sisteminin ayarlanmasına, bir başka biçimde de katkıda bulunuyorlar: onun için güvenlik su-

pabı görevini yerine getirerek. Bazen gösterilerinin, Romalıların bereket tanrısı adına düzenledikleri eğlencelere veya ortaçağın deli bayramlarına benzediğini söylüyorlar. Bunlar da zaten, toplumsal dengeyi korumaya katkıda bulunuyordu. Kölelerin birkaç gün için efendilere eşit ve gönüllerince hareket etmekte serbest sayılması, ayaktakımının, piskoposların ve beylerin yerine oturup dinsel törenleri yönetmesi ve adalet dağıtması, bir çeşit teneffüs arasında halkın demir çemberlerden ve kurallardan kurtulması, geri kalan zamanda eşitsizliğe, efendilere, beylere ve kurallara daha kolay tahammül edilmesini sağlıyordu. Hipi komünleri, pop müziği festivalleri, Quartier Latin'in cumartesi akşamları, üniversite işgalleri, goşist saldırılar, Mayıs 1968 Paris barikatları, Zengakuren'in sokak savaşları, psikodram tiyatrosu, gençlerin rasgele sürüklenişleri, cinsel özgürlük,, bugünün Batı toplumlarında aynı hizmeti görüyorlar. Bunlardan fena halde yoksun kalmaya başlamış bir dünyaya değişikliği, fanteziyi, oyunu, eğlenceyi sokuyorlar. Elektronik beyinlerin ve teknostrüktürlerin donmuş, katı, mikroptan arınmış, akılcı evrenine, yeniden bir doğallık, bir dayanışma, bir sıcaklık, bir yeşerme, tek kelimeyle bir insanlık veriyorlar.

Zaten bunlar, 1950 yıllarında Büyük Britanya'da Beatles'ların etrafında başlayan ve daha sonra öğrenci başkaldırısı ve kenarda kalanların isyanı aracılığıyla az çok siyasal bir renk kazanan, töreler, davranışlar, hassasiyetler, düşünce ve ifade tarzları alanında genel bir altüst oluşun birtakım aşama ve biçimlerinden ibarettir. Bu şekilde, sanayi toplumlarında, bunların gitgide mahrum kaldıkları bir açık kafalılık, hareket serbestisi, hayat zevki geliştiren bir karşı-kültür ve bir karşı-ahlâk doğdu. Gündelik hayat bakmından devrimci olan bu karşı-kültür ve bu karşı-ahlâk, kurulu düzenin çarklarını yağlayarak bunların daha iyi dönmelerini sağladığından, siyasal alanda daha az devrimcidirler.

Nihayet, bunlar, Batılı değerler sistemine karşı çıkmak yerine, bunu gençleştirmek, geliştirmek, hatta gediklerini kapamak eğilimini gösteriyorlar. Örneğin, cinsel özgürlük, resmî yasaklara istediği kadar karşı olsun, liberalizmin doğrudan doğruya bir devamı niteliğindedir. Diğerleri gibi bir özgürlüktür. Düşünce özgürlüğüne göre daha fazla skandal yaratmasının nedeni daha yeni olmasıdır: ama XVIII. yüzyılda düşünce özgürlüğü de böylesine skandal yaratıyordu. Perhize verilen önemin, herşeyden çok, kapitalizm ile Hristiyanlık arasındaki çelişkiyi örtmeye yaradığını ayrıca hatırlatmak gerekir mi? -Kızların be-

kâretini, evlilik ve çocuk yapımı dışında aşkı, gerçek yerlerine, yani dayanışma duygusunun, insanca kardeşliğin, maddiyatı küçümsemenin, etraf sevgisinin çok gerisine koymak suretiyle, başkaldırıcılar, Hristiyan Batı'nın temel ahlâkını yıkmak bir yana, onun gediklerini onarıyorlar.

Bu noktadaki tutumları, hemen hemen genel olan bir tutumun yansıması. Kabul edilmiş değerleri blok halinde reddetmiyorlar: daha çok, bunların arasındaki öncelik sırasını değiştirmeye yöneliyorlar. Ağabeyleri, aşağı yukarı, Hristiyanlığı kapitalizmin örtüsü olma durumuna indirgemişler ve kârı, hayatın temel amacı olarak kabul etmişlerdi. Bunlar, ücret miktarının, hayat seviyesinin, iktisadî başarının bize sağladıkları tatminlere, imkân verdikleri gerçek gelişmeye göre değerlendirilmesi gereken, mutlak değerler olarak görülmesi doğru olmayan, nispeten tali unsurlar olarak kabul edilmesinden yanalar. Hayatlarını sevinç, bayram, oyun, birşey ummadan yapılan hareketler ve daha derinde, ilişki, başkalarını sevme, ruh, dindarlık üzerine kurmaya çalışıyorlar. Bir bakıma bu, Batılı değerler sistemini yeniden ayağa kaldırmak demektir.

Bu ahlâkî evrim, teknodemokrasilerin iktisadî evrimine uygundur ve böylece, başkaldırıcılar, istemeden bunlara muhtaç oldukları ideolojiyi sağlamaktadırlar. Üretilen niceliklerin ihtiyaçların çok altında kaldığı, zenginlerin dahi, etraflarını saran ve onları korkutan yoksulluk içinde servetlerini güvensiz hissettikleri bir kapitalist toplumda, herşeyden önce azamî kazanç peşinde koşulması doğaldır. Yurttaşların bütününü ilgilendiren nispî bir bolluğa yaklaşıldığı ölçüde, üretimin zorunlulukları karşısında yurttaşlar kendilerini daha serbest hissetmeye başlıyorlar. «Önce geçim» («primum vivere») aşağı yukarı sağlandığına göre, artık «sonra felsefe»ye («deinde philosophari») geçebilirler. «Felsefe» sözü burada, maddî hayat bir kere sağlandıktan sonra, insana özgü ihtiyaçları tatmin etme yeteneğini, yani günümüz karşı-ahlâk ve karşı-kültürünün yapmaya çalıştıklarını ifade ediyor.

Bütün bu kendine maletme ve ayarlama mekanizmalarına rağmen, son tahlilde, başkaldırıcılar sistemi güçlendirmekten çok onu herhalde zayıflatıyorlar. Aralarında birkaçı, temel gücünün kaynağı olan iktisadî başarısının esaslarını kökünden reddediyorlar. Marx'ın proleterlerin sömürülmesinde kapitalist kârların kaynağını görmesi gibi, üçüncü dünyanın sömürülmesinde, sanayi toplumlarının bolluğunun kaynağını görüyorlar. Fa-

kat böylesi bir tahlil, teknodemokrasilerin vicdan rahatlığını sarsamayacak kadar yüzeyde ve dar bir yaygınlık çerçevesinde kalıyor. Zaten, bunların yurttaşlarının kendilerine daha yakın olan ve daha güçlü bulunan yerli emekçileri gönül rahatlığıyla soymaya katlanmış olmaları, daha uzak ve daha zararsız olan, üstelik aşağılık gördükleri birtakım ırkların üyesi bulunan yabancı emekçileri soymayı oldukça kolay bir biçimde kabullenecekleri düşündürüyor.

Başkaldırı, Batı sistemini başka bir açıdan sarsıyor. Bu ortaya çıkmadan, kendisinden her zamankinden daha emin görünüyordu. 60 yıllarının başında, Avrupa Amerikan örneğini izliyor ve sağlam bir düzenciliğe yerleşir görünüyordu. Sosyal demokrasi, tıpkı devrimi terkettiği gibi, adım adım reformculuğu da terkediyordu. Liberal-muhafazakârların karşısında ikinci bir düzenci parti görünümü almıştı. İkisi arasındaki fark, nerdeyse Birleşik Devletler'de Cumhuriyetçiler ile Demokratlar arasındaki fark kadar küçülüyordu. Fransa ve İtalya komünist partileri dahi, düzenle bütünleşme sürecine girer görünüyordu. Kapjtalizmin görünür bir gelecekte devrilebileceğini kimse tahayyül edemiyordu: sağcılarla solcular, birlikte, üretimin artmasını ve, bölüşümlerindeki adaletsizliği hafifletecek surette, gelirlerin yükselmesini bekliyorlardı.

Başkaldıran öğrenciler ve diğer azınlıklar, yeni Babbitt'lerin bu rahatlığını altüst ettiler. Sosyalizmleri hayalci ve eskimiş: ama sosyalizm umudunu canladırdılar. Ekonomi hakkındaki görüşleri ne derin, ne de gerçekçi: ama mallardaki artışın kendiliğinden yaşama sevincini artırmadığı, bu sonuncusunun reklamcılığın benimsetmeye çalıştığı nesnelerden daha önemli olduğu bilincini yarattılar. Sanayi toplumlarının gündelik saçmalığını, renksizliğini, boşluğunu, eziciliğini gözler önüne serdiler. Onlar sayesinde, Batılı yurttaşlar, bulanık bir biçimde hissettikleri ama kendilerine itiraf etmeye cesaret etmedikleri bir şeyi, kralın çıplak olduğunu gördüler. Bunu artık unutmazlar. Sistemlerinin geleceği konusunda, içlerini yine şüphe kapladı.

SONUÇ

TEMEL ÇELİŞKİ

Batı sistemi, artık, kendi yönetimi altındaki bütün insanların tüm temel (beslenme, barınma, giyinme, güvenlik) ve tali (konfor, kültür, eğlence) ihtiyaçlarına cevap vermek imkânına sahiptir. İktisadî oligarşi, kendisine ücretlilerin taleplerini sınırlandırmak imkânını verecek ucuz bir işgücü yedeği bulundurmak amacıyla, bu evrimi yavaşlatmaya çalışıyor. Emekçilerin aralarında farklar olan birçok bölüme ayrılması, bölümlerin her birinde meslekî bir bencilliğin gelişmesi, böyle bir durumun sürdürülmesine imkân veriyor. Ama bu fren, sonsuza kadar etkili olmayacaktır. Bir bolluk toplumu kurmanın teknik bakımdan mümkün hale gelmiş olması ve halkın buna ulaşma arzusu, uzun zaman zaptedilemeyecek kadar güçlü bir akım yaratıyor.

Teknodemokrasi, yurttaşlarını, başından beri insanlığa egemen olmuş yokluk yasasından kurtarmak suretiyle, toplumsal ilişkilerin temelinden altüst olmasına yol açıyor. Erişilebilecek malların azlığı, her birinin tatmini diğerinin aleyhine olduğundan, insanlar arasmda keskin bir yarışmaya yol açıyordu. Bolluk, aksine, «herkese ihtiyacına göre» bir dağıtım biçimindeki eski düşü kısmen gerçekleştirme imkânını yaratıyor. Bununla beraber, Batı ülkelerinin yapısı (ve özellikle, üretim araçlarının özel mülkiyeti) buralarda sıkı bir eşitlik kurulmasını engelliyor: bu yapı, iktisadî oligarşinin iktidar ve servet ayrıcalıklarını korumaya yöneliyor. Ama hepsi kabul edilebilir bir hayat seviyesine kavuştuğu zaman, yurttaşların geri kalan kısmı için bu ayrıcalıklar tahammül edilebilir hale geliyor.

Batı sisteminin bu iktisadî başarısı, kısmen, hammaddelerini sanayi ülkelerinin ucuz fiyatlarla aldıkları üçüncü dünyanın sırtından gerçekleşiyor. Emperyalizm inkâr edilemez. Ama kapitalizmin son aşaması değildir. Kapitalizm, azgelişmiş ülkelerle, aynen mümkün olduğu kadar az para vermeye çalıştığı kendi emekçilerine davrandığı gibi davranıyor. Donanımının gücü, bunun sonucu olan maliyet artışlarını karşılama imkânını verdiğinden,

sendikalar onu yüksek ücretlere zorladıkları zaman, eninde sonunda boyun eğiyor. Üreticiler benzer bir baskı ile onu zorladıkları takdirde, hammadde fiyatları üzerinde de boyun eğecektir. Bu bakımdan, Arap ülkelerinin petrol konusunda birleşmeleri, herhalde yeni bir aşamanın başlangıcı oluyor. Öte yandan, «ticaret hadlerini» yükseltmek, aynen ücretleri yükseltmek gibi, potansiyel piyasayı genişletiyor. Henry Ford'un, patron-işçi ilişkileri için geliştirdiği mantık, sanayi ülkeleri ile üçüncü dünya arasındaki ilişkilere uygulanabilir. Ancak şu da var ki, üretimde tek karar sahibi olduğundan, birinci taraf ikincisine kendi tercihlerini kabul ettirebiliyor. Ama, hayat seviyesinde bir yükselme ile birleşince, bu egemenliğe de tahammül etmek kolaylaşıyor.

I

Catoblépas'ın Zenginliği

Batı sisteminin akıl durdurucu maddî başarısı, beşerî alanda gerçek bir başarısızlıkla birleşmeye başlıyor. Yaşama zevki -Saint-Just olsa, mutluluk derdi-, üretilen niceliklerle aynı ritmde gelişmiyor. Aksine, bunlar geliştiği ölçüde, gerilemeye yüz tutmuş görünüyor. Hemen hemen herkes buralarda yaşamaya zorlandığı bir sırada şehirler yaşanamayacak hale geliyor, ona dönme ihtiyacı gittikçe büyüdüğü bir anda doğa kirletiliyor ve tahrip ediliyor, bir yandan mesafeler uzarken öte yandan günlük taşıtlar dayanılmaz hale geliyor, yaşlıların oranı artarken yaşlılık bir felâket halini almaya başlıyor, herkes kendi kişiliğini geliştirme imkânlarına ve arzusuna sahip olduğu bir sırada büyük kollektif örgütlerin egemenliği ağırlaşıyor, haberleşme araçları, yığınları bütün insanlığı kavrayacak bir insancıllığa kazanabilecekken, onları aptallaştırıyor, vs.

Üretilen niceliklerin artışı ile hayatın tadının azalması arasındaki çelişki, Batı toplumlarının egemen özelliği olma eğilimini gösteriyor. Herhalde sebeplerinden biri olduğu 60 yılları başkaldırısından çok daha ciddî bir bunalıma yol açma tehlikesini taşıyor. Gerçekten de, bizzat teknodemokrasinin tabiatından gelen ve bunun gelişmesi ölçüsünde ciddîleşme eğilimi gösteren bir çelişki söz konusu. Bunu yaratan şey, kâr yasasına dayanan bir üretimin kapitalist yapısı. Aynı hareket içinde, bu yapı, hem şimdiye kadar görülenden daha etkili bir biçimde verim, büyüme, yenileşme sağlıyor, hem de hayatın nitel şartlarında bir çöküntüye yol açıyor.

Sis Perdeleri

Batı sistemi, bu çelişkiyi, aşırı sanayileşmiş ülkelerin beşerî alandaki başarısızlıklarının sorumluluğunu kapitalizmin dışında kalan unsurlar üzerine atan birtakım örtü-ideolojilerin arkasına gizlemeye çalışıyor. Başlıca iki efsane ona bu şekilde sis perdesi işi görüyor: teknokrasi efsanesi ve tüketim toplumu ef-

sanesi. İkisinin de çekiciliği büyük. Batı'da genel kabul gören ortak bedahetlerin bir parçası durumundalar. Eğitimin aktardığı ve bilinç altında az çok gizlenmiş olan birtakım geleneksel inançları modernleştiriyorlar. Aynı zamanda, günlük hayatta yaşanan gerçek olgular meydana getiriyorlar. Efsane niteliği taşımalarının nedeni gerçeklerle ilgisiz olmaları değil, anlamlarının saptırılmış olması. Bu saptırmanın iradî ve bilinçli olduğunu gösteren bir delil de yoktur. Bunu gerçekleştirenlerin birçoğu herhalde iyi niyetlidir. Batı sisteminin temel çelişkisini örtmek yolundaki başarısı, bu yüzden daha da büyümektedir.

Bu kitapta, gelişmiş toplumlarda hayatın bütün ortak yönlerine çerçeve olan büyük örgütler uzun uzadıya anlatıldı: dev firmalar, karmaşık kamu yönetimi birimleri, yığın partileri, sendikalar, baskı birlikleri ve grupları, büyük şehirler, vs. Hepsinin aynı yapıya yöneldiği gösterildi: buralarda, iktidar, genellikle, tabandan bağlarını koparma ve kendi üyelerini kendi seçme eğilimi gösteren bir uzmanlar kümesine ait. Bu şekilde oluşan çeşitli kümeler az çok birbirine karışıyor ve bunların bütünü, biçimsel usullerin gerisinde, toplumdaki temel otoriteyi kullanır görünüyor. Dendiğine göre, teknokrasi işte budur.

Bunun gerçek olduğu inkâr edilemez, ama bazen de abartılıyor. Batı sisteminin 1945'ten itibaren aldığı biçime «teknodemokrasi» adı verilirken, bunun karmaşık niteliğinin altı çizilmek istenmiştir. Yurttaşlar burada tamamen iktidarsız değildir ve özgürlükleri tamamen biçimsel bir nitelik taşımaz. Aynı şekilde, iktisadî teknostrüktürlerde, kapitalistler otoriteden yoksun bırakılmış olmaktan uzaktır: temel oligarşiyi oluştururlar. Günümüzün sanayi toplumları ancak kısmen teknokratiktir. Herşeye rağmen, insanların günlük hayatı üzerinde sistemin etkilerinin saptırılması yanında, bu alandaki yaygın abartma tali önemde kalır.

Hayatın nitel yönündeki çöküşün başlıca sorumlusu teknokrasi değildir. Gerçi, büyük örgütler bu alanda tamamen sorumsuz değildir. İlişkilerin sadece mantığa dayandırıldığı ve insanlıktan uzaklaştığı bu kocaman makineler içinde birey kendini az çok boğulmuş hissediyor. Doğayla temasını yitiriyor ve başkalarıyla ilişkileri kişiselilkten çıkıyor. Bununla beraber, bunların onun üzerindeki etkisi söylendiği kadar büyük ve zararlı değil. İnsanların hayatında bunların egemenliği, aileden, dostlardan, iradî katılmalardan, alışkanlıklardan daha az yer tutuyor.

Öte yandan, bazı örgütler hayata zevk ve değer katıyor: örneğin sendikalar, Kiliseler, vs.

Çok zaman, büyük örgütlerin boğucu niteliği, onların tabiatından çok kuruluşlarındaki hatalardan geliyor. Şehirler, uzun zaman bir zevk, kültür, toplumsal birlik ve uygarlık kaynağı olmuşlardır. Hayatın tadını azaltacaklarına onu artırmışlardır. Çok zaman bunu hâlâ yapıyorlar: köydeki yalnızlığa göre buradaki hayat zevkli ve daha insanca. Birtakım yeni şehirler, eski şehirlerin bu özelliklerini koruyabilir. Öte yandan, yürüyen bantın sersemleştirici çalışma düzeni ve vasıfsız işçileri gündelik bir cehennem içine atışı, büyük sanayinin vazgeçilmez bir özelliği olmayabilir. Son zamanlarda yapılan birtakım deneyler, her biri bir dizi karmaşık işin sorumluluğunu taşıyan özerk küçük takımlar halinde çalışmanın, yürüyen bir bant önünde çakılı durup basit ve küçücük işleri durmadan tekrarlama esasına dayanan bir düzene göre daha verimli olabileceğini düşündürüyor. Mekanik ve bükülmez yapılı sanayi toplumlarının bugünkü örgütlenme tarzı, belki de bir geçiş döneminin özelliğidir. Bazı işaretler, XIX. yüzyıl sosyologlarının bazılarının öngördükleri gibi, şimdi artık yaşayan uzviyetlere daha yakın olan yapılara yöneldiğimizi düşündürüyor.

Her halükârda, büyük örgütlerin mahzurlarının yanında sağladıkları yararlar da hesaba katılmalıdır. Bunlar, çok gelişmiş toplumların özelliği olan seri imalâtın zorunlu bir şartıdırlar. Bunları ortadan kaldırmak, eski yokluk dönemini geri getirmek olur. Bu noktada Batı sisteminin temel çelişkisini gizlemek için, teknokrasi teması tüketim toplumu teması ile birleşiyor. Sanayi toplumlarında hayatın nitel yönündeki çöküş, bu toplumların iktisadî gelişiminin sonucudur, deniyor. Üretilen malların niceliği ile hayatın nitel şartları arasında doğal bir çatışma bulunduğu, birincisinin ilerlediği ölçüde ikincisinin gerileyeceği söyleniyor. Dendiğine göre, bütün gelişmiş ülkeler aynı durumun içindedir. Günümüzde sanayileşmiş kapitalist toplumlarda bunun daha fazla hissedilmesi, bunların sanayileşmiş sosyalist toplumlara göre teknik bakımdan daha ileri olmalarıdır. Ama bu sonuncular da, bolluk toplumları haline gelince aynı etkilere maruz kalacaklardır. İşte bu ideoloji çok yaygındır. Karşı çıkış hareketlerinin kendileri dahi -antikapitalist olmalarına rağmen- Batı kamuoyunda bunun başarı kazanmsına katkıda bulundular. İzleri, bütün tarih boyunca görülebilecek olan çok eski efsanelere dayanıyor: Kadim Caton'un Gandi ile ve zamanımızın «teknik» düşmanları

ile paylaştığı, bir hırka bir lokmanın faziletine inanç; en eski çağlarda ortaya çıkan ve Mısır tanrısı Mat ile Yunan tanrısı Nemesis'in temsil ettikleri denge ve ölçü inancı; Hristiyanların perhizin faziletine olan inançları; vs.

Tüketim toplumu kuramının boşluğu, teknokrasi kuramınınkinden de büyük. Yoksulluk mutluluk getirmez. Bir bolluk toplumu, insanlara, bir yokluk toplumuna göre daha zevkli yaşama imkânları sağlar. Kollektif örgütler tarafından sarılmanın, şehirlerin yaygınlaşmasının, ortak taşıtların dayanma sınırına varılmasının, çevre kirlenmesinin ve doğanın tahribinin, kitle haberleşme araçlarına ve yol açtıkları kültürsüzleşmeye bağımlılığın mahzurları ne olursa oslun, bunlar yine de yoksulluğun mahzurlarından azdır. Bunların, açlıkla, salgınlarla, soğukla, aşırı çalışmanın sersemletici etkisiyle, okuma yazma bilmemekle, aklın boğulmasıyla, vs. ortak bir yanları yoktur. Batı toplumlarında bugün görülen nitel çöküntü, bunların iktisadî gelişmesine değil, ama bu gelişmenin kâr amacı tarafından yönlendirilme biçimine bağlıdır.

Bugün içinde yaşamanın zevk olacağı şehirler inşa etmek, teknik bakımdan mümkündür: ortak ihtiyaçlara ve kültüre, dinlenme ve eğlenmeye yönelik unsurlara, bütünün ahenk ve güzelliğine öncelik vermek yeter. Hatta bu hedeflere varmak için, geleneksel toplumlara nazaran, sanayileşmiş toplumlar daha çok imkâna sahiptir. Ama, böylesi hedeflerin güdülmesi, kapitalist toplumda, toplumsal ve iktisadî açıdan imkânsızdır, çünkü, inşaatın başlıca dürtüsü olan müteahhit kazancını önemli ölçüde azaltır. Kamu gücü, ortak çıkarları savunmak için ancak çok sınırlı tedbirler alabilir: iktisadî oligarşi daha etkili tedbirlere razı olmaz. Üretimdeki büyümenin yol açtığı nüfus artışı ve şehirlerin büyümesi, artık öylesine büyük kârlara imkân açıyorlar ki, bugün için inşaatın gelişimini denetlemeye imkân kalmamıştır.

Doğanın korunması da imkânsız hale gelmektedir. Kolorado Büyük Kanyonunun kurtarılmasının en iyi örneğini verdiği çarpıcı birkaç zafere rağmen, günümüzde çevre kirlenmesine veya manzaralı yerlerin tahrip edilmesine karşı yürütülen kampanyalar başarısızlığa mahkûmdur. Böylesi tek tük birkaç zafer, gündelik yenilgiler okyanusunda boğulmuş durumdadır. Doğal dengelerin yıkımı, manzaralı yerlerin tahribi, su ve havanın kirlenmesi, önü alınmaz bir biçimde ilerlemektedir. Şurada burada, devlet veya yerel yönetimler, temizleme veya koruma masraflarını, kirleten veya bozan işletmelerin sırtına yükleyeceğine, bunları

genellikle mükelleflere ödetme esasına dayanan bazı tedbirler alırlar. Venedik dolayısıyla oynanan uluslararası güldürü, bu mekanizmaya iyi bir örnektir. Şehir için başlıca tehlike, işleyişleri iç suların dengesini bozan büyük sanayi firmalarından gelmektedir. Bunların yerini değiştireceklerine, kârlarını rahatça artırmalarına imkân verecek olan ve etkisi şüpheli bulunan birkaç koruma tedbirinin bedelini dünyaya ödetmek söz konusu.

Başkan Nixon, 1971'de Detroit'te, gerçeği bütün çıplaklığıyla belirtme açıkyürekliliğini gösterdi: «Çevre sorununun ... ülkemizin büyüklüğünü yapan sanayi sistemini yıkmasına izin vermeyeceğiz.» Bunun açık anlamı, çevrenin girişimci kârlarına kurban edileceğidir. Gerçekte bütün Batı ülkeleri bu siyaseti uygulamaktadır ve aradaki tek fark, bunu genellikle açıkça itiraf etmemeleridir. Bir bakıma bu, **catoblépas**'ın, kendi uzuvlarını yediğini farkedemeyecek kadar aptal olan o masal hayvanının davranışına benziyor. İlerlemiş ülkelerde kapitalizmin günümüzdeki gelişimi, bu türden bir kendi kendini yeme davranışına götürüyor.

Kâr Düsturu

Batı sisteminde hayatın nitel çöküşü, herşeyden çok, bireysel kâr ile ortak çıkar arasındaki çatışmanın sonucu. Liberal kuram, birincisinin ikincisinin en iyi gelişimini sağladığını söylüyor. Bu, ancak dar bir alanda, verimlilik alanında doğrudur ve üstelik, büyük modern firmalardan çok, küçük ve orta işletmeler için geçerlidir. Toptan bakınca, çatışma çarpıcıdır. Otomobil yapımcıları, havayı zehirleyen ve müşterileri dahil herkesin yaşama zevkini ve sağlığını tehlikeye düşüren günümüz motorlarını inşaya devam etmekle kârlarını azamîleştireceklerdir. İnşaat müteahhitleri, ortak ihtiyaçlara yönelmiş tesislere, manzaralı yerlerin korunmasına bakmadan ve bu suretle, kendi alıcıları dahil nüfusun tümüne verecekleri zararları düşünmeden, şehirlerin ve kırların en güzel yerlerinde azamî inşaat yapmakta aynı çıkara sahiptirler. Péchiney şirketinin hissedarları, milyonlarca insana zarar verecek şekilde Alpilles'lerin harika manzarasını tahrip ederek Provence'ta alüminyom madenciliğinin geliştirilmesinde aynı çıkara sahiptir. Vs.

Öte yandan, kâr düsturu, tüketiciler için en yararlı faaliyetlere nazaran üreticiler için en verimli faaliyetlere öncelik veriyor. Kültür tesisleri ve kamu hizmetleri pahalıdır ve genel olarak ancak zararına çalışabilir. Dolayısıyla, bunlar kurban edilir. Tüke-

ticinin yararı hakkmdaki değerlendirme dahi, hacmi firmaların büyüklüğüne bağlı olan doğrudan veya dolaylı bir reklamcılık tarafından saptırılıyor. Böylece, güçlü ve merkezîleşmiş büyük sanayiler önemli bir önceliğe sahip oluyorlar. Bu mekanizma, büyük bir israf olan ve ortak hayatın gerilemesinin başlıca etkenlerinden olan otomobilin Batı'da gelişmesine çok katkıda bulundu. Genel olarak, reklamcılık, giysilerin, ev araçlarının, birtakım konfor nesnelerinin üretiminin, gerçek iktisadî yararlarının, yani tüketicinin gerçek ihtiyaçlarının çok ötesinde, aşırı olarak artırılmasına yardımcı oluyor. Tüketiciler, yoğun bir şartlandırma ile, gittikçe daha az yararlı olan ve onlara gittikçe daha az zevk veren ve yeni ürünlerin sürümünü sağlamak için, satıştan sonra gözlerinde değeri hemen düşürülen birtakım nesneleri almaya itilip duruyorlar.

Tahlili daha öteye götürmek gerek. Kâr düsturunun önceliğine dayanan bir iktisadî sistem, uzun vadeliyi kısa vadeliye, geleceği derhala kurban eder. Fabrikadan çıkan ürün bir kere satıldı mı, sanayici kazancını almıştır: alıcının ve toplumun sonra ne oldukları önemsizdir. Sık sık satın alman yaygın tüketimli nesneler için, aynı markada devam etmesi için, ilke olarak, müşterinin memnun edilmesi gerekir. Ama kalite tespiti çok defa zordur ve tecrübeden çok, reklam şartlandırmasına bağlıdır. Öte yandan, bu değerlendirme, satın alınan nesne ile sınırlı, dar bir çerçevede yapılır ve bunun toplumsal hayatın bütünü üzerindeki etkisi ölçülmez. Yeni Renault'sunun veya yeni Ford'unun zevkine kapılan otomobil sahibi, trafik artışının şehirleri cehennem haline soktuğunu ve kendi hayatını da bozduğunu pek farketmiyor.

Bazı alanlarda, kısa vadeli olanla uzun vadeli olan arasındaki çelişki daha da açık ve sonuçlu. Birçok insan, hoş bir mahallede bir daire veya harika manzaralı bir yerde bir ev hayali kurar. Söz konusu mahallenin veya manzaralı yerin itibarı, burada inşa edilen yeni binaların mükemmelen satılmasını sağlar. Neticede müteahhitler buralara doluşur ve konutların sıklaşmasıyla, yerin ilk güzelliği yok olur. Ama alıcılar bunu ancak zamanla, yani müteahhitler bir kere zenginleştikten sonra farkedeceklerdir. Fransız Côte d'Azur'ünün, Balear adalarının ve İspanya kıyılarının tahribi, şehirleşme ile bütün Batı'da yaygınlaşmakta olan bu önlenmez sürecin örnekleridir.

Öte yandan, kapitalizm, sayıya vurulması imkânsız çıkarları, bütünden kopuk bir malî ve iktisadî verimliliğe kurban ediyor.

On yıl boyunca Provence'tan alüminyum elde etmek, ulusal üretim için yararlıdır. Ama hiç kimse bu yararı, doğanın tahrip olmasının gerçek ama hesabı güç zararları ile karşılaştırmadı. Aynı şekilde, hiç kimse, bir şehirde, yeşil sahalarının, binalarının güzelliğinin, planının ahenginin sağladığı yararı, bu sonuçları elde etmek için bina inşaatçılarına yüklenecek ek masrafla karşılaştırmadı. İnsanlar için Piazza Navone'nin güzelliğinin, Notre-Dame de Paris'nin asaletinin, Sienne veya Floransa'mn ahenginin, Marsilya koylarının azametinin ve «şeylere güzellik veren» bütün anıtların, güzel konumların, manzaralı yerlerin değeri nedir? Batı sistemi bunu hesaba katmıyor.

Şimdiye kadar, bu temel mahzurlar dayanılacak gibiydi, çünkü, Avrupa kapitalizmi, önceki aristokratik uygarlıkların inşa ettikleri şehirler çerçevesinde, Amerikan kapitalizmi ise, ancak dağınık birkaç bölümünü bozabileceği muazzam bir bakir doğa içinde gelişiyordu. Gündelik hayatta, tarihsel veya doğal çevre egemen kalıyordu. Aşırıgelişmiş toplumların ortaya çıkışı, sorunun verilerini değiştiriyor. Genel sanayileşme ve şehirleşme, artık hemen hemen nüfusun tümünü, baştan aşağı kâr yasasına tabi bir çevrede yaşamaya mecbur ediyor ve o zaman bu çevrenin insanlık dışı niteliği açıkça ortaya çıkıyor. Şehirlerin ve tabiatın tahribi, artan bir hızla gelişiyor. Daha birkaç yıl geçsin, Batı, kendini, doğa tahripçilerine yok ettikleri manzaraları arattığı, otomobil fabrikatörlerine kirlettikleri havayı teneffüs ettirdiği gibi, müteahhitlerin de inşa ettikleri binalarda oturmaya mahkûm olduklarından kârlarının zevkini giderek daha az çıkardıkları ve şehir sakinlerinin sıkıntısının müteahhit kârlarının seviyesine ulaşacağı muazzam beton yığınları içinde bulacaktır.

Zihin kirlenmesi ile düşüncenin tahribi, şehirlerin kirlenmesinden ve doğanın tahribinden daha az ilerlemiş değildir. Aynı mekanizmalara dayanmaktadırlar. Büyük basın, radyo, televizyon, insanları -bütün insanları, eski toplumlarda olduğu gibi bir azınlığı değil- yetiştirmek ve onları özgür hale getirmek için harika araçlardır. Bu amaç, Batı ülkelerinde kitle haberleşme araçlarına aldatmaca imkânı veren yazılarla veya sözde-kültürel yayınlarla ilgisi olmayan, etkili usullerle gerçekleştirilebilir. Burada da, teknik ilerleme, yeni boyutlar kazanmış bir insancıllığın kaynağı olabilirdi. Ama burada da, kâr yasasının teknik ilerlemeye egemen olması aksi yöne çekiyor. Kapitalist ülkelerin gazeteleri, radyosu, televizyonu, herşeyden çok, iktisadî büyümenin ve kazançların artmasının başlıca motoru olan reklamcılığı geliş-

tirmeye yarıyorlar. Dolayısıyla, en kısa zamanda, mümkün olan en büyük dinleyici kitlesine etki etmeleri gerekiyor. Kültür seviyeleri yükseltilmemiş olan yığınları daha kolay cezbettiğinden, bu iş için seyyar satıcı usulleri daha etkilidir. Uzun vadeliyi kısa vadeliye bir kez daha kurban etmek suretiyle, kâr yasası, daha önce sözü edilen kültürsüzleşmeye yol açıyor (bkz. s. 147).

II

Batı Sisteminin Geleceği

Büyük fırça darbeleriyle çizdiğimiz bu tablonun ayrıntılarında bazı ufak tefek düzeltmeler yapmak gerekebilir. Bunlar, ana çizgileri değiştirmez. Ne iktisadî büyüme alanında Batı sisteminin elde ettiği başarı, ne de bunu uygulayan toplumları, sosyalist ülkelerin henüz nispeten uzağında oldukları bolluğun eşiğine götürdüğü tartışılamaz. Doğa kirlenmesi veya tahribi, şehir hayatının çöküşü ve aşırı sıkışıklık, hayatın ortak yönlerinde gerileme, reklamcılığın egemenliği, kültürsüzleşme, vs. gibi, hayatın nitel yönü ile ilgili çeşitli alanlarda bu sistemin başarısız olduğu da tartışılamaz. Apaçık belli olan diğer bir nokta, üretimin gelişmesine koşut olarak bu başarısızlığın derinleşmeye yüz tuttuğudur: çünkü, yokluklar ortadan kalktığı ölçüde, üretilen niceliklere verilen önem azalırken, buna bağlı olarak, hayatın nitel yönüne verilen önem artıyor. Nihayet, nicel başarı ile nitel başarısızlığın aynı temel etkene -kapitalizmin temeli olan kâr düsturuna- bağlı olduğu meydana çıkmış görünüyor. Demek ki, Batı sistemi, doğal olarak artma eğiliminde olan bir temel çelişki içeriyor.

Roma İmparatorluğu'nun Son Devrinin Günümüze Uydurulmuş Bir Şekli

Bu çelişkinin, görünür bir gelecekte teknodemokrasinin yıkılmasına yol açacağı hiç de ispat edilmiş değildir. Bu bakımdan, üç unsur unutulmamalıdır. Bir kere, büyüme efsanesi, üretilen nicelikleri daha uzun zaman çevreden ve nitel zevklerden daha önemli olarak görebilecek olan Batı toplumlarının ruhuna işlemiştir. Hiç bir sanayi toplumu henüz bolluğun eşiğine varmamıştır. En zenginlerinde bile, yoksulların -yani temel veya tali ihtiyaçlarının önemli bir ölçüde tatmin edilmemiş olarak kaldığı insanların- oranı hâlâ oldukça yüksektir ve düşüşü yavaştır. Tabiatiyle, bunlar, hayatın nitel çöküşünden çok seviyesinin düsüklüğüne karşı hassastırlar. Diğerleri için dahi, nispî bolluk, nicel kaygıların önceliğine dokunamayacak kadar yeni, sınırlı ve gü-

vensizdir. Öte yandan, reklam şartlanması ile sunî ihtiyaçların geliştirilmesi, malların ihtiyaçlarla yarışını Aşil'in kaplumbağa ile yarışına benzetmek suretiyle, bolluğun kendisini de bir hayale çeviriyor.

Ayrıca, Batı sisteminin hayatın nitel yönü ile ilgili mahzurları ve bunların muhtemel ağırlaşması ne olursa olsun, günümüzde varolan bütün öteki sistemlerin buna koşut mahzurları yanında, bunlar nispeten önemsiz görünüyor. Başlıca hareket dürtüsü bireysel kâr değil de ortak çıkar olmak itibariyle, ilke olarak sosyalizm kapitalizmden üstün olmakla beraber, günümüzde uygulama kuramın çok uzağındadır. Komünist ülkeler, teknodemokrasilere göre, kamu tesislerine, kültür gelişmesine, birlik ruhuna, çevre korunmasına daha fazla önem vermektedirler. Fakat bazen, üstünlükleri, otomobil trafiği veya hızlı şehirleşme yüzünden şehirlerin bozulması örneklerinde olduğu gibi, daha düşük bir nicel gelişmenin sonucu olarak görünmektedir. Ayrıca, özgürlüklerin varolmaması, hayatın nitel yönünün temel bir unsurunu yokediyor. SSCB, Çin ve halk demokrasilerinin rejimleri tek örnek olarak kaldığı ve gelişmiş ve liberal toplumlara uygun bir sosyalizmin kuramı yapılmadığı sürece, kapitalizm, onu uygulayan ilerlemiş ülkelerde güçlü bir mevkide kalacaktır.

Nihayet, Batı sisteminin karşılaştığı yeni duruma kendisini uyarlaması ihtimali de tamamen imkânsız değildir. Geçmişte gösterdiği esneklik ve yenileşme yeteneği, bu ihtimali akla uygun kılıyor. Ne var ki, şimdiki halde böyle bir uyarlama güç görünüyor, çünkü, bugünkü çelişki, 30 yılları bunalımındakinin aksine, tali önemde yapısal unsurlara değil, doğrudan doğruya sistemin temeline -kâr düsturuna- bağlı bulunuyor. Gerçi Janus'ün ikinci yüzü dengenin yeniden kurulmasına yardımcı olabilir. Teknodemokraside, partiler, sendikalar, yığın örgütleri, birlikler, vs. aracılığıyla, yurttaşların etkisi artabilir. Hayatın nitel yönünün çökmekte olduğunun bilinci geliştiği takdirde, halkın baskısı, belli bir ölçüde, girişimcilerin baskısına kafa tutabilir: o zaman genelleşebilecek olan böyle bir durum, daha şimdiden, tek tük birkaç olayda görüldü.

Ama bunun olabilmesi için, iktisadî oligarşi ile demokratik iktidar arasında halen çok eşitsiz olan güç dengesinde derin bir değişiklik olması gerekir. Birincisinin elinde bulunan muazzam baskı imkânları, bunun tam aksine bir eğilim yaratıyor: Batı sisteminin, hayatın nitel zorunluklarına uyarlanacağı yerde, bunları kendi yapısına uydurması eğilimi. Basın, televizyon ve oligar-

şinin egemen olduğu öteki haberleşme ve güdüm araçlarının şartlandırması, insanları yeni kollektif çevreye alıştırabilir. Buna tahammül etmek imkânsız değildir. Hepsi de hayalî olmayan ve çok zaman mahzurlarından daha kolay farkedilen zevkler de sağlamaktadır. Yokluğun, mahrumiyetlerin, güvensizliğin, tüketici çalışmanın sonucu olan yabancılaşmalar, hayatın nitel çöküşünün yarattıklarından daha dolaysız bir biçimde hissedilir. Teknodemokrasi, baskıcı olmaktan çok uyutucudur.

1966'da, Batı'nm konforlu ve iddiasız bir uygarlığa, Roma İmparatorluğu'nun son devrinin günümüze uydurulmuş bir şekline doğru kaydığı düşünülerek, teknodemokrasinin devamı en muhtemel çözüm olarak görülüyordu. O zamandan beri gelişen başkaldırı bu kayışı durdurmadı. Daha çok insana günlük hayatlarındaki bozulmanın ve verimlilik ile kâr peşinde koşmanın arkasında gizlenen baskının bilincini vermek suretiyle, kayış hareketini yavaşlatıyor. Ama, yarattığı korku ve tabi olduğu sisteme maledilme süreci sonucunda, bunu hızlandırıyor da: davranış özgürlüğü, fantezi, eğlence doğallık, karşı-kültür «uyarlama»yı daha etkili hale getiriyor. İlk sonuç ikincisinden daha güçlü görünüyor, fakat ikisi arasındaki fark henüz eğilimi ters yöne çevirmeye yeterli değil. Bununla beraber, değişik etkenler, önemi küçümsenmemesi gereken başka bir yöne itiyor.

Sosyalizm ve Batı

Sosyalist sistemlerin günümüzdeki güçlükleriyle karşılaştırıldığında, Batı sisteminin iktisadî başarısı daha da büyük görünüyor. Marx, kapitalizmin bağrında, teknik ilerleme sayesinde büyüyen üretim güçleri ile durgunluğa veya gerilemeye yönelen bir hukukî-siyasal yapı arasında bir çelişki geliştiğini düşünüyordu. Sadece sosyalizm, özel mülkiyetin bölmelerinden kurtulduğu ve üretimi toplum çapında örgütleme yeteneğine sahip bulunduğu için, bundan kurtulabilirdi. Teknodemokrasinin bir çeyrek yüzyıldanberi gösterdiği evrim, bu tahlili yanlış hale getiriyor. Kapitalist işletmeler, kendilerini üretim güçlerinin gelişmesine uydurdular. Bunu yavaşlatmaktan çok hızlandırdılar. Artan yoksullaşma yasası, ancak bunun anlamını değiştiren yorumlarla savunulabilir.

Üretim güçlerinin büyümesi ile hukukî-siyasal yapı arasındaki çelişki, Batı'nın karşısında iktisadî güçlükleri daha da çarpıcı hale gelen SSCB'nde ve halk demokrasilerinde daha gerçektir. Sosyalist ülkelerin, halen, kapitalizmin 30 yıllarında geçirdiği bir kendini uydurma bunalımına benzer bir darboğazdan geç-

mekte olmaları nedeniyle karşılaştırmanın saptırılmış olduğu ve bu bunalımdan belki Batılılarınkine eş bir başarı ile geçecekleri daha önce söylendi. Yine de, bugün sosyalizm, aşırı sanayileşmiş ülkelerin gelişimini sağlamaktan çok, azgelişmiş ülkelerin ilk iktisadî gelişme hamlesini mümkün kılmakta daha etkili görünüyor Bunun sonucunda, tabiatiyle, sanayileşmiş ülkelerde kaydettiği ilerleme azalıyor. Yine de durmuş değil. Aksine, başka unsurlar bunu hızlandırma eğiliminde.

Sistemlerin birbirine yaklaştığı görüşünün bugün modası geçmiştir. Ne hızı, ne de alacağı zaman kesinlikle söylenememekle beraber, genel bir açıdan bakıldığında yine de bu görüş geçerliğini korumaktadır. Özel ve kamu teknostrüktürlerinin birbirinin içine geçmesi, bu yöndeki evrimi güçlendiriyor. Artık, büyük kapitalist firmaların ve Sovyet kombinalarının yöneticileri (tıpkı aynı ülkenin özel ve kamu teşebbüslerininki gibi), gitgide birbirine eş hale gelen sorunlarla karşılaşan, birbirine oldukça benzeyen insan tipleri oluşturuyor. Bir örgütten diğerine geçecek olsalar, kendilerini kaybolmuş hissetmezler: bir kesimden diğerine kayış mümkün hale geliyor. Daha temelde, Batı'nm bir sosyalizasyona, sanayileşmiş sosyalist toplumların da bir liberalizasyona ihtiyacı var -«ihtiyaç» terimi, burada, öznel ahlâkî bir eğilimi değil, nesnel maddî bir zorunluğu ifade ediyor. Bireysel girginlik ve serbesti her alanda gelişmediği sürece, Doğu'da bilimsel ve teknik gelişme frenlenmiş olarak kalacaktır. Batı'da insan faaliyetinin temel amacı olarak özel çıkarın yerini ortak çıkarlar almadıkça, bu gelişmenin etkileri sınırlı kalacaktır. Böylece, aşırısanayileşmiş ülkelerin hepsi aynı ortak hedefe doğru itilmektedir.

İmkânsız olmak bir yana, Batı sisteminin sosyalizme doğru evrimi, belli bir tarihsel mantığa uygundur. Böyle olması, bu evrimin sonucunu garantilemez: tıpkı bireyler gibi, toplumlar da bazen akla uygun olarak davranmazlar. Öte yandan, sık sık kullanılan ve değer yükü yüksek olan bütün kelimeler gibi, sosyalizm kelimesi de çok farklı anlamlara gelebilir. Teknodemokrasinin sosyalizme yöneldiğini bilmekten çok, hangi sosyalizme yöneldiğini bilmek daha önemlidir. Kapitalizmin ortadan kalkması -hiç olmazsa, iktisadî oligarşinin temeli olan büyük işletmelerin ortadan kalkması-, herhalde, üretilen niceliklerin artışı ile hayatın nitel yönünün çökmesi arasında bulunan ve kâr düsturuna dayanan çelişkinin kaldırılması için gerekli bir şarttır. Ama bunun yeterli şartı değildir. Sosyalizm olmadan, bu temel çelişki çözülemez: ama sosyalizmin bütün biçimleri bunu çözmeye uygun değildir.

Bilinen hiç bir sosyalizm çeşidi bu yetenekte görünmemektedir. Karşı çıkış hareketlerinin mezardan çıkardığı hayalcı sosyalizmin bu durumda olduğu daha önce söylendi. Üretim güçlerinin gelişimi, büyük iktisadî, toplumsal ve siyasal örgütleri zorunlu kılıyor. Bunların ortadan kalkması bir gerileme olur: hayat seviyesini düşürür, yokluğu geri getirir, şiddeti güçlendirir ve bir başka biçimde, yaşamanın tadını bozar. Proudhon'culuk, daha yaratıcısının zamanında aşılmış bulunuyordu. Bugün daha da geride kalmıştır. İnsanın, keşfettiği üretim güçlerini kullanmaktan vazgeçmesi düşünülebilir. Ama bugüne kadar bu hiç görülmemiştir. İnsan daima yapabildiğini yapmıştır: herşey bu yolda devam edeceğini gösteriyor. Teknostrüktürler dönüştürülebilir ve bunlar zorunlu olarak dönüştürüleceklerdir. Ama, yokluklarının iyilikten çok kötülük yaratacağı görünür bir gelecekte bunlar ortadan kaldırılamaz. Bazı başkaldırıcıların hayal ettikleri özerk ve ortaklaşa yönetilen küçük cemaatlerin gerçeklerle ilgisi, Marie-Antoinette'in pastoral şiirlerininki kadardır.

Maddî üretimin gelişimini ortak dengenin gereklerine tabi kıldığı ölçüde, maoculuk, herşeyden çok insanın ürettiği nesnelere bağımlılığının acısını çeken sanayileşmiş toplumların en önde gelen ihtiyacına uygundur. Ama bu amaçla kullanılan araçlar, bugünün Batısına uygun değildir. Bunlar, onun gelişme seviseyile ve kültür gelenekleriyle tabandan çelişmektedirler. Bolluk toplumları, perhizciliği ve püriten ahlâkçılığı kabul etmez. Yanılmaz bir ulu önderin zihnî diktatoryası, Lüther'den beri papanın otoritesine karşı çıkan, Rönesans'tan beri Yunan düşünürlerinin eleştirici görüşlerini kendilerine maleden, XVIII. yüzyıl filozoflarından beri siyasal liberalizmi kabul etmiş olan insanlar tarafından tahammül edilemez. Tarım ülkelerini bataktan çıkarmak, bunları emperyalist egemenliklerden kurtarmak, dengeli gelişmelerini sağlamak, maddî ilerleyişlerini bir değerler ve uygarlık sistemi çerçevesinde yönlendirmek için harika bir araç olan Çin sosyalizmi, teknodemokrasilere uygun gelmeyecek kadar onlardan uzaktır.

Sovyet sosyalizmi daha yakındır. Bununla beraber, iktisadî alanda, teknodemokrasilerin vardıkları gelişme aşamasından daha önceki bir döneme uygundur. Onların aşamasına çıkmakta karşılaştığı güçlüklerin de gösterdiği gibi, onlar için geriye bir adım olurdu. Siyasal ve zihnî düzeyde, Stalin'in ölümünden beri daha az olmakla beraber, maoculuk ile aynı mahzurları taşıyor. Çoğulculuğun ve özgürlüğün, az Batılının yoksunluğuna taham-

mül edebileceği, hayatın başlıca zevklerinden ve zihnî ilerlemenin temel unsurlarından olduğunu tekrarlayalım. Fakat, Doğu ekonomilerinin bugünkü bunalımı, kırk yıl önce Batı ekonomilerinin geçirdiği bunalım gibi, herhalde atlatılacaktır. Siyasal ve zihnî liberalizasyon da, yavaş ve zor da olsa, herhalde gelişecektir. Sistemlerin yakınlaşması kuramı, muhtemel niteliği belirtilen böylesi varsayımlara dayanıyor.

Bunlar gerçekleşse bile, üretilen niceliklerdeki artışın, o tarihlerde, hayatın nitel yönünde bir ilerleme ile birleşeceğini hiç bir şey garanti edemez. Bugüne kadar, sosyalistler dahil bütün devletler, yaşama zevkinin karşısında iktidar ve güvenliğe öncelik vermişlerdir. Bütün insanlar birleşik bir siyasal birim meydana getirmedikçe bunun değişeceği umut edilemez ve bu umut, siyasetten çok, hayalbilimle ilgilidir. Öte yandan, kamu hizmetleri, yönetim birimleri, ulusal işletmeler, insancıllığın gelişmesine, doğanın korunmasına, yurttaşların mutluluğuna nadiren öncelik veriyor. Bunların eğilimleri, herşeyden çok, diğerlerine göre daha önemli saydıkları kendi özel amaçlarını öne almaktır. Bu sapma, bütün büyük örgütlerin ortak özelliğidir. Batı ülkelerinde olduğu kadar, sosyalist ülkelerde de bu böyledir. Nihayet, çoğulcu ve liberal ülkelerde dahi, haberleşme araçları, ticarî reklamcılıktan kurtuldukları zaman siyasal propagandanın egemenliğine düşmektedirler. Bu açıdan da, bütün sistemlerin aynı yokuşu izlemelerinden korkulur. Demokratik bir sosyalizmin kurulması, üretilen nicelikler ile hayatın niteliği arasındaki temel çelişkiyi doğruran kâr düsturunu ortadan kaldırır. Ama, bunun yerine ahenk eğilimi yaratacak yeni bir düstur koyamaz. Temel bir engeli ortadan kaldırmak suretiyle, bunu mümkün hale getirir. Ama otomatik olarak bunu yaratmaz. İktisadî teknostrüktürler, artık herşeyden önce kazanç peşinden koşmazlar ve devlete egemen olan bir oligarşi oluşturmazlar. Ama, tıpkı yönetsel, sendikal, siyasal, vs. teknostrüktürler gibi, onlar da örgüt çıkarlarını ön plana koymaya devam ederler. Bu durum onların teknostrüktür olma özelliklerine değil, çok daha genel bir olguya bağlıdır. Her insan, her küme, her örgüt, doğal bir biçimde, kendi özel amaçlarını topluluğun genel amaçlarının önüne geçirme eğilimindedir; belli bir otorite sahibi olan insanlar, kümeler, örgütler, bunu başarmak için daha güçlü araçlara sahiptirler.

Sosyalizmin toplumcu ahlâkı, kapitalizmin keskinleştirdiği bu olguyu herhalde hafifletir. Bunu bütünüyle kaldırabileceğinden şüphe edilebilir. Teknostrüktürlerin kendi tabanlarının başkaldırısıyla karşı karşıya bırakılmaları, genel çıkar üzerinde uzmanlaşmış teknostrüktürlerin örgütlenmesi: bu karşı-ağırlıklar -ve bunlara benzeyen başkaları-, her zaman için değilse bile, daha çok uzun zaman için gerekli kalacaklardır. Sosyalizme verilebilecek en büyük zarar, onun bütün sorunları çözebilecek bir reçete gibi sunulmasıdır. Böyle bir çözüm yoktur. Yine de sosyalizm, temel sorunları, özellikle kapitalizmin nicel gelişme ile nitel çöküş arasındaki temel çelişkisini çözmekte daha yardımcı olabilir. «Hayatı değiştirmeye» yetmez. Bunu yapmaya imkân verebilir.